KADILAR, KULLAR, KUDÜSLÜ KÖYLÜLER

AMY SINGER

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

AMY SINGER

KADILAR, KULLAR KUDÜSLÜ KÖYLÜLER

Çeviren
Sema Bulutsuz

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 41

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

Özgün Adı
Palestinian Peasants and Ottoman Officials,
Rural Administration around Sixteenth-century Jerusalem.

Kapak Resmi
Edward Lear, "Beytüllahm" (ayrıntı)

Yayıma Hazırlayan
Ayşen Anadol, Tansel Demirel

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

© Cambridge University Press 1994
Bütün hakları saklıdır. Bu kitabın hiçbir bölümü, ses kaydı, fotokopi,
ya da herhangi bir bilgi depolama sistemi dahil elektronik ya da mekanik hiçbir
biçimde yayımcının izni olmadan yayımlanamaz, kitaptan alıntı yapılamaz.

Ekim 1996

ISBN 975-333-059-6

Amy Singer, Tel Aviv Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Tarihi bölümünde doçenttir. İlgi alanlarının arasında köylü ve tarım araştırmaları da vardır. Yayımlanmış birçok makalesi olan Singer, şu anda Kudüs'teki Haseki Sultan İmareti vakfının kurulusu hakkında bir kitap yazmaktadır; bu kitap, hayır işleri ve yoksullara yardımın doğası konusunda daha büyük bir projenin parçasıdır.

Çabalarımı her zaman ciddiye alan, ama bana hayat ve çalışmaya karşı bir mizah duygusu aşılamaya da gayret eden anneme ve babama ne kadar teşekkür etsem azdır.

ÖNSÖZ

Bu kitabın yayın hazırlığında ileri aşamalara geldiğim sırada, Osmanlı arşivlerinde sürdürdüğüm araştırmalar, köy idaresi konusunda ve bu incelemede yer alan köylere ilişkin, daha önce görmediğim çeşitli belgeler bulmamı sağladı. Hepsi Kudüs'teki Hurrem Sultan Vakfi'nın yönetimiyle ilgili olan bu belgeler büyük ihtimalle kırsal idarenin işleyişi hakkındaki düşüncelerimize yeni bir boyut kazandıracaktır. Ama şimdilik bunların, incelemenin temel önermelerini ve sonuçlarını büyük ölçüde değiştirmeyeceğini düşünüyorum. Dolayısıyla yeni belgeleri ilerideki yayınlarda sunmak ve incelemek daha uygun görünüyor.

Yine aynı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu ile başka toplum ve çağlardaki köylüleri ve Osmanlı tarihini konu alan yeni çalışmalar yayımlandı. İncelememdeki görüşleri daha da zenginleştireceği kesin olan bu çalışmaları burada ele alamadım, ama bakış açıları ilerideki yapıtlarıma katkıda bulunacaktır. Bilimin doğası budur.

Bu kitaba kaynaklık eden tezi hazırlarken en önemli danışmanım olan ve bu görevi büyük bir ilgi ve bilgelikle yerine getiren Bernard Lewis'e derin bir şükran borcum var. Lewis ve Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'nden Amnon Cohen'in Osmanlı tarihi ve arşiv araştırmaları gibi iddialı bir konuda araştırma yapma tutkuları bana da bulaştı. Köylüler ilk kez üniversite yıllarında, büyük bir imparatorluğun tarımsal kır nüfusunun bu imparatorluğun emellerini isteyerek paylaşmayabileceğini bana açıkça gösteren bir Rus tarihi seminerinde ilgimi çekti. Brigitte ve Gerard Nicolino ile Alleins halkı beni, devletin kırsal yönetim düzenlemeleriyle köylülerin bunu kabulü arasında sürekli bir uyuşmazlık olduğuna inandırdı.

Lisansüstü çalışmalarımda Princeton Üniversitesi'nden cömertçe destek gördüm ve Yakındoğu Araştırmaları Bölümü öğretim üyelerinin yardımı işimi kolaylaştırdı. Bu kitap için yapılan araştırmaya sağladıkları parasal destek için Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü'ne, Lady Davis Bursu Vakfi'na ve Türk Araştırmaları Enstitüsü'ne teşekkür ederim.

Türkiye'de, İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Ankara'daki Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne mesleki yardımları için teşekkür ederim. İstanbul'daki arşivlerde çalışan birçok tarihçiden cömertçe ve karşılıksız yardım gördüm. Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Suraiya Faroqhi, Mehmet Genç, Donald Quataert, Daniel Goffman ve müteveffa Jean-Pierre Thieck, yeni bir araştırmacının bitmez tükenmez sorularına büyük bir sabırla katlandılar.

Kudüs Şeriye Mahkemesi kâtiplerine, özellikle de başkâtip Zeyneddin el-Alemi'ye özel teşekkürlerimi sunmak isterim. Güç bir dönemde ve kısıtlı bir alanda beni de aralarına aldılar ve masalarını benimle paylaştılar. Şeyh Esad el-İmam el-Hüseyni okunamaz görünen Kudüs sicil kayıtlarını okurken sık sık bana yol gösterdi. Kudüs'teki meslektaşlarım Adel Manna, Itzhak Reiter ve Dror Ze'evi'ye de yardımları için teşekkür borçluyum.

Tel Aviv Üniversitesi'ndeki meslektaşlarım, aralarına katıldığım günden beri bana büyük destek verdiler ve beni yüreklendirdiler. Özellikle bu kitabın kimi güç noktalarını gözden geçirirken bana yol gösteren Zvi Razi, Ehud Toledano, David Wasserstein ve Gadi Algazi'ye teşekkür ederim. Özgün tezin yeniden gözden geçirilmesine yardımcı olan Yigal Alon Vakfı'na da teşekkürlerimi sunarım.

Sabırlı yardımları ve profesyonel yol göstericilikleriyle kitabın yayıma hazırlanmasına katkıda bulunan Marigold Acland'a ve Cambridge University Press'in öteki çalışanlarına içten teşekkürlerimi sunarım.

Dostlarım bu kitabın yazılış ve yeniden yazılış sürecini umduğumdan ya da hak ettiğimden daha zevkli hale getirdiler. Sizlerin yakın işbirliği, öneri ve desteğinizi aldığım için şanslıyım. Kitabıma ilişkin son sözü söylemekte direttiğimden, kalan bütün yanlışlar bana aittir.

Amy Singer

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Tarih Vakfı'nın kitabının Türkçe'ye çevrilmesi teklifini büyük bir memnuniyetle kabul ettim. Vakfın, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye hakkında Türkçe'den başka dillerde yayımlanmış monografilerden son dönemde çıkmış geniş bir seçmeyi yayımlamayı üstlenmesi alkışlanacak bir iştir. Eğer bu sayede, yazdıklarımın bir parçası Türkiye'deki bilimadamlarının ilgisini çekebilirse mutlu olacağım. Daha geniş bir okur kitlesi, kitabımı değerlendirenlerin yelpazesini de muhtemelen genişletecektir. Daha geniş çaplı, daha çeşitli ve canlı tartışmaların yararına her zaman inanırım.

Bu çeviri özgün İngilizce metnin aynıdır, düzelti ya da ek yapılmamıştır. İlk basımından bu yana birkaç yıl geçti ve bu süre zarfında araştırmalarım köylüler ve devletle ilişkilerinden başka konularda yoğunlaştı.

Kitabın İngilizce baskısında çalışmalarıma katkısı olan Princeton'lu meslektaşlarıma teşekkür ettiğim bölüm istenmeden atlanmıştı. Biraz utanarak da olsa, bu basımı fırsat bilerek, Jonathan Berkey, Mark Cohen, Remie Constable, Michael Cook, Charles Issawi, Norman Itzkowitz, Cemal Kafadar, Jonathan Katz, Chris Taylor, Avram Udovitch ve Lucette Valensi'ye şükranlarımı bildirmek istiyorum.

Ayrıca, Tarih Vakfı çalışanlarına, özellikle de kitabımın tüm çeviri ve yayın sürecinin gerçekleşmesini titizlikle izleyen Ayşen Anadol'a teşekkür etmeliyim.

Amy Singer
Tel Aviv, Temmuz 1996

İÇİNDEKİLER

Transkripsiyon Üzerine x
Para, Ağırlık ve Ölçü Birimleri x
I. KÖYLÜLER, FİLİSTİN VE OSMANLI İMPARATORLUĞU 3
Filistin ve Osmanlı İmparatorlüğu 6
Köylüler ve Köylü Araştırmaları 14
Kaynaklar 23
II ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE OTORİTE 32
Görevliler 32
Köylüler 40
Reisü'l-fellâhin 43
III YEREL YÖNETİM KURALLARI 61
Vergilendirme 62
Üretim 75
Vergi Yükü 79
IV GERÇEK HESAPLAR VE MUHASEBE 85
Ebu Dis 85
Ayn Kerim 94
Bittîr 99
Beni Zeyd Nahiyesi 101
Beytüllahm ve Beyt Câlâ 106
İnab 113
Vergi Ödenmesi Üzerine: Sonuç 116
V İSYAN VE BASKI ARASINDA 118
"Temerrüd ve Fesad"- "Asi" Köylüler 120
"Zulüm ve Taaddi" - "Zalim" Görevliler 139
Öteki Yıkıcı Etkenler 147
VI GERÇEKLER VE GÜNLÜK İŞLER 155
Otorite İmgeleri 158
Güç Yanılsamaları 162
Köylüler ve İmparatorluk 165
Ek I. Köyler 170
Ek II. Sınıflandırılmış Çizelgeler 177
Ek III. Köy Reisleri, Âyan ve Meşayih Listesi 189
Kaynakça 194
Dizin 202

TRANSKRİPSİYON ÜZERİNE

Bu kitaba kaynak olan belgeler Osmanlı Türkçesi ve Arapçaydı. Bu nedenle her iki dilden çeşitli aktarmalar yapıldı. Yine de kurum, kişi ve yerlerden söz ederken, belli ilkelere bağlı kalmaya çalıştım. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan tüm kurum, kişi ve makamlar Türkçe olarak aktarıldı. Örnek: tımar, vakıf, sancak. Osmanlıca yazılmış belgelerde geçen isimler Türkçe olarak aktarıldı. Kitabın İngilizce özgün basımında Arapça adlar, terimler ve alıntılar Arapça-İngilizce transkripsiyon kurallarına göre yazılmıştı. Türkçe baskıda hepsi Türkiye'de kullanılan transkripsiyona göre değiştirildi. Ancak Latin alfabesiyle yazılmış kaynaklar olduğu gibi bırakıldı.

PARA, AĞIRLIK VE ÖLÇÜ BİRİMLERİ

Erken dönem Osmanlı tarihinin sayı ve ölçü birimlerinin kullanıldığı bir araştırmanın en karmaşık ve kafa karıştırıcı yanlarından biri, terminolojinin standartlaştırılması ve aktarılmasıdır. O dönemde dolaşımda çok sayıda para birimi vardı; ölçüler çok yakın yerlerde ad olarak değilse bile, büyüklük bakımından değişiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Arap kentlerindeki sicil kayıtları araştırmaları ilerledikçe, çeşitli para, ağırlık ve ölçü birimlerine ilişkin daha kesin cetveller oluşturmaya yarayacak gerekli verileri toplayacağız. Bu çalışmada, ölçü birimlerini günümüzdeki eşdeğerlerine çevirme yönünde bir girişimde bulunulmadı.

Ölçü birimlerinin büyüklüğünü genel olarak kavramamız yeterli olacaktır. Para ve ölçü birimlerinin göreli değeri belli tartışmalarla bağlantılı olduğundan, basit bir yol gösterici olarak aşağıdaki tablo sunuldu. Göreli değerlerin hemen bulunabilmesi için, kimi yerlerde dipnotlarla kısa anımsatmalar yapılacaktır.

(A) Para

1 altın sikke = 40 gümüş parça = 80 küçük gümüş sikke

**sultani*	**kıta*	**akçe*
kıbrısi	*para*	*akçe-i osmani*
dinar	*fidda*	*osmani akçe*
sikke		*asper*
sikke-i hasene		

Her sütunun başındaki (*) işareti, incelemede ele alınan dönemde Kudüs sicil kayıtlarında en yaygın olarak rastlanan para birimini göster-

mektedir. Sultani, kıta ve akçe terimleri, bu yapıtta sürekli kullanılacaktır. Eşdeğer birimler Osmanlı tarihine ilişkin öteki yapıtlardan ve sicillerdeki bilgilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.[1] Sicil belgelerinde kırsal alandaki işlemler için sultani, sikke, kıbrısi ve altın dinar terimleri birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Söz konusu yıllarda bu bölgede geçerli olanın bütün imparatorlukta da geçerli olması gerekmez. Başka durumlarda bu terimler farklı değerlerde paraları belirtebilir, ama aynı belgede bir terimin yerine diğerinin kullanılması ya da bir başka yerde bunlar yerine 40 gümüş para denmesi, bunların burada aynı anlama geldiği konusunda kuşkuya yer bırakmamaktadır.

Bu oranlar, hesaplamalarda kullanılan gümüş karşısında altının değerine ilişkin yaklaşık bir fikir vermektedir. 1 altın sikke= 80 gümüş akçe oranı, ele alınan yıllardaki sicil kayıtlarında oldukça tutarlı kullanılmıştır. Suriye'deki Osmanlı yönetiminin başlangıcında bir altın sikke = 60 akçe olarak geçerken, Kudüs tapu tahrir kayıtlarındaki cizye oranlarının da gösterdiği gibi 16. yüzyıl sonunda bu oran 1=90'dı. Böylece gümüş akçe "hesaplama parası" olarak kullanılmaktaydı. İstanbul'daki imparatorluk kayıtları hesapları bu para birimiyle ve bu oranlara göre yapılmaktaydı. Vergiler yerel düzeyde toplandığından, imparatorluk parası da yerel eşdeğerlere çevrilmek zorundaydı.[2]

(B) Ağırlık birimleri

1 kantar= 50 mann=100 ratl (rıtl)

Kantarın kesin ağırlığı, yerel ratlın ağırlığına bağlı olarak yöreden yöreye değişiyordu. Bir görüşe göre 1 Suriye kantarı yaklaşık 182 kiloydu.[3] Kantar zeytinyağı, üzüm şırası, sebze ve meyveleri ölçmede kullanılıyordu.

---

1 Bkz. A. Cohen ve Lewis (1978), s. 43; Cohen (1989), s. 129-30; ve sicil kayıtları: KS 27:1589/s. 311; KS 28:151/s. 50, 726/s. 21, ve 967/s. 256.

2 Para birimlerine ilişkin daha kapsamlı bir tartışma için bkz: Sahillioğlu'nun değişik paraları, nasıl değiştirildiklerini ve göreceli değerlerini ele alan "The role of international monetary and metal mavements in Ottoman monetary history 1300-1750," makalesi, *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds* içinde, Richards (ed.), Durham, 1983, s. 269-304; aynı yazarın Arapça yazılan ve özellikle Arap topraklarını konu alan yazısı H. Sahilî, "en-Nukud fi'l-bilâdi'l-Arabiyye fi'l-ahdi'l-Osmanî. *Mecelleti Külliyatü'l-Edeb*, Ürdün, 2(1971), s. 105-15. Ayrıca bkz. Lewis (1953), s. 22.

Hesaplarda kullanılan para için bkz. Cohen ve Lewis (1978), s. 43-4; ve I. Beldiceanu-Steinherr ve N. Beldiceanu, "Règlement attaman concernant le recensement (premiere moitié du XVIe siècle)," *Südost-Forschungen* 37(1978), s. 7.

3 Bkz. Lewis (1953), s. 17. Karşılaştırmalı bir değerlendirme için: 1 Kudüs kantarı = 5.5 Kahire kantarı, Cohen (1989), s. 162, n. 59'da.

(C) Hacim birimleri

1 girâra= 72 mut[4]

Bir Kudüs girârası üç Şam girârasına eşitti. Hesaplamalara göre Şam girârası 200 kilo buğdaya ya da 250 litreye denkti.[5]

Girâra tahıl, bölgede de özellikle buğday ve arpa için kullanılıyordu.

Kile: Bu terimin iki anlamı var. Söz konusu dönemde girâra ya da bir başka adla belirtilen "bir ölçü"yü ifade edebileceği gibi, büyüklüğü değişen belirli bir ölçü birimi anlamına da gelebilir. İstanbul kilesi imparatorluğun standart ölçü birimlerinden biriydi.[6]

4 Bu eşdeğerlik Kudüs ve yakın çevresinde geçerlidir. KS 31:2134/s. 431 ve başka birçok belgede belirtilmiştir. Biraz daha sonraki bir döneme ait bir belgeye göre, kıyı kenti Ramle'de 1 yerel mut = 2 Kudüs mut'u, KS 107:531, tarih 1033/1623.

5 Lewis (1954), s. 489.

6 Bu ağırlık ve ölçü birimlerinin o günkü değerlerine ilişkin ayrıntılı kestirimler için bkz. İnalcık, "Introduction to Ottoman Metrology," *Turcica* 15(1983), s. 311-48. Bu makale Anadolu ve Balkanlar'a ilişkin geniş ayrıntılar içermekle birlikte, Arap topraklarına büyük ölçüde değinmemiştir. Lewis (1953), s. 16-17 ve notlar bölümü ve Lewis (1954), s. 489-91, Osmanlı döneminde Suriye'de kullanılan ölçü birimlerinin görece ve mutlak değerlerini ele alır. Osmanlı öncesi verilere dayanan daha eski yapıtlar arasında, W. Hinz'in *Islamische Masse und Gewischte* (Leiden, 1955), ve Sauvaire'in *Journal asiatique*, 7. ve 8. dizilerinde yayımlanan ölçübilim üzerine makaleleri anılabilir.

KADILAR, KULLAR
KUDÜSLÜ KÖYLÜLER

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖYLÜLER, FİLİSTİN VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

İlyas adında bir sipahi 9 Ağustos 1555'te, Kudüs kadısı önünde Ayn Silvân köylülerinden 19 altın dinar ve 35 gümüş para aldığını doğruladı. Köylülerin yıllık ürün gelirleri üzerinden toplam 27 altın dinar vergi vermesi gerekiyordu; bu durumda sipahiye 7 altın dinar ve 5 gümüş para borçları kalıyordu.[1] Bütün bunlar kadı sicil defterine dikkatle geçirildi.

Nasif adında bir sipahi Aralık 1554'te, kendi tımar bölgesi içindeki Beyt Zekeriya köyünden Ahmed'i, bu köye kayıtlı olduğu halde iki yıldan beri başka bir köyde yaşadığı için dava etti. Sancağın tapu tahrir defterleri Ahmed'in önünde kadıya sunulduğunda, Nasif'in haklı olduğu görüldü. Nasif buna dayanarak Ahmed'in Beyt Zekeriya'ya döndürülmesini istedi. Ahmed daha önce köyde ikamet ettiğini ispatlayabileceğini ileri sürdü, ama daha sonra yasal olarak hâlâ Beyt Zekeriya'ya kayıtlı olduğunu, çünkü köyden üç yıl önce ayrıldığını kabul etti. Bunun üzerine kadı Ahmed'in köyüne dönmesini ve birikmiş vergi borcunu Nasif'e ödemesini istedi.[2]

Kudüs çevresindeki toprakları eken yedi köylü, 11 Temmuz 1553'te kadının huzuruna çıkarak kentin yakın çevresinden sorumlu yönetici Mehmed'den davacı oldular. Köylüler Mehmed'in görevini kötüye kullandığını, harman yerinde istediği kadar tahıl ve samana yasadışı yoldan el koyduğunu ileri sürmekteydi. Mehmed köylülerin tahıl ve samanı kendi istekleriyle verdiklerini savundu, ama köylüler Mehmed'in bunları zorla aldığında ısrar ederek iki de şahit gösterdiler. Kadı, Mehmed'in ileride böyle davranmasının engellenmesine karar verdi.[3]

1 KS 30:1060/s. 294, tarih 21 Ramazan 962/9 Ağustos 1555.

2 KS 30:7/s. 2, tarih Muharrem 962/24 Kasım-25 Aralık 1554.

3 KS 27:26/s. 6, tarih 29 Recep 960/11 Temmuz 1553.

Kudüs'teki şeriye mahkemesinin baktığı bu üç davada da bir Osmanlı görevlisi, Kudüs kadısı ve bir ya da daha çok köylü yer alıyordu. Köylüler çoğu zaman eksik vergilerini ödemek üzere resmi görevlilerce mahkemeye getiriliyor, bazen de bir görevlinin yaptığı haksızlığı düzeltmek üzere kendileri mahkemeye başvuruyordu. Kadı dava konusu olayları dinliyor, bir karara varıyor ve para cezası ya da başka uygun bir ceza veriyordu. Osmanlı eyaletlerinde kadının önemli işlevlerinden biri askeri ve mali görevliler ile yerel halk arasında aracılık yapmaktı. Yargı yetkisi arabuluculuk, borç ve ödemelerin kaydedilmesi gibi günlük işlerden yasaya aykırı davranışlar ve suiistimaller gibi daha çarpıcı olaylara kadar uzanıyordu. Kudüs kadısının sicil defterinde, Osmanlı yönetimi altında köylü-görevli ilişkilerini ayrıntılarıyla ortaya koyan yüzlerce dava kayıtlıydı.

❐

Anadolu, Balkanlar, Doğu Avrupa, Bereketli Hilâl, Mısır ve Kuzey Afrika'da yaşayan milyonlarca köylü, Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Köylüler resmi vakayinamelerde en fazla imparatorluk tarihindeki büyük kişilerin ya da olayların arka planı olarak yer alırlar. Resmi belgelerde tahıl, yağ, et, meyve ya da gümüş para miktarlarına dönüşmüş vergi yükümlüleri listesi olarak görünürler. Köyler ve köylüler büyük kentlerle taşra kasabalarının renkleri arasında, yönetici elitin, askeri, dini ve ticari ricalin, kentlilerle göçebelerin altında ve çevresinde gri bir ton olarak dururlardı. Oysa köylü nüfus, Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerinden biri ve gücünün ayrılmaz bir parçasıydı. Çoğunlukla Müslüman ve Hıristiyan olan köylüler vergi veren reaya sınıfının ana kitlesini oluşturuyordu. Hem kendi geçimini, hem de egemen askeri sınıf ile askeri, idari ve dini görevlilerin gelirini yaratan reayanın tarımsal emeği devletin zenginliğinin temeliydi.

Bir ömür boyu süren araştırmalarının sağladığı bakış açısıyla, Halil İnalcık şöyle der:

> Asya tipi denen imparatorlukların çoğunda sosyoekonomik yapının hücresi olan aile emeğine dayalı çift, bu imparatorlukların oluşumunu belirlemiş ve ayakta kalmasını sağlamıştır... Aslında, alışılmış bakış açımızı tersine çevirirsek, bunlara köylü imparatorlukları demek hiç de abartma olmayacaktır... Bizim savımıza göre köylü kitlelerinin açık ya da örtük desteği olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu doğamaz ve ayakta kalamazdı. Bir başka deyişle, bu devleti ortaya çıkaran bir uzlaşmaydı.[4]

4 İnalcık (1989), xiv.

"Köylü kitlelerinin açık ya da örtük desteğini" sağlayan ne tür bir uzlaşmaydı bu? İnalcık, Osmanlı yönetiminin yapısının, özellikle de tarım rejiminin bu uzlaşmayı olanaklı kıldığını belirtmek istiyor. Oysa böyle bir anlaşmaya varılmasını sağlayan büyük bir tarihsel görüşme, büyük bir masa çevresinde köylüler ile padişahı ve adamlarını bir araya getiren bir toplantı yapılmamıştı. Düzenleme temelde yukarıdan ve gerektiğinde zor kullanarak dayatılmıştı. Bununla birlikte, idarenin kuvvet ve ihtiyaçları ile vergi veren yerel tarımsal nüfusun kuvvet ve ihtiyaçları arasında geçici bir denge kurmak üzere belirli yerde, belirli sayıda ay, yıl ya da on yıl için söz konusu uzlaşma sürekli ve zımni olarak gözden geçirilmekteydi.

Öte yandan uzlaşma ve denge kavramları, durağanlık ve belirsizlik taşımaktadır. Görevli-köylü ilişkileri yelpazesinin karşıt uçlarında acımasız baskılara ve ayaklanmalara varabilen suiistimal ve huzursuzluk vardı. Gerçekte köylüler salnamelerde çoğu kez baskı kurbanları, ayaklanan kahraman ya da alçaklar olarak öne çıkmaktadır. Ne var ki, köylülerin kendi durumlarını etkilemede en başarılı oldukları olaylar her zaman ayaklanmalar değildi. Milyonlarca köylünün günlük eylemleri, küçük çaptaki bireysel edimleri birikerek yönetim yapısını etkilemekteydi. Köylüler bu eylemler aracılığıyla muğlak bir uzlaşmada kendi taleplerini dile getiriyorlardı.

Filistin köylüleri imparatorluğun taşra idaresi altına 16. yüzyıl başlarındaki fetihlerle girdiler. Yerel halkın bugün bile bildiği köy adları ilk kez 1520 dolaylarında Osmanlı vergi kayıtlarına geçirildi. Bu gelişme, ani ya da aralıklı bir süreç değildi, Arap eyaletlerinin tedrici olarak Osmanlı İmparatorluğu'yla bütünleşmesini sağlayan sürecin bir parçasıydı. Bu bakımdan, temeldeki uzlaşmanın bir başka yönünü ortaya koyuyordu. Osmanlı taşra idaresi mekanizması, fethedilen bölgelerdeki mevcut yerel idare ve vergilendirme yapılarının yerini almadı. Başlangıçta yalnızca genel bir çerçeve belirlendi; Osmanlı uygulamaları yerel geleneklerin yararlı ve uygun yönlerini de benimseyerek zamanla oturdu. Sonuçta ortaya çıkan idare kesin olarak Osmanlıydı, ama yerel koşullara uyarlanmıştı.

Bu kitapta, taşra görevlileri ile köylüler arasındaki ilişki Osmanlı kırsal idaresinin günlük işleyişini çözümlemek amacıyla ele alınmaktadır. Elden geldiğince, köyler ve köylüler üzerinde yoğunlaşılmakta, köylülerin görevlilere nasıl bir tepki gösterdiği ve imparatorluk idaresinin bu temsilcilerinin onlara nasıl davrandığı sorularına ağırlık verilmektedir. Amaç, hem doğrudan temsilcileri, hem de imparatorluk kimliğiyle, kırsal idare konusunda, köylülerinkine daha yakın bir bakış açısına ulaşmak ve kırsal bölgelerin gerçekte nasıl yönetildiğini anlamak üzere yeni bir ampirik temel yaratmaktır. Bunu yaptıktan sonra, Filistin idaresinin o dönemdeki Osmanlı

taşra idaresinin ne ölçüde tipik bir örneği olduğunu sormak gerekir. Son olarak, köylü-görevli ilişkilerini yeniden gözden geçirmek, Osmanlı sarayının otoritesine ve onu ayakta tutan toplumlarla ilişkilerine ilişkin anlayışımızı yeniden değerlendirmek anlamına gelmektedir.

FİLİSTİN VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlılar 16. yüzyıl başlarında Memlûkler'in elindeki Bereketli Hilâl'i ve Mısır'ı ele geçirdiklerinde, Memlûk eyaletlerinden (*niyâbât*) Gazze ve Safed, Kahire merkezli imparatorluğun taşradaki ileri karakolları ve buyruk dinlemez komutanların sürgün yeriydi. Memlûk yönetimi altında Kudüs, merkezi Gazze kenti olan eyaletin bir parçasıydı. Memlûk sultanı, merkeze yakın olmakla birlikte, ayaklanmaya temel olabilecek güçlü bir karargâh ya da kaleden yoksun ve çevreden kopuk olması açısından, komutanlarını Kudüs'e sürmeyi yeğliyordu. Kudüs, ikliminden ve dini binalar ile ulemanın toplandığı bir yer olmasından dolayı, komutanlar açısından da uygun bir sürgün yeriydi.[5]

Suriye'nin bu güney eyaletleri 15. yüzyıldan kalan metinlerde canlı bir biçimde betimlenmiştir.[6] Hem bölgede yaşayanları, hem de yolcuları tedirgin eden Bedevi baskınları hiç bitmeyen bir sorundu. Kentten güneye doğru inen yol üzerindeki Bedevi çapulculukları yüzünden Müslümanlar 16. yüzyıl başlarında on yıl boyunca Kudüs'ten hacca gidemedi.[7] Memlûk sultanı da buraya atadığı komutanları tam olarak denetleyemiyordu. Her yeni vali, bu makama getirilmesinin karşılığında kendi kesesini doldurmayı bir hak saydığından, valilerin sık sık değişmesi yerel halk için büyük bir külfet yaratıyordu. 15. yüzyıla gelindiğinde Kudüs'ün yerel ekonomisi genel gelir seviyesinin düşüklüğü yüzünden bunalıma girmişti. Kentte "yoksul ve dindar" Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Museviler yaşıyordu. Müslüman mekteplerine gelir sağlamak amacıyla kurulan birçok vakıf bile yoksullaşmıştı.[8] Kudüs önemli bir ekonomik merkez değildi; Şam'ı Gazze üzerinden Mısır'a bağlayan resmi ulak ve kıyı ticaret yolunun uzağındaydı. Halk tarımdan elde ettiği küçük bir gelirle geçiniyor ya da temel hizmet ve imalat işlerinde çalışıyordu.[9]

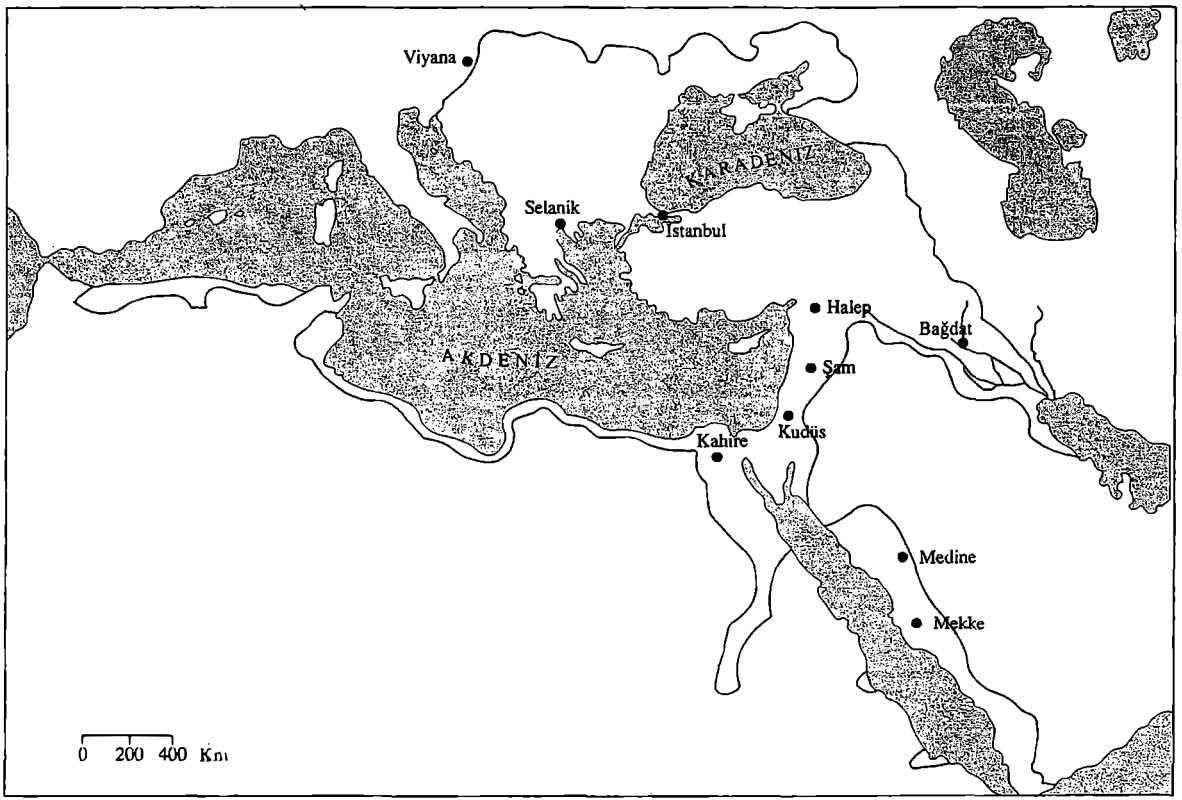
5 Ayalon (1972), s. 33-4.

6 Memlûkler döneminde Kudüs çevresine ilişkin bilgi Friedman'ın (1979) makalesinden alınmıştır. Friedman bu dönemin kaynaklarını gözden geçirir, Arap vakayinameleri ile Hıristiyan ve Musevi seyyahların eserlerini inceler.

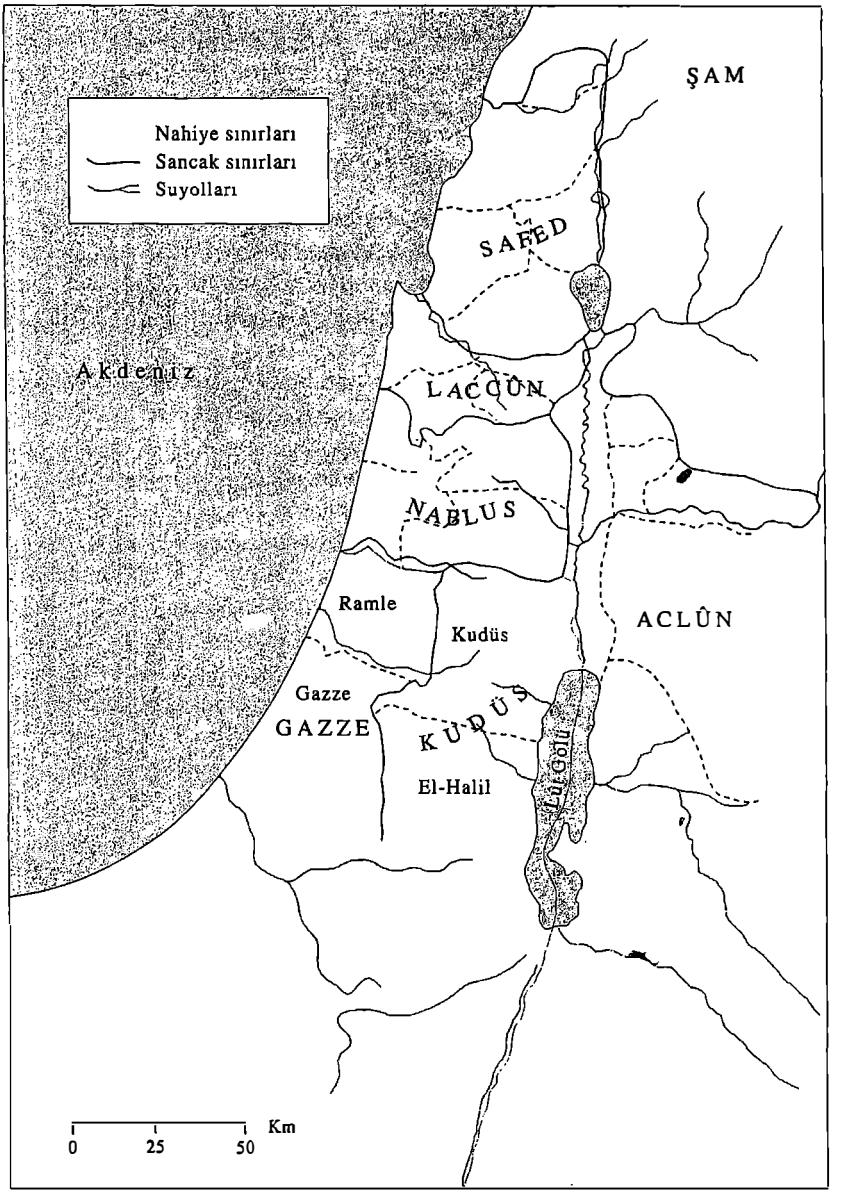
7 Sharon (1975), s. 13-16.

8 Goitein, "al-Kuds," *EI2*, 5, s. 333.

9 Friedman (1979), çeşitli yerlerde.

Harita 1. Osmanlı İmparatorluğu (1566)

Harita 2. Güney Suriye'de İdari Bölümler (16. yy.)

Osmanlı sultanı I. Selim (hd. 1512-20), 1516-17 yıllarında ordusunun başında hızla Anadolu'dan güneye, Suriye üzerinden Mısır ve Hicaz'a akın ederek Memlûk İmparatorluğu'na bağlı eyaletleri Osmanlı İmparatorluğu'na kattı. Yavuz'un fethi, 15. yüzyılın büyük bir bölümünde Avrupa ve Asya sınırlarını genişletirken, seleflerince kazanılmış toprakları pekiştirmeye çalışan dedesi Fatih Sultan Mehmed (1451-81) ile onun babası II. Murad'ın (1421-51) izlediği politikaların devamı niteliğindeydi. Yavuz Sultan Selim'in oğlu I. Süleyman (1520-66) Bosna, Macaristan, Podolya, Kırım, Azerbaycan, Irak, Yemen ve Fas'a kadar Kuzey Afrika'yı da alarak sınırları genişletmeyi sürdürdü.[10]

Genelde Osmanlılar, yeni fethedilen bir yerin idaresini önce doğrudan üstlenmezler, yerel beylerden birine bırakırlardı. Bu arada, yerel gelirler tam olarak araştırılıp hesaplanır, tek tek bütün kasaba ve köylerin gelirleri Osmanlı nüfus ve gelir kayıtları olan tapu tahrir defterlerine işlenirdi.[11] Osmanlı Devleti, daha sonra bu kayıtlara dayanarak daha doğrudan bir idare kurar, yerel kaynaklardan elde edilen gelirleri, o yörenin ileri gelenleri arasından seçilip atanan Osmanlı görevlilerine ve sipahilere verirdi. Gelirlerin bir bölümü devlet hazinesine, bir bölümü de cami, mektep, darüşşifa ve imaret gibi vakıflara ayrılırdı.

Filistin kentleri, 1516 sonlarında fazla şiddetli çarpışma olmadan, pek fazla yıkıma uğramadan ele geçirildi. Osmanlıların yenildiğine ilişkin bir söylenti üzerine Safed, Ramallah ve Gazze kentlerinde ayaklanma çıktı; ama söylentinin yanlış olduğu anlaşıldı ve direniş katliamla bastırıldı. Kudüs'ün bu tür olaylara karışmadığı anlaşılıyor.[12] I. Selim'in ölümünün ardından 1520'de Şam valisi Canberdi el-Gazali'nin kısa süren ayaklanması da Kudüs'ü ve çevresini büyük ölçüde etkilemedi. Suriye'de dolaylı yönetim bu ayaklanmayla sona erdi ve Şam'ın eski Memlûk valisi el-Gazali'nin yerine bir Osmanlı komutanı atandı.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Osmanlılar, bu yeni topraklarını imparatorluğun idari çerçevesi içine aldılar. Suriye toprakları eyalet olarak bölünürken, Mısır için ayrı bir yönetim oluşturuldu. 933/1527 tarihinden başlayarak idari birimleri ve yöneticilerini sıralayan bir liste, Şam beylerbeyliğinin 15 sancaktan oluştuğunu göstermektedir.[13] Kudüs ve Gaz-

---

10 Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemine ve fetihlere ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnalcık (1989) ve Mantran (1989). Pitcher'in tarih atlası Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve genişleme dönemini harita üzerinde gösterir, bkz. Pitcher (1972).

11 Bkz. İnalcık (1954), s. 103-29.

12 Bakhit (1982), s. 12-14.

13 Kunt (1983), s. 107 ve Şekil 5. Kunt'un yayımladığı listede, belki de ikisi birden

ze, beylerbeyliğin güney ucundaki sancaklardı. Gazze batıda, Akdeniz kıyısındaydı; Kudüs ise doğu ve güneyde çöl, kuzeyde de Nablus sancağıyla çevriliydi. Kudüs sancağı, Kudüs ve El-Halil (Halilürrahman) nahiyelerine ayrılmıştı, bu iki kent aynı zamanda nahiye merkeziydi.

Payitaht İstanbul'dan uzakta, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının dışında bulunan ve bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak, İsrail ve Mısır'ı, ayrıca Suudi Arabistan'ın bir bölümünü kapsayan topraklar, imparatorluğun merkez eyaletlerini destekleyen bir rol oynuyordu. Bu topraklardan buğday, pirinç, dokuma, kuru yemiş, pamuk, zeytinyağı ve sabun gibi çeşitli ürünler sağlanıyordu. Geniş bir alanı içine alan bölge, imparatorluk yönetimine gelir sağlayan arazileri büyüttü. Arabistan ve Mısır, aynı zamanda, Afrika, Hint Okyanusu ve Uzakdoğu'dan gelen malların imparatorluğa ana giriş noktalarıydı. Baharat, köle, altın, seramik ve her türlü değerli eşya gemi ve develerle buraya geliyor, ardından padişahın sarayına ve İstanbul'un canlı pazarlarına ulaştırılıyordu.

Bütünüyle Osmanlı toprakları içinde kalan ve Suriye ile Mısır'dan geçerek kutsal Mekke ve Medine kentlerine uzanan önemli karayolları artık Osmanlılar'ın sorumluluğu ve ayrıcalığı altındaydı. Her yıl Şam ve Kahire'den Hicaz'a gidiş dönüş yolu üzerindeki hac kervanlarının gereksinimlerini ve on binlerce hacının güvenliğini sağlamak, bu eyaletlerdeki Osmanlı görevlilerinin başlıca uğraşı oldu. Kervanların korunması yalnızca dinsel bir ödev değildi; hac, bütün İslam dünyasından gelen malların alınıp satıldığı önemli bir ekonomik olaydı.[14] Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Museviler için kutsal bir kent olan Kudüs'e dört bir yandan ve her kesimden hacılar akın ediyordu. Kudüs'ün yanı sıra El-Halil, Beytüllahm, Nebi Musa, Nasıra ve Safed'deki ve Taberiye Gölü kıyısındaki birçok kutsal yer ve din merkezi, Filistin'i hacılar açısından daha da çekici kılıyordu.

Yeni otoritenin getirdiği düzen ve güvenlik, başlangıçta Suriye'deki kırlık bölgelerin yararına oldu. Osmanlılar, bölgede yaşayan çeşitli Bedevi ve Türkmen aşiretlerinin yağmacılığını engellemekte ve onları denetim altına almakta önceki yönetimlerden daha başarılıydı.[15] Hac kervanlarının,

---

Üveys Bey'e verildiği için, Kudüs'le Gazze tek bir sancak olarak birleştirilir. Aşağıda ele alınan tapu tahrir defterleri gibi aynı dönemden kalan başka belgelerde, her ikisinin ayrı sancaklar olduğu açıkça belirtilir.

14 Hac konusunda Osmanlı politikası için bkz. Faroqhi (1990).

15 Manna, Bedevi tehlikesi tümüyle ortadan kaldırılmasa bile, 16. yüzyılın ilk yarısında, 936/1529-30 yılından sonra tutulan Kudüs kadı sicillerinde büyük çapta Bedevi eylemleri olduğunu gösteren bir kayıt bulamadığını söyler. Yüzyılın ikinci yarısında, Bedevi etkinliklerine ilişkin kayıtlar artar. Bkz. Manna (1979), s. 201.

Arabistan'ın doğusundaki ülkelerden başlayan kara ticaret yollarının güvenliğine önem verilmekteydi. Haccın yeniden canlandırılması ve sürdürülmesi, Osmanlı'nın en büyük İslam devleti imajı açısından temel öneme sahipti. Şam'dan kutsal kentlere gidip dönen çok sayıdaki hacı kervanının erzak ve malzeme ihtiyacı, bütün Suriye'ye önemli ekonomik kazançlar getirdi.[16]

Ana kervan yolu Kudüs kentinden değil, doğuya düşen çölden geçiyordu. Ama bazen Kudüs de hac güzergâhı içine alınıyordu. Geleneksel Şam-Kahire hac yolu, Taberiye Gölü'nü geçerek batıda Akdeniz kıyı ovalarına uzanıyor ve denizi izleyerek güneye dönüyordu. Osmanlılar bu yol üzerindeki istihkâm ağının onarımına ve güçlendirilmesine önem verdiler ve düzenli yeniçeri birlikleri bulundurarak güvenliği artırdılar. Ancak, Mısır daha hassas bir sınır bölgesi olduğundan, Suriye, askeri açıdan Osmanlılar için Mısır'a kıyasla ikincil önem taşıyordu.[17]

Yine de, Kanuni, kutsal bir kent olarak Müslüman hacıların ve az da olsa yabancı Hıristiyan ve Musevilerin ziyaret ettiği Kudüs'ün yeniden inşası ve düzenlenmesi için çok zaman, çaba ve para harcadı. Günümüzde hâlâ ayakta olan surlar 1530 ortalarında tamamlandı.[18] Pek çok sebil yaptırıldı. 15. yüzyılda Memlûkler tarafından onarılmış olan uzun sukemerleri, kente su sağlamak için tümüyle yenilendi.[19]

Kısmen, daha güvenli bir ortam yaratılmasının sonucu olarak, kırsal nüfus gittikçe arttı. Terk edilmiş arazilere yeniden yerleşilmeye, buraları ekilip dikilmeye başlandı. Filistin sancakları bu eğilimler için bir örnek oluşturuyordu. 16. yüzyılın ilk yarısında belli başlı kentlerin çevresindeki yerleşim alanları genişledi ve El-Halil'den kuzeye ve Kudüs üzerinden Nablus'a uzanan dağ sıralarının korunaklı tepelerinden kıyı ovalarına doğru yayıldı. Bölge çok verimli olmamasına karşın, tarım üretimi arttı. Aynı şekilde, ticari geçiş vergisi ile Hıristiyan ve Musevi hacılardan alınan rüsum gelirleri de arttı.

Osmanlı fethinin ardından güvenlik, düzen ve üretimde görülen olum-

---

16 Abdel-Nour (1982), s. 339'da ele alınır.

17 Winter (1984), s. 142-3. Winter, Suriye kuvvetleri uzaktayken, yerlerine üstün Mısır birliklerinin geçirebilindiğini, buna karşılık Suriyeliler'in hiçbir zaman Mısır'a gönderilmediğini ileri sürer. Suriye çölü sınırı, esas olarak yerleşim bölgesiyle Bedeviler'in gezdiği topraklar arasında bir sınırdı.

18 Amnon Cohen, Osmanlı yönetiminde Kudüs'ün korunmasını konu alan kapsamlı yapıtında, sur restorasyonu projesini anlatır: Cohen (1990), s. 31-51.

19 Bu projeye ilişkin tam bir değerlendirme için bkz. Slama ve Zilberman (1986), s. 91-106.

lu gelişmeyle birlikte, güney Suriye eyaletlerindeki kırsal nüfusun genel yaşam koşullarının da iyileştiği sanılıyor. Ama yeni düzen, birçok yönüyle Memlûk döneminden köklü bir farklılık göstermiyordu. Memlûk sultanının yerini bir Osmanlı sultanı almıştı, ama her ikisi de Türk kökenliydi. Osmanlı yönetiminde Türkçe resmi dil haline geldi, ama Arapça yerel konuşma dili olarak varlığını korudu. Memlûkler gibi Osmanlılar da Sünni'ydi. Osmanlı yönetimi altındaki köylüler için yaşam çoğunlukla eski temel üzerinde sürüp gitti. Yönetim ve vergi toplama işlerinin başlangıçta daha düzenli hale getirildiği anlaşılıyor, belki suiistimaller de azalmıştı. Yerleşim alanlarının genişlemesi ve üretimdeki artış, önceden belirlenmiş bir çerçeve içinde gerçekleşti. Belki, yönetim değişikliğini daha çok kent elitleri hissetti; onlar, askeri, hukuki ve mali görevleri yapmak üzere İstanbul'dan gönderilen Osmanlı görevlilerine uyum sağlamak zorunda kaldılar.

Köylülerin birbirine akraba olmayan çeşitli Memlûk sultanları yerine uzun bir geçmişi olan Osmanlı hanedanı tarafından yönetildiklerini ne ölçüde bildiklerini, anladıklarını ve değerlendirdiklerini kestirmek güçtür. Ama Memlûkler ile Osmanlılar arasında bazı farklılıkları kesinlikle görmüşlerdir. Orduların varlığı ve çarpışması ülkenin fethedildiğini herkese duyurdu; imparatorluk merkezi, artık, çok uzakta ve kuzeyde olan İstanbul'du. Üniformalar, bayraklar, resmi unvanlar gibi açıkça görülen farklılıklar vardı. Aşağıda ele alınacağı gibi, köylüleri devletin zenginlik kaynağı sayıp korumanın gerekliliğini vurgulayan resmi Osmanlı söyleminin de köylülerce özümsendiği anlaşılıyor.

Dahası, köylüler, Kanuni Sultan Süleyman ve Ebussuud Efendi devrinde gittikçe daha çok öne çıkarılan Osmanlı İslam ideolojisinden doğrudan etkilendiler. İmparatorluğun hukuki-dini hiyerarşisinin başı olarak şeyhülislamlık makamı Kanuni döneminde kurumlaştı. Ebussuud Efendi Kanuni'nin halife unvanını öne çıkarırken, vezirler ve ulema da onun dünyanın ilahi iradeyle belirlenmiş hükümdarı statüsünü vurguladılar.[20] Düzenli ibadet için bütün köylere cami yapılmasını emreden 1537 tarihli ferman, Osmanlı devlet ideolojisinin köylülere ulaşmasını ve yerleşmesini sağladı.[21] Gerçekten, 1537'den kalma Filistin tahrirleri, her köy listesinde bir imamın bulunması açısından ilginçtir; önceki ve sonraki tahrir defterlerinde çoğunlukla imamlara rastlanmaz.[22] Elbette bu, İslâm'a bağlılıkla-

20 Kanuni imgesinin yaratılması konusunda bkz. Fleischer (1992), s. 159-77, ve Imber (1992), s. 179-84.

21 Imber (1992), s. 183.

22 Bkz. Üçüncü Bölüm'ün başındaki tapu tahrir defterleri listesi ve tahrir defterlerinde bu kategorideki kişilerin şaşırtıcı ortaya çıkış ve kayboluşlarını gösteren Ek 2.

rını, esas olarak cami ve medrese yaptırarak dışa vuran Memlûkler'inkinden farklı bir uygulamaydı.[23]

16. yüzyıl ortasında Kudüs sancağını da kapsayan Şam beylerbeyliği, geleneksel Osmanlı idari yapısıyla artık iyice bütünleşmişti. Yönetim biçimleri oturmuş, fetih sırasında ve Osmanlı yönetiminin ilk yıllarında görülen göçler yavaşlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sağladığı kapsamlı ekonomik birlik ve güvenliğin Doğu ile Batı arasındaki ve imparatorluk içindeki ticareti özendirmesiyle, bölgenin Kahire, Halep ve Şam gibi başlıca kentleri büyüyüp zenginleşti ve varlıklı görevlilerin haneleri yerel ekonomileri canlandırdı. İmparatorluğun imar işleri ve yeni vakıfları da, yerel ekonominin ve toplumun çeşitli kesimlerine katkıda bulundu.[24]

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra tahta geçenler 16. yüzyılın sonuna doğru yeni sorunlarla karşılaştılar. İki yüzyıl boyunca görece zayıf ya da zayıflayan devletlerle karşı karşıya gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, artık kendisi gibi büyük ve güçlü siyasal birimlerle mücadele etmek zorundaydı. Genişleme ve fetih dönemi sona erdiğinden ordunun geliri düzensizleşti; o sırada yeterince farkına varılmamakla birlikte uluslararası merkantilist eğilimlerin etkisi arttı; Avrupa'daki güç dengesi değişmeye yüz tuttu; Osmanlı'nın yaşadığı iç karışıklıklar -Celali isyanları- Anadolu ve Balkanlar'a yayıldı.

16. yüzyılın sonlarında Şam beylerbeyliği de önceki döneme göre sorunlarla doluydu. İdari yolsuzluklara ve Bedevi baskınlarına ilişkin raporlar arttı; merkezi yönetimin gelir paylaşımı üzerindeki denetimi zayıflarken, Şam'dan elde edilen gelir azaldı.[25] Yerel güçler yeniden söz sahibi olmaya başladı. 17 yüzyıl başlarında güney Şam sancaklarının yönetimi artık birkaç beyin elindeydi: Kudüs'te Çerkes Faruk, Gazze ve Leccûn'da Bedevi Rıdvan ve Turabay aileleri, Safed ve Cebel-i Lübnan'da Dürzi Fahreddin Maan. Padişah bu beyleri çeşitli yollarla birbirlerine karşı kullanarak üzerlerindeki denetimini sürdürmekteydi.

Yine de, 16. yüzyıl ortalarında Filistin büyük ölçüde yeni Osmanlı yöneticilerinin düzenleme, yeniden örgütleme ve yenileme çalışmalarının etkisindeydi. Her yöre Kudüs, Şam, Kahire, hac yolu ve İstanbul'a dönük

---

23 Bkz. Filistin'de Memlûk yönetimini ele olan Drori (1992), s. 3.

24 Osmanlı yönetiminde Arap kentlerinin gelişimi için bkz. Raymond (1979-80), s. 84-101.

25 Yerel gelişmeler için bkz. Heyd (1960), s. 117-18; Cohen ve Lewis (1978), s. 26-7; Bakhit (1982), s. 105-7; Abdel-Nour (1982), s. XV; ve Novfân el-Hmud, (1981), s. 133. 16. yüzyılın daha sonraki döneminde Osmanlı Devleti'nin işleyişini değiştiren eğilimlere topluca bakış için bkz. İnalcık (1989), s. 41-52 ve Mantran (1989), s. 224-6.

bir yapılanma içindeydi. Güney Suriye, artık, gittikçe gelişen büyük bir İslam imparatorluğunun bir parçasıydı.

KÖYLÜLER VE KÖYLÜ ARAŞTIRMALARI

Osmanlıların iyi yönetime ilişkin klasik kuramsal formülasyonunda reaya, "daire-i adliye"nin temel direklerinden birini oluşturuyordu:

> Mülk ve devlet asker ve ricâl iledir
> Ricâl mal ile bulunur
> Mal reayadan husule gelir
> Reaya adl ile muntazamü'l hal olur.[26]

Bu soyut şemaya göre, Osmanlı taşra yönetimi refah ve hakkaniyet vaat ediyordu. Tarihçiler genellikle, Kanuni dönemini (1520-66), imparatorluğun güçlendiği ve iyi yönetildiği bir dönem olarak olarak nitelerler. Bu dönemin görkemini konu alan birçok yapıtta, Osmanlı yönetiminin işlerliğine, iyi eğitilmiş ve savaşma şevkiyle dolu ordunun başarılarına, uluslararası ticaret ve iç pazarların gelişmesine, ekonomik istikrara, büyük imar projelerine, sanat ve edebiyat alanındaki üstün başarılara dikkat çekilmiştir.

Böylesi bir refah döneminde, toplumun en temel düzeyinde, geniş halk kitleleri için, devletin işleyişinin de en etkin düzeyde olması, eleştirilerin ve şikâyetlerin en alt düzeyde kalması beklenir. Böyle bir durum imparatorluk açısından kilit önem taşımaktaydı, çünkü Fernand Braudel'in de gözlemlediği gibi:

> Akdeniz 16. yüzyılda ağırlıklı olarak bir köylüler, ortakçı çiftçiler ve toprak sahipleri dünyasıydı. Bu dünyanın hayati konuları ürün ve hasattı; geri kalan her şey üstyapıydı, birikimin ve kentlere doğal olmayan yönelişin sonucuydu. Köylüler ve ürünler, bir başka deyişle, nüfus büyüklüğü ve yiyecek miktarı sessizce çağın kaderini belirliyordu. Hem kısa hem de uzun vadede tarımsal yaşam her şeyden önemliydi.[27]

Braudel'in 16. yüzyıl Akdeniz'ine ilişkin olarak 20. yüzyıl ortasında bir Avrupalı gözüyle yaptığı bu analiz, köylülerin ve ürünlerinin hayati rolünü vurgulayan Osmanlı görüşüyle uyuşmaktadır. Acaba Kudüs sanca-

---

26 Naima (1281-3/1864-6), c. 1, s. 40-4, Lewis V. Thomas'ın *A Study of Naima*'daki çevirisi, Itzkowitz (ed., 1972), s. 78. Thomas burada reaya kavramını "köylülük" olarak çevirmiştir. Pratik adalet ve faydacı ahlaka ilişkin bu deyişler grubunun kökeni ve gelişimi için bkz. Sadan (1987), s. 325-41.

27 Braudel (1976), c. 2, s. 1241.

ğındaki köylülerin durumu, gerçekten, "daire-i adliye"nin organik açıklamasına ya da Braudel'in Akdeniz dünyasına uyuyor muydu?

Bu dönemde ya da -belki de 19. yüzyıla değin- bir başka dönemde Osmanlı taşra idaresinin köy düzeyindeki işleyişiyle ilgili olarak görece az şey biliyoruz. Tarihçiler, taşra idaresinin değişik yönlerini incelemişlerdir, ama bu incelemelerin hemen hemen hepsinde, köylüler bulanık bir kitle ya da üzerlerine yafta ve numaralar asılmış cansız çöp adamlar olarak görülür. İnalcık ve Braudel'in ileri sürdüğü ve "daire-i adliye"de anlatıldığı gibi, köylüler bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun temel direğini oluşturuyor idiyse, köylülerin bu bağlamdaki rolünü dikkatle araştırmadan imparatorluğu da tam olarak kavradığımızı söyleyemeyiz.

Modern çağ öncesi imparatorlukların ekonomik temeli tarımsal üretimdi. Osmanlı Devleti, çeşitli kaynaklardan elde edeceği gelirleri yıllık üretim tahminlerine göre hesaplıyor ve dağıtıyordu. Ama bu tahminlerin ekonomik açıdan gerçekçi olması ve imparatorluğun beklentilerini karşılayabilmesi için, ürün miktarının saptanmasında tarımsal nüfusun açık ya da örtük bir söz hakkı olması gerekiyordu. Öte yandan köylüler imparatorluğun beklentilerini, sorumlu görevlileri yeterince hoşnut edecek ölçüde karşılamak zorundaydı. Bunun sonucunda tahminler ile gerçek vergi gelirleri arasında ortaya çıkan gerilim, imparatorluğun iflasını ya da köylülerin tam bir yoksulluk içine düşmesini engelleyen değişken bir denge yaratıyordu.

Osmanlı Devleti, baştaki padişahın kişiliğinde, Osmanlı politikasının yönünü belirlerdi. Devletin amaçları, köylüleri etkilediği ölçüde taşra idaresi dahil yönetimin çeşitli yönlerine biçim verirdi. Bir yandan da politikalar, bunlardan etkilenen halk tarafından (yeniden) tanımlanırdı. Köylüler, İnalcık'ın "uzlaşma" kavramıyla anlattığı gibi, işbirliği, gönülsüz boyun eğme ya da ayaklanma yolunu seçerek bu politikalara karşılık verirlerdi. Köylülerin imparatorluk için zenginliğin temelini oluşturması nedeniyle, imparatorluk girişimlerinin başarıya ulaşması ya da varlığını sürdürmesi, her ne kadar farkında bile olmasalar, köylülerin katılımına bağlıydı.

Bu kitapta kullanılan "köylü" sözcüğü, Arapça *fellâh* (çoğulu *fellâhîn*) sözcüğünün karşılığıdır. Sözcüğün Arapça kökü, toprağı işleyenin ya da çiftçinin toprağı sürerken yaptığı gibi yarmak anlamına gelen flh'dir (*feleha*). Fellâh sözcüğü Osmanlıca'ya da geçmiştir. Osmanlı fermanlarında genellikle köylülerden reaya ve raiyyet diye söz edilir; oysa reaya, tam olarak, kentli zanaatkârları, tüccarları ve genel olarak vergi veren bütün nüfusu kapsayan bir terimdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri sınıf vergiden muaftı ve yalnız askerler değil, devletin idari görevlileri ve ulema da askeri sınıf içindeydi.

Kudüs'teki şeriye mahkemesine ait Arapça belgelerde köylülerden eşit sıklıkta olmak üzere "x köyü köylüleri" ya da "y köyü ahalisi" olarak söz edilir. Demek ki, birey kimliğini, birincil olarak, hangi köye mensup olduğu belirliyordu. Bir başka köye ya da Kudüs, Gazze ya da Ramle gibi bir kente göçen insanlar bile, resmi belgelerde "x köyünden" olarak anılır.[28] Resmi bakış açısından bunun temel nedeni, ikamet yerini değiştiren kişinin belirli vergi yükümlülüklerinin devam etmesidir.

Kudüs civarındaki köylerde hem Müslümanlar, hem de Hıristiyanlar yaşıyordu, ama büyük çoğunluk Müslümandı. Bunların hepsi, uzun süreden beri yerleşik tarım yapan çiftçiler değildi. Bazı yerlerde çiftçilerin kimliği bir Bedevi aşiretinin mensubu olarak belirleniyordu. Bazı aşiretler en azından yılın bir bölümünde Kudüs civarına yerleşiyorlardı. Köylülerin çoğunluğu muhtemelen yerleşik bir hayat süren çiftçilerdi; ama söz konusu dönemde köylere yerleşen Bedevi sayısı, ne zaman yerleştikleri ve aşiretleriyle bağlarını ne ölçüde sürdürdükleri henüz araştırılmamıştır. Bu gözlemler, köylüleri sınırları tam belirlenmiş bir kitle olarak ve çok dar bir açıdan görmemizi engellemelidir.

Köylü araştırmaları, çoğunlukla İslam tarihi ya da Osmanlı İmparatorluğu dışındaki köylüleri konu aldığından, "köylü" kavramının buradaki bağlamıyla ne olmadığını kısaca belirtmek yararlı olabilir. Burada "köylü" üzerinde çalıştığı toprakları kayıtsız şartsız elinde bulunduran küçük ve bağımsız toprak sahibi anlamına gelmemektedir. Köylüler belli bir arazide yaşayabilir, çalışabilir, ürünü tasarruf edebilir ve bu tasarruf hakkını çocuklarına bırakabilirdi; ama bu araziyi satamaz ya da vakfa dönüştüremezdi. Kişisel menkul mallara ve sebze bahçesi, bağ ya da meyve ağacı gibi gayrimenkul mallara sahip olabilirlerdi, ama tarım alanlarının çoğunun asıl sahibi padişahtı. Özel araziler mülk, padişahın toprakları ise miri olarak adlandırılırdı.

Köylü serf demek de değildi. Çok ender ve özel koşullar dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nda köylüler kimseye ait değildi.[29] Belli bir kimseye değil, belli bir yere bağlıydılar. Bir yerden başka bir yere göç etme hakları kısıtlanmış olsa bile, köylülerin toprağa mutlak olarak değil, tarımsal işgü-

---

28 Örneğin Beyt Rîmâ'dan gelip Gazze ve Ramle'ye yerleşen Rimâviyîn ya da Beyt Câlâ halkından listeye Kudüs'te oturuyor olarak geçenler. Bu kişilerin hepsi Hıristiyandı. Bkz. Cohen ve Lewis (1978), s. 32. Faroqhi de, "sadece kent ve kasabalara göçenler, geçen zamana bakılmaksızın yasal olarak geldikleri köylere bağlı kaldılar," der. Bkz. Faroqhi (1983), s. 223.

29 Özel bir grup için, bkz. İnalcık (1982), s. 83-85, 88-103.

cünün azlığına ya da çokluğuna göre, pratik nedenlerle bağlandıkları anlaşılmaktadır.[30] Padişahın gözünde köylüler, kendi kişiliğinde somutlaşan Osmanlı Devleti'nin tebaasıydı. Dahası, sipahiler ve öteki resmi görevliler, vergi borcundan dolayı tek tek köylüleri mahkemeye verebilirlerdi; ama köylüler üzerindeki otoriteleri, büyük ölçüde mali konularla ve her yıl yenilenen ve gelir miktarı değişen tımar sahipliği süresince asayişi korumakla sınırlıydı. Hem görevlileri, hem de köylüleri yargılama yetkisi, kadının tek görevi ve ayrıcalığıydı. Şeriata vakıf olan kadılar, hem fermanlara, hem de yerel örfe göre hüküm veriyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal olduğunu ya da feodal olmadığını aynı hararetle savunanlar vardır.[31] İmparatorluğun feodal yapısına ilişkin özgül tartışma, bir ölçüde, feodalizmin yapısına ve en belirgin tanımlayıcı özelliklerine ilişkin daha geniş çaptaki tartışmadan kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal olup olmadığı konusunda kesin bir tutum takınmak burada beni çok ilgilendirmiyor. Feodalizm tartışmasında terimlerin tanımındaki belirsizlik, Osmanlı tarım toplumlarının yapısına ilişkin sınırlı ampirik bilgilerimiz söz konusu olduğunda, özellikle sorunsallık kazanmaktadır. Yine de tartışmada kullanılan terimler, Osmanlı bağlamında tam olarak anlaşılmamış bir dizi ilişkiye dikkati çekmektedir. Bu kitabın amaçlarından biri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu ilişkilerin anlaşılmasına yarayacak ampirik temeli genişletmektir.[32]

Siyasi-askeri anlamda feodalizm, egemen otorite ile askeri destekçileri arasındaki ilişkiyi tanımlar. Destekçinin bağlılığı ve hizmeti gelir bağışıyla ödüllendirilir. Avrupa'daki feodal toplumların hukuki yönünde serfin efendisiyle ilişkisi öne çıkar; efendi serften gelir elde etmekle kalmıyor, aynı zamanda onu yargılayıp cezaya çarptırabiliyordu. Osmanlı yönetimindeki Filistin köylüleri efendilerine, yani gelir haklarını ellerinde tutan kişilere (üstad ya da sahib-i arz) bu biçimde bağlı değillerdi. Köylülerin Os-

---

30 Daha kapsamlı bir fellâh-serf karşılaştırması için bkz. Cahen (1982), s. 22-23.

31 Bu tartışmada her iki tarafın tutumu Halil Berktay tarafından kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Berktay imparatorluğu dünyadaki feodal sistemler arasında görür. Bkz. Berktay (1987), s. 292-301 ve n.1-14. *Journal of Peasant Studies*'in Berktay'la Faroqhi tarafından yayımlanan "New Approaches to State and Peasant in Ottoman History," başlıklı özel bir sayısı (18:3-4, 1991) büyük ölçüde hem tarih hem de tarihyazımı açılarından feodalizm ve Osmanlı İmparatorluğu tartışmalarına ayrılmıştır.

32 Humphreys, "köylü dünyasını anlamak için, köylünün sürekli ve öngörülebilir bir temel üzerinde hareket ettiği tüm bir karşılıklı ilişkiler yumağını anlamak zorundayız. Burada, neredeyse sonsuz bir dizi sorun ortaya çıkar..." diyor; bkz. Humphreys (1991), s. 289.

manlı otoritesinin bağımsız (dini-hukuki ve askeri-idari) alanıyla ilişkisine yukarıda kısaca değinildi; ilerideki bölümlerde bu konu daha ayrıntılı ele alınacak. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'nda "efendi" ya da gelir sahibi bağışı bir yıllığına alıyor ve ilke olarak kendisine her yıl ayrı bir gelir kaynağı ayrılıyordu. Yine de, siyasi-hukuki ilişkinin temeli ekonomikti. Bu bakımdan feodalizmin yapısına ilişkin tartışmanın odağı daha çok "bütün kapitalizm-öncesi toprak sahipliği biçimlerinde bulunan rant alma ilişkisi"dir.[33]

İktisadi anlamda feodalizm, egemen güç ile tarımsal geliri üretenler arasındaki ilişkiyi tanımlar. Gelirin köylüden hangi araçlarla alındığı üzerinde durulur: Geliri kim topluyor? Gelir vergi olarak mı, yoksa rant olarak mı toplanıyor? Feodalizm tartışmasında görüş ayrılıklarından biri, artı ürünün rant ve vergi olarak alınmasının, iki ayrı üretim tarzının varlığını gösterdiğini ve yalnızca rant alınmasının feodal tarza özgü olduğunu ileri sürenler ile vergi ve rantın aynı (feodal) üretim tarzının farklı yönleri olduğunu ileri sürenler arasındadır.[34] Soru, vergi ve rantın köylülerin tarımsal gelirine el koymanın iki farklı tarzı olup olmadığıdır. Vergi ve rant egemen ile köylü arasındaki mi, yoksa yalnızca egemen ile geliri toplayanlar arasındaki ilişkileri mi tanımlamaktadır? Ayrıca köylülerin bu iki farklı uygulamadan birini yeğlemelerine yol açacak bir görüşleri var mı diye sormak gerekir.

Her iki durumda da, bu hakkı egemen güçten alan, gelir toplayan bir grup vardır. Gelir toplayanların köylülerle ilişkilerinin yanı sıra egemen güçle ilişkileri de tanımlanmalıdır. Egemenin gelir toplayanları ne ölçüde denetleyebildiğini ve gelir toplayanların egemenin otoritesini ne ölçüde gaspedebildiğini belirlemek önemlidir. Ayrıca, köylüler üzerinde, çeşitli angaryaları da kapsayacak biçimde gelir toplamayı aşan bir güce sahip olup olmadıkları önemli bir etkendir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda maaşlı vergi memurları (eminler), dirlik sahipleri (askeri tımar sahipleri, hanedan mensupları ve üst düzey yöneticiler) ve mültezimler olmak üzere farklı vergi toplayıcıları vardı. Vakıf yöneticileri, imparatorluğun her yerinde büyük gelirleri kontrol ediyorlardı.

---

33 Wickham'ın makaleleri feodalizme ilişkin bu tartışmayı çok aydınlatıcı biçimde ele alır. Bkz. Wickham (1985) ve Wickham (1984).

34 Berktay ikinci görüşü benimserken, Wickham ilk görüşü savunur. Her ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'nda rant ve verginin niteliği üzerinde dururlar. Bkz. Wickham (1985), s. 170-1; Berktay (1987), s. 301 vd. ve idem, (1991), s. 167, n.42. Rantla vergiyi feodalizmin değişik yönleri olarak gören öteki yazarlar şunlardır: Mutafchieva (1988), s. 25, 168-9, ve Haldon (1991), s. 50-1.

Her gelir toplayıcı grubunun padişahla ve üretici köylülerle ilişkisi birbirinden farklıydı.

Toprak sahipliği düzenlemelerinin çeşitliliği, Osmanlı İmparatorluğunun feodal yapısına ilişkin tartışmanın en büyük sorunsalıdır. Bu düzenlemeler gelir toplama hakları ve vergi yükümlülükleriyle iç içeydi. Osmanlı idari sistemine, çoğunlukla yapıldığı gibi padişah açısından bakıldığında, yerel farklılıklar neredeyse tamamen silinir, imparatorluk çapında tekbiçimli bir tablo görülür. Aslında, bu yerel farklılıklar, Osmanlı Devleti'nin yapısını ve uzun ömürlülüğünü anlamak açısından çok daha anlamlı olabilir. Hatta denebilir ki, Osmanlı sisteminin esnekliği gerçekte en büyük üstünlüğünü oluşturuyordu. Çünkü bu esneklik, köylüler ile resmi görevliler ve insanlar ile toprak arasında çok sayıda değişik ilişkinin bir arada var olmasına olanak veriyordu.

Öyleyse, Osmanlı tarihinin "Gordion düğümü", toprağı elinde tutmanın, "toprağı elinde tutan" her kişi açısından taşıdığı temel ve pratik anlamdı. Padişah tarıma açık bütün araziler üzerinde mutlak mülkiyet hakkına (rakabe) sahipti. Toprağı işlemek ve vergilerini ödemek koşuluyla, köylülerin tarım arazileri üzerinde zilyetlik, arazileri kiralama ve kullanma (tasarruf) hakları vardı. Padişah, geliri toplayanlara, aynı arazilerden geçici gelir edinme hakkını tanıyordu. Maaşlı vergi memuru olmayan, ama sabit bir miktar veya oranda ürüne el koyma hakkı tanınan kişiler de, toprakların tasarruf hakkına sahip olarak kabul ediliyordu.

Rakabe konusunda padişahın en büyük rakibi vakıflardı. Vakfetme işlemi, rakabenin daimi olarak Tanrı'ya devredilmesini ve tasarrufun dinsel amaçlara yönelmesini gerektiriyordu. Ama tarım alanlarının rakabesini yasal olarak yalnızca padişah bir başkasına devredebilirdi. Her vakıf, bağışlanan mülkün gelirlerini toplayıp dağıtan bir nazır tarafından yönetilirdi. Nazır da kendi maaşını bu gelirlerden çıkarırdı. Vakıf arazilerini ekip biçen köylüler, miri topraklarda çalışan köylülerle aynı statüdeydiler, hatta kimileri muafiyet türünden bazı ek ayrıcalıklara sahipti.

Toprak üzerindeki bu mülkiyet ve tasarruf haklarının imparatorluğun değişik bölgelerinde ve değişik zamanlarda nasıl yorumlandığı, kullanıldığı ve ne tür uygulamalara kaynaklık ettiği tam olarak anlaşılmamıştır. Ama bu yorumlama, kullanma ve uygulamaların -bazen meşruiyet, bazen de suiistimal temelinde- birtakım değişikliklere uğradığı açıktır. Toprağı elde tutma hakkını gaspeden ve yanlış yorumlayanlar yalnız vergi toplayıcıları, nazırlar ve köylüler değildi; padişah da toprakları müsadere ediyordu. Bu bakımdan, Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal yapısına ilişkin bir tartışmaya girmeden önce, toprağı elde tutma ve gelir haklarının yalnız

resmen tanımlandığı biçimiyle değil, gerçekte nasıl işlediği konusunda daha ampirik kanıtlar ortaya koymak ve yorumlamak gerekir.[35]

❐

"Köylü araştırmaları"nın ayrı bir araştırma alanı olarak ortaya çıkışı, 20. yüzyılın başlarına rastlar. Bu disiplin, Doğu ve Orta Avrupa'daki büyük köylü yığınlarını etkileyen reform ve devrim hareketlerini çözümlemeye yönelik düşünsel ve siyasal bir girişim olarak doğdu. Bu araştırma alanı, 1930'larda ve 1940'larda unutulmaya yüz tuttuysa da, II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelerin bağımsızlaşma ve kalkınma süreci içinde hızla önem kazandı.[36] Ortadoğu ve İslam toplumlarına ilişkin köylü araştırmaları genellikle "üçüncü dünya"ya ve "azgelişmiş toplumlar"a duyulan genel ilgiye paralel olarak gelişti, yayıldı ve ilerledi. Ama dönemin havasına uygun olarak araştırmaların çoğu güncel konular üzerinde yoğunlaştı. Geleneksel yaklaşımla Ortadoğu'da modern çağın başlangıcı olarak görülen 19. yüzyılın öncesine ilişkin tarih araştırmalarında köylüler üzerinde pek durulmadı.

Klasik ve ortaçağ İslam tarihine ilişkin köylü araştırmaları henüz emekleme dönemindedir. Çok az yapıt köylüler üzerinde yoğunlaşır; bunlar da, ya tarım veya sulama hakkında ampirik incelemelerdir, ya da feodalizm, modernleşme ve devrime ilişkin kuramsal tartışmalar bağlamında köylüler konusunu ele alırlar. Claude Cahen, bu alanın gelişimi hakkında oldukça karamsar bir değerlendirme yapar: "...neredeyse el değmemiş, belge yetersizliğinden büyük ölçüde böyle kalmaya mahkûm bir alan, ama bulunabilen belgeler de hiçbir zaman ciddi bir araştırma konusu olmamış."[37] Cahen'e göre bu boşluk, İslam uygarlığının kentsel karakterinden ve kentlilerin ürettiği edebi yapıtlarının ağırlıklı olarak kentleri konu almasından kaynaklanmaktadır. Bu dengesizliği gidermek için tarih, coğrafya, hukuk ve edebiyat metinlerinin kırsal yaşama ilişkin göndermeler açısından yeniden incelenmesini ve araştırmacıların minyatür, arkeoloji ve mimarlığı da kapsayacak biçimde kaynakçalarını genişletmelerini önermektedir.

35 Ze'evi (17. yüzyılda Filistin konusunda) ve Cuno (18. yüzyılda Mısır konusunda) toprak mülkiyeti düzeninin karmaşıklığını vurgular. Ze'evi "mülkiyet katmanları"ndan söz ederken, Cuno "paylaşılan bir hak ya da hak iddiası hiyerarşisi" görür. Bkz. Ze'evi (1991) Beşinci Bölüm ve Cuno (1980), s. 246.

36 Köylü araştırmaları tarihine ilişkin daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Shanin (1987), s. 467-75.

37 Cahen, (1982), s. 9.

Humphreys'in klasik ve ortaçağ köylü araştırmalarının yokluğuna ilişkin değerlendirmesi de Cahen'inkine yakındır:

> Bu ihmalin bir ölçüde kaynaklarınızın ihmalini yansıttığı kesindir. Okuryazar olmayan ve siyasal açıdan marjinal konumdaki köylü kendi adına konuşamazdı. Buna karşılık, köylünün emeğiyle geçinen kentlerdeki okumuş sınıflar köylüyle değil, Tanrı'ya ibadetle ve hükümdarların kahramanlığı ya da kaprisleriyle ilgiliydi. Ortaçağ İslam kültüründe köylü sessiz ve görünmez gibidir.[38]

Önerdiği araştırma programında Humphreys, eldeki kaynaklarla kullanılabilecek modelleri bulmak amacıyla, Avrupalı ortaçağ uzmanlarınca yürütülen köylülük araştırmalarına bakar. Sonunda, Osmanlı tarihinde köylü araştırmaları yapılıp yapılamayacağı ve bunlara dayanarak eski dönemlere ilişkin çıkarsamalarda bulunulup bulunulamayacağı konusunda görüşler de ileri sürerek, İslam tarihinde köylüler üzerine yazılmış ve günümüze ulaşmış bütün kaynakları ele almak üzere 1500 yılını incelemesine başlangıç tarihi olarak alır.

Humphreys'in "gibidir" sözcüğünü seçmesi, ortaçağ köylülerinin tümüyle dilsiz olmayabileceğine de işaret etmektedir. Cahen'in her türden klasik kaynağı yeniden inceleme önerisi aynı noktaya dikkat çeker. Köylülerin sözlerine, konuşmalarına ya da ilk elden tarih çalışmalarına rastlama olasılığı çok azdır. Ama köylü araştırmalarına ilişkin tecrübeler ile ekonomik ve toplumsal tarih, Annales okulu, sosyoloji ve antropoloji öteki alanlarda geliştirilen çok yönlü metodolojiler, metinleri (yeniden) okumak ve (yeniden) yorumlamak için araçlar sunmaktadır.

Katıksız sağduyu, köylülerin hiç işitilmediği ya da görülmediği bir toplum düşünülemeyeceğini öngörür. Böyle bir yaklaşım sağlam bir tarihsel bakış değil, bilimkurgu olur. Paşalar, valiler ve âlimler gibi tarihlerde, vakayinamelerde yer almadıkları için, köylüler siyasal açıdan marjinal görünebilirler. Ama biraz makul olan her hükümdar, köylülerin doğrudan geçim ve zenginlik kaynağı olduğunun ve bu nedenle de siyasal hesaplarında belli bir yer tuttuğunun farkındaydı. O halde, İslam toplumlarındaki köylüler üzerine araştırmaların bulunmayışı, önceki dönemlerde bu konuya bilimsel ilgi duyulmamasına, ayrıca kaynak yokluğuna (kısmen gerçek denebilecek bir eksikliktir bu) bağlanabilir.

Türkiye'deki ve eski imparatorluk vilayetlerindeki Osmanlı arşivlerinde korunan zengin kaynaklar sayesinde, Osmanlı dönemine ilişkin köylü araştırmaları İslam tarihinin diğer dönemlerine ilişkin köylülük inceleme-

---

38 Humphreys, (1991), s. 284.

lerine kıyasla çok daha ileri bir seviyededir.[39] Ama köylüler söz konusu olduğunda, Osmanlı araştırmacıları çoğunlukla tek bir kaynak, tapu tahrir defterleri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu defterler, 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda köylüler ve tarım toplumu üzerine yapılan hemen hemen her çalışmanın temel kaynağı olagelmiştir. Bilim adamları bu belgelerin gerçeğe uygunluğunun saptanması ve paleografya alanındaki birçok güçlüğün üstesinden geldiğine göre, artık bunlar yeni sorulara yanıt bulmak üzere incelenebilir. Suraiya Faroqhi bu konuya şöyle bir yorum getirmektedir: "Belgelerden yanıtları sağlanabilecek iyi kotarılmış sorular yoksa, köylerin, vergi yükümlülerinin, vergilerin ve vakıfların listelerini yayınlayıp durmanın gerçekten anlamı yok."[40]

Ortaçağ uzmanı Humphreys gibi Osmanlı uzmanı Faroqhi de, yeni gelişmekte olan Osmanlı köylü araştırmaları alanına yön verecek "problematik" yani araştırma soruları kaynağı olarak Avrupa tarihine yönelir. Her iki tarihçi de İslam tarihindeki köylü araştırmalarında yeni yaklaşımlar benimsenmesi gerektiğini ısrarla belirtir ve bu amaçla kullanılabilecek yeni kaynaklar gösterirler. Humphreys'in dediği gibi, "bunları su yüzüne çıkarmak gibi ürkütücü bir görev üstlenmeye hazır olanlar için, şeriye mahkemesi kayıtlarında ve evkaf defterlerinde gömülü bol miktarda bilgi vardır."[41]

Humphreys her iki konuda da haklıdır: Siciller köylülere ilişkin bir sürü belgeyle doludur ve bunları okumak yorucu olduğu kadar ödüllendirici de olabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bölgesindeki, Kudüs sanca-

---

39 Burada, Osmanlılar'ın 19. yüzyıl ortalarında gerçekleştirdiği Tanzimat reformlarından önceki konuları ele alan köylü araştırmalarından söz ediyorum. Kabaca bu dönemden Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar geçen süre içinde belgeler nicelik ve nitelik açısından büyük değişiklikler gösterir. Bu durumun bir sonucu olarak ve yukarıda değinilen ilgiyi etkileyen nedenlerle, bu döneme ilişkin yayımlanmış araştırma sayısı ve çeşidi, daha öncekilerden çok daha fazladır.

40 Faroqhi (1987), s. 24. Halil İnalcık'ın kapsamlı çalışması ve Faraqhi'nin araştırmalarına ek olarak, göze çarpan istisnalar, Tunus köylülerini ele alan ve yazınsal kaynaklardan ve antropolojik saha araştırmalarından yararlanan Valensi'nin 18. ve 19. yüzyıllara ilişkin çalışmasıyla 16. yüzyıldan kalma bir yazınsal kaynaktan yararlanan Cherif'in çalışmalarıdır. Bkz. Valensi (1977) ve Cherif (1972), s. 39-50. Ayrıca, Cuno'nun son çalışması ve Barkey'in yakında yayımlanacak kitabı Osmanlı döneminde köylülere ilişkin yeni ve yararlı araştırmalara örnektir. Bkz. Cuno (1992) ve Barkey (1994).

41 Humphreys (1991), s. 298. Şeriye mahkemesi kayıtları ya da siciller, kadı önünde görülen davalara ilişkin kayıtlardı. Evkaf defterinde vakıfların yönetimine ilişkin kayıtlar yer alırdı. Faroqhi de kadı sicillerinin yerel araştırmalarda yeterince kullanılmamış kaynaklar olduğundan söz eder, bkz. Faroqhi (1987), s. 25.

ğı kadı sicillerini kullanarak, bu sicillerde, Kudüs halkına ilişkin bir yığın değişik ayrıntı içinde köylülerin sesinden bir yankı bulmaya çalıştım. Kadı kentte oturuyordu, ama çevre köylerden işlemlerini, miraslarını, borçlarını ya da şikâyetlerini kayda geçirmek için gelen köylüler kadıya başvuruyordu. Kentte yaşayan alacaklıları ve davacıları da onları kadının önüne çıkarıyordu.

Köylüler ile resmi görevliler arasındaki ilişkileri, büyük ölçüde, her iki tarafın mali beklentileri ve yükümlülükleri belirliyordu, ama karşılıklı ilişkileri basit bir mal ve para alışverişinden çok daha karmaşıktı. Bu ilişkilerin betimlenmesi ve yorumlanması sayesinde, köylüler bir ses, birçok ses kazanıyor, somut bireyler olarak tarihsel varlıkları daha anlaşılır ve daha canlı hale geliyor.

KAYNAKLAR

Kudüs çevresinde yaşayan köylüler, kişisel dünyalarına bir pencere açacak ya da o günkü düzene ve düzenin temsilcilerine ilişkin duygularına ışık tutacak anılar ya da mektuplar bırakmış değiller. Hıristiyan köylerde doğum, vaftiz, evlilik ve ölümleri gösteren erken dönem kilise kayıtları yok. Köylülerin heretik davranışlarına ilişkin titiz dosyalarıyla Avrupa köylülüğü araştırmalarına çok sayıda kaynak sağlayan Engizisyon benzeri bir kurum, Müslüman Akdeniz'de hiç ortaya çıkmadı. Ama tipik Osmanlı ya da İslam özellikleri taşıyan başka tür kaynaklar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki köylülere ve yaşamlarına ilişkin bilgiler içermektedir. Bu belgeler değişik amaçlarla ve değişik bakış açılarıyla hazırlanmıştı. Bir araya getirildiklerinde, köylülerin rolü, Osmanlı yönetimiyle ilişkileri, yönetime ve yerel yetkililere karşı tutumları konusunda değerli kaynaklar haline gelirler. Ama tek başına kullanıldığında, her biri, düzenin ve köylülerin yanlış yorumlanmasına yol açabilir.

Tapu Tahrir Defterleri

Tapu tahrir defterleri, belli idari bölgelerde, nüfusu, tahmini vergi gelirlerini ve öngörülmüş gelir dağılımını gösteren kayıtlardır. Bunlar, tarımsal üretim, pazar vergileri, geçiş vergileri, para cezaları, reayadan alınan kişisel vergiler ve Hıristiyanlarla Musevilerden alınan cizyeyi de kapsayan bütün vergilendirilebilir kaynaklardan elde edilebilecek geliri belirlemek amacıyla ve merkezi yönetimin emriyle düzenli aralıklarla hazırlanırdı. Defterlerdeki bilgilere göre, gelirlerin bir bölümü devlete yaptıkları hizmetin karşılığı olarak askeri ve idari görevlilere ayrılırdı. Osmanlı timar sisteminin temeli buydu.

Mufassal defterlerde bağlı oldukları mahalle ve köye göre yetişkin erkeklerin (ve zaman zaman dulların) adları, verecekleri vergilerin türleri ve tahmini miktarları, her kaynaktan elde edilecek gelirlerden padişahın hazinesine, tımar sahibi sipahilere, sancakbeyleri ve beylerbeylerine, özel mülk sahiplerine ve vakıflara ayrılacak paylar yazılırdı. Özel koşulları ya da değişiklikleri açıklamak üzere sayfa kenarlarına notlar düşüldüğü de oluyordu.[42]

Tapu tahrir defterleri vergilendirmeyi ve beklenen tahmini gelirleri gösterdikleri için, toplanmış geliri gösteren istatistikler değil, emir niteliğinde belgelerdi. Yazılı rakamlar üç yılın ortalamasını gösterirdi ve verginin toplanmasıyla verilerin kayda geçmesi arasında en az bir-iki yıl geçerdi. Bu nedenle tapu tahrir defterlerinin hazırlanması, eskiye dayanarak sistemli bir gelir tahmininde bulunulmasını sağlardı. Ve en iyi koşullarda kayıtlar her zaman biraz eskimiş olurdu.

Tapu tahrir defterlerine dayanan araştırmalar, kentlerin ve kırsal bölgelerin durumunu basmakalıp bir biçimde yansıtma eğilimindedir. Kent defterlerindeki daha geniş ayrıntılar kentlere ilişkin görece zengin bir tablo sunarken, köyler genellikle standart özellikler listesine indirgenmiş biçimde ele alınır.[43] Dahası, kentlere ilişkin başka kaynaklardaki bilginin ge-

nişliği, tahrir defterlerindeki bilginin daha geniş bir açıdan değerlendirilebilmesini kolaylaştırır. Defterlerde köyler, başlıca kentlere yakınlıklarına, başlıca ürünlerine, vergi kategorisine, nüfusun büyüklük ya da niteliğine ya da belirgin topografik özelliklerine göre sınıflandırılarak ele alınmaz, bunlar yalnızca belirtilir. Bir köy ya da kasaba içinde servet dağılımını veya yerel iktidar yapısını gösteren ayrımlar da bulunmaz.[44]

Tahrir defterlerinin Kudüs sancağındaki vergi gelirlerine ilişkin yönetim beklentilerini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Osmanlı kır idaresi, esas olarak, Osmanlı sipahilerinin geçimini sağlayacak biçimde tasarlanmıştı ve gelir yaratmaya ilişkin belli varsayımlara dayanıyordu. Bu varsayımlara dayanarak sipahilere gelirleri saptanan tımarlar veriliyordu. Ama Kudüs sicillerindeki verilerin ortaya koyduğu gibi, bir sipahinin ken-

---

42 Defterlere ilişkin betimleme için bak. Barkan, "daftar-i khaqani," *EI²*, c. II, s. 81-3, idem, (1970), s. 163-71, ve Lewis (1951), s. 144-8.

43 Sözgelimi, Cohen ve Lewis'in kentlere ilişkin yapıtlarında yer alan vergi ve ücret listeleriyle Lewis'in köylere ilişkin bilgi içeren makaleleri karşılaştırılabilir: Lewis (1965), s. 416-423; Lewis (1968), s. 436-446; ve Lewis (1980), s. 135-139. Kırsal bölgeler üzerinde yoğunlaşan Toledano (1984) ve Makovsky (1984) neredeyse tümüyle tapu tahrir defterlerine dayanmaktadır. Ayrıca bkz. Jennings (1983) ve Svanidze (1983).

44 Faroqhi (1977), s. 166.

disine tahsis edilen vergi gelirinin tümünü toplaması nadir görülen bir durumdu. Köylerin ve temel ürünlerin listesini veren tapu tahrir defterleri, fiziksel bir harita oluşturuyor ve "olabileceklerin en iyisinin" ne olması gerektiğini söylüyordu. Defterlerin içeriğini en iyinin gerçekleşmediği bir durumu tanımlamada kullanmak için, Kudüs sancağına ilişkin bilgilerin kayıtlı olduğu beş defterdeki bilgiler sicillerden çıkanlarla karşılaştırılabilir ve böylece ne derece güvenilir oldukları eleştirel bir gözle değerlendirilebilir.[45]

Defterlerin birçoğunda, fermanlarla yerel örfün birleşimine dayanan ve belli bir idari birimin vergi oranları tablosunu yasalaştıran bir kanunname de bulunurdu.[46] Vergilerin hangi temele dayanarak belirlendiğini ve belli bilgilerin neden kayda geçirildiğini açıklayan kanunname, tapu tahrir defterleri için rehber niteliğindeydi. Her yerel kanunname İslam hukuku (şeriat), Osmanlı kanunları ile yerel örf ve âdetin bir birleşimiydi.[47]

Belirtilen sınırlamalara karşın, tapu tahrir defterleri söz konusu dönemdeki kırsal topluma ve ekonomiye ilişkin bilgilerimizin temelidir. Seri halinde ve anlatı kaynaklarıyla birlikte kullanıldığında, bu defterler, bize kırsal idarenin temel çerçevesini verir. Güney Suriye tahrirlerini ilk kez inceleyen Lewis, bunların bazılarından bölümler yayımlayarak genellikle temel biçim, dil ve içeriklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Hütteroth ve Abdülfettah'ın bütün Suriye, Filistin ve Mavera-i Ürdün'ü kapsamak üzere hazırladıkları harita, nüfusun, üretimin ve geliri toplayanların dağılımını grafik olarak göstermektedir. Tek bir tahrir defterine dayanan bu tablo durağan olmakla birlikte, elimizdeki tek kapsamlı çalışmadır.[48] Defterler Kudüs sancağındaki kentlerin, kasabaların, kırsal nüfus yapısının ve tarımın niteliği konusunda inceleme yapmak için kullanılmıştır.[49]

Bu çalışmada, Kudüs sancağına ilişkin olarak 16. yüzyıldan günümüze ulaşan beş mufassal defteri kullandım. Bunların ilk üçü İstanbul'daki Baş-

---

45 Tapu tahrir defterleriyle kadı sicillerinin birlikte kullanımının daha kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Singer (1990b), s. 113-125.

46 Bkz. İnalcık, "kanun" ve "kanunname," *EI²*, c. 4, s. 558-66.

47 Arap vilayetlerinde Memlûk ve Osmanlı yönetimleri arasındaki süreklilik, Bizans'la Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kadar açıkça ele alınmamıştır. Yine de şu kaynaklar bu konuya değinmektedir: Lewis (1953), s. 1-52; Cohen ve Lewis (1978) ve Bakhit (1982).

48 Bkz. Lewis (1951); Lewis (1953) ve Lewis (1954) ve daha yapay Lewis (1979); Bakhit (1982), bir ölçüde tapu tahrir defterlerine dayanarak Şam eyaleti üzerine özgül bir araştırma sunar. Hütteroth ve Abdulfattah (1977); İpşirli ve al-Tamimi (1982) yalnızca vakıf kayıtları üzerinde yoğunlaşırlar.

49 Bkz. Cohen ve Lewis (1978); Toledano (1984); Makovsky (1984) ve Powers (1984).

bakanlık Arşivi'nde,[50] diğer ikisi Ankara'daki Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nde bulunuyor.[51] Bu defterlerdeki verilerin tarihleri şöyle:

I	TTD	427	924-5/1518-19
II	TTD	1015	937/1531
III	TTD	289	952/1545
IV	TTD	516	967/1560
V	TTD	515	1004/1595-6[52]

Kudüs defterlerinin ilki, en kısa ve en eksik olanıdır. Fetihten kısa bir süre sonra hazırlanan bu defter, sancağın henüz istikrarlı bir yapı kazanmadığını ve Osmanlı görevlilerce tam bilinmediğini göstermektedir. Nüfus ve gelir rakamları, daha sonraki defterlerde genellikle bulunan hane reislerinin ad listesi ve gelir kaynakları dökümü olmadan verilmektedir. Gelir bağlanan tımar sahiplerinin adları hiç belirtilmemektedir. Gelirden yararlanacaklar, alışageldik ayrıntılar belirtilmeksizin, yalnız vakıf, mülk ya da tımar sahibi biçiminde genel kategoriler olarak sıralanmaktadır. İkinci defterde her köy için daha fazla bilgi yer almaktadır. Ama her köyün ürün listesi, vergi oranları ve öteki bilgiler ancak üçüncü ve dördüncü defterde düzenli belirtilmektedir. Bir öncekinden kopye edildiğine ilişkin işaretler taşıyan son defter, en fazla sorun yaratandır. Böylece bu araştırmanın kronolojik çerçevesi kabaca üçüncü ve dördüncü defter arasındaki dönemi kapsamaktadır. En eksiksiz örnekler olmaları açısından, üçüncü ve dördüncü defter kayıtları arasındaki değişiklikler gerçek yerel değişiklikleri daha çok yansıtır gibidir.

Kadı Sicilleri

Kudüs'teki kadı sicilleri hemen hemen Osmanlı yönetiminin başlangıcından günümüze tam bir dizi olarak ulaşmıştır.[53] Bu sicillerde merkezi

---

50 Bu proje başladığında, bu arşivlere ilişkin başlıca rehber A. Çetin'in *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*'ydu (1979). Çok daha yakın bir tarihte yayımlanan genişletilmiş ve yeni bilgiler eklenmiş kılavuz, Türk hükümetinin desteğiyle sürdürülen proje çerçevesinde hazırlanan yeni katalogları da içeren *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:5, Ankara, 1992.

51 Bernard Lewis'e ayrıca bu tahrir defterlerinin fotokopilerinden oluşan koleksiyonundan yararlanmamı sağladığı için de teşekkür etmek isterim.

52 Bu tahrir defterlerinin tarihlenmesi konusunda bkz. Singer (1990b).

53 Kudüs sicillerinin tümüne ilişkin tam bir betimleme için bkz. Mandaville (1975; 1966); Cohen (1976), s. 9-13; Doumani (1985), s. 161-4; Manna (1986), s. 351-62.

yönetim, kent yönetimi, kentlilerin, köylülerin, Bedevi aşiretlerinin, Hıristiyan ve Musevi azınlıkların yaptığı işler üzerine ve kişisel statü, vergiler, borçlar, satışlar, fiyat düzenlemeleri, şikâyetler, firarlar ya da hırsızlıklar gibi yaşamın hemen her yönüyle ilgili çok geniş bilgiler yer almaktadır. Resmi karar, tescil, tasdik ya da tahkimi gerektiren her konu, kadının yetki alanındaydı. Ayrıca İstanbul'dan gelen ferman ve emirler de sicillere kaydedilirdi.

Kadı sicilleri, görevliler ile köylüler arasındaki ilişkilerin konusu, yaygınlığı, mekânı ve biçimi üzerine çok ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Köylülerin de, görevlilerin de davacı olup başvurabildikleri şeriye mahkemelerinin baktıkları davaların çoğunluğunu, Osmanlı görevlilerinin, vergi ödemedikleri gerekçesiyle köylülere karşı açtığı davalar oluşturuyordu. Ama sicillerde, görevlilerin suiistimalleri, köylülerin yanlış davranışları ve bunlara ilişkin kararlar da ayrıntılarıyla yer almaktadır. Ne yazık ki verilen cezanın ne olduğu, hüküm ya da cezanın uygulanıp uygulanmadığı her zaman açıkça belirtilmemektedir. Cezaların infazı kadının yetki alanına girmiyordu. Hüküm verildikten sonra sorumluluk sancakbeyine geçiyordu.[54] Cezayı infaz etmek sancakbeyinin ya da ona bağlı görevlilerden birinin yetkisindeydi. İlk kayda geçirilişinden sonra bir davanın nasıl geliştiğini öğrenmek davanın yeniden kadının önüne gelmesi gibi bir rastlantıya bağlıdır. Para cezaları ya da borçlar söz konusu olduğunda, çoğu kez ödemenin yapılması ya da ödeme tarihinin ertelenmesi kararı belirtilirdi.

Yukarıda belirtildiği gibi, devlet yönetme sanatına ilişkin klasik Osmanlı kuramı, gelişen bir imparatorluğun varlığını sürdürmesinde köylülüğün hayati bir önem taşıdığını kabul ediyordu. Siciller görece istikrarlı ve güvenli bir toplum düzenini sürdürmek için, gerekli yerel ve rutin denetim düzeyini ortaya koymakta ve Filistin köylülerinin Osmanlı yöneticilerine karşı tutumlarını, otoriteyi nasıl anladıklarını ve otoritenin nasıl dayatıldığını bir ölçüde yansıtmaktadır. Yöneten ile yönetilen birlikteliğinin köylü nüfus ile yerel görevliler arasındaki en temel etkileşim düzeyinde nasıl işlediğini ve görevliler ile köylüler arasındaki sorumluluk ve otorite hiyerarşisini göstermektedir.

Tapu tahrir defterleriyle kıyaslandığında, sicillerin iki önemli üstünlüğü vardır: Kırsal konulara ayrıntılı yer vermesi ve merkezi yönetimin bakış açısını değil, yerel perspektifi sunması. Kırsal alandaki bütün ilişkilerin tescil ve hüküm için kadıya götürülmediğini de düşünmek gerekir; birçok mali anlaşma ve anlaşmazlık büyük ihtimalle resmi hukuk sistemine baş-

---

54 İnalcık (1989), s. 104.

vurmadan sonuca bağlanıyordu. Sicillerdeki dava türlerinin toplamına dayanarak sonuçlar çıkarılmaya çalışıldığında, bu nokta önem kazanır.[55] Köylülerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları kadıya götürme eğilimi ya da isteği, köyün kente yakınlığına ya da bu kişilerin gerekli dava harcını ödeme gücüne bağlı olabilir. Ama yerli halktan bir kişi ile bir Osmanlı görevlisi arasındaki davalarda kadının sıkça hakem gibi davranmaktan kaçındığı söylenebilir. 17 yüzyıl Mısır'ına ilişkin çalışmasında el-Nahal, cemaat içindeki uyuşmazlıkların son çare olarak kadıya götürüldüğünü, ama devletle halkın karşı karşıya geldiği durumlarda halkın kadıya başvurmak zorunda kaldığını ya da kadıya gittiğinde kazançlı çıktığını ileri sürmektedir.[56]

Sicillerden elde edilen veriler, tapu tahrir defterlerindeki gelir tahminlerinin gerçekçilik düzeyini saptamak ve daha ayrıntılı değerlendirmeler yapmak açısından yardımcı olabilir. Tapu tahrir defterlerinde ödenmesi gereken tahmini vergi miktarları belirtilirken, sicillerde ödenen gerçek miktarlar yer almakta ve bunların alınma biçimi ile tecil, iptal ya da ceza hükümlerine ilişkin bir tablo sunulmaktadır. Birçok köyün ya da köylünün adı ancak yıllık vergi ödemesinde bir gecikme olduğu ya da başka bir terslik çıktığında geçmektedir.[57] Yine tapu tahrir defterleri yalnız geniş ürün gruplarından söz ederken, sicillerde tek tek ürünler belirtilmektedir. Sicillerde para birimlerini o zamanki çeşitli eşdeğerleriyle birlikte belirten davalar da yer aldığından, bu durum tapu tahrir defterlerindeki hesaplarda kullanılan sikkelerin o zamanki değerini belirlemeyi sağlamaktadır.

Sicillerdeki çeşitli kayıtlarda kullanılan dil, kırsal idareyi tapu tahrir defterlerine göre daha ayrıntılı betimlemektedir. Sicillerde kırsal kesime ilişkin çok sayıda kayıt bulunması birçok yaygın ve yerleşik âdeti ortaya çıkarmaktadır. Standart terminolojinin sürekli kullanılması köylüler arasındaki sorumlu kişilerin, resmi görevlilerin yetki alanlarının ve yetki devrinin belirlenmesini sağlamaktadır. Vergi ödemeleri ve ertelemeleri için yinelenen formül biçimindeki kayıtlar, normal bir kullanımın varlığını göstermektedir. Köyünü terk etme ya da fazla vergi toplama gibi daha az

---

55 J. A. Reilly tahrir defterlerini kaynak olarak kullanma sorunlarını inceleyen yazısında bu noktayı ele alır. Bkz. Reilly (1987), s. 164-5.

56 El-Nahal (1979), s. 11.

57 Doumani'nin 18. yüzyıl ortasında Beyt Câlâ örneği bu açıdan uygundur, ama vardığı daha genel sonuca göre, çoğu durumda ödemenin yapılıp yapılmadığı saptanabilir. Vilayetlere gönderilen fermanlardaki emirlerin ne ölçüde yerine getirildiğinin saptanabileceği beklentisi gibi, bu görüş de fazla iyimser görünmektedir. Yalnızca sancakbeyine gönderilen bir ferman, kadının önüne hiç gelmeyebilir. Bkz. Doumani (1986), s. 171-2.

rastlanan özel sorunlara ilişkin kayıtlar, bu renkli kırsal yaşam tablosundaki boşlukları doldurmaktadır.

Tapu tahrir defterlerinde Kudüs sancağının Kudüs ve El-Halil nahiyelerinden oluştuğu yazılıyorsa da, sicillerin kapsamı ve ağırlığı biraz farklı bir durum sergilemektedir. Sicil kayıtları kent de dahil bütün Kudüs nahiyesini kapsarken, El-Halil ve çevresindeki köylere ilişkin davalar daha az yer tutmaktadır. Çünkü El-Halil'in kendi kadısı ve sicil defteri vardı; büyük ihtimalle yerel sorunların çoğu burada çözülüyordu.[58] Kudüs kadısı yalnız El-Halil'deki büyük vakıfların yönetimine, genel idari işlere ya da Bedevi isyanları gibi sancağı ilgilendiren daha geniş çaplı konulara bakıyordu. Öte yandan Kudüs sancağı sınırlarının dışında kalmakla birlikte kenti ve kurumlarını etkileyen bazı konular Kudüs kayıtlarında yer almaktadır.

Mühimme Defterleri

Bu kitapta yararlanılan üçüncü büyük kaynak, mühimme defterleri ve benzer nitelikteki ahkâm defterleridir.[59] Mühimme defterlerinde fermanların nüshaları, imparatorluğun her yanından alınan raporların cevapları ve gönderilen cevapla birlikte, merkeze gelen istek ve şikâyete ilişkin bir özet yer almaktadır. Taşra görevlilerine ve kadılara gönderilen bu özel emirler ile genel fermanlarda, idarenin çeşitli yönlerine ilişkin ayrıntılara değinilirdi.[60]

Mühimme kayıtları hukuk ve asayiş, merkezi yönetim gelirleri, askeri düzenlemeler, dış ilişkiler, idari görevler ve padişahın dikkatine sunulan

---

58 El-Halil'den günümüze ulaşan sicil defterleri 1283-4 (1867) tarihlidir. Daha önceki ciltlerin yitmiş, yok olmuş ya da henüz bilinmiyor olması, El-Halil mahkemesinin bu yılda kurulmuş ve sicil kayıtlarının da aynı anda başlamış olması olasılığından daha güçlüdür. El-Halil sicil kataloğu ve Bilâdü'ş-Şam'a ilişkin günümüze ulaşan öteki defterler M.A. Bakhit'in *Keşşafu ihsa'î zamanî li-sicillatü'l-mehâkimü'ş-şer'iyye ve'l-evkâfi'l-islâmiyye fî bilâdü'ş-Şam* yapıtında bulunabilir (Amman, 1984), s. 89-101.

59 Ahkâm defterleri Başbakanlık Arşivi'nin Maliyeden Müdevver Defterleri sınıflaması altında yer alır ve "Ahkâm" başlığı bu sınıflama içinde çok çeşitli belge türleri için kullanılır. Kayıtların bir bölümü, biçim olarak değilse de içerik olarak mühimme defterlerinin aynıdır (bunlar, mühimme defterleri gibi geniş değil, uzun ve dardır). Mühimme defterlerinin tam bir listesi için bkz. Çetin (1979), s. 49-57. Maliyeden Müdevver Defterleri dizisinin kataloglanması sayfa 28-35'de açıklanır.

60 Mühimme defterlerine ilişkin ayrıntılı bir açıklama için bkz. Heyd (1960), s. xv-xvii, 1-6. Heyd, yapıtın giriş bölümünde fermanların üslubunu, hazırlanması ve gönderilmesini ele alır. Daha sonra seçilmiş fermanların çevirisi ve açıklamaları sunulur. Mühimme defterlerinden ilk fotokopi ve çeviriler G. Elezovic (1952) ve Lewis'de (1953) yayınlanmıştır.

öteki konularla ilgilidir. Fermanlar daha çok kentleri ya da idari birimleri konu almakta, ama belli bir köyden İstanbul'a özel bir dilekçenin gelmesi gibi istisnai durumlarda ve bir bağlantı söz konusu olduğunda, köylerden de söz edilmektedir. Sultanî vakıfların ya da Müslümanlarca kutsal sayılan yerlere ait vakıfların parçası olan köylerin işleri de zaman zaman bu fermanlarda ele alınmaktadır.

Mühimme ve ahkâm defterleri, belki de sınırları açıkça belli olduğundan, kaynak olarak tapu tahrir defterlerine göre daha az sorunludur. Bunlar, nitelikleri itibariyle olağanüstü durumlara ilişkin kayıtları ya da çok genel padişah emirlerini içermekle birlikte, bu özelliklerinden dolayı uyulması beklenen normları belirlememize yardımcı olmaktadır. Taşra idaresinin işleyişine ilişkin daha ileri ayrıntılar sunmakta ve tapu defterlerinin çizdiği çerçeveye öz kazandıracak bir içerik taşımaktadırlar. Tahrir defterleri gibi bu belgeler de yerel yönetimden çok merkezi yönetimle ilgili kaynaklardır; köylülerden çok İstanbul'daki merkezi yönetimin sorunlarını yansıtırlar. Bununla birlikte, sarayın, taşra idaresine, hatta tek tek, köylere ve idarecilere ilgi göstermesinin ve müdahale etmesinin hangi koşullara bağlı olduğunu ortaya koyarlar. Söz konusu emirlerin ne ölçüde uygulandığını bilmek güçtür. Asıl ferman nüshası üzerinde durumun izlendiğine ilişkin hiçbir not yoktur; ama aynı konuda peş peşe ferman çıkarılması süregiden bir sorunun varlığını gösterebilir.

Seyahat notları bu kitapta önemli bir kaynak olarak kullanılmadı. Bunun bir nedeni genelde yalnız kentleri ve dini yerleri konu almalarıdır. Ama daha önemlisi, seyyahlar, gözlemledikleri toplumlara yabancı bir bakış açısıyla ve buna uygun beklentilerle yaklaşırlar. Bu kitabın bir amacı, olabildiğince kendi yaklaşımlarıyla köylülerin bakış açısını ve beklentilerini ortaya çıkarmaktır. Bu bakımdan seyyahlar bilgi vermekten çok yanıltıcı olabilirler.

Benzer nedenlerle bu kitapta, Avrupa tarihine özgü hiçbir kuramsal yaklaşım benimsenmemiştir. Hem de böyle bir çizginin Osmanlı tarihi üzerine çalışan bilim adamlarının yeni sorunlar ortaya koymasına ve yeni sorunsallar geliştirmesine yardımcı olacağı savına rağmen... Son zamanlara kadar, sarayın bakış açısını yansıtan belgeler, köylülüğü anlama çabalarının ampirik temeli olagelmiştir. Bunlar, "kuşkusuz devlet ile köylü arasındaki ilişkinin merkezinde yatan köylülerin yükümlülükleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bir başka deyişle, köylü gerçeği, devletin köylülüğe bakış açısı ve köylülüğü algılayışıyla örtülmüştür."[61] Şimdi devletin bakış açısını kaldırmak ve köylününkini bulmaya çalışmak gerekiyor.

---

61 Berktay (1991), s. 133.

Kudüs çevresindeki ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun başka herhangi bir yerindeki köylüler, kendi politik, ekonomik, dini, kültürel ve hukuki birikim ve beklentileri sonucunda ortaya çıkmış topluluklardı. Topluluklara ilişkin kuramsal kavramlaştırmaların başlangıç noktasını söz konusu birikim ve deneyimler oluşturmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE OTORİTE

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında etkin ve verimli bir yönetim kurma otoritesi, İstanbul'dan eyalet ve sancaklara atanan askeri ve adli görevlilere verilmişti. Şam eyaletinin beylerbeyi, Kudüs dahil on sancağın denetiminden sorumluydu. Sancak düzeyindeki görevliler sancakbeyi, sipahiler, kolluk işlevlerini yerine getiren subaşılar, yerel bir yeniçeri karargâhı ve kadıydı. Üst kademe görevlilere ise hane mensuplarından ya da yerli halktan seçtikleri astlar ve destek kadrolar yardımcı olurdu.

Kırsal idarenin ağırlık noktası vergilerin toplanması ve köylü üretiminin güvence altına alınmasıydı. Köylüler arasında cemaat üzerindeki doğrudan otorite ve yönetime karşı sorumluluk reisü'l-fellâhîn denen köy önderlerine aitti. Bunlar köy halkı ile resmi iletişimin başlıca kanalı ve Osmanlı görevlileri önünde köylülerin sözcüsüydü. Dahası, yerel vergilerin ödenmesinde hukuki yükümlülük taşırlardı; bütün cemaatin vermekle yükümlü olduğu verginin hesabı onlardan sorulurdu.

Bu bölümde sancak düzeyindeki otoritenin yapısı incelenmektedir. Yıllık vergi ödeme ve vergi toplama işleri çerçevesinde çeşitli görevlilerle köy önderlerinin işlevleri tanımlanmaya çalışılacaktır. Köylülerle Osmanlı görevlileri arasındaki ilişki sadece iki yönlü değildi; bu ilişkinin dayanağı sancakbeyine bağlı askeri-bürokratik görevliler, herkesi yargılayabilen ve küçük sorunlarda hakemlik yapan kadı ile yiyecekleri üreten ve tarım gelirlerini yaratan köylülerin oluşturduğu üçlü bir dengeydi.

GÖREVLİLER

16. yüzyıl ortalarında Kudüs sancağında kentten ve kırsal bölgeden toplanan vergiler yerel Osmanlı askeri idaresini ayakta tutuyor, yani, sancakbeyinin, çoğu sipahi olan 56 tımar sahibinin ve yerel yeniçeri karargâ-

hının gelirini sağlıyordu. Sancakbeyinin yerel gelirlerine hass-ı mir-i liva, sultana ayrılan gelireyse hass-ı şahi deniyordu. Sipahilere tımar ve zeamet denen ve genellikle köylerden toplanan vergilerin oluşturduğu gelir kaynakları ayrılmıştı.[1] Sipahiler ve yeniçeriler, devşirme yöntemiyle toplanan Hıristiyan savaş tutsakları ya da Osmanlı görevlilerinin çocukları arasından seçilirdi. Meslekten olmamakla birlikte gönüllü askerlik hizmetine giren ve seferlerde başarı gösteren Müslüman köylüler ve yoksul kentliler de bazen sipahi yapılabiliyordu. Sipahiler ve yeniçeriler taşraya gönderilmeden önce padişahın hizmetkârları olarak sıkı bir eğitimden geçirilirdi.

Sipahiler, kendilerine verilen tımarlardan geçimlerini sağlıyor, yanlarında çalışan ve sayıca değişen hizmetlilerle araç-gerecin masrafını karşılıyor, buna karşılık padişahın açtığı seferlere katılıyor ve yerel asayişi sağlıyordu. Her kentte ve önemli ticaret yollarını korumak için Osmanlılar'ın yaptırdığı ya da onardığı kalelerde gerektiğinde kullanılacak yedek askeri güç olarak yeniçeri karargâhları bulunurdu. Bunlar esas olarak askeri bir güçtü, ama sipahiler askeri ve idari bürokratik işlevleri birleştiriyordu. Kudüs karargâhındaki 104 asker ve görevli arasında 64 yeniçeri, beş topçu, 12 bevvab (kapı muhafızı), iki kale muhafızı, on seyis ve ambar görevlisi, bir zindancı, dülger, fırıncı, hendek ve sukemerinin bakımını yapanlar, bir imam ve bir müezzin vardı. Kaledeki bu gücün komutanı dizdardı; ona bir kethüda, kâtip ve hademe yardımcı olurdu.[2]

Kudüs sancağındaki gelirlerin en büyük bölümünü, çoğu yerel olan vakıflar alırdı. Bunlar, Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa, El-Halil'deki "İbrahim Vakfı"[3] ve Memlûkler ile önceki hanedanlar tarafından kurulmuş çeşitli medreseler ve ribatlara ait vakıflardı; bazıları Mekke,

---

1 TTD 289'un ilk sayfası bu bilgiyi özetler; iki zaim, altı tezkereli (ba-tezkere) tımarcı ve kırk sekiz tezkeresiz (bila-tezkere) tımarcı gösterilir. Zaimler, geliri 20.000-100.000 akçe arasında olan yüksek düzey görevlilerdir; tezkereli tımarcının geliri yılda 6.000 akçenin üzerinde, tezkeresiz tımarcının 6.000 akçenin altındadır. Bkz. Lewis (1954), s. 480-1.

2 Cohen (1989), s. 37-8. 974/1566'dan kalma bir belgede Kudüs kalesinde otuz yedi müstahfızân ve yirmi iki müteferrika, El-Halil'de otuz müstahfızân olduğu belirtilir. Bkz. Bakhit (1982), s.98. Bakhit Suriye'deki kale ve karargâhlara ilişkin ayrıntılı bilgiler sunar. Müteferrika konusunda bkz. Kunt (1983), s. 39-40.

3 Kudüs kenti (95-104) ve El-Halil kasabasının (112-16) vergi listeleri için Bkz. Cohen ve Lewis (1978). Burada kentsel vergilerin büyük bir bölümünün bu vakıflara ayrıldığı gösterilir. Üçüncü tahrir dönemine denk düşen ve vergilerin dağılımında büyük değişiklikler olduğunu gösteren icmal defteri, vergi olarak alınan tahılın yüzde 50'sinin ve zeytinyağının yüzde 77'sinin vakıflara ait olduğunu belirtir. Ama metinde yalnızca bu büyük vakıflardan mı, yoksa vilayetteki tüm vakıflardan mı söz edildiği açık değildir. Bkz. TKM 283/s. 4.

Medine ve Kahire'deki dinsel vakıfların ayakta durmasına da katkıda bulunurdu. Osmanlılar'ın kurduğu yeni vakıflar arasında medrese, kervansaray ve aşevinden oluşan Haseki Sultan İmareti, Şeyh Ahmed el-Deccani'nin tekkesi ve yerel su şebekesinin bakımını sağlayan bir vakıf da vardı.[4]

Kudüs sancağındaki en yüksek askeri-bürokratik yetkili sancakbeyiydi. 16. yüzyıl Osmanlı taşra idaresi normlarına göre, meslekten bir asker olan bu kişi önce Osmanlı egemenliğindeki topraklara tımar sahibi sipahi, daha sonra çeşitli sancaklara sancakbeyi ve ardından da beylerbeyi olarak atanır ve günün birinde belki vezirliğe, hatta sadrazamlığa yükselebilirdi. Öteki görevler gibi sancakbeyliği de resmi olarak bir yıllık bir görevdi, ama bir yıl sonra ya da başka yerdeki bir görevden sonra yeniden bu makama geçilebilirdi. Sancakbeyi kent merkezinde ve çevredeki kırsal bölgede genel güvenliğin sağlanmasından, kentsel ve kırsal vergilerin düzenli toplanmasından, ticaretin kurallara uygun olarak yapılmasından, kente düzenli ve yeterli yiyecek sağlanmasından ve gerektiğinde seferde komutanlık edeceği yerel askeri gücün hazır tutulmasından sorumluydu. Kudüs sancağında sancakbeylerini en çok uğraştıran gruplar, bölgeden geçen ya da mevsimlik olarak konaklayan Bedevi kabileleri ile başına buyruk köylülerdi. Sancakbeyi emirleri, bir üstü olan Şam beylerbeyinden ve İstanbul'daki padişahtan alırdı.

Genel olarak sancakbeyinin muhtemelen köylülerle pek fazla kişisel ilişkisi olmazdı. Kendi geliri büyük ölçüde Kudüs kentindeki pazar vergileri ve para cezaları ile ve tarımsal vergilerden oluşurdu. Bütün bunları, vekilleri (*mendub*) aracılığıyla toplardı. Vekiller, sipahiler, subaşılar ve kalede görev yapan yeniçeriler arasından seçilebilirdi.

Köylülerle en çok ilişkisi olanlar sipahiler, subaşılar ve yeniçerilerdi. Köylerin ya da belli arazilerin gelirleri tımar olarak sipahilere verilirdi. Sipahiler seferde olmadıkları zamanlarda, köylerde ve tarlalarda ekim ve hasadın gerektiği gibi yapılmasını sağlamak için zaman ve çaba harcamak zorundaydı. Bunun en iyi yolu, köylülerin yerlerinde bulunduklarını ve beklenen biçimde çalıştıklarını görmek üzere köylere gitmekti. Ama bu denetim işi, bir asta ya da ücret karşılığında yerel bir sakine de devredilebilirdi.

Subaşı sancaktaki alt birimlerden sorumluydu. Kent merkezinde yaşar ve ayrı bir kolluk gücüne bağlı olmamakla birlikte, bir tür kolluk yetkilisi ya da kent komutanı işlevini yerine getirirdi. Genellikle İstanbul'dan ata-

---

4 Kudüs'teki kamu vakıfları listesi için bkz. Powers (1984) çeşitli yerler. Mekke ve Medine vakıfları, Kubbetü's-sahra, el-Aksa, imaret ya da El-Halil'deki İbrahim Vakfı bunların dışındadır. Sulama sistemi konusunda bkz. Salama ve Zilberman (1989).

nan ve sancakbeyine bağlı olan subaşılar, askerlik, ticaret ve ceza hukuku davalarının soruşturmasını yürütür, gerektiğinde kişileri tutuklar ve davaya ilişkin bulguları kadıya sunardı. Sefer zamanında subaşı, kendi alt birimindeki sipahilere komutanlık ederdi. Hass-ı şahi ve sancakbeyi için vergi de toplayabilirdi. Kentte ve kırlık bölgede asayişin sağlanması ve halkın güvenliğinin korunması da subaşının görevleri arasındaydı. Bazı subaşılara hizmet bedeli zeamet olarak ödenirdi, ama bunun kural olup olmadığı kesin bilinmemektedir.[5] Tapu tahrir defterlerinde zeamet sahipleri listesinde yer almayan subaşılar da vardı. Görevli subaşıların sayısı ve görev süreleri de bilinmemektedir.

Bazı subaşılar, kentteki sipahi ve yeniçeriler arasından seçilirdi. Kudüs sancağındaki subaşılara, hemen çevredeki köylerle birlikte kent merkezinde ve Beni Zeyd, Beni Hâris, Beyt Netîf, Beytüllahm ve Beyt Câlâ adlı bölgeler özel yetki alanları olarak verilmişti. Bir subaşı, aynı zamanda, gelirleri Kudüs'teki padişah imaretine ait köylerden sorumluydu; bu durum, Kudüs nahiyesinin dışına çıkmasını zorunlu kılıyordu.[6] Sözgelimi Hüseyin b. Ahmed Herc el-Leyl, Beyt Netîf ile buraya bağlı yerlerden, Beytüllahm ve Beyt Câlâ'dan sorumlu subaşıydı; bu görev için ayda 55 sultani alıyordu ve kendi adamlarıyla atlarına bakmakla yükümlüydü.[7] Suiistimalleri yüzünden İnab köylülerinin şikâyette bulunduğu sipahi Ali Bali b. Sinan da bir subaşıydı ve Kudüs'te kaldığı dönemin büyük bir bölümünde bu görevi sürdürdü.[8] El Hac Ali b. Abdullah da, Kudüs kalesindeki yeniçeriliğinin en azından bir bölümünde imaret köyleri subaşılığı yaptı.

5 Bu subaşılara ilişkin genel bir bilgidir. Subaşıların görev ve yetkileri zaman içinde ve değişik bölgelerde değişiklik göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden daha fazla örnek için bkz. Kramers, "Su-bashi," *EI*, c. 4, s. 491-2; İnalcık (1989), s. 108, 113, 117; Kunt (1983), s. 13, 260; Jennings (1978), s. 158, 165; Kaldy-Nagy (1977), s. 160; Gerber (1981), s. 142-3; İlgürel (1983).

6 Sicillerde bu bölümler tek bir liste olarak bulunamamıştır. Daha çok değişik kaynaklara başvurularak belirlenmiştir. Kasabaya bağlı alduğu belirtilen köyler (tavâbi'ihâ) arasında şunlar vardır: Ebu Dîs, Azeriyye, el-Tûr, Bukay'at el-Dân, Kulûnya, Kalandya, Cadîra, Rafât, Bir Nabâla, Beyt Hanîna, Ayn Kerim, Beyt Fâsîn, Beyt Mizmîl, Beyt Safâfâ, Mâliha, Umm Tûba, Sûr Bâhir, Beyt Sâhûr, Ayn Silvân, Dayr el-Şanna, ve Dayr Ebu Tavr (KS 26:18/s. 5). Kudüs sancağının kuzeyindeki bir grup köy, Beni Zeyd olarak anılıyardu. Beytüllahm ve Beyt Câlâ gerçekten tümüyle ayrı bölgelerse, bu belki büyüklükleri ve Hıristiyan nüfusları nedeniyledir. Her ikisi Beyt Natîf'e bağlı da alabilir. Bu kanuda bkz. KS 26:53/s. 12 ve Beyt Zekeriya'yı da bu bölge içinde ele aldığı anlaşılan KS 28:1254/s. 483. İmaret köylerine subaşı, imaret kurulduktan bir süre sonra atandı. San vakfiye 964/1557 tarihliydi. Vakfiyeden ilk kez bu tarihte söz edilir. Bkz. KS 33:2800/s.525.

7 KS 26:53/s.12

8 KS 28:364/s. 109 (961/1554) ve KS 40:2401/s. 475 (968/1561).

Kudüs'te ve çevresinde subaşıların köylülerle oldukça düzenli bir ilişkisi vardı. Eğer varsa kendi tımar bölgelerindeki köyleri yönetir, ayrıca başkaları adına başka köylerin vergilerini toplarlardı. Örneğin, Beytüllahm'ın Ferhad adlı subaşısı, hassının bir bölümü bu köyde olan sancakbeyi Ferruh için köy reislerinden 125 sultani altın topluyordu; Mesih adlı subaşı da sancakbeyi Rıdvan adına Beyt Rîmâ halkından 75 sultani topluyordu.[9] Subaşılar öteki gelir sahiplerinden vergi toplama hakkını da devralabiliyordu; örneğin, Murad adlı subaşı Ayn Kerim'in öşür vergisini El Hac Ali b. Yusuf adlı sipahiden devralmıştı.[10] İltizam denen bu yöntem zamanla yaygınlaştı ve sonraki dönemlerde taşra idaresinde temel vergi toplama biçimi haline geldi. Kadı sicillerinde pek çok iltizam örneği vardır, ama iltizama yöntem olarak hiçbir eleştiri yöneltilmez.

Bir uyuşmazlık nedeniyle kadının huzuruna çıkan taraflara çoğu zaman subaşı eşlik ederdi. Örneğin, Cîb köyünden Halil, oğlu İbrahim ve bir başka adam kavgada aldıkları yaraların kanı kurumadan subaşıyla birlikte kadının önüne çıkmışlardı.[11] Beyt Sefâfâ'dan Yusuf b. Salah mahkemeye gelme çağrısına uymayınca, zorla getirilmesi için subaşı Aşur gönderilmişti.[12] Yasalara aykırı davranışlarda durumu soruşturmak için de subaşının gönderildiği olurdu. Kudüs'e su taşıyan borulardan biri patladı-

ğında, subaşıyla kadı birlikte hasarı incelemeye gitmişlerdi.[13] Gece bağda uyurken saldırıya uğrayan Deyr Ebu Savr'lı Hasan'ın durumunu incelemek için başkasını görevlendiren Hasan adlı subaşının yaptığı gibi, subaşılar görevlerini başkalarına devredebilirlerdi.[14] Kadılar bir davaya bakarken, soruşturma sonucu elde edilen kanıtları öğrenmek üzere sık sık subaşıları çağırırlardı. Kudüs'e giden köylüler çeşitli düzeylerde subaşılarla görüşürlerdi; örneğin, kentte fasulye satarken yakalanan Ebu Dîs köylüleri, kendilerine subaşının izin verdiğini ileri sürmüşlerdi.[15]

Subaşı denen görevliler, sancak içinde bir hayli dolaşırlardı. Subaşılara yönelik saldırıların listesi, onlara verilen soruşturma ve tutuklama görevleri ve onlardan şikâyetçi kişilerin mahkeme başvuruları, subaşıların köy yollarını epey aşındırdığını ortaya koymaktadır. Kudüs'ten geçen hacı kafile-

9 KS 26: 734/s. 154; KS 44:549/s. 916.

10 KS 35: 933/s. 181. Bu iltizamın ayrıntıları için bkz. Dördüncü Bölüm'de Ayn Kerim'i konu alan bölüm.

11 KS 26: 442/s. 998.

12 KS 33: 370/s.79.

13 KS 43: 2733/s.485.

14 KS 40:2350/s. 465.

15 KS 30:140/s. 39.

lerine yolda eşlik etmek de subaşının görevleri arasındaydı.[16] Bu bakımdan subaşıların, köylülere aşina kişiler ve belki de Osmanlı otoritesinin kırsal bölgelerdeki en bildik temsilcisi oldukları söylenebilir.

Kudüs sancağındaki Osmanlı askeri personeli arasında, başka hiçbir grubun köylü halkla böylesine doğrudan ve düzenli bir ilişkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Ama yukarıda da belirtildiği gibi, subaşıların sipahi ve yeniçerilerden bütünüyle ayrı bir grup olduğu da kesin olarak söylenemez. Kent surları dışında daha çok Bedevileri denetim altında tutmakla ya da hac kervanlarını korumakla uğraşan yeniçerilerin, arada bir sipahilere ya da başka vergi toplayıcılara vekâlet ettiği de olurdu.[17] Bir grup olarak yeniçerilerin köylerde fazla bir resmi görevi yoktu, ama büyük bir ihtimalle köy yollarından zaman zaman yeniçeriler de geçiyordu.

❐

Sancağın en büyük adli yetkilisi olan kadı, sancakbeyinden ayrı ve onu tamamlayıcı bir otoriteyi temsil ediyordu. Kadının sancak yönetimindeki ağırlığı, en üst askeri yetkiliye eşit ve "yargıç" unvanının kapsamını aşacak büyüklükteydi. İyi yönetim ve yolsuzluk gibi konularda, ona da sancakbeyine olduğu gibi padişahtan düzenli olarak fermanlar geliyordu. Ama birçok bakımdan kadının otoritesi sancakbeyininkinden daha genişti; çünkü sancakbeyi ya da bir başka askeri görevli hakkında soruşturma açıp hüküm verebilirdi. Kadı hem şeriatın, hem de Osmanlı kanunlarının kapsamına giren konularda karar veriyordu. Fermanlarla duyurulan kanunların kaynağı örfler ve idari ihtiyaçlardı.[18]

Kudüs'te dört İslam mezhebinin de kadıları vardı; ama başkadı Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebinden, yani Hanefiydi. Bu kişi ilmiye sınıfının kıdemli bir mensubu olurdu, her yıl İstanbul'dan atanırdı.[19] Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinden olan öteki kadılar, yerel ulema arasından seçilebilirdi. Aynı kentte farklı mezheplerden kadıların bulunması, Osmanlı öncesine dayanıyordu; ama Kudüs'te dört mezhepten de kadı bulunması, başka yönlerden gayet nitevazı olan bu taşra şehrinin dinsel açıdan ne kadar önemli olduğunu gösterir. Gerçekten, Kudüs'e tüm İs-

16 Possot (1889), s. 161.

17 Mâlihe'de: KS 40: 1360/s. 283; Beyt Ta'ammur'da: KS 28:807/s.228.

18 Kadılar ve Osmanlı yargı sistemi konusunda bak. İnalcık ve Findley, "Mahkama: The Ottoman Empire," *EI²*, Jennings (1978), çeşitli yerler; Gerber (1981), s. 132-134 ve Bakhit (1982), s. 119-32.

19 Osmanlı dini hiyerarşisi ve kadı rütbeleri konusunda bkz. Heyd ve Kuran, "ilmiyye," *EI²*, c. 3, s. 1152-4; ve Repp (1986), s. 27-72.

lam dünyasından insanlar geliyordu. Kudüs kadıları Şam'da bulunan, ilmiye sınıfına ve Hanefi mezhebine mensup başkadının denetimi altındaydı.[20]

Yetki alanı sancak sınırlarını aşan Kudüs kadısı, sicillerde "Kudüs sancağı, El-Halil kenti ve Beyt Cibrîn kalesi ile bağlı yerleri kapsayan adli bölgenin amiri" olarak tanımlanıyordu.[21] El-Halil, Beyt Cibrîn, Ramle, Gazze ve Nablus gibi kasaba ve bazı büyük köylerin kendi kadıları vardı; ama buralarda yaşayanlar zaman zaman Kudüs kadısına başvuruyordu. Bu tür davaların konusu Kudüs'teki vakıf malları, Kudüs'teki kutsal yerlere ait vakıflar, sancakbeyi ve adamlarının davranışları ya da topraklarından ayrılıp kadının yetki alanı içindeki başka bir yere yerleşen köylüler olabiliyordu.

Askeri görevlilerin tersine, kadı tımar sahibi değildi. Osmanlı adli hiyerarşisindeki konumuna göre belirlenen günlük bir ücret ve evlilik, miras, ıtkname, ımal satışı gibi işlemler ya da karar verdiği çeşitli davalar için başvuranlardan harç alırdı. Herhangi bir mahkeme kararı nüshası harç karşılığında edinilebilirdi;[22] ama kanunnamelerde geçen belli hususları aydınlatmaya ya da yapılan haksızlıkları gidermeye yönelik adaletnameler ücretsiz olarak verilirdi.[23] Gelirlerini artırmak için harçları istedikleri gibi artıran ya da gerek yokken resmi bir adli işlemde ısrar eden kadılar da vardı. Dahası, para için yetkisiz kadı vekilleri atama gibi kazanç getirici, ama yasadışı uygulamalara da başvuruluyordu.[24]

Kadıya bağlı olarak yardımcı görevleri yerine getiren çeşitli görevliler vardı. Yukarıda belirtildiği gibi, bir kişiyi tutuklayıp kadının huzuruna getirmek ya da bir olayı soruşturmak için subaşı görevlendirilebilirdi. Normalde tutuklama işlerine, muhzır denen görevliler bakardı. Başkâtip ve

---

20 Bakhit (1982), s. 123.

21 KS 28:1003/s. 261: *...el-mevlâ bi-kadâ'l-Kudüsü'ş-Şerif ve medineti seyyidina Halilü'r-Rahman... ve kal'ati Beyt Cibrîn ve tevâbi'iha...* Beyt Cibrîn, Gazze sancağında, El-Halil ve Kudüs'e giden yolun doğusunda bir köydü. 16. yüzyıl ortalarında Osmanlılar buradaki kaleyi onardılar ve Bedevi saldırılarına uğrayan yollardaki güvenliği artırmak için asker yerleştirdiler. Bu konuya ve yeniden yapım çalışmalarına ilişkin fermanlar konusunda bkz. Heyd (1960), s. 115-16. Kudüs kadısının özel konumu için bkz. age, s. 42.

22 Bkz. İnalcık (1965), s. 78'deki maaş listesi ve Bakhit (1982), s. 125-7. Kadılık görevinin gerilemesi bağlamında maaşlara ilişkin daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. Heyd (1973), s. 212-15.

23 İnalcık (1969), s. 135.

24 Bu konuda bkz. Heyd (1960), s. 55-56'daki ferman; İnalcık, "mahkama," s. 3; ve İnalcık (1965), Belge V.

yardımcıları sicil kayıtlarını yazar ve isteyenlere ücret karşılığında belgelerin nüshalarını çıkarırdı.[25]

Dini-adli hiyerarşinin ve dolayısıyla Osmanlı resmi taşra kadrosunun bir mensubu olarak Osmanlı yönetimince atanmakla birlikte, kadının her zaman Osmanlı askeri görevlilerinin tarafını tuttuğu söylenemez. Taşranın idari şeması, köşelerinde askeri görevliler, kadı ile yardımcıları ve yerel halkın yer aldığı bir üçgen şeklinde çizilebilir. Kadının temel işlevlerinden biri, askeri idare ile köylüler arasında hakemlik yapmaktı; hem vergi toplayanların, hem de vergi ödeyenlerin şikâyette bulundukları merci kadıydı. Kadıya gönderilen fermanlarda, padişahın kulağına giden idari düzensizliklerin soruşturulması isteniyordu. Sicil kayıtları, kimi zaman idarecileri, kimi zamansa Osmanlı görevlileriyle ilgili şikâyetlerinde köylüleri haklı bulan kadının hiç de beylerbeyinin kuklası olmadığını kanıtlıyor.

Kudüs sancağında saptanabilen çıkar grupları arasında, son olarak, Kudüs ve El-Halil'deki vakıfların nazır denen yöneticileri ve mütevellileri sayılabilir.[26] Bu kişiler ya da vekilleri, askeri görevliler gibi, kendi vakıflarının gelirlerini düzenli olarak toplarlardı. Vakıf gelirleri kent ve köylerden elde ediliyordu; bir köyün bütün geliri ya da bunun bir bölümü bir ya da birden fazla vakfa ait olabilirdi. Vakıf gelirlerini toplama hakkı da iltizam şeklinde başkasına devredilebiliyordu.

Vakıf nazırları ve bunlara bağlı görevlilerin köylülerle ilişkisi tımar sahipleri, öteki askeri görevliler ve kadılarınkinden daha farklıydı. Vakıf görevlileri çoğunlukla yerel halktan geliyordu. Bunlar geçimlerini tımar sahipleri gibi doğrudan tarım gelirlerinin sabit bir oranı üzerinden sağlamıyor, genellikle vakıf senedinde belirlenmiş sabit bir maaş alıyorlardı. Yine de, vakıf gelirlerini toplamak yükümlülükleri vardı; bu bakımdan, tarım gelirlerini toplayan öteki görevlilerin aşağıda ele alınacak olan rutin işlerini yapıyorlar, aynı güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Maaşlar tarım gelirlerini de kapsayan vakıf mallarının başarıyla yönetilmesine bağlı olduğu için, vakfa bağışlanan köylerin refahının gelişmesi nazırın da yararınaydı. Ama bazı askeri görevliler gibi, kolluk işlevini üstlenmesi söz konusu değildi.

---

25 Evliya Çelebi 17 yüzyıl ortalarında ziyaret ettiği Kudüs'te kadının altında çalışan görevlilerin (ağalar) listesini verir. Bunlar arasında bir muhzırbaşı, soruşturma yürüten kalluk görevlisi, mimarbaşı, mühendis, kethüda, defterdar, subaşı, şehir kethüdası, kumaş (?) pazarının muhtesibi, lonca şeyhleri, ve kentteki 700 vakfın mütevellileri anılır (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (İstanbul, 1935), 9, s. 463. Jennings (1978), s. 136-7'de, yine 17. yüzyılda, Kayseri'deki işleyişine dayanarak mahkeme görevlilerini ayrıntılarıyla betimler.

26 Vakıf yönetimi ve özellikle nazırın ralü konusunda bkz. Barnes (1987), "nâzır"

Yargı alanına ilişkin hiçbir resmi yetkisinin olmaması açısından, görevi kadınınkinden de farklıydı. Yine de, vakıf topraklarını işleyen köylülerin askeri görevlilere ilişkin şikâyetlerini dinlediği oluyordu. Ayrıca, bir vakfın nazırı olan kadılar da vardı.

KÖYLÜLER

Kudüs sancağının 952/1545 tarihli üçüncü tapu tahrir defteri, El-Halil'den Nablus'a uzanan dağ sırası boyunca birbirine oldukça benzeyen 174 köyün yayıldığını göstermektedir. Köyler arasında ve dışında, Kudüs kenti çevresinde ve sancak sınırları içinde, mezra denen ve mevsimlik olarak yerleşilen ekili alanlar ve *kıta-i arz* denen daha küçük araziler vardı.[27] Neredeyse otuz yıl öncesine dayanan Osmanlı fethinden sonra bölgede nüfus ve tarımsal üretim sürekli artmıştı. Son rakamlar yetişkin erkek sayısında ve her köyün üretiminde sürekli bir artış olduğunu gösteriyordu. Nüfus artışı bir ölçüde kırsal kesimdeki yaşam koşullarının iyileşmesinden kaynaklanıyordu. Kırsal kesimde nüfus arttıkça ve güvenlik koşulları iyileştikçe, yerleşilen köy sayısı arttı. Ama artış aynı zamanda üçüncü defterde nüfus kayıtlarının daha sağlıklı tutulmasının sonucuydu; önceki iki defterde genellikle köyün adı ve toplanan vergi türü yer alıyordu. Tahrirlerin daha sağlıklı yapılmasının etkisini gerçek nüfus ve gelir artışından ayırmak olanaksız. Burada yalnızca bir artış olduğunu gözlemekle yetinmek zorundayız.

Bununla birlikte, üçüncü defterde, bütün sancağın gelir düzeyini daha iyi ortaya koymak açısından, her köye ilişkin yeterli bilgi bulunduğu söylenebilir. Bu defterlere göre, Kudüs sancağında köy nüfusu 5.813 yetişkin erkekten oluşmaktaydı (Tablo 2.1). Kırsal nüfusun yüzde 87'si Müslümandı; Hıristiyan köyler, biri Kudüs'ün kuzeyinde Ramallah'a giden yol üzerinde, öteki güneyinde Beytüllahm'a giden yol üzerinde olmak üzere iki bölgede kümelenmişti.[28] Kudüs sancağına bağlı köylerde kayıtlı Musevi yoktu; yerel yün sanayisinde önemli rol oynadıkları Safed yakınları dışında, Filistin'in öteki kırsal bölgelerinde de durum aynıydı. Nüfusun bü-

---

27 Mezralara ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bak. Taledana (1984), s. 281-6, ve Faraqhi (1983), s. 225-6. Mezra ile kıta-i arz arasındaki ayrım, büyüklüğe ve yerleşime dayanır. Kıta-i arzın hep daha az gelir getirdiği görülür. Mezralar köye, köyler de mezraya dönüşebilir, ama daha küçük alan kıtalar hiçbir zaman sürekli bir yerleşim alanı almamıştır.

28 Taledana (1984), s. 314. Bu tarihte Beytüllahm ve Beyt Câlâ köylerinden kırk dokuz Hıristiyan hanehalkı, kayıtlara Kudüs'te yaşıyor olarak geçmiştir. Bkz. Cahen ve Lewis (1978), s. 86.

yük bölümü hane sayısı 10-50 arasında değişen köylerde yaşıyordu.[29] El-Halil nahiyesinde köy sayısı daha az ve köyler birbirine daha uzaktı; halk genelde daha büyük köylerde toplanmıştı.[30] Kudüs sancağında çoğu Bedevi Arap göçebe ve yarı-göçebe gruplar da yaşıyordu. Bunlar bazen bir köy nüfusu içinde sayılıyordu; ama çoğunlukla tapu tahrir defterlerinde aşiret ve alt-aşiret adları ödenecek genel bir vergi miktarıyla birlikte sıralanıyordu. Aşiretlerin nüfusu verilmiyordu.

Osmanlı defterdarlığı 967/1560 tarihli dördüncü Kudüs tapu tahrir defterini incelediğinde, sancaktaki köylerin bir önceki defterle hemen hemen aynı olduğunu görmüştü (Tablo 2.1). Nüfus artışı hızında belirgin bir düşüş vardı. Köy nüfusu yüzde 10'dan biraz fazla artmış, Kudüs kentinin nüfusu yüzde 6 oranında azalmıştı. (Üçüncü ve dördüncü defterlerde yer alan bilgi karşılaştırılabilir nitelikte olduğundan, ortaya çıkan değişiklikler ikinci ve üçüncü defterler arasındaki ilişkiye göre daha belirgin ve daha anlamlıdır.) 967/1560 tarihli defterde, daha önce belli bir köyün mezrası olarak kaydedilen sekiz yeni köy yer almaktaydı. Aradan geçen yıllarda kalıcı olarak yerleşilen bu köyler artık ayrı yerleşim birimleri olarak kayda geçirilmişti.[31]

1004/1595-6 tarihli son defter kent nüfusunun azalmaya devam ettiğini, buna karşılık kırsal nüfusun yüzyılın sonuna kadar pek fazla değişmediğini göstermektedir.[32] Filistin kentlerinde görülen kademeli nüfus

---

29 Toledano (1984), s. 307-8. Yukarıda belirtildiği gibi nüfus listesine yalnızca yetişkin erkekler yazılıyordu. Hane reisleri ve on beş yaşını geçmiş bekârlar (mücerred) vergi ödeyenler arasında yer alıyordu. Listede yer alan ama vergi ödemekle yükümlü olmayanlar ise din adamları ve sakatlardı. Bkz. Cohen ve Lewis (1978), s. 14-16.

Modern dönem öncesi hanenin büyüklüğüne ilişkin tartışma, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de başka yerler için sürüp gitmektedir. Başlangıçta Barkan toplam nüfusu hesaplarken ortalama hane nüfusunun 5 kişi olduğunu varsayımını kullandı. Ayrıca sayım kapsamına alınmayanlar için, yetişkin erkek nüfusu 5'le çarparak bulduğu toplama yüzde on ekliyordu. Bkz. Barkan (1958), s. 21-3. Erder'in sanayi öncesi nüfus değişimlerine ilişkin çalışması bu yöntemin büyük bir yanılgı payı taşıdığını düşündürür. Erder bunun yerine, istikrarlı toplumlarda yetişkin erkeklerle toplam nüfus arasındaki oransal ilişkiyi veren bir yaş piramidi kullanılmasını önerir. Yine de, özel koşulların oynayacağı rol nedeniyle, köy gibi küçük nüfus topluluklarında bu yöntemin ancak belli koşullarda doğru sonuç vereceğini belirtir. Bkz. Erder (1975), s. 296-9. Bu kitapta ben yalnızca yetişkin erkeklere ilişkin rakamlardan söz edeceğim.

30 Toledano (1984), s. 311.

31 Bunların tam bir listesi Toledano'da bulunabilir (age, s. 284-5).

32 Cohen ve Lewis (1978), s. 94. Değişim yönüne ve kentle kırsal bölgeler arasındaki eşitsizliğe ilişkin bir fikir vermekle birlikte, bu son tapu tahrir defterinde kimi sorunlar vardır. Bkz. Singer (1990a), s. 102, n.23 ve s. 118-19.

TABLO 2.1 TAPU TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE KUDÜS SANCAĞININ NÜFUSU #289 (952/1545) ve #516 (967/1560)

Rakamlar sırasıyla hane reislerini/bekârları/din adamlarını/sakatları göstermektedir.[33]

Tapu Tahrir Defteri:	#289	#516
Kudüs (kent)		
Müslümanlar	1.987/141/15/1	1.933/ 95/109/4
Hıristiyanlar	303/135/ /3	281/142/ /2
Museviler	324/ 13/ /1	237/ 12/ /
Toplam:	2.614/ 289/15/5	2.451/249/109/6
Kudüs (nahiye)		
Müslümanlar	4.177/ 84/ 6/	4.550/198 / 4/
Hıristiyanlar	641/ 38/ 1/	598/ 64 /
Museviler		
Toplam:	4.818/122/ 7/	5.148/262/ 4/
el-Halil (kent)		
Müslümanlar	969/ / 1	983/129/ 3/9
Hıristiyanlar		
Museviler	8/	11/
Toplam:	977/ / 1	994/129/ 3/9
el-Halil (nahiye)		
Müslümanlar	782/ / 2	1.043/ 86
Hıristiyanlar	91/	112/ 7
Museviler		
Toplam:	873/ / 2	1.155/ 93
TOPLAM:	9.282/411/25/5	9.748/733/116/15

33 Kasabalara ilişkin rakamlar Cohen ve Lewis (1978), s. 94, 111'den alınmıştır; kırsal bölgelere ilişkin rakamlar Toledano (1984), s. 308'den alınmıştır. Cohen, Kudüs sicillerinde yaptığı araştırmalara dayanarak Kudüs'teki Musevi topluluğuna ilişkin rakamların gerçekte kayıtlardakinden yüzde yirmi daha yüksek olabileceğini söyler. Bkz. Cohen (1984), s. 34.

düşüşü kırlık bölgeler için söz konusu değildi.[34] Batıya doğru kıyı düzlüklerindeki Ramle'nin kırsal kesimindeki duruma benzer bir gelişme de yoktu. Burada 964/1557 ve 1004/1595-6 tarihli defterler arasında kırsal nüfusun yüzde 16 oranında azalması kıyı bölgelerinde yeniden güvensiz bir ortamın doğduğunu gösteriyordu.[35]

Bedevi aşiretlerinin baskınları bir kez daha Filistin yerleşim tarihinde önemli bir sorun oldu. Önceki Memlûk emirleri gibi, Osmanlı sancakbeyleri de yerleşik köy nüfusunu Bedevi baskınlarından korumada zorlandılar. 16. yüzyıl sonundan 18. yüzyıl sonuna kadar bütün güney Suriye bölgesi Osmanlı yönetiminde resmen yerel yöneticiler olarak tanınan Bedevi reislerinin denetiminde kaldı.[36] Bu aşiretleri alt edemeyen ya da onların gücünü kıramayan Osmanlılar, yine de aşiretler arasında hassas bir denge kurmayı ve bunu korumayı başardılar. İstanbul'daki merkezden bunları birbirlerine karşı oldukça ustalıkla kullanıp Osmanlı egemenliğini korudular ve bu bölgeden saray hazinesine belli bir yıllık gelirin akmasını sağladılar. En önemlisi de, Bedevi reislerden birine dayanarak, hac kervanlarının güvenlik içinde Şam'dan Hicaz'a gidip gelmesini sağladılar.

REİSÜ'L-FELLÂHİN

Her köyde yaş, tecrübe ve yerel şöhretlerinden dolayı köy önderi olarak belirlenmiş bir ya da daha çok kişi vardı. Bunlar vergi ödeme konusunda Osmanlı görevlilerine karşı köylüleri temsil eder ve kadıya götürülen konularda köylülerin sözcülüğünü üstlenirdi. Ama kadının huzuruna yalnız reisler çıkmazdı. Satış, evlilik, miras ya da adi suçlar gibi bireyleri ilgilendiren birçok davada genellikle ilgili taraflarla birlikte şahit ya da kefil olarak reis de hazır bulunurdu. Reisler daha çok cemaatin parasal yükümlülükleri, köyün ya da sancağın güvenliği ve refahı söz konusu olduğunda tek başlarına kadıya giderdi.

---

34 Bu konuda bkz. Cohen ve Lewis (1978), s. 20-2.

35 Bkz. Singer (1990b), Tablo 2. Ayrıca bkz. Amiran (1953), s. 182. Amiran dağlık kasabalardaki istikrarlı yerleşimle kıyı kasabalarındaki nüfus dalgalanmalarını karşılaştırır. Dağlık bölgelerdeki kasabaların yüzde 80'i tarih boyunca sürekli yerleşim mekânı olmuşken, bu oran kıyı ovalarında yüzde 39'dur. Amiran ayrıca aynı çizginin, hem de daha belirgin bir biçimde, kırsal bölgelerde de görüldüğünü belirtir (s. 195). Durum böyleyse, yüzyıl ortasından hemen sonra biraz küçülen Ramle'deki kırlık bölgeler, genel kırsal duruma ilişkin daha doğru bir barometre sayılabilir. Dağlık bölgelerde ise kırsal yerleşim artık daha fazla yayılmamakla birlikte, değişmeden kalmıştır.

36 Filistin ve Bedevi aşiret reislerinin gücü konusunda bkz. Ze'evi (1991), Dördüncü Bölüm: "Desert, Village and Town: A Unified Social Structure."

Önderlere reisü'l-fellâhin ya da reisü'l-ahali-i karyât[37] denirdi. Sicil kayıtlarında adları genellikle iki kişi (reisan) ya da grup (rüesa) olarak geçerdi. Sicillerde reisler, "Ebu Dîs köyü rüesasından El-Esad b. Şuayb, Musa b. Mus'ad ve Abdülaziz b. Besite," ya da "Beytüllahm köyü rüesasından Meali b. Ulyan ve Tuba b. Ahmed" örneklerinde görüldüğü gibi, adlarıyla anılırdı.[38] Yıllar içinde reisliği sürekli üstlenen kişiler ya da aynı göreve geçen kardeş ve oğullar belirlenebilir. Ebu Dîs'te 963/1555-6 tarihindeki reis Abdülaziz'in akrabası Muhammed bin Ali b. El-Besite'ydi Ayn Silvân'da Muhammed Ebu Ras'ın ardından oğlu Süleyman bin Muhammed Ebu Ras reis olmuştu;[39] Beytüllahm'da Basbus ailesinin çeşitli bireyleri reislik yapmıştı.[40]

"Reis" unvanının yanı sıra köyün öteki önemli kişiler için "yaşlılar" ya da "ileri gelenler" anlamına gelen meşayih, ekâbir ve âyan gibi unvanlar da kullanılırdı.[41] Bu dört unvandan birini taşıyanlar kimi zaman "cemaat sözcüsü" anlamında "mütekellimin" olarak anılırdı.[42] Reislerin bu gruplardan seçildiği anlaşılmakla birlikte, bütün yaşlıların ya da ileri gelenlerin reis olması gibi bir kural da yoktu. Kayıtlarda Musa bin Mus'ad, Cibran b. Ali el-Be'ci, Abdülaziz b. İbrahim Besite ve Nimr b. Ebu Dehim'in "Ebu Dîs halkı rüesasından ve köy âyanından oldukları" söylenirken,[43]
44 El-Atrûn (Latrun) köyünden üç ekâbirin, "bugünkü köy rüesası" oldukları belirtilir.[44] Bununla birlikte Kudüs'e giden su borusunun kırılması konusunda ifade vermek üzere mahkemeye çıkan Beytüllahm köyünden on altı ekâbirin aynı zamanda rüesa olup olmadığını bilemiyoruz.[45]

---

37 Sözcük anlamı: "köylülerin reisi" ya da "... köyü ahalisinin reisi"

38 KS 26:282/s. 62 ve KS 27:379/s. 73.

39 KS 31:1563/s. 319, KS 28:1389/s. 354, ve KS 31:2362/s. 489.

40 KS 30:390/s. 119; KS 33:1821/s. 338.

41 Şeyh (meşayih'in tekili) olarak anılan birçok kişiye rastlanmakla birlikte, ekâbir ve âyan sözcükleri yalnızca çoğul biçimleriyle geçer. Bkz. Valensi (1985), s. 51-6. Burada ekâbir, âyan ve meşayih aşiret içindeki otorite sahiplerini gösteren temel terimlerdir. Valensi, bu çoğul terimlerin bireyleri değil, gücü temsil eden topluluk ve grupları gösterdiğini vurgular.

42 Sipahinin, kimi zaman kendi tımar bölgesi alan köyün *takallum*'u olduğu, yani "sözcülüğünü" yaptığı söylenir. Bu ifadenin, köyün vergi gelirlerinden sorumlu ve bunları alma hakkına sahip olduğunu dile getirdiği anlaşılır.

43 KS 31:2640/s. 539.

44 KS 31:132/s. 29. Metinde iki reis anlamı taşıyan "reisan" sözcüğü kullanılmakla birlikte, sözdizimi ekâbirden üçünün de reis olduğunu ortaya koyar. " *ekâbiri fellâhini karyetü'l-Atrûn ve hüm Hamide b. Ahmed ve 'Amire b. Ömer ve Ömer b. Meter er-reisen el'an...*"

45 KS 26:565/s. 124.

Yaşlılarla ileri gelenler her zaman açıkça birbirinden ayrılamıyordu. 968/1561'de kadıya köylerinin yoksullaştığını bildiren Nahhâlîn köyünden beş kişi "ahalinin ekâbiri ve meşayihi" olarak adlandırılırken, 962/1555'te benzer bir görüş bildiren dört Gazzeli köylüden "köylülerin ekâbiri ve cemaatin âyanı" olarak söz edilir.[46] Ebu Dîs'ten Musa b. Mus'ad ya da Cibran b. Ali el-Bec'i, bir yerde reis, başka bir yerde âyan diye anılır; ama ikinci durumda aynı zamanda köyün resmi reisi olduğunu kesin söyleyemeyiz.

Durumu biraz daha da karmaşıklaştıran bir olgu, belki de unvanlar resmen verilmediği için, kâtiplerin sicil kayıtlarında çeşitli kişilerin unvanını her zaman belirtmemeleridir. Bu yüzden Ebu Dîs'ten Musa b. Mus'ad ile Cibran b. el-Bec'i, 960/1553 tarihli bir belgede reis olarak anılırken, aynı yıla ait bir başka kayıtta reis oldukları belirtilmez.[47] Liftâ'dan Halil b. İbrahim ve Beşir b. Abdülaziz'den aynı yıl içinde bir kez reis olarak, bir kez de reis oldukları belirtilmeden söz edilir.[48] Bir yıl önceki ya da sonraki kayıtlarda reis olduğu anlaşılan kişiler çoğu zaman yalnızca adlarıyla anılır.

Reis ile ileri gelenlere verilen çeşitli unvanlar arasındaki ayrım yapay değildir. Yaşlılar ya da ileri gelenlerden farklı olarak reis ya da reisler, yaptıkları görev karşılığında resmi bir ödenek alırlardı. Her yıl belirlenen vergilerin bir bölümü onlara ayrılırdı. Ebu Dîs'te reisler, vakfa verilecek gelirin dökümünü yaparlardı ve daha sonra "nazır eski âdete uygun olarak onlara 'mutlak'larını ve hil'atlarını vermeyi taahhüt etmeliydi."[49] "Verilen ya da ayrılan bölüm" anlamına gelen mutlak, anlaşıldığı kadarıyla rüesaya verilmek üzere önceden belirlenmiş bir miktardı. Hil'at eski İslam ve Memlûk döneminden kalan ve Osmanlılar tarafından idarenin her düzeyinde benimsenen bir resmi görev simgesiydi.[50]

Reislerin payı genellikle "hil'atlarının fiyatına eş" miktarda, nakdi ya da ayni olarak hesaplanan bir toplamdı.[51] Aslında bu miktar bir hil'atın fiyatına bağlı değildi ve, anlaşılan, vergilerin belli bir oranı olarak saptanıyordu. Oran genellikle yüzde 10'a kadar çıkıyordu. Ayn Kerim reisleri vergi ola-

46 KS 40:1700/s. 349 ve KS 30:1686/s. 463.

47 KS 27:470/s. 89 ve KS 27:609/s. 119.

48 Halil b. İbrahim (961/1554): KS 28:833/s. 232 ve 1[illegible]31/s. 313. Beşir b. Abdülaziz (968/1561): KS 40:1785/s. 364 ve 1845/s. 373.

49 KS 33:2069/s. 386: *...ve alâ'n-nâzırü'l-kıyam bi mutlakihim ve hila'ihim alâ câri 'adatihimi'l-kadîm...*

50 Bak. N. Stillman, "Khil'a," *EI2*, c. 5, s. 6-7; F. Köprülü, "Hil'at," *İA*, c. 5/1, s. 483-6.

51 KS 43:3047/s. 534: *...fi nazır saman hila 'ihim...*

rak verilecek 1.900 akçe üzerinden 100 akçe almaktaydı. Bittîr'de vakıf için belirlenen 4.000 akçe üzerinden 400 akçe ayrıldı.[52] 15 sultani altından 3'ünün rüesanın hil'atına ayrıldığı Si'ir'de olduğu gibi, kimi zaman reislerin payı çok daha yüklü olabiliyordu. Kaynaklarda burada ekâbir, meşayih ya da âyana verilecek herhangi bir paydan söz edilmemesi dikkat çekicidir; bu fark reis ile onlar arasındaki ayrımı kanıtlar gibidir.

Bir köyün belli bir andaki reis sayısını belirlemek güçtür. Yüzyıl ortalarında sırasıyla 26 ve 24 yetişkin erkeğin kayıtlı bulunduğu Beyt Fâsîn ve Bîr Zeyt gibi küçük köylerde bile aynı anda birden çok reis görev yapabiliyordu.[53] Ebu Dîs ve Beyt Câlâ gibi büyük köylerde on ya da belki daha fazla reis vardı. Ama her köye kaç reis gerektiğini gösteren bir kural ya da köylü başına düşen reis sayısını bulmaya yarayacak bir formül yoktur. Tapu tahrir defterlerinde, reisler, sıfatlarıyla anılmıyorlardı ve belli bir tarihte bir köydeki bütün reislerin listesi sicillerde görülmüyordu. Aşağıda vereceğimiz örnekler, köy nüfusuna göre reis sayısı konusunda kesin sonuçlara varma çabalarının yanlış olabileceğini göstermektedir. 952/1545'te ve 967/1560'ta 59 yetişkin erkeğin kayıtlı olduğu Ayn Silvân'da 960/1552-3 için dokuz reisin adı sıralanıyordu.[54] Oysa nüfusu çok daha fazla olan Beytüllahm'da 960/1552-3 için yedi ve 963/1555-6 için on reis sayılıyordu. Bu listelerin tam ve doğru olmayabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.[55]

Şeyhü'l-yahud makamına ilişkin bilgilerle karşılaştırma, köylerdeki duruma biraz ışık tutabilir. Musevi cemaatinin önderi Kudüs kentindeki şeyhü'l-yahud, köylerdeki reisle karşılaştırılabilecek işlevler üstlenmişti.[56] Kentte yaşadığı, her yıl cizye vermekle yükümlü bir dinsel azınlık oluşturduğu ve çeşitli ticari alanlarda etkin olduğu için, Musevî cemaatinin etkinlikleri köylülere göre daha iyi belgelenmiştir. Şeyhü'l-yahud da, reis de, vergi vermekle yükümlü bir cemaatin başında bulunuyor ve esas olarak mali konularda Osmanlı görevlileri ile vergi verenler arasında aracılık görevini yerine getiriyordu. Bunlar cemaatin toplu olarak ödemesi gereken vergilerini bölüştürür, cemaatten vergisini tam ödeyemeyenlerin açığını kapatır ve başkalarına kefil olurlardı.

---

52 KS 27:640/s. 124; KS 30:415/s. 125.

53 TTD 289/s. 141, s. 157.

54 TTD 289/s. 125 ve TTD 516/s. 43.

55 Rüesa listeleri için bkz. Ek 3. Ayrı sicillerden derlenen bu listeler büyük bir olasılıkla eksiktir. Tam bir liste bulunamamıştır.

56 Şeyhü'l-yahud ve 16. yüzyılda Kudüs'teki Musevi cemaatinin örgütlenmesine ilişkin ayrıntılar Kudüs sicillerinde de yer alır ve Cohen (1984), s. 37-9 ve çeşitli yerlerde incelenir ve sunulur.

Osmanlı görevlilerince resmen onaylanmakla birlikte, şeyhü'l-yahud Musevi cemaati içinden seçilirdi. Köy reislerinin nasıl seçildiğini bilmiyoruz; ama resmen atanmış olsalardı, sicillerde ya da öteki Osmanlı belgelerinde köylerin mali idaresine ilişkin başka bir sürü bilginin yanında atanmaya ilişkin veriler de olması gerekirdi. Reislerin atandığına ya da onaylandığına hiçbir yerde değinilmez.[57] Tapu tahrir defterlerinde hane reislerinin ad listesinde köy reislerinin kimler olduğu da belirtilmemektedir.

Musevi cemaatinin önderi olarak ekonomik ve toplumsal konumuyla öne çıkmış bir insanın seçilmesine yol açan etkenler köyler için de geçerli olabilir. "Şeyhü'l-yahudu cemaati içinde ve yöneticiler gözünde yetkili kılan, zenginliğinin yanı sıra büyük ve çok nüfuzlu bir aileden gelmesiydi."[58] Daha önce gördüğümüz gibi reis de belirli bir statüye sahip olduğu anlaşılan yaşlılar ve ileri gelenler arasından çıkıyordu. Başlıca işlevlerinden biri köylülerin ödeyeceği vergiyi taahhüt etmek ve tamamlamak olduğuna göre, reisin varlıklı köylülerden biri ya da kırsal kesimde önemli sayılabilecek kaynaklara ulaşabilecek durumda olması beklenir. Söz konusu iki makam arasındaki önemli bir ayrılık, yapılan iş karşılığında alınan gelirin kaynağıydı. Şeyhü'l-yahudun maaşı ve harcamaları Musevi cemaatince karşılanırken, köy reislerininki toplanan vergi gelirlerinden ödenirdi.

Şeyhü'l-yahudun görev süresi belirsizdi; ama kişinin görevde kalma isteğine ve cemaatin onayına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan şeyh belirsiz bir süre için atanır ve daha sonra yeniden üstlenmek üzere görevden ayrılabilirdi. Köy ileri gelenlerinin unvanlarının değişmesinden anlaşıldığına göre, köylerde de buna benzer bir uygulama olabilir.[59] Her iki cemaatin önderleri de köyde itibar gören yaşlılar ve ileri gelenler arasından çıkıyordu. Osmanlı görevlileriyle uğraşma ve cemaatin ekonomik işlerini düzenleme görevini başarabilecek ya da başarabileceği düşünülen kişiler arasından seçilen reis ya da şeyh, başarılı olduğunda isterse görevde kalabiliyor ya da ağır ekonomik sıkıntılar ve halkın tepkisi gibi nedenlerle görevden ayrılabiliyordu.

Genelde Osmanlı yerel idaresinin ahaliyi cemaatlere bölerek yönettiği anlaşılmaktadır. Her cemaat içinde, görevlilerle vergi mükellefi ahali arasında bir iletişim sağlayacak ve tampon görevi yapacak sorumlu bir kişi ya da kişiler seçilirdi. Kudüs'teki çeşitli Hıristiyan mezheplerden her birinin

---

57 Bu duruma uymayan bir örnek, yolsuzluk yapan bir reisin yerine, kendisini mahkemeye verenlerin getirildiği olağanüstü bir olaydır ve aşağıda ele alınacaktır. Bkz. aşağıdo not 96.

58 Cohen (1984), s. 53.

59 Bkz. Ek 3'teki köylü listeleri ve başlıklar.

kendi reisi vardı. Beyt Câlâ ve Beytüllahm gibi değişik inançlardan insanların yaşadığı köylerde Hıristiyanların ve Müslümanların ayrı reisleri vardı.[60] Sancağın kuzeyindeki Beni Zeyd bölgesindeki köyler, bir ölçüde "Beni Zeyd bölgesi şeyhi"nin varlığına bağlı olarak, ayrı bir grup oluşturuyordu.[61]

Reisü'l-fellâhin ya da şeyhü'l-yahud makamları Osmanlılar'la mı başladı, yoksa Osmanlılar bölgeyi ele geçirdiğinde bunlar var mıydı? Suriye-Filistin bölgesini ele alırsak, resmi köy reislerinin Osmanlı fethinden önce de var olduğunu gösteren çok sayıda kanıt vardır. Reislik en azından Suriye'deki Selçuklu yönetiminden beri kentlerde önemli bir görevdi. Claude Cahen, Frank egemenliği altındaki Suriye köylerinde reislerden söz eder, ve köyün ileri gelenleri arasından seçilen bu kişilerin ilke olarak senyör tarafından atandığını ve toplumsal, mesleki, dinsel, kırsal ya da kentsel gruplar içinde örfler çerçevesinde adaletin sağlanmasından sorumlu olduğunu da belirtir.[62]

14. yüzyıl fakihi İbn Teymiyye, sorumlu konumdaki kişileri sıralarken köy önderleri olan "rüesayü'l-kura"dan söz eder ve bunların dehâkin, yani mülk sahipleri olduğunu belirtir.[63] Ansiklopedici Nuveyri (ö.1332) "rüesayü'l-bilad"ın görevlerini sayarken, alınacak vergi miktarını belirlemek üzere ekili toprakları çevrelemekten ve çeşitli aşamalarda hasatı denetlemekten söz eder.[64] Bunlar Osmanlı yönetiminde reisü'l-fellâhinin yerine getirdiği türden mali görevlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi, köy reisleri "kadim örfe göre" hizmet bedeli alıyordu. Sicil kayıtlarına geçen

---

60 Bkz. KS 31:573/s. 126. Musevi önderleri, Hıristiyan manastırları, ye Suriyeli, Kıpti ve Meliki Hıristiyanlar yanında Beytüllahmlı Hıristiyanların önderi de belirtilir. Kudüs'teki Museviler tek bir cemaat olarak listeye alınmıştır. Oysa Safad'daki tapu tahrir defterinde Musevi cemaati, geldikleri yere göre çeşitli mahallelere ayrılmıştır: Portekiz, Kordoba, Kastilya, İtalya, Almanya, vb. (Bkz. Cohen ve Lewis (1978), s. 156-60.) Her birinin ayrı bir şeyhi olup olmadığını öğrenmek ilginç olurdu, ama şimdiye dek bu konuda bir kanıt bulunamamıştır.

61 KS 25:538/s. 114 ve KS 30:468/s. 138: *şeyhi biladı Beni Zeyd...; KS 31:2441/s. 505: ...şeyhi nahiyeti Beni Zeyd...*

62 C. Cahen (1951), s. 304, 306-7. Cahen bu bilgiyi İbn Cübeyr'e dayandırır: *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Orientaux*, III, Paris, 1884; yen.bas.1967, s. 449.

63 Ibn Teymiyye, *es-Siyasetü'ş-Şer'iyye fi Islahi'r-ra'i ve'r-ra'iyye*, Beyrut, 1966, 3. Bu referans için Michael Cook'a teşekkür ederim. Dihkân'ın [ç. dehâkin] toprak sahibi ya da taşınmaz mal sahibi olarak tanımı için bak. E.W. Lane, *Arabic-English Lexicon.*

64 en-Nuveyri (1923-42), c. 8, s. 257-8. *...ve'llezi ya'tahamidihu mübaşirü'l-harac bi-bilâdü'ş-Şam ennehu bi-ilzami rüesa'l-bilâd bi-tegliki erâdiha bi'z-ziraat ve'l-kirab.*

birçok uyuşmazlık, "örf" doğrultusunda çözüme bağlanırdı. Söz konusu örfün Osmanlı öncesine uzanan bir örf olup olmadığı kesin değildir. Öte yandan Osmanlı yönetiminden bir kuşak sonra kullanılması açısından, "kadim örf" sözü Memlûk dönemindeki düzenli bir uygulamaya işaret edebilir.

Kudüs'teki Haremü'ş-Şerif'ten çıkan Memlûk belgeleri reisin köy ahalisinin olağan bir unsuru olduğunu gösteren ek bir kanıttır.[65] 14. yüzyıl başlarına ait belgelerde, köylerindeki toprağın ekilip biçilmesini ve sorun çıkarılmamasını taahhüt eden, para ve mal olarak borçları tasdik eden köy yöneticilerinden söz edilmektedir.[66] 14. yüzyıl sonlarından kalma yeminli bir ifadede, El-Halil'e bağlı Nûbâ köyünde "reis" ve toplu olarak "rüesa" denen üç köylünün adı verilmektedir.[67]

Reis konusunda hiçbir açıklama olmaması da yukarıdaki görüşü güçlendirecek niteliktedir. Sicil kayıtlarından kadıların sık sık köy idaresine karıştığı anlaşılmaktadır. Reislik uygulamasını (riyaset) Osmanlılar başlatmış olsaydı, bu durumun sicillerde atama onayları gibi bir biçimde yer alması gerekirdi. Oysa Osmanlılar köy reislerinden yalnızca yerine getirdikleri çeşitli işlevler çerçevesinde söz etmektedirler. Sistemin yapısı, görev dağılımı, atama ya da görevden alma işlemleri açısından, hiçbir kaynakta bizzat sistem üzerinde durulmamaktadır.

Aynı durum Kudüs kentindeki şeyhü'l-hare (mahalle şeyhi) ve şeyhü'l-zukak (sokak şeyhi) adlı kent görevlileri için de geçerlidir. Memlûk döneminde var olan bu makamların Osmanlı yönetiminde de sürdürüldüğünü gösteren açık kanıtlar Kudüs sicil kayıtlarında bulunmaktadır. Ama kentin mahallelere ayrıldığı ve mahalle imamlarının belirtildiği kent sicillerinin varlığına karşın, yerel halka ilişkin tapu tahrir defterlerinde bu görevlilerden söz edilmemektedir. Cohen ve Lewis bu konuda şöyle der:

> "[16.] yüzyıl ortalarında Osmanlıların yönetimleri altındaki bölgelerin koşullarını gittikçe daha iyi tanımasıyla birlikte, bu makam (şeyhü'l-hare) belki de önemini yitirdi ve kentlerdeki nüfusun azalmasıyla şeyhü'l harenin görevine son verme olanağı doğdu. Bu değişimin, yerel köken ve otoriteye dayalı makamların gerilediği ve yerini gittikçe güçlenen merkezi idarenin görevlilerine bıraktığı daha büyük bir sürecin bir parçası olduğu düşünülebilir.[68]

---

65 Bu konuda liste için bkz. Little (1984).

66 Burgoyne (1987), s. 67. Burgoyne'un yalnızca *headman* olarak İngilizce karşılığını verdiğini sözcüğün reis olduğunu sanıyorum.

67 Little (1984), s. 203.

68 Cohen ve Lewis (1978), s. 40.

Bir olasılık da, reisü'l-fellâhin gibi, şeyhü'l-harenin de, normal Osmanlı resmi makam sahipleri arasında yer almamakla birlikte, yerel halkın sözcülüğünü yapma ve halkla ilişkilerde görevlilere aracılık etme gibi görevleri sürdürmüş olmasıdır. Öteki yerel önderler gibi sicil kayıtlarında sık sık adı geçtiği için kendi cemaati içindeki konumunu ve rolünü kavrayabildiğimiz şeyhü'l-yahudun bu tür bir yetkiyle görev yaptığını kesinlikle biliyoruz.

Büyük küçük birçok idari konuyu düzenleyen çok sayıda fermanda köy reisinin konumunu ele alan bir örnek bilinmemektedir. Yollanan emirlerde bazen rüesadan söz edildiği olurdu, ama bu değinme yalnızca gönderilen dilekçenin özünü yinelemek amacıyla yapılıyordu. "Her mahalle ve her karyenin papaslarının ve reislerin"in cizye miktarını yeni koşullara göre belirlemede oynayacağı role ilişkin bir fermanda reis terimi kullanılmaktaydı.[69] Bir başka fermanın metni, reisliğin bir Osmanlı kurumu olmadığını daha açık bir biçimde gösteriyordu; çünkü kurumun örgütlenme ilkesini padişaha yerel görevlilerin açıklaması gerekmişti. Padişah, Nablus'taki asi köylülere ilişkin fermanında, "mukaddem" denen köy önderlerinin yakalanmasını istemiş, Nablus sancakbeyi ise yanıtında, asilerin "resmi önderleri yok, [ama] her köyde bir ya da iki reis var..." demişti.[70]

Buna karşılık Bursa'da, Haim Gerber'e göre "köyler ayrı birer cemaat niteliği taşıyordu, ama köylerin oldukça büyük denebilecek bu otonomisini resmi ya da gayriresmi güçlü tek bir önder pekiştirmiyordu, bu tür önderlerin çıkacağına dair bir emare yoktu."[71]

Son olarak, Suriye ve Filistin'in fethinden kısa bir süre sonra timar sistemini uygulamakla birlikte, Osmanlıların başlangıçta toprağın işlenmesini ve vergilerin ödenmesini düzenleyip güvence altına almak dışında, köy düzeyinde ("aşağıdan"), çok az değişiklik yaptıkları anlaşılmaktadır. Mali düzenin aksamadan işlemesini amaçladıkları için, köy içinde tümüyle yeni bir idare yapısı kurmaya girişmiş olmaları pek olası değildir. 937 yılı Ramazan'ında (Nisan 1531 yılı ortaları) yaşanan bir olay, Osmanlı varlığının ve yöntemlerinin, fetihten 15 yıl sonra bile direnişle karşılaştığını göstermektedir. Tapu tahrir defterine geçirmek üzere, Kudüs'ün güneyine Beyt Câlâ köyündeki üzüm bağlarının sayısını öğrenmekle görevli Osmanlı tahrir memurunun sorularına bir grup köylü ciddi yanıtlar vermemişlerdi. Köylüler padişahın otoritesini ve memurun kayıtlarını alaya alarak, "yazıyorsun ama *(kitâbatukum)* sanki eşek osuruğu" demişlerdi.[72] Bu, yörede

---

69 KS 32/s. 195.

70 M 29/504, Heyd (1960), s. 92'de aktarılıyor.

71 Gerber (1987), s. 41.

72 KS 1:96B/s.240. Bu kaynak için Jon Mandaville'e teşekkür ederim.

yapılan ilk tahrir değildi, en azından ikinci tahrirdi. Ama çok yabancısı olmadıkları bu işlem bile köylülerin alaycı ve hasmane tavrıyla karşılaşıyordu.

Osmanlılar, çeşitli vergilendirme biçimleri gibi, mevcut köy örgütlenmesini de büyük ihtimalle kendilerinin daha geniş çaplı idari sistemlerine dahil etmişlerdi. Yunanistan'daki kırsal cemaat örgütlenmesinin yerel biçimlerinin Osmanlı döneminde de sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu cemaatlerde otorite, cemaat üyelerinin kendi içinden seçtiği ileri gelenlere veriliyordu.[73] Önderlere hizmet bedeli ödenmesi bile belki Osmanlı yönetimi öncesine dayanıyordu; çünkü tersi bir durumda köy önderlerinin daha önce var olmayan bir bedel sistemi kurmaya yeni yöneticileri razı etmeleri güçtü. Osmanlıların da bu yerel görevliler için daha önce var olmayan ve imparatorluğun daha eski eyaletlerinde emsali bulunmayan bir ödeme sistemi getirmesi pek olası değildi.

Cohen ve Lewis'in belirttiği gibi, Osmanlı yönetiminde bazı yerel görevler önemini yitirmiş olsa bile, bu durum farklı ölçülerde ve değişken bir hızda gerçekleşmiş olmalıdır. Sicillerde köy önderlerinin reisü'l-fellâhin olarak anılması yaklaşık 16. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. Buna karşılık 17. yüzyıl sicillerinde bu unvanın bulunmaması reisliğin kalktığını ya da bir başka kişinin reislik görevlerini de üstlendiğini düşündürmektedir.[74] Sonraki yüzyıllara ilişkin veriler, ikinci olasılığın daha güçlü olduğunu göstermektedir. 18. yüzyılda Şam sancağındaki durum şöyle anlatılıyor:

> Köyün şeyhi [şeyhü'l-kariye] Hicaz'a hacı ya da erzak taşıma gibi konularda görevlilerle yapılacak iş anlaşmalarında genellikle köylüler adına konuşur ya da ortak bir davayı savunmak üzere onlarla birlikte mahkemeye çıkardı. Köyün şeyhi ya da şeyhleri vergilerin ödenmesi ve öteki yükümlülüklerin yerine getirilmesi için köylülerden para toplardı. Köylüler şeyhlerini görevden almak istediklerinde genellikle kendilerine yardımcı olması için Şam'daki nüfuzlu kişilere başvururlardı.[75]

Reis unvanının ortadan kalkmış olmasına karşın, şeyhü'l-kariyenin sayılan işlevleri, iki görev arasındaki bağlantıyı ve özdeşliği açıkça ortaya koymaktadır. 18. yüzyılda Filistin'de de en alt kademedeki Osmanlı görevlisi olan şeyhü'l-nahiye'nin gayri-resmi temsilcisi şeyhü'l-kariye'yi görüyoruz.

---

73 Vacalopoulos (1976), s. 187-91.

74 Tel Aviv Üniversitesi'nden Dror Ze'evi'ye, 17. yüzyıla ilişkin bulgularını benimle paylaştığı için teşekkür ederim.

75 Rafeq (1981), s. 662-3.

Celilé ve Nablus yörelerinde güç ve bağımsızlıklarını artıran şeyhler, imparatorluk genelinde görülen adem-i merkezileşmeyi yansıtıyordu.[76]

Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa yönetiminde şeyhü'l-kariyenin konumu temelden değişerek en alt idari göreve dönüştü. *Nâtûr* denen bu görevliler, 1864 tarihli Vilayat Nizamnamesi'yle muhtar adını aldı. Muhtarlık, görev alanları, kendi köylülerinden çok, yukarıdan, devlet tarafından tanımlanan bir makamdı.[77]

Sonuç olarak, reisü'l-fellâhin'in söz konusu bölgedeki köy yaşamının temel örgütlenmesinde sürekli yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Osmanlı görevlileriyle yerel köylü nüfus arasındaki en yaygın kesişme ve etkileşim noktasında durduğu için, reisü'l-fellâhinin üstlendiği, egemen otorite karşısında köylüleri temsil etme ve arada bağlantı kurma rolü, kırsal idarede büyük önem taşıyordu.

Reis Görev Başında

Reisler kendilerine verilen hil'atı hak ediyorlardı. Çeşitli mevsimlerde toplanan hasattan alınacak vergilerin belirlediği rutin görevler, bu kişilere Osmanlı idarecileri ile köylüler arasındaki ilişkide bir eksen rolü kazandırmaktaydı. Ama, tahmin edilebileceği gibi, beklenmedik krizler yıllık iş rutinini aksatabiliyordu. Böyle durumlarda arabuluculuk etmek ve sorunu çözmek de genellikle reislere düşerdi. Aşağıda reisin düzenli çalışmaları incelenmektedir. Daha olağanüstü olaylardaki ve beklenmedik koşullardaki rolü daha sonra ele alınacaktır. Köyün görevlilerle ilişkisinde reis çok önemli bir konumda olduğundan, bu değerlendirme köy yaşamının genel yapısını Osmanlı yönetimiyle karşılıklı ilişki içinde ortaya koyacaktır.

Köy reisleri yıllık vergilerin tımar sahiplerine ya da vakıf nazırlarına ödenmesinden sorumluydu. Ama vergilerin tümünün sorumluluğunu kolektif olarak taşımıyorlardı. Herkesin sorumluluk alanı ayrılıp belirlenmişti. Aşağıda Ebu Dîs köyü reisleri iki liste halinde sunulmuştur:

I.	II.
el-Esed b. Şu'ayb	Halil b. Hedare
Ramazan b. Sa'd	Musa b. Ebu Ulyan
Kisya b. Abdüddaim	Cibran b. el-Be'ci
Abdülaziz b. İbrahim Besite	

Her grup 960 /1552-3 yılında vakfa ödenecek tahılın yarısını ödemekle yükümlüydü.[78] 963'te /1555-6 Ebu Dîs halkının yarısını temsil

---

76 18. yüzyılda Filistin için bkz. Cohen (1973).

77 Baer (1982), s. 109, 131-2.

78 KS 28:970/s. 257 ve JS 28:1108/s. 287.

eden reisleri (el-Esad b. Şu'ayb, Musa b. Mus'ad ve Muhammed b. Ali b. El-Besite) vakfa borçlu olanlar listesindeydi.[79] Sicillerde bunlardan köylülerinin yarısının reisi olarak söz ediliyor, ama 963'te toplanması gereken vergilerin yarısından sorumlu oldukları açıkça belirtilmiyordu. 964'te reisler yeniden ikiye ayrıldı ve her grup vergilerin yarısından sorumlu tutuldu:[80]

I. el-Esed b. Şu'ayb
Musa b. Mus'ad
Şeyh Abdülaziz bin İbrahim
[Besite]

II. Cibran b. Ali el-Be'ci
Mesif b. Ebu Dehim Namir
Nimr b. Ebu Dehim

Sorumluluk bölüşümü her zaman yarı yarıya değildi. Remmun köyündeki üç reis (Cuma b. Abdüssair, Nasirüddin b. Abdülhafiz ve İmran b. Ammar) üstadları Nasuh Çavuş'a olan zeytinyağı borçlarını üç eşit parçaya bölmüşlerdi.[81] Oran sabit değildi, çünkü 18 ay sonra Nasuh'a ödenecek yeni bir borç, dört reis arasında eşit olarak paylaşıldı.[82] Belki de bu durum reislerin toplandığı grup sayısının ya da bir köydeki reis sayısının değişebildiğini gösteriyordu. Ayn Kerim'de Dibyan b. Ali (ve oğlu Za'n), Ahmed el-Fehl, Muhammed b. Halil ve Ahmed b. Dib adlı reisler vakfa 44 sultani altın borçluydu. Her reis toplamın dörtte birinden sorumlu olmak üzere, bu miktar üç taksitte ödenecekti. Yani ödemeler toplam on iki ayrı pay üzerinden hesaplanıp toplanacaktı.[83]

Böylece, vergi yükü yarı yarıya ya da bir başka oranda bölünebiliyor ve köyün belli bir bölümünü temsil eden iki ya da daha fazla reis arasında paylaşılabiliyordu. Bu amaçla ürünlerin satılması ve reislerin para toplaması için geçecek zamana göre birkaç ay süre tanınabiliyordu. Son olarak, reislerin payı her zaman eşit olmayabiliyordu. Ayn Kerim halkının vakfa vereceği 200 mut buğday ve arpa reislere şöyle dağıtılmıştı: Dibyan b. Ali-84.5 mut, Muhammed B. Halil-50 mut, Hitab b. Ganim-65.5 mut.[84] Deyr Ammâr köyünden iki reis, Ali b. Sersur ve Abdülali b. İsmail san-

79 KS 31.1563/s. 319.

80 KS 33:2049/s. 381 ve KS 33:2069/s. 386.

81 KS 27:1806/s. 355. Sicillerde tımar sahibi, vakıf yöneticisi ya da bir köyün gelirini toplama hakkına sahip kişilerden Arapçada "efendi" anlamına gelen *üstad* olarak söz edilir.

82 KS 28:1084/s. 281.

83 KS 31:1784/s. 362.

84 KS 28:1215/s. 309.

cakbeyi Faruk'a öşür vergisi olarak 51 sultani borçluydu. Ali'nin borcu 31.5 sultani, Abdülali'ninki 19.5 sultaniydi.[85]

Aynı köyde yaşayan Müslümanlarla Hıristiyanların ayrı reisleri vardı ve vergiler bunlar arasında paylaştırılmıştı. Payların belirlendiği bir örnek olarak, Beytüllahm'dan üç Müslüman reis sancakbeyi Kurd'a verilecek vergilerin üçte birinden, iki Hıristiyan reis ise geri kalan üçte ikisinden sorumluydu.[86] Tapu tahrir defterlerine göre 952/1545'te Müslüman ve Hıristiyan nüfus hemen hemen eşitti; ama her iki kesimde görülen nüfus azalmasına karşın, 967/1560'ta Hıristiyan nüfus Müslüman nüfustan yüzde 40 oranında fazlaydı.[87] Vergilerin orantılı bir şekilde paylaştırılması, bu durumu belgeyen tapu tahrir kaydından çok önce nüfusun değiştiğini ortaya koyuyor olabilir. Bir başka olasılık da, Hıristiyanlar ve Müslümanlar'ın yükümlü oldukları vergi miktarları arasındaki farkın, Beytüllahm'da Hıristiyanlar'ın daha varlıklı olmasından kaynaklanmasıdır.

Bir reis köyde genellikle belli bir "cemaat"ten sorumluydu. Belki de bunlar kendilerine bir ya da daha fazla reis seçebilen aile, aşiret, dinsel grup ya da mahalle gibi görece sürekli gruplardı. Çok küçük yerler dışında, reislerin genellikle bütün köy tarafından seçilmediği anlaşılmaktadır. Ama kadının huzurunda, bakılan dava açısından bir önemi yoksa, çoğunlukla, grup bağlantısı belirtilmeden "köy reisleri" ifadesi kullanılırdı.

Olayların normal akışı içinde, köy reislerinin vergileri köylülerden nakdi ya da ayni olarak topladığı, daha sonra da sancakbeyi, tımar sahibi, vakıf nazırı ya da bunların temsilcilerine verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca vergi miktarının kayıtlara uygunluğunu doğrular, borcunu zamanında ödeyemeyenler için güvence verirlerdi. Şaban 963/Temmmûz 1556'da, Mâlihe köyünden dört reis Murad adlı sipahiye 961/1553-4 yılından 25 sultani borçlu kaldıklarını kabul etmiş, borcun kendilerine ve "kendi cemaatlerine, köy halkına" ait olduğunu doğrulamıştı.[88] Kefr Na'ma ahalisinin reisi Salih b. Hasib, 964/1557 kışında, Mustafa adlı zaime, "kendisinin ve köydeki akrabalarının zeytin ağaçlarının vergisinden kendi payına düşen miktar" olarak 15 kantar 78 ratl zeytinyağı borcu olduğunu kabul etmekteydi. Aynı tarihte, aynı köyün bir başka reisi, Beluc bin Suveylim, "kendisinin ve kendi cemaatinin zeytin ağaçlarının vergisinden kendi pa-

---

85 KS 27:860/s. 169.

86 KS 30:390/s.119. (20 Cemaziyülâhir 962 / 12 Mayıs 1555)

87 TTD 289/s.71 ve TTD 516/s. 64.

88 KS 31:2177/s. 442: *fi zimmetihim ve fî zimmeti cemaatihim ahali'l-karyeti'l-mezbûre...*

yına düşen miktar" olarak 16 kantar ve 5.5 ratl borcu olduğunu söylemişti.[89]

Verginin kaynağı tahıl, zeytinyağı ve hatta cizye de olsa, reisin vergi verenler ile alanlar arasındaki rolü değişmezdi. Deyr Eban köyündeki 23 kişilik Hıristiyan cemaatin reisi Salih b. İsa'nın 963 (1555-6) yılı cizyesini ödediği belirtilmekteydi.[90] Aynı yıl Beyt Câlâ'daki Hıristiyan köylülerin dört reisinin 131 kişiden alınan cizyeyi teslim ettiği doğrulanmaktaydı.[91] Dört yıl sonra hazırlanan Osmanlı tahririnde Deyr Eban köyündeki yetişkin Hıristiyan erkek sayısı değişmezken, Beyt Câlâ'da nüfusun yüzde 60'ın üzerinde bir artışla 218'e çıkması gariptir.[92] Oysa sicil kayıtlarında, Beyt Câlâ Hıristiyanlarının düşük vergi ödediği konusunda bir anlaşmazlığa rastlanmaz.[93] 964/1557 kışında, imaret vakfına tahsis edilen Ramle bölgesindeki köylerin reisleri ödemedikleri borçların hesabını vermek üzere kadının huzuruna çıkmışlardı.[94]

Vergi ödemeleri için güvence verme sorumluluğu, belli bir gelir sahibi oldukları için reislere verilirdi. Köylülerden ürün ve para toplayan reislerin, kendi ekonomik konumlarını güçlendirme fırsatlarını da bulduklarını düşünmek güç değildir. Sefer 963/Aralık 1555'te kadının huzuruna çıkan El-Atrûn (Latrûn) köyü ekâbirinden üç kişi yolsuzluklarıyla yalnız köylülere değil, görevlilere de zarar veren köyün eski reislerinden Ce'van b. Hemide'den şikâyetçi oldu. Vakfa gelir sağlayan köyün mahvolmasından korkan vakıf görevlisinin isteği üzerine Ce'van tutuklandı. Mahkemeye başvuran üç köylü reis olarak atandı ve Ce'van görevden alındı. Yeni reisler köy arazilerinin boş bırakılmayıp işleneceğini ve vergilerin zamanında ödeneceğini taahhüt ettiler.[95]

---

89 KS 33:872/s. 174 ve 890/s. 183: ... *nezire mâ hassehu min mahsuli zeytunihi ve zeytuni akaribihi bi'l-karye...* ve ...*nezire mâ hassehu 'an faslı zeytunihi ve zeytuni ta'ifetihi...* Burada *taife* sözcüğünün yalnızca "grup, topluluk" anlamına mı kullanıldığı, yoksa yarı yerleşik ya da yerleşik bir Bedevi aşiretinden mi söz edildiği açık değildir.

90 KS 31: 533/s. 118: ...*ma'ala ta'ifetihi mine'l-harac 'an 23 nefer tamamen*... Harac, sicillerde Müslüman olmayanlardan alınan cizye ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Ama kısım almayan ağaçlar üzerindeki vergi anlamına da geldiğinden, daha geniş bir anlamı vardı.

91 KS 31:537/s. 118.

92 TTD 516/s. 55, s. 65.

93 KS 31:537/s. 118. *ba'de't-teftiş... fe-lem yeher aleyhim ve-lâ indehûm ezyedi min zâlike*

94 KS 33:915/s. 188.

95 KS 31:132/s. 29. El-Atrûn (Latrûn) köyü, kıyı ovası üzerinde Kudüs'ün batısında, Ramle nahiyesindeydi. El-Atrûn, Kudüs'e giden yol üzerinde, İnab'ın batısında, tepelerin bitip ovanın başladığı noktada bulunuyordu.

Vakıf görevlisinin isteği üzerine atama yapılması, köy reislerinin Osmanlı görevlilerince seçilmediğine ilişkin daha önce belirtilen görüşe aykırı görünüyorsa da, bu durum muhtemelen özel koşullardan kaynaklanmıştır. Bu olayda "kendi" köyünün refahıyla, ilk elden ilgili kişi olan vakıf görevlisi, kişiliğine güven duyulacak insanların reis olmasını istiyordu. Zaten bu üç kişi köyün ileri gelenlerindendi ve arkadaşlarını görevlilere şikâyet ederek konuya önem verdiklerini göstermişlerdi. Onu ihbar etmeleri ve kadıdan bir tedbir almasını istemeleri, Ce'van'ın reisliği sırasında köydeki durumun gerçekten dayanılmaz hale geldiğini ortaya koymaktadır. İncelenen sicillerde böyle bir durumun başka bir örneği yoktur. Genelde köyün iç sorunları köy içinde kalır ve Osmanlı görevlilerine başvurmanın getireceği bedelden ve karışıklıktan kaçınmak için, olabildiğince köydekilerin arabuluculuğuyla çözülürdü.

Köy reisleri için, suiistimal ve zenginleşme fırsatları kadar, yoksullaşma ve mali sıkıntıya düşme riskleri de büyüktü. Belirlenmiş vergileri ya da vergi borçlarını teyit etmeyi üstlenenler reislerdi. Sicillerde adlarının geçtiği kayıtların çoğu borçlara ilişkindi. Borçların bir bölümü reisin kendi payıydı, ama daha çok bütün köyün ödemesi gereken borçlar söz konusuydu. Ayn Silvan'ın iki reisi, köy bahçesinin bir yıllık öşür vergisinden İl-

yas adlı sipahinin payına düşen 30 altın sultaniyi ödemek zorundaydı.[96] Aynı şekilde, Ramallah'ın dört reisi, köyün ürününden köyün bağlı olduğu vakfa verilmesi gereken tahıl payından dolayı borçluydu.[97] Bu iki örneğe benzer birçok olay vardı. Sonuç olarak, reisler vergiyi ödemekle yükümlüydü. Kendilerine düşen vergiyi ödemeyen köylülerin bunu sonradan reise vermesi gerekiyordu, ama bu arada reis köylü yerine ödemeyi yapıyordu. Kayıtlarda gördüğümüz gibi, borçlar aylarca ya da daha uzun bir süre ödenmeyebiliyordu. Kudüs'teki Musevi cemaatinin eksik cizyesini ödeyen şeyhü'l-yahud gibi, belki köy reisi de öteki köylüler adına ödediği vergi borcunu toplayamadığında kadıya başvuruyordu.[98]

Güvenceler

Temelde köy reisi köy halkına kefil olurdu. Birçok olayda "kendi cemaatinin" davranışları ya da vergi borçları için yasal kefalet yükümlülüğü altına girmeyi resmen kabul ederdi. Böyle durumlarda kefalet ve yükümlülük koşulları, *kefalet bi'l mal* denen bir mali anlaşmaya dayanırdı. Kişiye

---

96 KS 31:2362/s. 489.

97 KS 40:1657/s.342.

98 Bak. Cohen (1984), s. 37

kefil olma anlamındaki *kefalet bi'n-nefs*'in tersine, burada kefil asıl borçluyu getirmek değil, üstlendiği yükümlülüğü yerine getirmek zorundaydı.[99] Köyün kefili olan reis, ödemelerden ve "kendi cemaatinin" para cezalarından sorumluydu. Ama kefalet kadı kayıtlarına geçtiği için, reis kendi köylülerinden toplayacağı borçları almak için kadıdan da yardım isteyebilirdi.

Belli bir zamanda kimin reis olduğu tam olarak bilinemediğinden, güvencelerin yalnızca reislerce verildiğini söylemek de güçtür. Kendi köyüne kefil olan Hûbin reisi Said bin Sa'ade 961/1553-4 yılından kalan borçlar yüzünden mahkemeye verilmişti.[100] Said 970/1562-3 yılında reis olarak geçiyordu, ama 961'de de reis olduğu kesin değildir. 962/1554-5 yılında Mâlihe köyünden Muhammed b. Cuma ve İsmail b. Ebubekir'in, 961'den kalma köy payından dolayı sipahiye para ve zeytinyağı borcu vardı. Aynı yıl adları reis olarak geçen Ali b. Muhammed el-Kabuli ve Dimus bin Semeri onlara kefil oldu.[101] Son olarak, Beytüllahm'da hepsi meşayih olan beş kişi, köyün refahı için karşılıklı güvence vermişlerdi.[102] Bu kişilerin 962 yılında rüesa olduğu, ancak başka belgelerden anlaşılmaktadır. Köyün önde gelenlerinden herhangi birinin, yeterli gelire sahip olduğu sürece, herhangi bir köylü ya da tüm köy için kefil olması akla yakın görünmektedir. Reis olsalar bile kefillerin bu konumu özel olarak belirtilmediği için, iki işlev arasında zorunlu bir bağlantı olmadığı sonucuna varılabilir.

Herkes kefil olmaya hevesli değildi. Deyr Ammâr köyünün vakıf gelirlerini toplamakla yükümlü iki şeyhin kefil yapmaya uğraştığı Abdülaziz adlı kişi, bu görevden ustalıkla kaçmıştı. Israrla hem kendi borcunu, hem de kefil olduğu iki kişinin borcunu ödemek zorunda olduğu [*fi zimmetihi.. asaleten ve bi-tarikü'l-kefale 'an...*] belirtildiğinde, kendi kişisel borcunu kabul etmiş, ama yemin de ederek bunun ötesinde bir yükümlülüğü yadsımıştı. Şeyhler yazılı bir kanıt gösteremedikleri için de sonunda beraat etmişti.[103]

Bir köy reisi ya da ileri geleni başkasının itibarı ya da başka bir köy reisinin yükümlülüğü için de kefil olabiliyordu. Örneğin, Nahhâlîn köyü reisleri Sadık b. Bettih ve Muhammed b. Hemide'ye, tımar sahibinin 960/1552-3 yılı payına ait bir miktar tahıl teslim edilmiş, Beytüllahm'ın

---

99 İslam hukukunda kefalete ilişkin kısa bir betimleme için bkz. Schacht (1964), s. 158-9.

100 KS 30:1179/s. 328.

101 KS 30:1203/s. 334.

102 KS 30: 1333/s. 371.

103 KS 40:2276/s. 451.

ileri gelenlerinden Ahmed b. el-Afra ise onlar için kefil olmuştu.[104] Yine Sâris ve Kulûnya köylerinden iki kişi İnab'dan bir adamın kefilliğini üstlenmişti.[105]

Köy reisleri (ve ileri gelenleri) Osmanlı görevlilerine karşı köylüleri için sırf mali güvenceler vermekle kalmıyor, köy topraklarının düzenli ekimi ve yerleşimi konusunda da güvence vermek zorunda bırakılıyordu. Temel güvence "köyün ekimi ve kötülüklerin ve yasaya aykırı davranışların önlenmesi ve efendilerin hakkı olan payın ödenmesi" için veriliyordu.[106] Yukarıda anılan El-Atrûn reisleri göreve geldiklerinde bu tür bir yemin etmişlerdi. Beytüllahmlı Müslüman ve Hıristiyan ileri gelenlerin verdiği güvencede yükümlülük daha ayrıntılı belirtiliyordu.[107] Bu kişiler "anılan bölgeyi mukim, mamur ve huzurlu tutmayı, bulunması istenen bir köylünün yokluğu halinde, hep birlikte ya da tek başına bu kişiyi huzura getirmeyi" üstlenmekteydi.[108] Bu, alışılmış *kefalet bi'l mal*'ın yanı sıra *kefalet bi'n nefs* altına girmek demekti. Fâgûr'un iki ileri geleni de bundan böyle köylerine kefil olacaklarını, toprağı işleyeceklerini ve kimseye kötülük etmeyeceklerini belirtmekteydi. Ayrıca bu konularda ve vakfa ödenecek yıllık vergide ortak sorumluluk (*tedâmanu ve tekafelu*) taşımayı kabul etmekteydi.[109] Sistematik ya da her yıl olmasa bile, sicil kayıtlarında bu tür güvencelere sık sık rastlanmaktadır. Bunların, reislerin zımnen görevleri arasında olduğu, ama ancak köyü terk etme, yüklü vergi borcu bırakma, karışıklık çıkarma gibi bir olay meydana geldiyse, kadı önünde bu tür taahhütlerin dile getirildiği anlaşılmaktadır.

Reislerin köydeki toprakları işlemeden köy dışında toprak ekip biçmeme konusunda açık güvence verdikleri durumlar da vardı. "Köydeki topraklar" büyük bir ihtimalle vergi alınan topraklardı. Köy dışındaki topraklar ise, köyün hemen dışında olabileceği gibi, çok uzakta da olabilirdi. Her iki durumda da, böyle bir uğraşın köylüleri kayıtlı köy topraklarına

---

104 KS 28:1656/s. 414.

105 KS 28:1239's.479.

106 İnab- KS 27:1324/s. 263: *...ve tedâmenu ve tekafelu fi'l-imare ve'l-ikame bi-karyetihim ve ademü'l-fesad ve's-sena'e biha ve fi'stihkak üstâdihim...*

107 Bu belgede meşayih olarak anılırlar (KS 30:1333/s. 371); aynı yıl başka yerde beş kişiden dördü reis olarak görülür. Beşinci kişi bir önceki yıl reistir.

108 KS 30:1333/371: *...innehüm tedâmenu ve tekafelu külli minhüm keftü'l-âher fi'l-ikame ve'l-imare ve'l-hedâre bi'n-nahiyeti'l-mezbûre a'lâhu ennehu külli men gabe minhüm ve tulibe mine'l-âher yehdirehu lehu ve meta tulibe minhüm ehderuhu câmi'ühüm ev vâhidi minhüm...*

109 KS 31:649/s. 145. Birkaç yıl sonra bu köy için benzeri bir başka garanti verilir. Bak. KS 39:2487/s. 526; Bîr Zeyt köyü için KS 40:148/s. 27.

ilişkin temel yükümlülüklerinden uzaklaştırdığı düşüncesinden hareket ediliyordu. Köy dışındaki toprakların bir bölümü, belki de mezra ya da kıta-i arz denen ve tapu tahrir defterlerinde vergiye bağlanan yerleşim dışı alanları kapsıyordu; ama toprağın daha verimsiz olması ya da görevlilerin toplanacak vergiyi saptamakta güçlük çekmesi gibi etkenler söz konusu olabilirdi. Önce "köydeki" toprakları işleme sözüne uymadığı görülen köylülere ağır para cezaları veriliyordu. Fâgûr köyü reisleri ve öteki köylüler 100 altın sultani para cezasına çarptırılmıştı. Yine Beyt Hanîna'da köy reisleri, önce köydeki toprakları işleme, köylülerin de böyle yapmasını sağlama ve tersi bir durumda 1.000 akçe ödeme güvencesi vermişlerdi.[110]

Ödenmemiş borçlar ve yerine getirilmemiş güvenceler için köylüleri hapse atmak yaygın bir uygulamaydı. Hapse atılan kişinin hemen borcunu ödeyecek bir yol bulması ya da alacaklının kabul edeceği bir başka kefil göstermesi gerekirdi. Vergi borcunu ödemeyen bir köylü yerine bu borçtan sorumlu olan köy reisi de hapse girebilirdi. Deyr Ammâr'da iki köylünün zeytinyağı borcuna kefil olan Abdülali b. İsmail adlı reis 954-6/1547-9 yılının ödenmemiş borcu için 961/1554'te hapse atılmıştı.[111] Reisler bütün köyün borcundan dolayı da hapsedilebiliyordu. Allâr köyü reisleri Salah b. Zeyn ve Kamil b. el-Fakih Abdülkerim, Ramazan 960/Ağustos 1553'te Nasuh Bey'e hiç ödenmeyen vergi borcu için hapse atılmıştı.[112]

Hapis sert bir önlem olarak görünebilirse de, köylülerin toprağı işlemeye ilişkin temel haklarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun temel toprak sahipliği-gelir dağılımı sistemini korumaya yönelikti. Kişi toprağı işlemediği için cezalandırılabilir ya da borcunu ödemediği için hapsedilebilirdi; ama toprakta çalıştığı sürece, borcu olsun ya da olmasın, tasarruf hakkı, güvence altındaydı. Genelde köylünün belli bir toprak parçası üzerindeki hakkı, toprağı timar olarak elinde tutan sipahiye ya da vakfın gelirlerini toplayan vakıf nazırına oranla çok daha sağlamdı. Çünkü her iki görevli de bir yıl süreyle görevlendiriliyor ve yeni bir yere atanabiliyordu.

Kudüs'te ya da kırsal kesimde çeşitli askeri-idari ve adli görevliler köylülerle karşılaşıyordu. Yine de bu tanışıklığa karşın, resmi ilişkiler köy reisleri ile görevliler arasında yürütülüyordu. Köylüler ile görevlilerin talep ve şikâyetlerini karşılıklı ileten ve her iki tarafı da temsil eden köy reisleri, arabulucu olarak önemli bir rol oynuyordu. Konu da çoğunlukla ödenecek vergilerdi.

---

110 KS 39:2487/s. 526 ve KS 40:148/s. 27.

111 KS 27:1565/s. 306.

112 KS 26:673/s. 143. Benzeri olaylar için bak: KS 27:2522/s. 504; KS 31:193/s. 42, 1129/s. 236.

Mahkeme kayıtlarında köy reisi çok güçlü bir önder olarak görünmesine karşın, Osmanlı görevlileriyle ilişki kurmak reislerin tekelinde değildi. Köylüler de evlilik, boşanma, miras, mal devri gibi kişisel işleri için kadıya başvuruyordu. Köyde ya da kentte köylüler ile çeşitli görevliler arasında vergiyle ilgisi olmayan ticari işlemler de yapılıyordu; ama resmi belgeye gerek olmadığından bu konuda hiçbir kayıt yoktur.

Bununla birlikte köylülerin kendi çıkarlarını koruması ve temsil etmesi açısından büyük ölçüde rüesaya bağımlı oldukları ve bu aracı rolün reisin köydeki egemen konumunu güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Osmanlı görevlileri de işleyen bir yerel idare kurmak için reislere dayanıyordu. Reis köylüleri ve köylülerin mal varlığını Osmanlı görevlilerinden daha iyi biliyordu; borçlarını ödemelerini ricayla isteyebilir ya da bu yönde baskı yapabilirdi. Reis aynı zamanda istenilen gelirin tümünü ya da bir bölümünü sağlayamayan köylülerin borcunu ödemekle yükümlüydü. Oysa görevliler, reislere köylüler gibi bağımlı değillerdi. Egemen otoritenin temsilcileri olarak, istediklerini elde etmek için her zaman güç kullanabilirlerdi. Bu güç kullanımının kadının iznine dayanması gerekirdi. Sancakbeyi ve/veya adamları güç kullanma yetkisine sahipti. Kadı sicillerinde çoğu zaman, kurallara uygun işleyişten söz edilmekle birlikte, aynı kayıtlarda ya da İstanbul'a gönderilen dilekçelere verilen resmi yanıtlarda keyfi davranışlara ilişkin şikâyetlere de rastlanmaktadır.

Köylüler askeri-bürokratik ve adli idareye yabancı değildi. Subaşılar sık sık kırlık bölgelere gidiyordu. Sipahilerin yazın sefere gitmek üzere yola çıkışı ve yeniçerilerin Bedevilere ya da öteki asi güçlere yönelik harekâtları, yerel köylülerin Osmanlı askeri gücünü yakından görmesini sağlıyordu. Ayrıca, şeriye mahkemesinin yolunu herkes biliyordu. Kadı, muhtemelen, köylüler için en fazla yaklaşılabilen görevliydi. Osmanlı görevlilerinin ya da öteki köylüler de dahil herkesin yaptığı haksızlığı giderebilecek güç olarak düşünülüyordu. Dahası, kadılık Osmanlı fethinden çok önce de var olan bir makamdı. Osmanlı yönetimi altında kadının yargı yetkisi fermanları da kapsayacak biçimde genişletildi ve atanma usulü merkezi din kurumuna bağlandı. Bu açıdan, kadı düpedüz bir Osmanlı görevlisiydi, ama meşruiyeti çok daha eski bir otoriteye, yani şeriata dayanıyordu. Osmanlı idaresi ve temsilcileri, birçok bakımdan Filistin köylülerine hep yabancı kaldılar, ama özellikle fetihten 30-40 yıl sonra, köylülerin onları tanımadıkları söylenemez.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEREL YÖNETİM KURALLARI

[Kudüs kadısı ve sancakbeyine] Buyurdum ki göresin kadîmü'l-eyyâmdan ol diyârda zikr olunan husûslar vech-i meşrûh üzere alınugelüb hilâfetine ahkâm-i şerîfe verilmiş olmayub hilâf-ı şer' ve kanûn ve defter ziyâde alurlar ise men eyleyüb zikr olunan husûslarda min ba'd defter mucibince aldırub şer' ve kânûn ve deftere muhâlif ziyâde nesnelerini aldırmayasın.[1]

Osmanlı görevlileriyle yerel köylüler arasındaki ilişkiler, şeriat, kanun ve örflere dayanıyordu. Bu üç hukuk kaynağının düzenlediği alanlar birbirinden tümüyle ayrı değildi. Tümü, özellikle idari uygulamalarda, kadının kararlarının temelini oluşturuyordu. Şeriat tarımsal ürünlerden alınan öşür vergisini ve gayrimüslim uyruklardan (zimmiler) alınan cizyeyi düzenliyordu. Şeriatın genel ilkelerine ek olarak genellikle ayrıntılı kanunlar çıkarılıyordu. Kanunların içeriğini, ilk vilayet tahrirlerini yapan ve imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde yöneticilik yapan Osmanlı görevlilerin saptadığı yerel örfler belirliyordu. Dolayısıyla, Osmanlı yönetim sistemi, imparatorluğun ele geçirdiği her yerde aynı değişmez hukuk düzenini halka dayatmıyordu. Hukuk düzeni, her vilayete uyacak biçimde oluşturuluyor, karşılaşılan sorunlara ve hakkında yeni bilgi edinilen örflere göre sürekli yeniden uyarlanıyordu.

Taşra idaresinde Osmanlı otoritesinin kendini en düzenli gösterdiği alan, vergi koyma ve toplama süreçleriydi. Bu nedenle bu bölümde Ku-

1 KS 29/s.148-149. Evasıtı Şevval 962 (28 Ağustos-6 Eylül 1555). [Eskidenberi bu diyarda sözü edilen (vergiler) anılan yöntemle mi alınıyordu; buna aykırı hükümler yok muydu; (vergi toplayanlar) şeriate, kanuna ve deftere aykırı olarak fazla mı alınıyordu, araştırmanızı buyurdum. (Eğer böyleyse) men edin, deftere göre vergi aldırın, şer' ve kanun ve deftere aykırı olarak fazladan vergi aldırmayın.]

düs sancağında vergilendirmeyi düzenleyen kanun ve örf üzerinde durulacaktır. Burada, günümüze kalan dizi içindeki üçüncü ve dördüncü Osmanlı tapu tahrir defterleri temel alındı. 16. yüzyılda idari uygulamaların ve tarımsal üretimin daha uzun erimli gelişimini ele alırken birinci, ikinci ve beşinci defterlerden yararlanıldı.[2]

VERGİLENDİRME

Vergi miktarları nasıl belirleniyordu? Bu işlem, birçok tapu tahrir defterinin başında yer alan ve vergi oranlarını ve vergi toplama kurallarını belirleyen kanunnameler temel alınarak yapılırdı.[3] Kudüs'ten günümüze ulaşan ilk kanunname dördüncü defterde (516; 967/1560) yer alıyordu ve hiç değiştirilmeden beşinciye de (515; 1004/1595-6) aktarılmıştı. Ama dördüncü tahrir defterinden çok önceki Kudüs mahkeme kayıtlarında, "yeni kanunname " denilen bir belgeden alıntılar yapıldığını görüyoruz. Günümüze ulaşan üçüncü tahrir defterinde bir kanunname metni bulunmakla birlikte, bu durum üçüncü defterin kapsadığı dönemde (289; 952/1545)[4] bir kanunnamenin zaten yürürlükte olduğunu gösterir. Dahası, "yeni" sıfatı, bu ilk belgenin daha önceki bir kanunnamenin gözden geçirilmiş biçimi olabileceğini düşündürmektedir.

İmparatorluk çapında toprak sahipliği ve vergilendirmeye ilişkin politikalar, 16. yüzyıl ortalarında geliştirildi. 1548-1575 arasında şeyhülislamlık yapan Ebussuud Efendi, bu reformların ardındaki başlıca kişiydi. Ebussuud Efendi'nin daha sonraki sayısız kanunnamede göndermede bulunulan fetvaları, yapılan değişiklikleri gösterir. Bu değişikliklerin ardındaki motivasyonlardan biri, 1541'de Macaristan'ın alınması üzerine Kanuni

---

2 Birinci bölümde belirtildiği gibi, sözü edilen defterler şunlardır:
I TTD 427 924-5/518-19
II TTD 1015 937/1531
III TTD 289 952/1545
IV TTD 516 967/1560
V TTD 515 1004/1595-6.

3 Çoğu kırsal örgütlenme ve vergilendirmeyi konu alan, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bölgelerini kapsayan ve tapu tahrir defterlerine dayanan bir kanunnameler derlemesi Ö. L. Barkan tarafından yayımlandı (1963); Mantran ve Sauvaget (1951), Suriye vilayetlerinden seçilmiş ve kimi Barkan'ın *Kanunlar*'ında yer almayan bir kanunnameler çevirisidir. Daha yakınlarda B. H. Lowry Başbakanlık Arşivi'ne dayanarak kapsamlı bir kanunnameler listesi yayımladı (1981), c. II, s. 43-74. Derleme sürecinin daha ayrıntılı bir betimlemesi için ayrıca bkz. İnalcık (1969), s. 112-14.

4 Bkz. KS 34: s. 75, 956/1549'da deftere geçirilmiş; KS 29: s. 39(a) 960/1552-3 tarihli; KS 29: s. 148-9 962/1554 tarihli; ve KS 29: s. 181 963/1555-6 tarihli.

Sultan Süleyman'ın İslam hukukuna tam anlamıyla uyan bir tarımsal düzen kurmak istemesiydi.[5] Öte yandan, devletin elindeki toprakların gözle görülür biçimde azalmasının da toprak sahipliği ve vergilendirme politikalarının gözden geçirilmesini hızlandıran bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Devlet toprakları çeşitli yollarla özel mülkiyete dönüştürüldü; özel mülkiyet haline getirilen araziler vakfa dönüştürülüyordu. Devlet topraklarından alınan vergilerin hepsi, özel mülkiyetten ve vakıf topraklarından alınamadığı için, devlet hazinesi her iki durumda da belli bir gelir kaynağını yitirmiş oluyordu.

Osmanlılar'ın ele geçirdiği topraklardaki tüm ekilebilir araziler, devlet hazinesinin malı olur ve arz-ı memleke ya da miri topraklar olarak anılırdı. Ebussuud Efendi, II. Selim'in 976/1568'de tahta geçişi üzerine kaleme aldığı Üsküp ve Selanik kanunnamelerinde devletin karşı karşıya olduğu sorunu şöyle ortaya koydu:

> Lâkin defâtir-i kerîme-i kadîmede arazî-i memâlik-i mahmiyenin tefâsil-i ahvaline taarruz olunmayub ve künh ü hakikatı nedir öşriye midir haraciye midir ve tasarruf idenlerin mülkleri midir değil midir keşif ve beyan olunmaduğu sebebden reaya ellerinde olan yerleri öşriye sanub sekizde bir virmede nizâ idüb ve kendilerin mülkleri sanub sair mülkleri gibi birbirine bey ve şirâ idüb bazı dahi zuümlarınca vakf idüb vülât ve hükkâm dahi hakikat-ı hale vakıf olmayub hilaf-ı şeriat-ı şerîfe bey ve şirâ hüccetleri ve vakfiyeler virmekle nizam-ı umûra ve mesâlih-i cümhura halel-i azîm gelmeğin defâtir-i şerife-i hâkaniyenin matla'larında erazi-i memâlik-i mamiyenin künh ü hakikati keşf ve tavzih ve mutasarrıfların keyfiyet-i tasarrufları beyan ve tasrih olunmak ferman buyurulub...[6]

Bu alıntı Suriye ve Mısır'da gözlenen değişikliklerin ardındaki nedenleri açıkça özetler. Şam Kanunnamesi 955/1548'de yeniden çıkartıldı.[7] Halep'te, 959/1551-2 dolaylarında kayda geçen yeni bir öşür (öşr-i cedid), tarımdan alınan öşürde yapılan değişikliklerin göstergesiydi.[8] 960/1553'te hazırlanan Mısır Kanunnamesi, vakıf gelirleri olarak kalacak

---

5 İnalcık (1992), s. 101.

6 İnalcık (1992), s. 103-4. [eski defterlerde arazilerin durumunun ayrıntılarına girilmedi, aslı nedir, öşriye mi, haraciye mi, yoksa tasarruf edenlerin mülkleri midir keşfedilip açıklanmadı. Bu yüzden reaya ellerindekini öşriye sanıp sekizde bir vergi vermesi gerektiğini ileri sürüyor, ayrıca toprağı kendi mülkü sanıp alıp satıyor, hatta vakfa dönüştürüyor. Valiler ve hâkimler de gerçek durumu (toprakların miri olduğunu) bilmediklerinden şeriate aykırı alım satım belgeleri ve vakfiyeler verip devlet işlerinin düzenini engelliyorlar. (Bu yüzden) defterlerin başına arazinin gerçek niteliğinin ve tasarruf edenlerin tasarruf keyfiyetlerinin açıkça belirtilmesi ferman buyurulup...]

7 Barkan (1943), s. 220-7.

8 Venzke (1986), s. 239.

kimi gelirleri imparatorluk hazinesine aktarmayı amaçlıyordu.[9] Üçüncü tapu tahrir defterinde (952/1545) Kudüs çevresindeki kayıt uygulamaları ve öşür belirlemelerinin, bir öncekiyle karşılaştırıldığında, dikkati çekecek kadar değiştiği görülür.

Bereketli Hilâl ve Mısır'daki geniş toprakların fethi, muhtemelen, sonunda Ebussuud Efendi'nin yaptığı gibi, Osmanlı politikasının açıklığa kavuşturulması gereksinimini artırdı. Özellikle Mısır ve güney Suriye'de geniş topraklar bu bölgelerdeki çok sayıdaki vakfa tahsis edildiğinden tam olarak vergilendirilmiyordu. Dahası, güney Suriye'deki defterler, Anadolu ve Balkanlar'da köylülerin ödediği temel çift vergisi olan klasik Osmanlı "çift resmi"nin, Biladü'ş-Şam'da alınmadığını açıkça ortaya koyar.[10]

Böylece Ebussuud ve Kanuni, iki süreci başlatmış oldu: (1) Miri toprakların statüsünü korumaya ve hatta gayrimeşru yollarla özel mülkiyete dönüştürülmüş arazileri de geri almaya yönelik bir girişim ve (2) vergilerinin çoğu özel vakıflara giden topraklardan elde edilen gelirin bir bölümünü hazineye aktarmak amacıyla vakıflara öşür vergisi koymak. Dolayısıyla, yeni Kudüs Kanunnamesi, daha kapsamlı bir eyalet yönetimi reformunun parçasıydı.

Kudüs Kanunnamesi

Kanunname, hem kent, hem de köy vergilerini içeren bir katalogdu. Sancaktaki kırsal alanlara uygulanan oranlar şöyleydi:

> Livâ-i mezbûrede olan kurânın kısımları[11] biri birine muhâlif olmağın her kariyenin kısmı üzerlerinde kayd olunmuşdur ve livâ-i mezbûrede vâki' olan

9 Bkz. Shaw (1962), s. 114.

10 Çift, bir çift öküzün bir günde sürebileceği toprak parçası karşılığı kullanılan teknik bir terimdir. Anadolu ve Balkanlar'da bir toprak ölçüsü birimi olarak kullanılıyordu. Kudüs tahrirlerinde hiç geçmemekle birlikte, sicillerde bir kez geçtiğini gördüm. Ramle nahiyesinden Harabtâ'lı Ali b. Abdünnur köyünden ayrılıp 967 ve 968 yıllarını bir başka köyde geçirdiği için topraklarını da işlemedi. Kendisinden her yıl için 5 sikke çift resmi istendi (KS 40:2875/s. 555). Anadolu ya da Balkanlar'da görülen normal çift resmi 22 akçeydi. İnalcık (1954), s. 581 ve Bawen, "akce" *EI*[2], c. 1, s. 317-18.) Sultaniyle eşdeğer alan 5 altın sikke çok büyük bir miktardı. Bu, muhtemelen toprağını işlemediği için köylüye verilen ve adına çift bozan resmi denilen bir para cezasıydı.

11 Kısm: Bir köyde tahılların ve kimi zaman öteki ürünlerin de vergilendirilmesinde kullanılan bir yüzde oranı. Buna karşılık haraç, birim başına alınan sabit miktarda bir vergiydi. Bu, haraç teriminin, birden çok toprak vergisi biçimini kapsayan daha genel kullanımı ile karıştırılmamalıdır. Haraç ve Osmanlı dönemindeki gelişimi için bkz. Lewis, (1979), s. 116, 119; ve Johansen (1988), s. 98-103 ve çeşitli yerler.

zeytûn-i rumânînin[12] nısf-i mahsûlunu fellah tımar eyledüği mukâbelede tasarruf edüb ve nısf-i aharını sâhib-i arz[13] tasarruf eder ve zeytûn-i islâminin iki ağacına bir 'osmânî ve musmir-i ceviz ağacının tamâm yetişmiş olanına iki 'osmânî ve küçüklerin bir 'osmânî ve hurmâ ağacının her birine iki 'osmânî ve tüt ve incir ağacının her dört ağacına bir 'osmânî ve sâ'ir fevâkih-i muhtelifenin her beş ağacına bir 'osmânî ve bağ-i çibuklarının her yüz duvâlına on akçe harâc verilmek kayd olunub

lakin defter-i atîkde ba'zı kısım verür yerlere sonradan bağlar nısf olunmağla kısımdan ihrâc olunmayub kadîmden kısım veregeldükleri üzere defter-i 'atîkde dibsden [üzüm şurubu] kısım yazılmağın bu makûle mahall'lar defter-i 'atîk muktezâsınca yine defter-i cedîd de mahallında kısım yazılmışdır

ve Kudüs-i Şerîf ve Halîlürrahmân nâhiyelerinde olan kurûmun her duvâlı kulli hâsıla mütehammıl olmağın her on duvâlıya ta'âdilân bir 'osmânî harâc kayd olunub ve cümle-i mütehassıl deyü öşr mukayyıd olan mahall'lar gilâldan 'an cümle-i mütehassıl ve harâcdan 'an mâl el-vakıf[14] öşr alınur ve kadîmden harâc veregelmeyüb kısım veregeldükleri mahallden ki sonra kurm nısf olunmuş olub ve defterde dahi 'âdet-i kadîmleri üzere kısım kayd olunub harâc kayd olunmamış ola ol makûle mahall'lerden yine defter-i cedîd'de cümle-i mütehassıldan öşr olunmak üzere kayd olunmuşdur deyü defter-i 'atîkde mukayyıd olmağın defter-i cedîd'de dahi kayd olundu[15]

ve livâ-i mezbûrede vâki' olan zeytûn-i rûmânînin ki nısf-i mahsûlu sâhib-i arzın ve nısf-i aharı fellâh tımar eyledügi mukâbelede tasarruf eder deyü kayd olunmuşdur ba'zı mahall'larda sâhib-i arz olanlarun nısf-i mahsûlu alınayub

12 Rumani ve islami, zeytin için ayrı vergi miktarlarını ifade ediyordu. Rumani, ürünün belli bir yüzdesi olarak belirlenmişti, islami ise ağaç başına cinsinden sabit bir para miktarıydı. Güç yıllarda yüzde, katlanılması daha kolay bir vergi yüküydü, ama ürün bol olduğunda sabit vergi köylünün lehineydi. Rumani/İslamî konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Lewis (1953), s. 41, s. 38; Cohen ve Lewis (1978), s. 151, n. 20; ve Mantran ve Sauvaget (1951), s. 6, n. 4.

13 Sahib-i arz toprağa sahip olan kişi, yani belli bir toprak parçasının gelirinden yasal olarak yararlanma hakkı olan kişiydi.

14 Bu durum Şam Kanunnamesi metninde açıklanır (TKM 521/195, s. 2, H. 1005, ve Barkan (1943), s. 221, paragraf 6): "dimos (maktu) olmayan kimi mezraların öşürü 'toplam gelir üzerinden' kayda geçmiştir ve tahıl olarak alınır. Ama haracın öşürü 'vakıf parası üzerinden' alınır, çünkü öşürün haraçtan alındığı anlamına gelir... Bu nedenle, Suriye topraklarının çoğu haraçtır." Bu metni ele alan Mantran ve Sauvaget, tam olarak açıklanamayacak kadar kısaltılmış bulur (Mantran-Sauvaget, 1951, s. 7, parag. 6, n. 1). Bence, haraç vergisiyle vakıf toprakları arasında doğrudan ve tutarlı bir bağlantı varsa, haraç yöntemiyle vergilendirmenin yaygın oluşuna bakarak, Suriye topraklarının büyük bir bölümünün vakıf olduğu söylenmek isteniyor.

15 Yani: Bu yerler, kısım belirlenmeden önce öşürün üzerinden alındığı tahıl ve öteki ürünler toplamıyla birlikte sayılmalıdır. Kısım yerine haraç vergisi ödeyen ürünler bu durumda öşürü "toplam ürün üzerinden değil," haraç üzerinden ödüyordu.

belki her zeytûn-i rûmânî bir 'osmânî harâc alıgelmişlerdir[16] onlar her yıl zeytûnun ikbâlı ve imhâlında birer akçe alurlar

Ama akçe almayub ikbâlda zeytûn kısm alanlar imhâlda birer akçe harâc almayub ancak ikbâlda kısım almak üzere kayd olunmuşdur ve zeytûn-i İslâmî dahi kezâlik ol mahalldan ki kadîmden zeyt kısım olub ve defterde dahi saman-i zeyt kayd olunmuşdur ol makûle mahalldan ikbâlda zeyt kısım olunub imhâlda harâc alınmaz ve harâc kayd olunan mahalldan ki kadîmden harâc veregelmişlerdir onlar ikbâl ve imhâlda harâc vermek üzere kayd olunmuşdur[17]

ve iki koyun ve ma'za bir 'osmânî ve kuzu sürüye yaradukda sayılub onlardan dahi koyun hesâbı üzere resm alına ve her kovana bir 'osmânî resm alınur ama bir kimesne kovanını ahar kimesne toprağına ilatsa sâhib-i arzla sâhib-i ra'iyyet rüsûmu ber vech-i tansîf kısım edüb ülüşürler ve rem-i kışlak ve otlak ahardan gelûb kışlayan her yüz koyuna bir koyun ve ya bahâsı alınur ve resm-i otlak dahi ahardan gelüb ağıl bağlayub koyununu kuzulatsa kezâlik her yüz koyuna bir koyun veyahud bahâsı alınur ve her sağılur câmûsu altışar 'osmânî resm kayd olunmuşdur...

[Burada Kudüs pazarından toplanan vergi ve diğer bazı şehir rüsumuna ait listeler vardır]

ve kulliyân Haremeynü'ş-Şerifeyn[18] ve Kudüs-i Şerîf ve Halîlürrahmân 'aleyhi's-salâti ve's-selâm hazretlerinin evkâfi avârız-i divâniyye ve tekâlîf-i 'örfiyyeden ve öşrdan defter-i atîkde mu'âf ve müsellem kayd olunmağın defter-i cedîd'de dahi kemâ kâna mu'âf ve müsellem kayd olundu...

16 İslami zeytin ağaçları için belirtilen aranın iki katı.

17 Burada sorun, defterlerde bir tür yeri bir diğerinden ayıran hiçbir belirti almamasıdır. Zeytin ağacı ve/veya zeytinyağının tahrir defterlerinde toplu kategorilerden iki ya da üçüyle birlikte kaydedildiği gerçeği de eklendiğinde, her bir ürünün ne kadarının kaydedildiğini belirlemek alanaksızlaşır. Bu değişik ürünlerin kayda geçirilme biçiminde böylesine değişimler almasının nedeni belki de budur. Belki de zeytinyağının önemi arttığı için üçüncü tapu tahrir defterinden sonra ayrı olarak kaydedilmiştir.

Şam kanunnamesi toprağın kanumunun belirlenmesinde göz önüne alınan ince ayrıntıları daha da açık bir biçimde sergiler (TKM 521-195, s.2; Barkan (1943), s. 221 #7-8): "ve bazı arazi ki müşeccer [ağaçlık] olub ama ziraat ederler, müşeccer olub yerlerden harac alınur ve ziraat olan yerlerden harac alınur ve ziraat olan yerler kısm olunur ve külliyan ziraat olunan hububattan erbab-ı tımar öşr alur ve bazı yerlerde hububat ekmeyüb hazravat [sebze] ekerler. Onların gibi yerlerin her feddan-i arazine anar akçe alınur, kendi istilahlarında [deyimiyle] hukuk dirler.

ve vilayet-i mezburede bazı kurada sultani alan yerlerde bağlar ve bağçeler edüb birer mikdar haraç vaz olunub sonra bağların çubukları ve bağçelerin ağaçları kuruyub yerlerini ziraat edüb mülkümüzdür deyu yine al vaz olunan haracı vermek isterlerse amel olunmayub karyelerin kısımları her ne vechile alursa kanunları üzere kısm olunmak cari âdetlerdir."

18 Mekke ve Medine.

[Burada Kudüs ve civarındaki kutsal yerlere hacca gelen Hıristiyan ve Musevilerden alınan vergilerin listesi bulunmaktadır.][19]

Bu karmaşık cümleler, pratikte ne anlama geliyordu? Birinci paragrafta "kısm"ın değiştiği ve bu nedenle her köy için ayrı olarak belirtildiği söylenir. Gerçekte Kudüs çevresinde kısm oranları çok az değişmiştir. Köylerin çoğunda vergi oranı 1/3, küçük bir bölümünde 1/4'tü. İkinci gruptaki köyler genellikle daha küçük ve üretimleri daha az olmasına karşın, oranlarının belirlenmesinde standart bir ölçüt yoktur.[20] Kısm alınan ürünler, başta buğday ve arpa olmak üzere tahıllar, bazen zeytinyağı, üzüm şırası (dibs), ve/veya kanunnamede belirtilen yaz meyve ve sebzeleriydi (mal-i seyfi).[21] Kufin köyü, hacıları El-Halil yolu üzerindeki yağmacılardan korumakla görevlendirildiğinden, 1/10 gibi olağandışı bir kısm ödüyordu.[22]

Kanunnamede zeytin rumani ve islami oluşuna, zeytinyağı da kadîm örfe göre değişik biçimlerde vergilendirilmişti. Makovsky, tapu tahrir defterlerini ayrıntılarıyla inceleyen biri için rumani ve islami sözcüklerinin pek anlam taşımadığını, yalnızca rumaniden alınan verginin daha yüksek olduğunun görüleceğini belirtir.[23] Oysa Cohen, rumani ağaçların yaşının genellikle bin yılı aştığını, islami ağaçlarınsa birkaç yüz yıllık olduğunu ve bu nedenle daha az ürün verdiğini ileri sürer. Ağaçlar arasındaki farkı, büyük bir olasılıkla bölgede yaşayanlar ve özellikle de oranın köylüleri biliyordu.[24]

Burada üzerinde durulması gereken nokta, tahrir defterlerine geçiril-

---

19 Kanunnamelerin tam metni TTD 516 ve TTD 515'te bulunur.

20 Makavsky (1984), s. 101-3, Kudüs eyaletindeki köylerin kısm aranlarının tam bir dökümünü verir.

21 Aşağıda öşür belirlenmesine baktığımızda bu daha da karmaşıklaşır. Özellikle Biladü'ş-Şam için belirlenen çeşitli kısm aranlarının ayrıntılı açıklaması yalnızca Nuveyri'de bulunur (ö. 1332). Kısmın yağmur suyuyla beslenen ürünler için yarı yarıya, toprakların çoğu için üçte bir ya da dörtte bir oranında, ortakçıların ektiği mezralar için beşte bir ya da altıda bir oranında ve kıyı ya da sınır toprakları için yedide bir ya da sekizde bir oranında belirlendiğini söyler. Bu bölgede yarı yarıya kısm vergisi veren köy yoktu. Bu gerçek, buradaki köylülerin her tarım çevrimini geçirmek için düzensiz kış yağmurlarına ve sulamaya dayanmak zorunda olduklarının en açıklayıcı göstergesidir (bkz. en-Nüveyri, 1923-1942, c. 8, s. 258-9. Bu konuyu ele alan öteki kaynaklar Lewis (1953), s. 16 ve Makovsky (1984), s. 102.

22 TTD 427 ve 1015, bu konudan söz etmez; TTD 289/s. 226; TTD 516/s. 83; TTD 515/s. 95; Makovsky (1984), s. 102.

23 Makovsky (1984), s. 134.

24 Cohen (1989), s. 74-5.

memiş olsa, böyle bir ayrımın İstanbul'daki bir görevli tarafından bilinemeyeceğidir. Kendisine kimi zeytin ağaçlarının vergisini de içeren bir tımar verilmiş bir sipahi, köye ilk vardığında yine durumu bilemeyecekti. Muhtemelen, kendisinden önce orada bulunan sipahi, kadı, yerel görevliler ya da köylüler ona durumu açıklıyordu.

Yerel koşulları kim biliyordu? Her köylü şüphesiz, kendi ağacını tanıyordu ve kimi köylüler köydeki ve köy dışındaki birçok ağacın durumunu biliyordu. Sicil kayıtlarındaki davalar, köylülerin kendi mallarını çok iyi tanıdıklarını gösterir. Dahası kadı, önüne gelen değişik davaları araştırmak için sürekli olarak ehl-i örf denilen bir yerel uzmanlar grubunun görüşlerine başvururdu. Sipahilerle öteki "yabancı" gelir sahiplerinin, vergi toplama hakkını, her üretici ve üründen ne bekleneceğini kendilerinden çok daha iyi bilen oranın yerlilerine devretmesine bu tür karmaşık sorunların yol açtığı düşünülebilir.

Kanunun karmaşıklığı, zeytin ve zeytinyağı vergilerini toplayabilmek için yerel koşulların çok iyi bilinmesini gerektiriyordu. Osmanlı görevlilerin bu bilgiyi ne ölçüde başarıyla elde ettiği ve kayıtlara geçirdiği sorusu akla geliyor. Zeytinyağı gelirlerine ilişkin ayrıntılı bilgilerin 952/1545 tarihli üçüncü tapu tahrir defterinde birdenbire karşımıza çıkması belki de böyle açıklanabilir. Yirmi beş yıl boyunca uygulanan ya da uygulanmaya çalışılan üç ya da dört değişik vergilendirme türünden sonra bir görevli zeytinyağı vergisini elden geldiğince standart bir temele dayandırmaya karar vermişti.

Üzümde de, haraç alınıyorsa ürünün olgunluğuna ve kısm alınıyorsa geçmiş uygulamaya göre, değişik vergilendirme türleri uygulandı. Zeytin ağaçları gibi, asmalar da yan ürünleri olan üzüm şırası (dibs) üzerinden vergilendirilebiliyordu. Öteki meyve ağaçlarından alınan haraç oranları, ağaç başına belli miktarda akçe gibi daha doğrudan bir yöntemle saptanıyordu. Daha önce olduğu gibi, bunlar topluca kaydedildiklerinden, defterleri okuyan birinin bir ayrım yapması olanaksızdır.

Köylerde vergi alınan son kategori hayvanlardı. Koyun ve keçi, bölgenin her yerinde bulunan başlıca hayvanlardı. Keçiler, ilk tapu tahrir defterinden sonra tüm kayıtlarda yer alıyordu, ama belki de vergi oranları aynı olan koyunlar da "keçiler" başlığı altında kaydediliyordu. Arılar ve bal, üçüncü defterden sonra keçilerle birlikte kaydedildi. Bu kategori "keçi ve arı vergisi" olarak belirtildiği için, belli bir köyde ağırlıklı olarak bal mı üretildiği, yoksa çok sayıda koyun ve keçi sürülerinin mi olduğu bilinememektedir. Koyun ve keçilerden süt, iplik yapmak üzere yün ve et elde ediliyor, bunların bir kısmı üretildiği yerde tüketiliyor, fazlası kentlere sa-

tılıyor ve yerel kutlamalarda ya da bölgeden geçen Osmanlı görevlilerinin ağırlanmasında kullanılıyordu.

Kudüs köylerinde çok büyük sürülerin bulunmadığı tapu tahrir defterlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Oysa et Kudüs kenti için hayati önem taşıyordu ve her zaman et sıkıntısı çekiliyordu. Kasaplar loncası yalnızca hayvan kesiminden değil, aynı zamanda kente düzenli et sağlanmasından da sorumluydu. Koyun ve keçiler çoğunlukla Suriye ve Anadolu'daki Türkmen ve Bedevi aşiretlerinden alınıyordu. Baladi denilen yerel ürün, en düşük kaliteli et olduğundan talebi de fazla değildi.[25]

Manda, Kudüs'te yalnızca Ürdün Irmağı Vadisi'ndeki üç köyde kayıtlıydı.[26] Dik dağ yamaçlarında çalıştırılmaya uygun olmayan bu ağır hayvanlar, köylülerin çoğuna pahalı geliyor ve genellikle Ramle ve Gazze sancaklarındaki kıyı ovalarında bulunuyordu.

Güney Suriye'nin öteki bölgelerinin ve özellikle Gazze'nin kıyı bölgesiyle Kudüs'ün kuzeyindeki alanların tersine, kayıtlarda keten, pamuk ya da ipek gibi dokuma ürünlerine rastlamadık. Bu ürünler, muhtemelen, vergi memurlarını ilgilendirecek miktarda ve düzenli olarak üretilmiyordu.

Öşür Vergisi

Öşür, Kudüs tapu tahrir defterlerinde yer alan çok sayıdaki vakıf köyündeki tarımsal üretimin toplam değeri üzerinden yüzde olarak hesaplanırdı ve kısm ile haraca ek olarak alınan bir başka vergi türüydü. 967/1560 Kanunnamesi'ne ve tahrir defterlerindeki bilgilere göre, Haremeyn-i Şerifeyn, Kudüs ve El-Halil vakıflarına ait köyler, daha önceki defterlere de böyle geçmişlerse, öşür vergisi ödemiyorlardı.[27] Kudüs'te Kubbetü's Sahra ve Mescid-i Aksa, El-Halil'de İbrahim (Sayyiduna Halil) Vakfi[28] ve Kudüs'te Musa, Yunus ve Lut peygamberlerin türbeleri ve Haseki Sultan imareti bu vakıflar arasındaydı.[29] Kudüs sancağındaki köylerin yüzde 22'si (166 köyün 37'si) öşür vermiyordu. Bu köylerin tümü çok

25 age, s. 35-7.

26 Riha, Avca, ve Nuvayime.

27 Kudüs Kanunnamesi, TTD 516: ...ve külliyen Haremeynü'ş-Şerifeyn ve Kuds-i Şerif ve Halilürrahman hazretlerinin evkafı avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden ve öşürden defter-i atikde muaf ve müsellem kayd olunmağın defter-i cedidde dahi kemakan muaf ve müsellem kayd olundu.

28 Bu vakıf ya da bir bölümü, büyük bir aşevi de olduğu için genellikle *simât el-Halil*, yani "Halil İbrahim Sofrası" olarak anılır. Bkz. Muciredin el-Hanbeli (1973), c. 2, s. 98; Sauvaire (1876), 257, no.1; ve Cahen ve Lewis (1978), s. 73.

29 Musa, Yunus ve Lut'un türbeleri konusunda bkz. Heyd (1960), s. 76, 155, 158 ve Canaan (1927), s. 194, 292, 294.

büyük ya da "varlıklı" değildi,[30] ama bölgenin Beytüllahm, Azeriyye[31], Deyr Gassâna, Rîhâ ve Turmus Ayyâ gibi en büyük ve geliri en yüksek köyleri de vergi vermeyenler arasındaydı.

Kudüs çevresindeki çeşitli medrese, ribat, han ve türbe vakıfları ile öteki mülk vakıfların bir parçası olan köyler öşür ödüyordu. Bu vakıfların çoğu Memlûkler döneminde kurulmuştu. Osmanlılar bu toprakları ele geçirince vakıfları korumakla birlikte gelirlerini öşürle vergilendirdiler.[32] Sancak genelinde bütün köylerin yüzde 32'si, yani elli üç köy bu durumdaydı. Bunların içinde Beyt Sekâyâ gibi, köy gelirlerinin on dört kıratının[33] Kubbetü's-Sahra vakfına ayrıldığı, on kıratınınsa daha küçük üç vakıf arasında paylaştırıldığı, yarısı öşür ödeyen, yarısıysa ödemeyen vakıflara bağlı köyler de vardı. Tapu defterlerinde açıkça "Kubbetü's-Sahra'nın hissesi dışındaki tüm gelirlerden öşür alınacaktır" yazıyordu.[34]

Herhangi bir vakfa bağlı olmayan ya da öşür ödemeyen vakıflara bağlı olan köyler öşür ödemiyordu. Yetmiş altı köyden oluşan bu grup, Kudüs sancağındaki köylerin yüzde 46'sını oluşturuyordu. Bir vakfın parçası olmayan köylerin çoğu görece küçük, hane sayısı yirmi beşi geçmeyen ve daha yoksul olan köylerdi. Böylece öşürün yalnızca vakıf topraklarından alındığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Osmanlıların öşrü, başka türlü vergi alınamayan gelirleri vergilendirmek için kullandıkları görüşünü güçlendiriyor.

Hangi gelir grubundan alınacağı belirlendikten sonra, öşür nasıl hesaplanıyordu? Kanunname bu konuda iki olasılık gösterir: Öşür, ya "toplam gelir üzerinden", ya da "vakıf geliri üzerinden" hesaplanırdı.[35] İkinci yöntem daha az karmaşıktı. Köy tümüyle ya da yarı yarıya vakfınsa[36], vakıf gelirinin yüzde 10'u öşür olarak alınırdı. Sözgelimi, Ayn Kinyâ köyü gelirinin 8 kıratını Kudüs'teki Medrese-i Tankiziyye vakfına veriyordu; geri kalan 16 kırat tımarın bir parçasıydı. Üçüncü tapu tahrir defterinde vakfın payı 600 akçe, öşürü 60 akçeydi; daha sonraki defterde vakfın geliri 1,300 akçe, öşür 130 akçeydi.[37] Öşür ödeyen köylerin yüzde 60'ı yüzyıl boyunca bu orana göre vergilendirildi.

---

30 Yani, önemli bir gelir üreten bir yer olarak kayda geçirilmiştir.

31 Azeriyye köyü kimi yerde Ayzeriyye olarak yazılır.

32 Bkz. Powers (1984), s. 163.

33 Kırat, sayılan herhangi bir şeyin 1/24'üdür. Toprak parçaları ya da ağaçlar gibi, bir köyden alınacak vergi (hasıl) kırata bölünür.

34 TTD 289/s. 55: *"el-öşr 'an cümlet-i mütehassıl gayri ez hisse-i Sahratü'ş-şerife."*

35 Belirlenen öşürün böyle sistemli bir dökümü üçüncü ve daha sonraki tapu tahrir defterlerinde daha sık görülür.

36 Burada amaç öşür ödeyen vakıflardır.

37 TTD 289/s. 149; TTD 516/s. 50.

Öte yandan öşürün "toplam gelir üzerinden" hesaplandığı yerlerde durum daha karmaşıktı. Üçüncü tahrir defterine gelinceye değin bu öşür, köyde elde edilen toplam gelir (*hasıl*) üzerinden yüzde olarak alınıyordu. İkinci tapu tahrir defterinde şunlar görülür: (a) Ebu Dîs'te toplam gelir 3,500 akçe, öşür 350 akçeydi (yüzde 10), ve (b) Ayn Kerim'de toplam gelir 2,500, öşürse 500 akçeydi(yüzde 20).[38]

952/1545 tarihli üçüncü tapu tahrir defterinden başlayarak "toplam ürün üzerinden" alınan öşür değişik hesaplandı. Artık, köyde üretilen toplam ürün üzerinden, bu toplam kısm'a bölünmeden (bu bölme işlemiyle vakfa verilecek toplam vergi miktarı -*hasıl*- saptanıyordu) *önce*, yüzde 10 hesaplanıyordu. Bu da, vakfa ait miktarın kabaca yüzde 33'üne eşit olan bir öşür demekti; ama öşür, vakfa ait miktarın yüzde 33'ü olarak değil, toplamın yüzde 10'u olarak hesaplanıyordu. Öşüre ilişkin hesaplama yeniden yapılınca, bu açık olarak görülür.

Ebu Dîs bu tür köylere örnekti. Üçüncü tahrir defterinde hasıl 6.250 akçeydi ve köy 1/3 oranında kısm, 2.084 akçe de öşür ödedi. Hasılla kısm çarpıldığında toplam ürünün değeri bulunuyordu (6250 x 3= 18.750). Bu toplama öşür eklendiğinde ortaya çıkan rakamın yüzde 10'u öşüre eşitti: (18.750 + 2084 = 20.834).[39] Aynı durum Ayn Kerim'de de geçerliydi: Hasıl=3.990; kısm=1/3; öşür= 1.328. (3.990 x 3= 11.970)+ 1.328= 13.298 x 0,10= 1.329.[40]

Öşürün, Kubbetü's-Sahra Vakfı'nın geliri dışındaki toplam üründen alındığı Beyt Sekâyâ köyünün hasılı, üçüncü defterde 6.000 akçeydi ve bunun 14 kıratı öşürden muaf olan vakfa aitti. Köyün toplam üretiminin değeri 18.000 akçeydi ve kısm oranı 1/3'tü. 18.000'in 10/24'ü (öşür alınan vakıfların payı) 7.500 akçe, bunun yüzde 10'u da 750 akçeydi. Üçüncü defterde de öşür gerçekte 750 akçe olarak belirtiliyordu.[41]

Burada sorunun özü, "tüm vakıf geliri üzerinden" hesaplandığında, öşürün, 1/3'ü kısm olan toplam köy gelirlerinin yaklaşık yüzde 33'ünü bulmasıdır. Burada öşür, vakfın payını azaltmış, ama tüm köy gelirinden alınan vergi miktarını artırmamıştır. Ama kısm hesaplanmadan "toplam ürün üzerinden" alınan öşür, vakfın gelirini azaltmak yanında, köylülere de ek bir vergi yükü getiriyor ve bu yolla köyün toplam gelirinin yaklaşık

---

38 Ebu Dîs: TTD 1015/s. 214; Ayn Kerim: TTD 1015/s. 242. Bak. Ek 1.

39 TTD 289/s. 82. Defterde "üretilen toplam değer" dışındaki tüm rakamlar belirtilir. Burada ve ardından gelen iki örnekte toplam değer, hasılla kısm çarpılarak bulundu.

40 TTD 289/s. 135.

41 TTD 298/s. 55.

yüzde 40'ı alınmış oluyordu.[42] Bu ikinci uygulama köylüler için daha ağır bir yüktü. Köylüler bu değişik uygulamaların farkındaydı. Birisi yanlışlıkla "toplam gelir üzerinden" vergi toplamaya kalktığında mahkemeye başvuruyor, zaman zaman daha düşük oranda vergi ödeyebileceklerini düşünerek yalan söylüyor ve öşürün kendi köylerinde "vakıf geliri üzerinden" alınacağını ileri sürüyorlardı.[43]

Yukarıda belirtilen düzen devletin, başka türlü vergilendiremediği, vakıflara ya da mülklere ait gelirlerden vergi almasını sağlıyordu. Öşür hesaplama yöntemine yüzyıl ortasında getirilen değişiklik, bu vergi gelirini önemli ölçüde artırdı. Tüm gelirler aynı anda arttığı için, bu durum, öşür gelirinden yararlanan imparatorluk hazinesi kadar tımar sahibi için de hem mutlak, hem de görece bir gelir artışı demekti.[44] Öşür hesaplama ve toplamanın bir başka yönü üzerinde durmak gerekir. Osmanlı kanunlarına göre, köylü, tahılın öşürünü ayni olarak ödeyecekti, yalnızca bahçe ve meyve ağaçları öşürü nakdi olarak alınabilirdi. Oysa imparatorluğun çeşitli bölgelerinden İstanbul'a ulaşan şikâyetler, her iki ürünün öşürünün de para cinsinden hesaplandığını ve kimi zaman tahılda ölçü başına alınacak para miktarının şişirildiğini ortaya koymaktadır.[45]

Kudüs çevresindeki bölgenin sicillerinde öşür, sürekli para cinsinden anılır.[46] Köylülerin bu uygulamaya karşı mahkemeye başvurduğunu gös-

---

42 x = toplam gelir, kısm = 1/3 ve öşür = 1/10 olarak hesaplanan köy ürününün toplam değerinin kısm ve öşür olarak vergilenen oranlarını hesaplamak için: (a) öşür "vakıf parası üzerinden" hesaplanıyorsa, öşür (1/10) x (x/3); öşür kısm payından geldiğine göre köyden alınan toplam vergi yalnızca x/3 ya da yüzde otuz üçtür. (b) Öşür "toplam gelir üzerinden" hesaplanıyorsa, 1/10(x) olarak hesaplanır. Bu durumda kısm (1/3)(x-x/10) ve köyden alınan toplam vergi (kısm artı öşür) 3x/30+9x/30 = 12x/30 ya da yüzde kırktı.

43 Bu tür olay örnekleri Beşinci Bölüm'de daha kapsamlı bir biçimde ele alındı: "Vergi kanunnamesindeki karmaşıklıklar."

44 Venzke, aynı dönemde Halep çevresindeki öşür belirlenmesinde benzeri değişiklikler buldu. Bu gelişmeyi, tarımsal üretimin düşmesi üzerine azalan tarım gelirinden imparatorluğun daha fazla gelir elde etme çabasına bağlar. Bkz. Venzke (1986b), s. 239. Venzke'nin Halep çevresini konu alan ayrıntılı öşür incelemesi, aşağıdaki nedenlerle bu bölge için fazla geçerli değildir. (1) Yukarıda belirtilen tarımsal durumun farklı olması; ve (2) Halep sancağında daha önce uygulanmayan öşürün, yeni yürürlüğe giriyor olması gerçeği (Venzke (1986a), s. 460), Venzke'ye göre devlete, daha önce gösteremediği bir siyasal varlık kazandırır (s. 455). Burada ise durum böyle değildir.

45 Öşür sisteminin ayrıntıları ve sistemin suiistimali konusunda bkz. İnalcık (1965), s. 72-5.

46 Örnek için bkz. daha sonraki Dördüncü Bölüm, "Ebu Dîs."

teren bir belge de bulunmamıştır. Öşür, Memlûkler döneminde de para olarak alınıyorsa, belki de köylüler bu uygulamayı bir değişiklik olarak algılamamışlardır. Yine de, özellikle Osmanlı Devleti nakdi öşürü açıkça olumsuz ve uygunsuz bulduğundan, bir mahkeme başvurusu olmayışı gariptir. Dahası, 19. yüzyılın ikinci yarısında nakdi öşür yine suiistimal olarak nitelendiği ve Kudüs çevresinde uygulanması istenmediğinden, bu resmi tutumun uzun bir süre değişmediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde köylüler nakit ödemek için ürünlerini düşük fiyatla satmak ya da borca girmek zorunda kalmışlardır.[47]

Aşağıda göreceğimiz gibi, 16. yüzyılda köylülerin vergi borcu hep para olarak belirtiliyordu. Köylüler ürünlerin değerini paraya çevirmeye alışmış olabilirler. Ayrıca, burada tüm köylerin öşür ödemediği gerçeğini de göz önünde tutmak gerekir. Yalnızca vakıfların bir parçası olan köyler öşür ödemesi gerekenler olarak kaydedilmişti ve öşür yalnızca belli durumlarda köylüleri doğrudan etkiliyordu. Öşürün "vakıf parası üzerinden" hesaplandığı yerlerde vakıf nazırı, vakıf payının bir bölümünü öşür olarak ayırmak zorundaydı ve bu da, muhtemelen, köylüleri ilgilendirmiyordu.

Tarım dışı vergiler

Yukarıda ele alınan tüm vergiler tarımsal ürünlerden ve hayvanlardan alınıyordu. Köylülerden tarım dışı ve düzensiz vergiler de alınırdı. Kudüs Kanunnamesi'nde söz edilmemekle birlikte, bu vergiler tapu tahrir defterlerindeki kayıtlarda ve öteki Osmanlı belgelerinde yer alıyordu. Resm-i arus (evlilik vergisi)[48] ve bad-i hava[49] genel kategorisiyle alınan çeşitli para cezaları ve vergiler bunlar arasındaydı. Bu kategoriler altında kayıtlara geçen miktarlar küçük ve düzensizdi, bu nedenle muhtemelen, çeşitli gelir sahiplerinin düzenli gelirine bir katkıda bulunuyordu sadece. Bu dönemde hiçbir mahkeme başvurusu olmamakla birlikte, görevliler daha sonra bu vergilerin suiistimal edilebileceğini, şişirilebileceğini ya da keyfileştirilebileceğini düşündüler. Bu tür vergilerin bir bölümü Kudüs sancakbeyinin gelirleri arasındaydı.[50]

Ayrıca resm-i avarız denilen düzensiz bir vergi türü de vardı. Bu kategori Osmanlılar'ın genellikle askeri seferler için para, hizmet ve malzeme

---

47 Gerber (1978), s. 65.

48 Bkz. Lewis, "arus resmi," *EI²*, c. 1, s. 679.

49 Bkz. Lewis, "bad-i hawa," *EI²*, c. 1, s. 850.

50 Cohen ve Lewis (1978), s. 102.

sağlamak amacıyla koyduğu vergileri içine alır.[51] Avarız vergisi, her zaman tek bir haneyi değil, daha çok bir grup haneyi kapsayan ve avarızhane denilen bir birime göre hesaplanırdı. Kudüs kentinde yaşayan halka bu düzensiz vergilerden muafiyet tanıyan 976/1568 tarihli bir ferman, aynı muafiyetin çevre köylere tanınmadığını gösterir.[52] Kudüs Kanunnamesi'nde öşürden muaf köylerin avarızdan da muaf olduğu söylenir, ama vergiye ilişkin herhangi bir ayrıntı belirtilmez. Tapu tahrir defterleri de bu konuda fazla bilgi içermez; avarız vergisi kaydına rastlanmaz. Bu vergilerin hiçbiri, öşüre esas olan gelire eklenmiyordu.

Kudüs çevresindeki köylerde yaşayan Hıristiyanlar, ayrıca cizye ödemek zorundaydılar. Şeriata göre, cizye, düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç ayrı oranda alınabilirdi, oysa, Osmanlı yönetimindeki Filistin'de cizye, bir altın para olarak en düşük orana göre belirlenmişti ve bu kişi başına değil, hane başına alınıyordu. İlk tapu tahrir defterinde hane başına 60-70 akçe olan cizyenin daha sonra hane başına 80 akçe olması ve yüzyıl sonundaki en son defterde 90 akçeye çıkması, 16. yüzyılda Osmanlı parasının değer kaybetmesinin bir yansımasıydı.[53] Kudüs Kanunnamesi'nde Kudüs'e gelen Hıristiyan hacıların ödeyeceği vergiler ayrıntılarıyla belirtiliyor, ama cizyeden söz edilmiyordu. Gazze, Nablus ve Şam kanunnamelerinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden bir süre sonra, büyük bir olasılıkla oğlu II. Selim'in 974/1566'da tahta çıkışı üzerine, Hıristiyanlar'ın ödeyeceği cizyenin 5 akçe, Musevilerinkinin 10 akçe artırılması buyruldu.[54] Aynı uygulama Kudüs'te de geçerli olabilir, ama bu durumda kanunname köylerde uygulanmamış demektir, çünkü kayıtlarda Hıristiyanların hane başına 10 akçe daha fazla ödediği görülür.

Kudüs'te uygulandığı biçimiyle Osmanlı vergi sistemi kâğıt üzerinde çok karışık görünmez. Vergi ve ürün sayısının sınırlı olduğu kırsal bölgelerde vergilendirme daha az çapraşıktı. Ama hesaplama ve vergi toplama uygulamaları, düzenlemelerin gösterdiğinden çok daha karmaşıktı. Yine de kanunnameye ilişkin en önemli nokta, Osmanlılar'ın, çok sayıda yeni

---

51 Bkz. Barkan, "avarız," *İA*, c. 2, s. 13 ve H. Bawen, "awarid," *EI²*, c. 1, s. 760-1. Bawen burada avarızhane teriminin bir "katkı birimi" olduğunu ve her zaman tek bir hane anlamına gelmediğini belirtir. Osmanlı mali yönetiminde avarızın değişen önemini kapsamlı bir biçimde görmek için bkz. Darling (1990), s. 156-77.

52 Heyd (1960), s. 71-2.

53 Bkz. Ek 1'deki Beyt Câlâ ve Beytüllahm cizye kayıtları.

54 Barkan, Şam kanunnamesinin artıştan söz eden bölümlerinin 977/1569-70'e ait olduğunu söyler: Barkan (1943), s. 226. Gazze ve Nablus kanunnameleri 1005/1596 tahririnden alınmıştır. Cizye konusunda bkz. Cahen ve İnalcık, "djizya," *EI²*, c. 2, s. 559-66 ve Cahen ve Lewis (1978), s. 70-2.

vergi koyarak tümüyle yeni bir vergi sistemi getirmemiş olmalarıdır. Fetihten sonra, mevcut vergi sistemini büyük ölçüde korumuş, güvenliği ve idari etkinliği artırmaya önem vermişlerdir.

ÜRETİM

İlk dört tapu tahrir defterindeki vergi tahminlerine göre, Kudüs bölgesinde üretim 1560 yılına kadar büyük bir artış gösterdi. Bu gelişme yanında nüfus da hızla arttı. Üretim ve nüfus artışı, Osmanlı fethinden önce başlamış da olabilir. 35 yıl önceki dördüncü tapu tahrir defteriyle karşılaştırıldığında, 1595-6 tarihli beşinci tapu tahrir defteri, daha yavaş olmakla birlikte, artışın 1560'dan sonra da sürdüğünü gösterir. 17 yüzyılda, 1595-6'dakinden sonra artış hızını ve yönünü gösteren bir tapu tahrir defteri yoktur.

Makovsky'nin tapu tahrir defterlerine dayanarak yaptığı hesaplamalara göre, 1531-1545 arasında buğday üretimi yüzde 36, arpa üretimi yüzde 74 arttı.[55] Ama ikinci tapu tahrir defterindeki rakamlar, üçüncü ve dördüncüdekiler kadar eksiksiz değildi. İkinci defterde, Cîb, Fâgûr ve Bittîr gibi birkaç köyün vergi borcu her bir ürüne göre ayrı ayrı belirlenmiyor ve topluca maktu olarak belirtiliyordu. Kısm alındığı belirtilen köylerde, ürünlere göre ayrıntılı hesaplar her zaman verilmiyordu.[56] Bu nedenle karşılaştırmaya temel alındığında ikinci defter sorun yaratır.

İkinci ve üçüncü defterleri kapsayan icmal defterindeki rakamlar Tablo 3.1'de verilmiştir. Makovsky'nin hesapladığı değişiklikler, bu toplamlara dayanarak belirlenirse, onun bulduğu yüzde 36 ve 74'e karşılık, buğdayda yüzde 8 ve arpada yüzde 31 artış olmuştur. Ekilen ve terk edilen mezralar

---

55 Bkz. Makovsky (1984), s. 115.

56 Maktu ve kısm toplam ürünü vergilendirme yöntemleriydi. Birincide toplam üründen sabit bir miktar alınır, ikincide sabit bir orana göre belirlenirdi. Bu terimlerin daha ayrıntılı açıklaması için bkz. Makovsky (1984), s. 98-100.

Yukarıdaki oranlar, "anlaşılabilirlik ve uygunluk amacıyla" Amerikan kilesine göre hesaplanan Makovsky'nin rakamlarından alındı. Ayrıca Makovsky'nin rakamları yalnızca tahminlerdi, çünkü hem belirlenen vergi ve hem de belirleme oranı tüm köyler için belirtilmemişti. İkinci tahrir defterinde hakkında bilgi bulunan 173 köyden yalnızca kırk ikisi için buğday konusunda ve kırkı için arpa konusunda ayrı rakamlar bulunuyordu. Üçüncü defterden başlayarak kayda geçirme işlemi daha tutarlı ve eksiksiz yapıldı; 178 köyden 167'si için bu veriler yer alıyordu (s.109-11). Makovsky'nin hesaplamasında mezraların üretimi de yer almaz. Bu alanların üretimini toplama eklemek olanaksızdı, çünkü ürünlerin dökümü yapılmıyor, yalnızca tek bir rakam veriliyordu. Toplamın kaçta kaçını gösterdiklerini kestirmeye yarayacak bir veri de yoktu. Bu nedenle hesaplamada bunların yokluğu dikkate alınmalıdır.

icmal defterinin başına dikkatle kaydedildiğinden, icmal hesaplarının mezra üretimini de kapsaması gerekir.[57] Üçüncüyle dördüncü defterler arasındaki değişiklikleri kapsayan bir icmal defteri günümüze ulaşmamıştır.

TABLO 3.1 II. VE III. TAPU TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE VERGİ GELİRLERİNDEKİ TOPLAM DEĞİŞİKLİKLER

	Eski	Yeni	Değişim %
Buğday	36.963 kile	39.854 kile	%8
Karışık tahıl	30.258 kile	39.694 kile	%31
Zeytinyağı	30.5 kantar[58]	276.5 kantar	%807
Mukataat,[59] rusum, bad-i hava	701.610 akçe	725.077 akçe	%3
Cizye	814 kişi	1244 kişi	
	65.120 akçe	99.520 akçe	%53

Makovsky'nin hesabıyla icmal defterine dayanan hesaplar arasındaki farklar, mufassal tapu tahrir defterlerindeki rakamların, o dönemdeki kesin olmayan eşdeğerlerine çevrilmeden, olduğu gibi aktarılması gerektiğini gösterir. Eksik rakam dizilerini tamamlamak çekici gelse bile, bu tür uyuşmazlıklar insanı tahminlerde bulunmaktan alıkoyar. İcmal defterindeki rakamlar, İstanbul kilesi olarak yazıldığından, bunları Kudüs ölçülerine çevirme güçlüğü de söz konusudur.[60] Bir başka sorun da, bu toplamların herhangi bir aşamada değiştirilip değiştirilmediğini ve bunun, neden ve kim tarafından yapıldığını belirlemektir. Bence, bu bilgi İstanbul'a ulaştığında, rakamlardaki çarpıtmadan yarar sağlayacakların artık yapabileceği bir şey yoktu. Böyle bir değişiklik, eğer yapıldıysa, ancak doğrudan vergi verenlerden ve geliri toplayanlardan beklenebilirdi.

1545-1560 arasında temel tahıl ürünleri buğday ve arpa için para ve ürün cinsinden belirlenen[61] vergilerdeki artışa bakılırsa, yüzyıl ortası, Os-

57 TKM 283/s. 2-3.

58 İcmal defterinde, aşağıdaki eşitlikler veriliyordu: 1 kantar = 100 tuman; 1 tuman = 800 dirhem.

59 A. Cohen'e göre bu, muhtemelen, değişen türlerde "iltizam edilen vergiler" anlamına geliyordu.

60 İcmal defterinde rakamlar İstanbul kilesine göre, Kudüs'teki mufassal tapu tahrir defterinde ise girâra olarak verilir ve her ikisi de tahıl tartma birimleridir.

61 "Kullanılan para birimi" konusunda bkz. Cohen ve Lewis (1978), s. 43-4.
Ele alınan kısa dönem içinde tartı birimi başına fiyat ve birimler değişmedi. Bkz. Makovsky (1984), s. 120.

manlı fethini izleyen en müreffeh yıllardı. Bu yıllar aynı zamanda tüm yüzyılın en parlak dönemiydi. Üçüncü ve dördüncü defterler arasında beklenen buğday hasatı miktarı yaklaşık yüzde 22, beklenen arpa hasadı miktarı yüzde 15 arttı. Bundan sonra beklenen vergi gelirleri aynı düzeyde kaldı ve 16. yüzyıl sonuna doğru tahmin edilen arpa miktarı düşme bile gösterdi.

Kudüs bölgesindeki ekili alanların yüzölçümü ancak dördüncü defterden sonra kayda geçirildi. Anadolu ya da Balkan araştırmalarının tersine, Kudüs'te ekili toprakların ne ölçüde azalıp çoğaldığını belirlemek olanaksızdır.[62] Üretim artışı, ekili alanların artmasından mı, yoksa tarım tekniğindeki gelişme sonucu yoğun tarım yapılmasından mı kaynaklanıyordu? Üçüncü ve dördüncü defter arasındaki dönemde köye dönüşen mezraların konumuna bakarak bu konuda küçük de olsa bir kanıt bulunabilir. Bölgede bu tür on sekiz yerleşim birimi olduğu görülmüştür. İcmal defterinde üçüncü tapu tahrir defteri döneminde 283 mezranın kullanıldığı, 149'unun terk edildiği belirtilir. Bu rakamlar, ikinci defterden beri altmış sekiz yeni mezranın ekilmeye başlandığını gösterir. İcmal defterinde "terk edilen mezralar" başlığı altında 246'dan 149'a düşüş olduğu belirtilir ve aradaki 77 mezralık fark, mamur (ekili) olarak nitelenir. Bunlar ilk belirtilen mezra listesine ek olarak verilir, ama iki listenin gerçekte ayrı gruplar olup olmadığı açık değildir.[63] Yahuda dağının doğusundaki köylerin ekili alanlarını güvenli dönemlerde doğuda Ürdün Irmağı Vadisi'ne değin genişlettiğini ileri süren Amiran'ın gözlemi geçerli olabilir, ama bu durumda doğrulanamaz.[64] Genel olarak kanıtlar, üretim artışında, tarım yöntemlerindeki değişiklikten çok ekili alanların genişlemesinin etkili olduğu gösterir.

Tahıl üretiminin yanı sıra, zeytinyağı üretimi de artış göstermiştir. Zeytinyağı üretimi, 16. yüzyıl ortalarında Osmanlı tapu tahrir defterlerini hazırlayanlar için özel ilgi gösterilen bir alan oldu. İkinci ve üçüncü defterler arasında zeytinyağı üretimindeki artışla buğday ve arpadaki artış karşılaştırıldığında, arada büyük bir dengesizlik olduğu görülür. Zeytinyağında toplam üretim artışı yüzde 800'ün üzerindedir![65] Bu durum, kıs-

62 Anadolu köylerindeki durumo bir örnek olarak bkz. Cook (1972), s. 112-13, tablolar.

63 TKM 283/s.2

64 Amiran (1953), s. 73.

65 Bkz. yukarıda Tablo 3.1.İcmal defterine göre gelir 30.5 kantardan 276 kantoro yükseldi, TKM 283/s.3. Makovsky zeytinyağı ölçülerini pound'a çevirdi ve bu üründen elde edilen gelirin 15,200'den 653,300 pound'a çıktığını ya da yüzde 4,300 artış gösterdiğimi hesapladı: Makovsky (1984), s. 112.

men kayda geçme yöntemindeki değişikliği yansıtır. Defterlerde tahıl dışı tarım ürünleri oldukça geniş iki kategori içinde ele alınıyordu: mal-i seyfi (yaz meyve ve sebzeleri)[66] ve harac-ı eşcar (ağaç vergisi).[67] Bu başlıklar altında zeytin, zeytinyağı, üzüm, keçiboynuzu, çivit, ve belirsiz bir "diğerleri" (ve gayrihi) yer alabiliyordu. Harac-ı eşcar tüm kayıtlarda kullanıldığından, her bir ürünü tek tek değerlendirmek olanaksızdır. Ancak her durumda verilen liste ve toplam yinelenebilir. Bu nedenle, daha önceki defterlerde zeytinyağı üretimine ilişkin çok az ayrıntı bulunabilir. Ama, üçüncü defterden sonra zeytinyağı, üzüm, ağaçlar ve üzüm şırası genellikle ayrı ayrı kaydedilmiştir.[68] İkinci defterden sonra zeytin ya da zeytin ağacından alınan harac-ı zeytun'un ayrı olarak belirtilmesinden vazgeçilmiş, ama harac-ı zeytun arada bir zeytinyağı, üzüm ve üzüm şırasıyla birlikte genel kategoriler altında görülmüştür.[69]

Zeytinyağı üretimi, yerel mutfağın temel ürünü olmak yanında, sabunun ana hammaddesi olan yağa duyulan talebin büyümesine bağlı olarak da arttı. Dayanıklı olduğu için, çekici bir yatırımdı. Sabun, yağ üretimi için başta yapılan yatırım karşılığında düzenli ve iyi bir gelir getiriyordu, böylece zeytin satışları da artıyordu. Her iki ürünün fiyatı yıl içinde ve yıldan yıla değişiklik gösteriyordu, ama yüzyıl içinde fiyatlar düzenli olarak arttı.[70] Tapu tahrir defterlerinde zeytinyağı fiyatı, hesaplarda kullanılan para birimiyle, birinci defterde man başına 4 akçe iken, ikincide man başına 8 akçeye çıktı ve yüzyılın geri kalan döneminde man başına 6 akçeye düştü.[71]

Kudüs'te üretilen ve Mısır'a satılan sabundan alınan gümrük vergisi

---

66 Memlûk yönetimindeki Biladü'ş-Şam konusunda yazan En-Nuveyri'ye göre es-seyfi, süpürge tohumu, darı, susam, pirinç, çörekotu, kişniş, salotalık, çivitotu, yalancısafran, pamuk ve keneviri kapsıyordu. en-Nuveyri (1923-1942), c. 8, s. 258.

67 Kudüs sancağı kanunnamesinde zeytin ağaçlarına ek olarak şunlar sıralanır: Ceviz, hurma, dut, ve öteki meyve ağaçları. TTD 516/s.1, hesaplama bölümünden önce gelen ve numaralanmamış 5-8. satırlar.

68 İnab için bkz. Ek 1'deki tablo.

69 Örnek olarak bkz. Ek 1'de, her şeyin harac-ı eşcar başlığı altında sıralandığı Ebu Dîs ve her şeyin harac-ı kurum başlığı altında sıralandığı Beyt Câlâ tabloları; ve Makovsky (1994), s. 115'te tablo 115.

70 Sabun üretimi ve Kudüs'te satışa sunulan zeytinyağı konusunda kapsamlı bir inceleme için bkz. Cohen (1989), s. 74-97.

71 Zeytinyağı birinci defterde yaklaşık yirmi beş köyde, ikincisindeyse üç köyde kayda geçirilmiştir. Bu yıllarda kantar olarak kaydediliyordu; üçüncü defterden sonra birimler man olarak yazıldı (50 man = 1 kantar). Burada "fiyat" düşüşünün neyi gösterdiği bilinmemektedir. Tapu tahrir defterinde bu konuda çok az kanıt vardır ve kullanılan para birimi sözkonusu olduğunda varsayımlar yapmak kaçınılmaz olur.

yalnızca üçüncü tapu tahrir defterinden sonra kayda geçirildiğinden, daha önceki dönemle doğrudan bir karşılaştırma yapmak olanaksızdır. Ama yeni kayda geçirilen gümrük vergisi, sabun üretimi ve dışsatımının, yerel ekonomide gittikçe artan bir önem kazandığını gösterir. Zeytinyağı ölçmede kullanılan terazilerden sağlanan vergi gelirleri de ikinci ve üçüncü defterler arasında üç kat, üçüncü ve dördüncü defterler arasında yüzde 40 oranında arttı.[72]

Üzüm hasadı, zeytinyağı kadar olmasa da, üçüncü ve daha sonraki tapu tahrir defterlerinde daha dikkatli değerlendirildi. Kimi zaman ise genel olarak "mal-i seyfi" ya da "harac-ı eşcar" kategorisi altında geçiyordu. Bu dönemde üzüm şırası da ayrı bir ürün olarak ve önemli miktarlarda kayıtlara geçti.[73] Bu iki üründeki artış, üzüm bağlarının genişlediğini mi gösteriyordu? Bu kategorilerin neleri kapsadığı tam olarak bilinmemekle birlikte, aynı dönemde yaz meyve ve sebzeleri ile ağaçlar da daha dikkatle kayda geçirilmeye başladı. Nedeni bilinmese de, üzümün daha çok üretildiği ve daha özenle kaydedilmeye değer bir ürün olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

VERGİ YÜKÜ

Vergilendirme ve üretim konularını inceledikten sonra şu soruyu ele almak gerekir: Osmanlı vergileri köylüler üzerinde nasıl bir yük oluşturuyordu ve bu dönemde üretim ve nüfus dengeli bir biçimde mi arttı, yoksa biri ötekini aşıyor muydu?

Aşağıdaki tablo (Tablo 3.2) yetişkin erkek başına (hem hane reisi hem de bekâr erkekleri kapsar) düşen ortalama vergi miktarını gösterir. Bu rakam, tapu tahrir defterinde bir köy için belirlenen toplam vergi yükünün köydeki yetişkin erkek sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Büyüklükler değiştiği için yalnızca nüfus sayısını ya da vergi gelirini vermek, yanıltıcı olabileceğinden, tablonun amacı, köylerin görece refahını ve köyler arasında görülebilecek değişiklikleri yansıtmaktır. Tabloda, bundan sonraki bölümde ele alınacak köyler kullanılmıştır.

---

72 Bkz. Cohen ve Lewis (1978), s. 55, 62-3, 96, ve 101; ve Cohen, çeşitli yerlerde. Zeytin ve zeytinyağı konusunda daha fazla bilgi için bkz. Dördüncü Bölüm, "Beni Zeyd Nahiyesi"

73 Mokovsky (1984), s. 112.

TABLO 3.2 YETİŞKİN ERKEK BAŞINA ORTALAMA VERGİ (AKÇE)

Köy	III. Defter	IV. Defter	Değişim %	
Ebu Dîs	53	135	[%15]	%155
Ayn Kerim	87	121		39
Bittîr	44	98	[17]	122
Beytüllahm	57	124	[22]	117
Beyt Câlâ	34	110	[20]	224
İnab	150	144		— 4
Rîhâ	302	731	[21]	142
Fâgûr	81	118		46
Cîb	74	168		127
Beni Zeyd bölgesinden bazı köyler:[74]				
Abvîn	169	147		—143
Accûl	66	89		35
Arûrâ	151	182		21
Attâra	58	60		03
Deyr Dibvân	132	178	[8]	35
Deyr Gassânâ	101	274	[14]	171
Calcilye	266	316		19
Kefr'Ana	165	97		—41
Kefr'Akab	32	67		109
Mazâri	273	467	[9]	71
Karâvâ	327	673	[6]	106
Ramnûn	147	140		—5

En sağdaki sütunda, bir defterden ötekine görülen değişiklik yüzde olarak belirtilmiştir. İkinci ve üçüncü defterler arasında, köylerin çoğunda yetişkin erkek başına ortalama vergi tahminlerinde artış olmuştur. Nüfusun arttığı yerlerde, ortalama vergi artışı üretim artışına bağlıydı. Ama köylerin neredeyse yarısında ortalamalar, nüfus azalması yüzünden yükseldi. Bu durumdaki köyler için yetişkin erkek sayısındaki azalma köşeli parantezlerle belirtilmiştir.

Vergiler tarımsal üretim üzerinden sabit bir orana göre ve/veya ağaç, koyun, vb. başına hesaplandığından, yetişkin erkek başına ortalama vergi tahminindeki artış, dördüncü tahrir defteri boyunca süren genel üretim artışını gösterir.[75]

Cizye Hıristiyan köylüler için ne ölçüde ek bir vergi yükü oluşturu-

---

74 Sancağın bu kuzey bölgesi Dördüncü Bölüm'de ele alınacaktır.

75 Burada sunulan köylerin bir bölümü Ek 1'deki tablolarda da yer aldı ve Dördüncü Bölüm'deki incelemede örnek olarak kullanıldı.

yordu? Köyün tarımsal vergi yükünü Müslümanlarla eşit olarak paylaştıkları varsayılırsa,[76] toplam verginin (hasıl) yetişkin erkek (Müslüman ve Hıristiyan) sayısına bölünmesiyle elde edilen rakamlarla oluşturulan aşağıdaki tablo (Tablo 3.3) hane başına yaklaşık kaç akçe düştüğünü gösterir.

Deyr Abân, Nahhâlîn ve Takû gibi orta büyüklükte ve Müslüman-Hıristiyan karışık nüfusa sahip köylerde 952/1545 tarihli üçüncü tapu tahrir defterinde yer alan 80 akçe cizye, tarımsal üretime göre yetişkin erkek başına düşen ve köylere göre sırasıyla 59 akçe, 109 akçe ve 87 akçe olan ortalama vergi yüküne eşit ya da hatta daha fazladır. On beş yıl sonra, dördüncü tapu tahrir defterinde üretim artmış ve 80 akçe cizye, sırasıyla 198 akçe, 169 akçe ve 267 akçeye yükselen yetişkin erkek başına düşen vergi yükünün neredeyse yarısı olmuştur (Tablo 3.3). Bu kaba hesap bile, cizyenin Hıristiyan haneler için önemli bir vergi yükü olduğunu, ama cizye oranı üretimle aynı oranda artmadığı için, görece ağırlığının gittikçe azaldığını gösterir.

TABLO 3.3 VERGİ YÜKÜNÜN HESAPLANMASI

Köy	III. Defter	IV. Defter
Deyr Abân		
Müslümanlar (hanehalkı ve bekârlar)	20	23
Hıristiyanlar (hanehalkı ve bekârlar)	22	23
Toplam[77] (akçe)	2500	9145
Hane başına (akçe)	59.5	198.8
Cizye (akçe)	80	80
Nahhâlîn		
Müslümanlar (hanehalkı ve bekârlar)	27	24
Hıristiyanlar (hanehalkı ve bekârlar)	7	7
Toplam (akçe)	3706	5231
Hane başına (akçe)	109	169
Cizye (akçe)	80	80
Taku		
Müslümanlar (hanehalkı ve bekârlar)	115	105
Hıristiyanlar (hanehalkı ve bekârlar)	14	5
Toplam (akçe)	11188	29318
Hane başına (akçe)	87	267
Cizye (akçe)	80	80

76 Belli bir köyde herkesin vergi payının eşit olduğunu varsaymak yanlış olabilir. Muhtemelen, hanelerin toplam üretimdeki görece payına dayanan duruma göre ödeme biçimleri vardı.

77 "Hasıl" kapsamına buğday, arpa, harac-ı eşcar, zeytinyağı ve hayvanlar giriyordu. Bu vergiler ayrı ayrı toplandığından bad-i hava hasıl kapsamına girmiyordu.

16. yüzyıl boyunca vergi gelirlerinin dağılımının değişmesi, üretim artışının bir başka kanıtıdır. İlk tapu tahrir defterinde hass-ı şahiye, sancakbeyine ya da zeametlere herhangi bir gelir ayrılmamıştır. Bu durum, defterde görülen düşük gelirlerin doğal bir sonucuydu ve belki de ilk dönemde gelirlerin bir ölçüde önceden bilinemeyişinden kaynaklanıyordu. Birkaç kişiye tımar verildi, ama yerel kırsal gelir, vakıfları desteklemek amacıyla kullanılıyordu ya da defterlerde özel olarak belirtilmemişti. İkinci tapu tahrir defterinde birçok köy, tımar ya da tımar bölümleri olarak ayrıldı. Tablo 3.4'teki rakamların ortaya koyduğu gibi, tahıl vergilerinin dağılımı 16. yüzyıl boyunca görece aynı kaldı. En önemli değişiklik, hass-ı şahiye ayrılan bölümün düştüğü, tımar ve vakıflara ayrılan bölümün ise çok yükseldiği zeytinyağı üzerinden alınan vergilerin dağılımında görüldü. Ama bu durum yukarıda belirtilen zeytinyağı üretimindeki değişikliği de yansıtıyor olmalı. Bu dönemde cizyenin daha büyük bir bölümü de vakıflara ayrıldı.

Daha önce tımarlara ait olan köy gelirleri, dördüncü defterden sonra daha çok hass-ı şahi ve hassı-ı mir-i liva'ya ayrıldı.[78]

TABLO 3.4 II. VE III. DEFTERLER ARASINDA GELİR DAĞILIMINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER, [79]

	Buğday	Karışık Tahıl	Zeytinyağı	Mukataat, Rıusum, Bad-i hava	Cizye
Hass-ı şahi					
Eski	%12	%7	%33	%11	%83
Yeni	12	6	0.3	13	68
Hass-ı mir-i liva					
Eski	2	3	24	9	
Yeni	4	4	4	10	
Zeamet/tımar					
Eski	36	39	5	20	
Yeni	35	39	18.6	23	
Vakıflar[80]					
Eski	48	50	38		17[81]
Yeni	48	50	77		32
Mülk					
Eski	0.4	0.1			
Yeni	0.5	0.1			

78 Bkz. Lewis (1979), s. 123.

79 İcmal defteri 283'den.

80 Bu kategoriye hangi vakıfların girdiğini gösterecek bir bilgi yaktur.

81 "Halilü'r-rahmân ve Sahra-i Şerif vakfının parçası" alarak nitelenir.

Vergi dağılımında görülen bir başka değişiklik, üçüncü defterle birlikte öşür hesabının değişmesiydi. Yüksek öşürden sağlanan ek gelirler sırasıyla hass-ı şahiye, sancakbeyine, zeamet ve tımar sahiplerine ve dahası başka vakıflara ayrıldı. Vakıfların başka türlü vergilendirilmeyen gelirlerinden öşür alan devlet, böylece gelirlerin o zamana kadar "kilitli sandık" gibi görünen bölümünü ele geçirmeyi başardı.[82]

Kudüs'te Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan adına büyük bir yeni vakıf kurulmasıyla vergi dağılımında önemli değişiklikler oldu. Vakıf, Kudüs sancağında daha önce sancakbeyine ayrılmış olan kimi tarım gelirleri yanında öteki sancaklardaki tarım gelirlerini de ele geçirdi.[83] 1550'lerin başında kurulan vakıf, ilk kez dördüncü tapu tahrir defterinde belirtildi. 16. yüzyılda kurulan öteki küçük vakıflar, genellikle Kudüslü özel mülk sahiplerine aitti.[84]

Artan üretimden kaynaklanan gelir artışları 16. yüzyıl ortalarında yerel koşullarda genel bir düzelme olduğunu da gösteriyor olabilir. Yukarıda sözü edilen gelişen sabun sanayisi, üretim düzeyini sürdürmek ve artırmak için gittikçe daha çok ve makul fiyatla zeytinyağına gereksinim duyuyordu. Artan üretim, yüzyıl ortasında Filistin'den Mısır ve Rodos (1522'de alındı) gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun komşu yörelerine yapılan yaygın tahıl dışsatımını olanaklı kıldı. Fermanlarda, özel bir emir verilmedikçe kâfirlerle tahıl ticareti yapılması kesin olarak yasaklanmakla birlikte Doğu Akdeniz'den buğday almak üzere Ragusa gibi uzak yerlerden tüccarlar geliyordu.[85]

16. yüzyılda Languedoc'taki nüfus ve ekili alanlarda uzun vadeli artışı ele alan LeRoy Ladurie'nin görüşlerine bir göz atıldığında, tapu tahrir defterlerindeki rakamların ortaya koyduğu aynı temel eğilimi görebiliriz.[86] Osmanlı yönetiminin ilk elli yılı içinde Filistin'de ve Osmanlı Suriyesi'nde görülen nüfus ve ekili alan artışı, Osmanlı yönetiminin olumlu etkisi yanında vebadan sonra gerileyen bu alanların doğal bir toparlanma sürecine girmesiyle de açıklanabilir. Osmanlılar'ın yeni bir siyasal istikrar ve ekonomik düzenleme getirdikleri kesindir, ama bu durum 16. yüzyılda kendiliğinden işlemekte olan öteki doğal süreçle aynı zamana rastlamış olabilir.

---

82 Venzke (1986b), s. 321.

83 Beyt Câlâ, Beytüllahm, Beyt Kîsâ, Beyt Likyâ ve Bukayat el-Dân köylerinde. Mir-i liva daha sonra öteki gelirlere de uygulandı.

84 Powers (1984), s. 199.

85 Bkz. Heyd (1960), s. 128-33.

86 Ladurie (1974).

Yine de, burada bizi ilgilendiren yerel köylülerin durumudur. Köylülerin yükümlülükleri kanunnamede açıkça belirtilir. Kanunname yerel vergi koyma uygulamalarını ve toplanan vergileri gösterir. En dikkati çeken nokta, çift resminin ne kanunnamede ne de sicillerde yer almamasıdır. Muhtemelen daha önce bu bölgede böyle bir vergi alınmıyordu. Anadolu'da ve Balkanlar'da çift resmi, köylülerin sipahiler ya da timar sahipleri için yapmak zorunda oldukları hizmetin yerini alan bir parasal yükümlülüktü.[87] Bunlar bu bölgelerde Bizans yönetiminden kalma uygulamalarsa, o zaman Bizanslılar'dan sonra Filistin'i yöneten Araplar, Haçlılar, Eyyübiler ve Memlûkler döneminde ortadan kalkmış olabilirler.

Vergi hükümleri açısından incelendiğinde kanunnamenin çok kesin ve ayrıntılı olduğu görülür. Ama bu hükümler yerel koşulların çok iyi bilindiği varsayımına dayandığından, Osmanlılar'ın yaptırımları kolayca uygulatamadıkları düşünülebilir. Bu durum, Osmanlı vilayet yönetiminin özellikle belli bir bölge yeni ele geçirildiğinde, karşılaştığı açmazlardan birine işaret eder. Osmanlı yönetiminin dış yapısı ya da üst yapısı Osmanlıydı ve birçok vilayet yönetimi ortak özelliklere sahipti: Bir sancakbeyi, sipahiler, bir kanunname, tarım vergileri, kent vergileri, ticaret vergileri, cizye, subaşılar, kadılar, yeniçeriler gibi. Bu çerçeve içinde ya da altında, özgül düzenlemeler ve vergiler ile görevlilerin işlevleri, kanunnamede de belirtildiği gibi, bir ölçüde örfle belirleniyordu. Böylece kanunnamedeki karmaşık anlatımlar, geliri toplayanları büyük ölçüde yerel halka dayanmaya zorluyordu. Osmanlı sultanı yazılı yasalara saygı duyan bir yönetim biçimine bağlı olduğu ve bu bağlılığı taşra görevlilerinin de göstermesini sağlayabilecek güçte olduğu sürece, köylüleri de kapsayan yerel kişilere belli bir iktidar alanı bırakıyordu.

87 İnalcık (1989), s. 110.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GERÇEK HESAPLAR VE MUHASEBE

Fe fark beyne husab es-serai ve husab el-kurai[1]
(Sarayın hesabı köylününküne uymaz.)

Köylülerle Osmanlı yetkililer arasındaki ilişkiler, yukarda sunulan yapısal şemadaki kadar basit değildi, pratikte çok daha karmaşıktı Bu bölümün konusu olan vergi ödeme, köylü-görevli etkileşiminin bağlantı noktasıydı; alışılmış yıllık tarımsal süreci belirliyor ve bölümlendiriyordu. Aşağıda, kırsal yönetimin bu temel özelliğini değişik yönleriyle örnekleyen birkaç olaya dayanarak vergi ödeme ve toplama üzerinde durulacaktır. Tapu tahrir defterlerinde yer alan tahmini vergi miktarlarıyla sicillerdeki gerçek miktarları arasındaki farklar tapu tahrir defterleri verilerinin niteliğini daha net gösterir. Anılan olaylara ilişkin tapu tahrir defterleri verilerini kapsayan tablolar Ek 1'de bulunabilir. Sicillerde kaydedilen dalgalanmalar, tarımsal üretimdeki yükseliş ve düşüşlerin yıllık vergi gelirlerini nasıl etkilediğini gösterir, böylece ayrı ayrı her bir yıl için gerçekçi bilgiler ediniriz. Vergi ödeme ve toplamada karşılaşılan güçlükler, köylülerle görevliler arasındaki gerilimin yalnızca sayısal anlaşmazlıklardan kaynaklanmadığını ortaya koyar.

EBU DÎS

Ebu Dîs'te yetiştirilen ana ürünler buğday ve arpaydı, ayrıca üzüm, zeytin, çeşitli meyveler ve fasulye de üretiliyordu, Kudüs'ün doğu-güneydoğusuna üç-dört kilometre uzaklıkta, büyük bir olasılıkla bugünkü Ebu Dîs köyüyle aynı yerdeydi. El-Halil ve Nablus arasındaki dağlara yerleşim

1 Köylü atasözü Finn (1879), s. 44'te aktarılıyor.

zaman içinde görece süreklilik gösterdi. Bugün buradaki çoğu köyün adı, Osmanlı tapu tahrir defterlerinde bulunabilir.[2] Nüfusu tümüyle Müslümanlar'dan oluşan Ebu Dîs, 16. yüzyıl boyunca sancağın en kalabalık köylerinden biriydi; üçüncü ve dördüncü tahrirlerde köyde yaşayan yetişkin erkek sayısı 100'ün üzerinde gözükmektedir, demek ki, Ebu Dîs'in toplam nüfusu birkaç yüz kişi civarındaydı.[3] Dördüncü tahrir yapıldığında, Kudüs çevresindeki kırsal nüfus genel olarak artmaya devam ediyordu; Ebu Dîs'in nüfusu ise azalmaya başlamıştı. Eyaletin toplam nüfusunun gerilediği yüzyıl sonundaki beşinci tahrir döneminde bile, Ebu Dîs nüfusu ortalamadan daha hızlı azalıyordu.[4]

Ebu Dîs'te yetiştirilen ana ürünler buğday ve arpaydı, ayrıca üzüm, zeytin, çeşitli meyveler ve fasulye de üretiliyordu, keçi ve arılardan çeşitli ürünler elde ediliyordu. Selahaddin Eyyubi'nin soyundan gelenlerin vakfı, devletin saldığı tahıl vergisinin kısm payının üçte birini ve öteki ürünler üzerindeki vergileri alıyordu.[5] "Toplam ürün üzerinden" hesaplanan öşür ile keçi ve arı vergisi, sancakbeyinin zeametinin bir parçasıydı.

Ebu Dîs çok zengin bir köy değildi. Üçüncü deftere kayıtlı 118 yetişkin erkeğin yılda 6.250 akçe, kişi başına ortalama 53 akçe vergi vermesi öngörülüyordu. Bu rakamı bir tür refah göstergesi olarak düşünürsek, burada ele alınacak öteki köylerle bir karşılaştırma yapmak yararlı olacaktır.[6] Batıda Ayn Kerim köyünde yetişkin erkek başına ortalama vergi miktarı 87 akçeyken, kuzeyde Deyr Dibvân'da yetişkin erkek başına ortalama 132 akçeydi.[7] Son olarak, nüfusu çok kalabalık olan Beyt Câlâ'da kişi başına ortalama vergi yalnızca 34 akçeydi. Ebu Dîs nüfusu dördüncü deftere gelindiğinde düşmekle birlikte, aradaki dönemde gelirler iki katına ve yetişkin erkek başına ödenmesi gereken ortalama vergi 135 akçeye çıkmıştı.

2 Hütteroth ve Abdulfattah (1977), s. 12-14, 60-1.

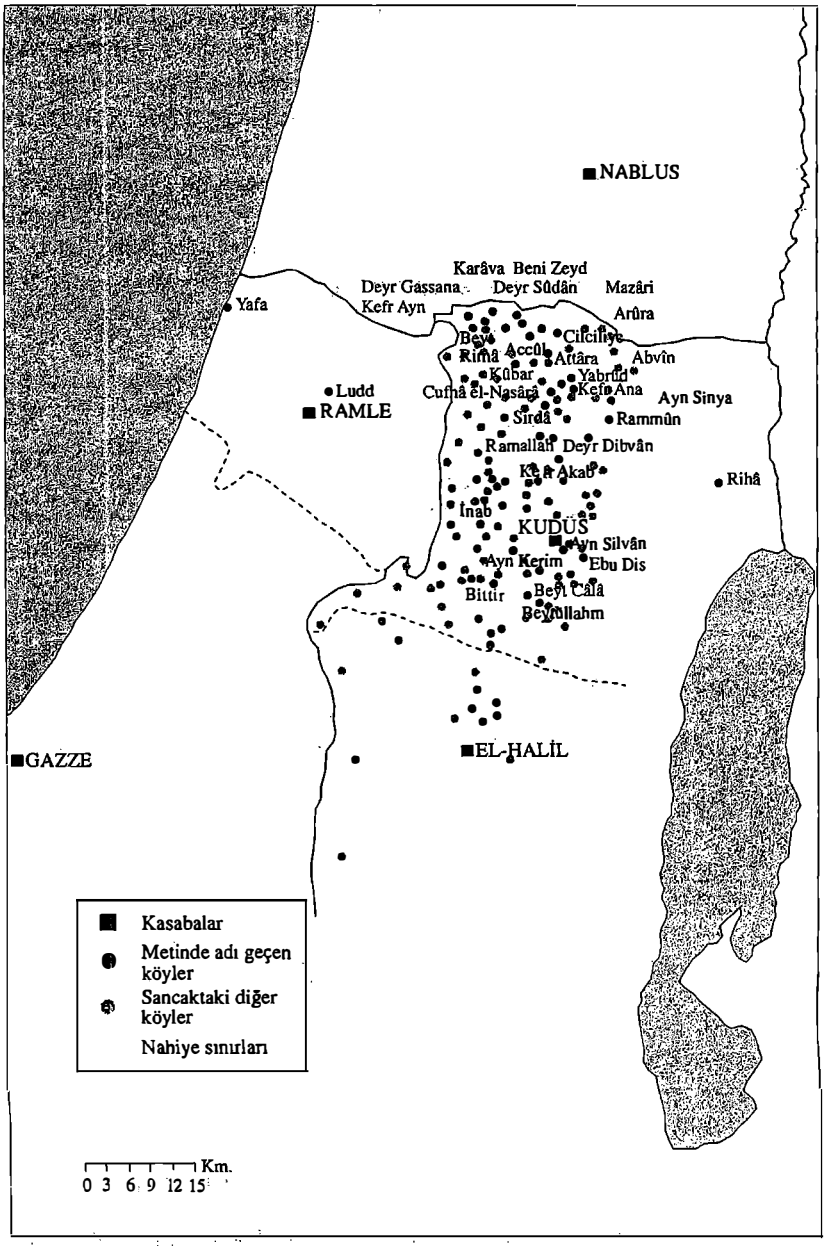
3 Toledano'nun hesaplamalarına göre hane sayısı temel alınarak sınıflanan köylerin büyük sıralamasında ilk yüzde üçe girer: Toledano (1984), s. 311.

4 Ek 1'de Ebu Dîs tablosunda verilen hane rakamlarıyla Toledano'nunkileri karşılaştırın, Toledano (1984), s. 309, Tablo III. Hantal olmakla birlikte, bu bölüme hem Miladi hem Hicri tarihleri aldım, çünkü ödenecek vergiler hicri yıla göre belirtildi. Tarihleri çevirirken Unot'tan (1984) yararlanıldı.

5 TTD 516/s.29'da bu vakıf daha kesin olarak "Şeyh Ahmed ve Şeyh Ali el-Hakkari" vakfı olarak belirtilir. Powers'ın, Selahaddin adını taşıyan üç vakıf, bir medrese, bir hankâh ve bir bimaristan bulunduğunu gösteren Kudüs vakıfları listesinde yer olmamıştır. Powers (1984), s. 166-9.

6 Bkz. Üçüncü Bölüm, Tablo 3. 2.

7 TTD 289: Ebu Dîs s.82, Ayn Silvân s.125, Deyr Dibvân s.130.

Harita 3. Kudüs Sancağı köyleri.

Tablo 4.1'de daha önceki bölümde ele alınan tapu tahrir defterlerinde Ebu Dîs'teki tarım vergilerine ilişkin bilgi yer alır. III ve IV başlığı altındaki sütunlar, üçüncü ve dördüncü defterlerdeki rakamları gösterir. Üçüncü defterde Ebu Dîs'in her yıl 10 girâra buğday, 5 girâra arpa ödemesi öngörülüyordu; 967/1560'ta her ikisi de 15 girâra'ya çıktı. Aynı dönemde Ebu Dîs'ten söz eden ve tablo 4.2'de gösterilen sicil kayıtları, Tablo 4.1'deki tahrir defteri rakamlarıyla karşılaştırılabilir. Tablo 4.2'deki rakamlar, adı geçen yerlerin ödemesi gereken gerçek vergi miktarlarını gösterir.

TABLO 4.1: TAPU TAHRİR DEFTERLERİNDE EBU DİS

ÜRÜN	III(952)	IV(967)
buğday[8]	10/4.800	15/7.200
arpa	5/1.300	15/3.900
öşür	2.084 akçe	4.537 akçe

TABLO 4.2: SİCİL KAYITLARINDA EBU DİS

Yıl	959	960	961	962	963	969
Buğday[9]		12		4	9	
Arpa		12		10	13	8
Öşür[10]	8000		6000		10400	

Vergilendirme ve ödemelerin nasıl gerçekleştiğini anlamak için kadı sicillerindeki davaları daha yakından inceleyelim.

1 Cemaziyülevvel 961/14 Nisan 1554'te Ebu Dîs'ten dört köy reisinin (El-Esad b. Şuayb, Ramazan b. Sa'd, Kisya b. Abdüldaim, ve Abdülaziz b. İbrahim Basîta), köyün bir önceki yılın (960) tahıl, yaz ve kış ürünleri, asma ve salatalalık ürününden vakfın payına düşen miktarın yarısı olan 6 girâra buğday ve 6 girâra arpa borçlu olduğu kadının huzurunda saptandı. İki hafta sonra, Ebu Dîs'ten üç köylünün daha (Halil b. Hadara, Musa b. Ebu Ulyan ve Cibran b. El-Ba'ci) köy ürününden aynı miktarı vakfa borçlu olduğu sicil kayıtlarına geçirildi.[11] Ebu Dîs'teki tahıl ürü-

8 Rakamlar "girâra sayısı"/akçe değerinden verilmiştir.

9 Tüm tahıl birimleri girâra olarak verilmiştir.

10 Öşür sultani altın olarak kaydedilmiş, ama burada topu tahrir defteriyle sicildeki rakamların daha kolay karşılaştırılabilmesini sağlamak için akçe olarak verilmiştir. Sultani altının gümüş akçeye oranı 1:80'di.

11 KS 28:970/s. 257; KS 28:1108/s. 287. Alınacak vergiler belirtilirken verilen standart ürün listesi değişiklikler gösteriyordu: *el-hinta ve'ş-şair ve bakiyetü'l-hububât ve's-seyfi ve'ş-şitavi ve'l-kurum ve'l-mekasi...* " *Mekasi*" (sebze bahçeleri) sözcüğü, tarım bağlamında yalnızca bu anlama gelmektedir. Nüveyri "yaz ürünleri" listesinde bu sözcüğü kullanmıştır.

nünden alınan tüm vergi vakfa ayrıldığından, vakıf payının yarısı olduğu belirtilen her iki borç, 960 yılı toplam tahıl vergisinin buğday ve arpanın her biri için 12 girâra olduğunu gösterir.

İki yıl sonra, 963/1556 baharında Ebu Dîs köylülerinin yarısının üç reisinin (El-Esad b. Şuayb, Musa b. Mus'ad ve Muhammed b. Ali b. el Basîta) köyün 962 yılı tahıl, yaz ve kış ürünleri, asma, salatalık ve öteki ürün vergilerinin yarısından vakfın payına düşen 5 girâra arpa, 2 girâra buğday borcu olduğu belirtiliyordu. Ebu Dîs'ten iki köylü daha, köyün 962 yılı tahıl, yaz ve kış ürünleri, asma, salatalık ve öteki ürün vergilerinin yarısının 4/5'i olan 1.62 girâra (116.5 mut) buğday ve 3.84 girâra (276.5 mut) arpa borçluydu. 962 yılının toplam vergi miktarı böylece 4 girâra buğday ve 10 girâra arpaydı.[12]

Bir yıl daha geçti. Recep 964/Mayıs 1557'de Ebu Dîs'den üç reisin (Musa b.Musad, el Esad b. Şuayb ve Abdülaziz b. İbrahim) 963 yılı tahıl, yaz ve kış ürünleri, asma ve öteki ürün vergilerinin yarısı olan 4.5 girâra buğday, 6.5 girâra arpa ve 7 sultani altın borcu vardı. Dört başka reis de aynı miktarda borç ödemek zorundaydı.[13] 963 yılının toplam borcu böylece 9 girâra buğday ve 13 girâra arpaydı. Bu durumun kadı huzurunda kayıtlara geçirilmesinden on ay sonra, reislerden biri, 11 girâra buğday ve arpa ve 7 sultani altın borçlu olduğu gerekçesiyle mahkemeye verildi. Reis para borcunu ödediğini ileri sürünce bu borç silindi, ama tahıl borcunu ödemek zorundaydı.

Son olarak Ramazan 970/Mayıs 1563 tarihli kayıtlara göre Ebu Dîs'ten beş vakfa, 969 yılı yaz ve kış ürünleri, asma, salatalık ve öteki ürün vergilerine karşılık 18 girâra arpa borçluydu. İkisi arpa borcunun yarısını, üçüyse öteki yarısını ödeyecekti.[14]

Sicil kayıtları böylece, önceden belirlenen miktarlara uymayabilen gerçek vergilendirme miktarlarını gösterir. Ebu Dîs'in buğday ve arpa borcu her yıl değişti. Bu dönemde buğday hasatındaki dalgalanmalar sonucu, üretim çoğunlukla beklenenin altında gerçekleşti; arpa daha sağlam ve güvenilir bir üründü ve üretim tahminlerin üzerinde gerçekleşerek belki de buğdayın açığını kapattı. Bu miktarların kaydedildiği sicil belgelerinde, ne bu rakamların tahrirdekine göre değişiklik gösterdiği, ne de tapu

---

12 KS 31:1563/s. 319; KS 31:1579/s. 321. Alınacak vergilerin ikinci yarısı, tam olarak birinciye eş olmayabilir. Burada biraz daha fazla buğday ve biraz daha az arpa belirlenmiştir. 72 mut = 1 girâra (KS 31:2134/s. 431.) Yıllık verginin geri kalan 1/5'i köy reislerinin payı olabilir.

13 KS 33:2049/s. 381; KS 33:2069/s. 386.

14 KS 44:1697/s. 283.

tahrir defterlerinin standart olduğu söylenir. Belli vergi ödemelerini konu alan sicil kayıtlarında tapu tahrir defterlerine gönderme yapılmaması, yıllık vergilendirmelerin tapu defterleri temel alınarak saptanmadığını düşündürür. Daha doğrusu, Ebu Dîs'te ürünlerden alınacak vergi miktarı, tapu defterinde belirtildiği gibi üçte bir oranına göre hesaplanır; bu miktar, her yıl, bekleneceği gibi, yağışa, tohumluk kalitesine, ısıya ya da zararlı baskınlarına göre değişir.

Köyün ödediği toplam verginin yıldan yıla değiştiğini ortaya koyan bir başka gösterge, öşür miktarıdır. Üçüncü defterde Ebu Dîs'in öşür miktarı 2084 akçe olarak kestirilmişken, dördüncü defterde bu miktar iki katın üzerinde artarak 4537 akçeye yükseldi. İki defter arasındaki sürede tahıl ürünü tahmini de ikiye katlanarak toplam 15 girâra'dan 30'a çıktı. Defterlere göre öşür "tüm gelir üzerinden", yani vakıf payı ayrılmadan tüm ürün üzerinden hesaplanmıştı.

Tahıl vergileri gibi, sicil kayıtlarındaki öşür miktarları da, tapu tahrir defterlerindeki kestirimlere uymuyordu. Öşür miktarlarındaki dalgalanmalar, vergi tutarlarının yıllık ürüne bağlı olarak değiştiği görüşünü destekler. 26 Mayıs 1553'te (12 Cemaziyülahir 960) Ebu Dîs'ten sekiz reis, Kudüs Sancakbeyi Faruk Bey'e 959 yılı öşürü 100 sultani altın borçlu olduklarını kabul ettiler. 100 sultani altın 8000 akçeye eşitti.[15] Köy reisleri Faruk Bey'in kethüdası[16] Fahreddin'e daha önce 49 sultani ödemişler ve kalan 51 altını o güne değin ödememişlerdi.[17]

Dört reisin daha 961 yılı öşür borcu 75 sultaniydi.[18] Beş reisle İsa bin Mus'ad'ın, sancakbeyine olan 963 yılı öşür borcu 130 sultaniydi.[19] 961 ve 963 yılı öşürleri, sırasıyla 6000 ve 10.400 akçeydi.

Defterlerdeki öşür miktarı tahminleriyle sicillerde alındığı belirtilen miktarların birbirine uymadığı Tablo 4.3'te görülebilir.

TABLO 4.3 EBU DÎS ÖŞÜRÜ (AKÇE)

Tapu tahrir defteri	III(952)				IV(967)
	2,084				4,537
Sicil kayıtları		959	961	963	
		8,000	6,000	10,400	

15 KS 30:645/s. 191. 1 sultani = 80 akçe.

16 Kethüda: bkz. Orhonlu ve Baer, "ketkhuda," *EI*², 4, s. 853-5. Bu unvan, özel görevleri betimliyordu, ama aynı zamanda herhangi bir "görevli yardımcısı" anlamına da geliyordu.

17 KS 27:834/s. 164.

18 KS 30:425/s. 127.

19 KS 33:1830/s. 340.

Vergi koyma ve ödeme işlerinin nasıl yapıldığını anlamak için, sicil kayıtlarındaki davaları daha yakından inceleyelim. Öşür, girâra başına saymaca bir fiyat belirleyerek hesaplanan ve 16. yüzyılın büyük bir bölümünde değişmeyen kestirimece tahıl değeri üzerinden hesaplanıyordu.[20] Defterlere göre, 1 girâra arpanın fiyatı 260 akçeydi. Oysa Şevval 963/Ağustos 1556'da arpanın gerçek fiyatı, girâra başına 360 akçeydi ve bu tutar varsayımsal fiyatı yüzde 34 oranında aşıyordu.[21] Bu durum, fiyatın mevsime göre ya da sicil kayıtlarında açıklanmayan başka nedenlerle değişmesinden kaynaklanabilir. Yine bu dönemde, kural olarak, gerçek fiyat kestirimlerden daha yüksek olabilir. Ama toplam ürünün üçte biriyle öşürün toplamına eşit olan 963 yılı buğday ve arpa borcuna bakıldığında (Bak. Tablo 4.2), öşürün tapu tahrir defterinde belirtilen yüzde onu yine de aştığı görülür. Gerçekte öşür, "tüm gelirin" yüzde 20'sine ulaşmıştır.[22]

Böylece Ebu Dîs köylülerinin ödediği öşür, tapu defterindeki rakamdan çok daha yüksektir. Üstelik bu köyde öşür "tüm gelir üzerinden", yani öteki vergiler düşülmeden toplam ürün üzerinden alınıyordu ve bu nedenle başka yerlerde olduğu gibi vakıf payından değil, doğrudan köylüden alınan bir vergi niteliğindeydi. Öşürün yüksek oluşu iki nedene dayanabilir: Ya ürün beklenenin çok üzerindeydi, ya da sancakbeyinin aldığı şişirilmiş öşür miktarı yasal hakkını aşıyordu. İkinci olasılık söz konusuysa,

---

20 Bkz. Makovsky (1984), Tablo V, s.120.

21 Bu fiyat, Ebu Dîs reislerinin sancakbeyine 140 sultani altın karşılığında 2,200 mut arpa sattıklarını ve her bir mut için 5 akçe alındığını belirten bir sicil kaydına dayanarak hesaplanmıştır. Bu fiyata göre 1 girâra = 360 akçeydi. Bkz. KS 31:2640/s. 539.

22 Bu, yukarıda, 9 girâra buğday ve 13 girâra arpa olarak belirlenen 963 yılı tahıl vergileri rakamlarına dayanarak hesaplanmıştır. Defterlerdeki varsayımsal 480 akçe/girâra buğday ve 260 akçe/girâra arpa fiyatlarına göre, 7.700 akçeye eşit bir vergi alınması gerekiyordu. Bu, 23.100 akçe tutan toplamın üçte biriydi. Buğday fiyatının da yüzde otuz sekiz oranında daha yüksek olduğunu varsayarsak, bu toplam 31.878 akçeye yükselir. Ama bu, yalnızca tahıllar için geçerlidir ve öşür vergisi, köyün öşür kapsamına giren tüm ürünleri üzerinden hesaplanır. TTD 516'daki rakamlara göre Ebu Dîs'te tahıl dışı ürünlerden alınan vergi, tahıl ürünlerinden alınan toplam verginin yüzde yirmi beşiydi. Bu nedenle köyün yeniden düzeltilmiş toplam vergisi 39.847 akçeydi. Son olarak, burada öşürün "toplam gelir üzerinden" (*an cümlet el-mütehassil*) hesaplandığını anımsarsak köyün toplam ürününün parasal değerini bulmak için öşüre bu son rakamı da eklememiz gerekir: 130 sultani ya da 10.400 akçesi yüzde yirmi öşür olmak üzere 50.247,5 akçe. Açıklama: Hesaplamada 1 sultani = 80 akçe olarak alınmıştır. Bu, önce, defterlerde yetişkin erkek başına 80 akçe olarak gösterilen ve 1 altın para olan cizye vergisine dayanarak bulunmuştu. Sancakbeyine arpa satışını konu alan ve 2.200 mut arpanın 140 sultani altına satıldığını ve her mut'un 5 akçe olduğunu belirten sicil kayıtları bu varsayımı doğruladı. 5x2.200 = 11.000; 11.000 140'a bölündüğünde 78.5 (KS 31:2640/s. 539).

dördüncü defterde Ebu Dîs nüfusunun azalması, bu verginin ağırlığına karşı bir tepkiden kaynaklanıyor olabilir.

Alışılmış işleyişin aksaması da nüfusun azalmasına katkıda bulunmuş olabilir. Yerel vakıf yöneticilerinin sık sık değişmesi köyden kaçışa yol açan etmenlerden biri olabilir. Yönetimde süreklilik olmayışı, muhtemelen vakfın ve vakıf mallarının süreklilik içinde yönetilmesini engellemiştir.

Şevval 960/Ekim 1553'te Şeyh Saadeddin eş-Şeref el-Maliki vakıf nazırıydı.[23] Şaban 961/Temmuz 1554'te kadı, Selahaddin vakfından tımar geliri alan[24] üç kişinin isteği üzerine Muhammed el-Fahûrî'yi nazırlığa atadı. Bu üç kişi, eski nazır yerinde olmadığı ve bu nedenle "vakıf gelirinin yitip yok olacağından"[25] korktukları için kadıya başvurmuştu. Yeni nazır Muhammed'e tahılı ve vakfın olan tüm malları alıp koruma izni verildi.[26] Ama üç ay sonra, Zilkade 961/Kasım 1554'te kadının önünde görülen bir davada Nuh el-Kadiri nazır görünüyordu. 1555 baharında, Muhammed el-Fahûrî yeniden Ebu Dîs nazırıydı ve en az Ramazan 970 Mayıs 1563 sonuna değin bu görevde kaldı.[27] Böylece iki yıl içinde dört ayrı kişi Ebu Dîs gelirlerine dayanan vakfın nazırı olarak görev yaptı.

Recep 962 ortaları/Haziran 1555 başında İstanbul'dan gönderilen bir emir, Ebu Dîs'teki sorunlara ilişkin bilgiler içerir. Köylülerle anlaşamayan nazır Muhammed el-Fahûrî İstanbul'a giderek sultana şu dilekçeyi sunar:

> kaza-i mezbûrede[28] vakıf-ı zürriyesi olub bi'l-fiil berat ile nazırı olduğu Ebu Dîs ve Tûr Zeytâ[29] nam karyelerin yazılı reayası âhar toprakda ziraat idüb ve bazıları çiftlerini[30] bozub maaşlarını âhar san'atdan durub ve bazıları âhar karyede sakin olub yerlerine gelmeyüb nizâ ederler imiş.

Sultan, dilekçede anlatılan durumun araştırılmasını emretti. Anlatılan doğruysa, aşağıdaki önlemler alınacaktı:

> Yazılı oldukları yerlerde evvelden ziraat edegeldikleri yerlerini bi'l-tamam ziraat eylemedimi, âhar toprakda ziraat eyleyeler ise onlardan iki öşür alınmak ka-

---

23 KS 26:282/s.62.

24 Müstehakkîn, vergi almaya hakkı olanlar.

25 *ve-yehşa 'ala malü'l-vakfi'd-deyâ ve't-telef*

26 KS 28:1572/s.394 1 Şaban 961/2 Temmuz 1554.

27 Nuh: KS 28:160/s. 53; Muhammed et-Fahûrî: KS 44:1697/s. 283.

28 Kadının yetki bölgesi.

29 Tapu tahrir defterleri ve sicillerde en-Tûr olarak da geçen bu köy, bugün Kudüs'ün doğusuna doğru Zeytin dağı üzerindeki et-Tûr köyü olmalı.

30 Burada çift, köylülerin ekmekle sorumlu oldukları toprak parçaları anlamına gelir.

nundır. Bir öşür buna ve bir öşür sahib-i arza aldırasız ve şol raiyyetler ki ziraat edegeldikleri yerleri ziraat etmeyüb varub âhar karyelerde sakin olalar ve göçüb giden ise on yıldan beride olalar onun gibileri göçürüb geri karyelerine getüresiz ama göçüb gideli on yıldan ziyade ise göçemek olmaz kanun üzere ve defter mucibince rüsum-ı raiyyetlerini[31] alıveresiz.[32]

Dilekçe, yukarıda yüzde 20 öşür alındığı görülen sicil kaydından aşağı yukarı bir yıl önce verilmişti. Bu kayıttan önceki yıllarda da öşürün normal yüzde 10'u aştığı görüldü. Bölgenin en zengin köyleri arasında olmayan Ebu Dîs'ten kimi köylüler ağırlaşan öşüre tepki olarak köyü terk etmiş olabilir.[33] Fermanda belirtilen resmi tutum, bu köylülerin kim olduklarını belirlemek ve on yıldan uzun bir süre köyden uzaklaşanları koruyan yasal sınırlamaya rağmen, bir an önce köylerine geri getirmekti.[34] Çifte öşürle korkutma, uygulanabildiğinde köylüleri geri döndürmeye yetecek sertlikteydi. Ama köyün normal öşürü dayanılmaz ağırlıkta idiyse, köyden ayrılma cezası o kadar ağır görülmeyebilir. Bu olayda söz konusu köylülerin Ebu Dîs'e dönüp dönmediğini ya da geri getirilip getirilmediğini bilmiyoruz, ama dördüncü deftere gelindiğinde köyün toplam nüfusu bir önceki deftere göre azalmıştı. Yüzyıl boyunca gözlenen genel nüfus artışına karşın, Filistin topraklarında gerçek bir nüfus baskısı olduğunu gösterecek bir kanıt yoktur. Tersine, köylü hareketlerine yakından bakıldığında, gerçek ya da olası bir emek sıkıntısının söz konusu olduğu düşünülebilir.

Ebu Dîs'teki vakıf gelirlerinden yararlananların kaygıları, birkaç yıl içinde sık sık nazır değişmesi, ve kaçan ya da köyden ayrılan köylülerin varlığı, köyün alışılmış düzeninin aksadığını ortaya koyan tutarlı göstergelerdir. Aynı zamanda, Ebu Dîs gibi Kudüs kentine yakın bir köyün bile gerektirdiği yoğun ilgi ve sürekli denetim, köylülerle yerel otoriteler arasındaki bağların ne kadar zayıf olduğunu ortaya koyar.

Üstelik, Ebu Dîs köylülerini yakından izlemek zorunda olan nazır

---

31 Raiyyet rüsumu, reayanın ödemek zorunda olduğu çift resmi, öşür ve bad-i hava gibi her tür vergidir (İnalcık, 1954, s. 594). Burada çift bozan resmi anlamına kullanılmış olabilir (bkz. Üçüncü Bölüm, n.10), ya do bu bölgede normal olarak toplanon öşür ve bad-i hava resimleri anlamına gelebilir.

32 KS 32: s. 124.

33 Benzeri bir sonuç için bkz. Foroqhi (1992), s. 28.

34 947/1540 yılı Erzurum Konunnomesi, BBA-TTD 700: "Ve reoyo toifesi ki elinde yeri olub müteferrik ola sipahi göçürüb yerine getürmek konundur. Amma on yıldon ziyade vorub bir yerde mutovottın olon kimesneyi göçürüb getürmek memnu'dur" (Borkon, 1943; s. 65.) Borkon'ın bu kitabında Trabzon (s. 60), Sofyo (s. 253) ve Silistre (s. 283) kanunname örnekleri de yer alır.

Muhammed'in, köylüler üzerinde sandığı kadar mutlak bir otoritesi de yoktu. Cemaziyülevvel 962/Mart-Nisan 1555'te Muhammed, kadı önünde Ebu Dîs'ten birkaç köylünün "kendi izni ya da bilgisi dışında" sattıkları yeşil fasulyeyi keyfi bir biçimde kullandıklarını (*tasarrafû fî*)[35] ileri sürdü. Köylüler Kudüs pazarında fasulyeyi satarken yakalandılar ve yaptıklarını kabul ettiler, ama subaşıdan izin istediklerini ve onun da fasulyeyi satmalarına izin verdiğini söylediler.[36] Nazır olarak, tasarruf hakkı vakfa ait olan mallar üzerinde söz hakkına sahip olduğunu varsayan Muhammed'in otoritesi, kent sınırları içinde yerel kolluk gücü işlevini üstlenen Osmanlı görevlisi subaşının otoritesiyle çatışıyordu.

Her bir köyün yönetimi ayrı ayrı ele alındığında, yerel örgütlenmenin belli özellikleri ortaya çıkmaktadır. Bu tek köyle bağlantılı çeşitli kişiler, İkinci Bölüm'de ele alınan otorite yelpazesini gösterir. Bu otorite yelpazesinin bir ucu Osmanlı görevlilerine, öteki ucu da köylülere uzanıyordu. Ebu Dîs'in yıllık vergileri, her biri içinde yaşadığı cemaatten gelir toplamak zorunda olan birkaç sorumlu kişi aracılığıyla toplanıyordu. Köy hesaplarını izlemek için gerekli olan defter tutma işlemlerinin bölük pörçük oluşu ve yukarıda belirtilen öteki güçlükler, tapu tahrir defterlerinin görünüşteki düzen ve sürekliliğinin gerçekte bulunmadığını gösterir.

AYN KERİM

Kudüs'ün yedi kilometre kadar güneybatısındaki Ayn Kerim köyünde bugün, kuzeye bakan küçük vadinin eteklerinden aşağıdaki çukur vadiye set set inen üzüm bağları yer alır. Hıristiyan geleneğine göre Vaftizci Yahya'nın doğum yeri olarak tanınmakla birlikte 16. yüzyılda köyün tüm halkı Müslümandı. Köydeki pınara (*ayn*), Meryem buraya geldiği için Hazreti Meryem Pınarı (*Ayn Sitt Miriam*) denirdi. 14. Louis döneminde (1638-1715) padişahın Ayn Kerim'i Fransiskenlere verdiği söylenir.[37] Osmanlı tahrir defterlerine göre, Osmanlı yönetiminin ilk yirmi beş yılı içinde köydeki hane sayısı ondan otuz dokuza yükseldi, üretim yüzde 50-60 oranında arttı ve 16. yüzyılın geri kalan dönemi boyunca nüfus ve gelir değişmedi. Buğday, arpa, keçi, üzüm, zeytin ve keçiboynuzu ürünü

---

35 Tasarruf, köylü hakları açısından özel anlamları olan bir sözcüktür. İşlendiği sürece miras olarak bırakılabilen ve köylünün elinden alınamayan belli bir toprak parçasını kullanmak ve buna sahip olmak hakkı anlamına gelir (bkz. Lewis, 1979, s. 116-18). Bu olayda, fasulyenin "izinsiz satılması" bu kullanımın sınırlarının aşılmasıdır.

36 KS 30:140/s. 39.

37 Condor ve Kitchener, *Survey of Western Palestine*, Londra, 1883; yeniden basım, 1970, c. III, s. 19-20, 60-1.

vergilerinin üçte biri Kudüs'teki Mağribi zaviyesi vakfına gidiyordu.[38] "Tüm ürün üzerinden" alınan öşür, Ayn Kerim'in birkaç kilometre kuzeyindeki Kulûnya köyünün öşürünü de içeren bir tımarın parçasıydı.[39] Tablo 4.4'te Ayn Kerim'in ödemesi beklenen ve ödediği vergi tutarları, tapu defterlerine ve daha aşağıda sicil kayıtlarına göre gösterilmiştir.

TABLO 4.4 AYN KERİM GELİRLERİ (SULTANİ ALTIN CİNSİNDEN)

Tapu tahrir defterlerine göre[40]					
Defter/Yıl	III(952)	IV(967)			
Toplam(hasıl)	50	62			
Öşür	17	21			
Sicil kayıtlarına göre					
Yıl	959	962	963	966	968
Toplam vakıf payı	49[41]	44	40	3/40/41/45	30
Öşür			5		14

15 Cemaziyülevvel 960/29 Nisan 1553'te Mağribi Şeyhi ve zaviye vakfının nazırı Şeyh Şehabeddin Ahmed bin Abdürrezzak, Ayn Kerim'den üç reisin (Ahmed el-Fahl, Zan b. Dibyan, ve Muhammed b. el-Ama) 959 yılı ürününün yarısından vakfın hissesine düşen 1900 akçeyi ödemekle yükümlü olduklarını ileri sürdü. Köy reisi oldukları için üç köy-

38 Tapu tahrir defterlerine göre zaviye Selahaddin tarafından kurulmuştur, ama Mucireddin vakfın 703/1303'te Şeyh Ömer b. Abdullah b. Abdülnabi el Magribi el-Masmudi el-Mucerred tarafından kurulduğunu söyler. Vakfiye (vakıf sözleşmesi) Ayn Kerim'i "işlenmiş ve işlenmemiş toprak... kayalık ve ovalık... ve toprağı işleyeceklerin (*fellâhîhâ*) kullanacağı terk edilmiş evler... küçük bir meyve bahçesi, nar ve öteki (meyve) ağaçları, suyu köydeki çeşmeden sağlanır, eski [Rûmi, yani Rumânî] zeytin ağaçları, ve harnup, ırıcır ve meşe ağaçları..." diye betimler (Tibawi, 1978, s. 11). Ayrıca bkz. Muciredddin (1973), c. 2, s. 45-6; ve ilk tapu tahrir defteri: TTD 427/s. 277. Daha sonraki tüm defterler bu ilkini kopye etmiştir. Kudüs'te yaşayan Kuzey Afrika kökenli Magribiler için bkz. Cohen ve Lewis (1978), s. 34-5, 82-3; Goitein, "al-Kuds," *EI²*, 329, 331; ve Burgoyne (1987), s. 261. Zaviye vakfı konusunda bkz. Weigert (1990) s. 28-30.

39 Tümüyle Kudüs'teki Şeyhünniye Medresesi'ne vakfedilen Kulûnya konusunda bkz. Pawers (1984), s. 179. Kulûnya ve Ayn Kerim öşürleri birlikte bir tımar oluşturuyordu. TTD 289'da ikisinin birlikte Reyhan sipahiye ve TTD 516'da Abdullah sipahiye verildiği belirtilir.

40 Buradaki tüm rakamlar akçe cinsinden belirtilmiş ve 80 akçe/sultani oranıyla sultani altına çevrilmiştir.

41 Bu rakam akçe olarak verilmiş, ama 80 akçe/sultani oranıyla sultaniye çevrilmiştir.

lünün ödeyeceği tutardan yüz akçe düşüldü. Kalan 1.800 akçe 600'er akçelik üç taksitte ve 1 Recep/13 Haziran, Şevval'ın sonu/8 Ekim ve 6 Aralık (yılın son günü) tarihlerinde ödenecekti. Şeyh Şehabeddin aynı gün içinde Ayn Kerim'den iki kişinin daha verginin öteki yarısını ödemekle yükümlü olduğunu ileri sürdü.[42]

Ertesi bahar sicil kayıtlarına üç köy reisinin (Dibyan b. Ali, Muhammed b. Halil el-Ama, ve Kattab b. Ganim), 960 yılı asma, zeytin ve bahçe dışında buğday, arpa, öteki tahıllar ve salatalık gelirlerinden vakfın payına düşen 100 mut buğday ve 100 mut arpa borçları olduğu yazıldı. Dibyan'ın borcu 84,5 mut (yarısı buğday, yarısı arpa), Muhammed'inki 50 mut ve Kattab'ınki 65,5 mut'tu ve bunların Kudüs'teki zaviyeye teslim edilmesi gerekiyordu.[43]

Üçüncü defterdeki (952) rakamlarla karşılaştırıldığında Ayn Kerim'in 959 yılı gelirleri tahrir tahminlerine neredeyse tam olarak uyuyordu. Bir yıl sonra yalnızca 200 mut istenmesi, tahıl üretiminin çok düştüğünü gösterir. Tapu tahrir defterine göre Ayn Kerim gelirlerinin büyük bir bölümünü tahıl oluşturduğundan, aynı yıl toplam gelirin çok düşük, tapu tahrir defterinde belirtilenin üçte birinden de az olduğu söylenebilir.[44] 959 yılı ürünü, anlaşılan vakfın Ayn Kerim'den elde ettiği kısa süreli bir yüksek gelirdi. On yıl için belirlenen 49 sultani vergi, on yıl içinde azalarak 968'de 30 sultaniye indi. Ama dördüncü defter, Ayn Kerim'in meyve ağaçları ve üzüm şırası geliri tahminlerinde 1,000 akçe artış olduğunu gösterdi.[45]

Yalnızca toplanan vergi miktarı değil, toplama yöntemi de değişti. Yukarıda belirtilen yönteme göre Recep 963/Mayıs 1556'da yeni bir nazır ve Magribi şeyhi nezaretinde, Ayn Kerim'den beş reisin (Dibyan b. Ali, oğlu Zan, Ahmed al-Fahl, Muhammed b. Halil ve Ahmed b. Dib) 44 sultani altın borçlu olduğu doğrulandı. Bu, 962 yılı tüm köy gelirlerinden vakfın payına düşen tutardı. 44 sultaninin 2.5'u, reislerin hakkı olarak düşüldü. Kalan 41.5 sultani, 959 gelirlerinde olduğu gibi, hicri yılın sonuna kadar ödenmek üzere üç eşit takside bağlandı. Borcun tümü, reisler arasında dörde paylaştırıldı.[46]

---

42 KS 27:640 ve 641/s. 124.

43 KS 28:1215/s. 309.

44 Üçüncü ve dördüncü defterlerde Ayn Kerim'den 5 girâra (= 360 mut) buğday ve 4 girâra (= 288 mut) arpa alınması öngörülüyordu. Bkz. TTD 289/s.135 ve TTD 516/s.49.

45 TTD 516/s.49.

46 KS 31:1784/s.362.

Öte yandan ertesi yıl kayıtlarında sipahilerden Murad b. Abdullah subaşı, Ayn Kerim'in 963 yılı ürün gelirinden vakfa 40 sultani borcu olduğunu doğruladı. Bu doğrulamanın yapıldığı Recep 964/Mayıs 1557 tarihinde Murad 15 sultani ödemişti ve kalan 25 sultaniyi hicri yılın sonuna kadar (Ekim sonu) ödeyecekti. "Vakıf parası üzerinden" alınan öşürden iki sultani, hil'at parası olarak köy reislerine verildi.[47] Murad 5 sultani öşürü sipahi el-Hac Ali b. Yusuf'a verdi.[48]

Murad, Ayn Kerim vergi gelirlerini toplama hakkını almıştı. İlk olarak 963 yılı vergilerini 964'te başarıyla topladı. Murad, vakıf payının öşürünü tımar sahibine vermek ve köy reislerinin parasını ödemekle yükümlüydü. Dolayısıyla artık ürün ya da paranın vakfa verilmesi için köy reisleriyle birlikte çalışmak zorundaydı. Bu iltizam anlaşmasında kendi kazancının ne olacağı öngörülmemişti, ama bir şey kazanmayı umduğu kesindi. Ayn Kerim köylülerinin vakıf için vereceği miktardan arta kalan, öşür ödendikten sonra kendisinin olacaktı. O yıl verimsiz geçmişse ya da yeterince verimli değilse, Murad zarar edecekti. Ali sipahiye ödenen beş sultani öşür, tapu defterindeki kestirimin çok altındaydı ve verimin yine düşük olduğunu gösteriyordu. Ya da belki Murad, kendi zararını azaltmak için Ali'nin gelirini azaltmıştı.

Murad'la Ali arasındaki Ayn Kerim gelirlerini paylaşma kavgası 967 yılı sonlarında (1560 yılı Eylül başı) iyice açığa çıktı. 30 Ağustos 1560'ta Murad, kadının önünde 966 yılı köy gelirlerine karşılık vakfa 33 sultani borcu olduğunu belirtti. Birkaç gün içinde bu rakam 40 sultani olarak düzeltildi.[49] Derken 7 Eylül'de nazırın, vakfın 966 yılı Ayn Kerim gelirlerini toplama hakkını 41 sultani altın karşılığında, "daha önceki mültezim Murad subaşından bir altın daha fazlaya", Ali sipahiye verdiği kayda geçirildi.[50] "Önceki mültezim" mültezimliğini, daha bir hafta önce onaylatmıştı! Ama Ali yeni ayrıcalığını kısa sürede yitirdi. Aynı gün içinde daha sonra Murad'ın Ayn Kerim'in 966 yılı vakıf gelirlerini, bu kez 45 sultani altın karşılığında, "daha önceki mültezim el-Hac Ali'den dört sultani daha fazlaya" toplama hakkını aldığı onaylandı.[51] Murad 25 sultaniyi hemen ödemek zorundaydı, kalan 20 sultaniyi iki buçuk ay içinde ödeyecekti. Bu kalan tutarı da geç ödedi, çünkü ertesi yaz 9 sultani borcu kal-

---

47 KS 33:2027/s. 379.

48 KS 35:933/s. 181.

49 KS 39:2514/s. 532 ve 2548/s. 540.

50 *Ziyadeten 'ala Murad subaşı el-müste'cirü's-sabık bi-sultani zeheb,"* KS 39:2580/s. 545.

51 KS 39:2587/s. 547.

dığı için nazırın Ali'yi sıkıştırdığı görülüyordu. Murad borcunu kabul etti, ama bunu Ali'den istedi ve Ali de borçlu olduğunu doğruladı.[52]

Bu arada iltizam bir başkasına geçmişti, çünkü 968 gelirleri 969 yılında Kudüs kalesindeki askeri birlikte (*mustahfizîn*) görevli iki kişi tarafından nazıra ödendi. Nazıra yalnızca 30 sultani ödendiğine bakılırsa sıkıntılı bir dönemdi (ya da mültezimler daha iyi pazarlık yapıyorlardı).[53] Bu arada Ali hâlâ kendi öşür payını toplamaya çalışıyor, 968 ve 969 yılı tahılının öşürünü almak için Ayn Kerim'den bir köylü reisini mahkemeye veriyordu. Reis, kendisinin ve temsil ettiği cemaatın borcu olan 14 sultani altın ve 80 mut arpayı vermek zorundaydı, ama o sırada yalnızca 4 sultani ödeyebilecek durumdaydı.[54]

Burada anlatılan çatışma iki görevli arasında olmakla birlikte, uğrunda kavga ettikleri ödül, Ayn Kerim köylülerinin vergilerini toplama hakkıydı. Gelirin nasıl kullanılacağına karar verme yetkisi vakıf nazırına aitti, ama nazır geliri bilfiil toplama işinden kendisini bir-iki kademe yukarı çekmişti. Ayn Kerim iltizam davasını sonunda Murad kazandı, ama kalan 9 sultani borcun nasıl bir yetki sıralamasına göre alındığına bakılırsa, Murad'ın daha sonra kendi vergi toplama yükümlülüğünü Ali'ye verdiği ya da Ali'yi kendi altında bir görevli olarak çalıştırdığı anlaşılmaktadır. Ali köyde tımar sahibiydi ve bu da ona vakıf hissesinden gelen öşüre hak kazandırıyordu. Ama vakıf hissesini toplama hakkını da üstlenerek gelire daha doğrudan ulaşmak istedi.

Ebu Dîs'te kırsal bölgede etkin iki temel grup, görevlilerle köylüler, hiyerarşik iki grup olarak ortaya çıktı. Ayn Kerim'de alt gruplar da görülür. Köyün vergileri, doğrudan toplanmıyordu, vergi toplamaya yetkili kişi vergi toplama hakkını bir Osmanlı görevlisine devrediyordu, gerçek hasat miktarıyla tahmin edilen miktar arasındaki fark görevlinin kazancı olurdu. Burada gördüğümüz gibi, vergi toplama işini üstlenen kişi aynı köyden başka gelirler elde eden bir sipahi olabilirdi. Böylece köy üzerindeki gücünü pekiştiriyordu. Oysa Osmanlılar, tımarları bir yıllığına vererek, ve bir kişiye tek bir yerden tımar geliri vermek yerine tımarı iki ya da birkaç yere bölerek, tam da böyle bir durumu önlemeye çalışmışlardır. Kudüs çevresinde Ayn Kerim gibi birçok köyün gelirinin bir bölümünü vakıflar aldığından, bu politika daha kolay kurumlaştı. Ama sipahiler ve öteki görevliler, burada gösterildiği gibi, bu engeli de aşmanın yollarını buldular.

---

52 KS 40:2020 ve 2021/s. 407, 24 Şevval 968/ 8 Temmuz 1561.

53 KS 43:1880/s.341.

54 KS 43:2519/s. 446, 27 Zilkade 969/29 Temmuz 1562.

Vergiler, nazır tarafından köylülerden toplansa da, bu hakkı devralan nazıra da ödese, birkaç aylık taksitlerle ödeniyordu. Son olarak, vergileri ödeme sorumluluğu köy reisleri arasında paylaştırılmıştı. Bu göreve karşılık ne alacakları kesin olarak belirlenmemişti, ama 960 yılında aynı 100 akçe borcun bir davada üçe, ötekinde ikiye bölündüğüne bakılırsa, anlaşılan reislerin yükümlülüğüne göre değişiyordu.[55] Ayn Kerim'de reislere ödenen toplam para tutarı değişmedi ve bu tutar belirtildiği davalarda, toplam vakıf payının yüzde beşi idi.

İlk bakışta köyleri ve yöneticileri kapsamlı bir biçimde sıraladığı görülen tapu tahrir defterlerindeki düzenin, gerçekte bir alt otoriteler ve parça parça ödemeler bataklığı olduğu anlaşılır. Öte yandan sicil kayıtlarındaki çok sayıda ayrıntı, her bir ödemenin özenle hesaplandığını ve iltizamların resmi denetime tabi olduğunu gösterir.

BİTTÎR

Bittîr, Ayn Kerim'in altı kilometre kadar güneybatısındadır ve köyün 16. yüzyıldan beri yer değiştirmediği varsayılırsa, 1892'de yapılan Yafa-Kudüs demiryolu hattı yakınında yer alır. Ebu Dîs ve Ayn Kerim gibi, Bittîr de gelirlerinin üçte birini bir vakfa veriyordu; öşürü bir tımara ve daha sonra bir zeamete ayrılmıştı. Ebu Dîs gibi, köyde üretim orta düzeydeydi ve dördüncü deftere gelindiğinde nüfus azalmaya başlamıştı. Yine de buğday ve arpa geliri kestirimi iki defter arasında iki katına çıktı ve sicillerdeki gelir kayıtları tutarı 960-970 yılları arasında, Ebu Dîs ve Ayn Kerim'de olduğu gibi, yükseldi.

961-962 arasında vakıf nazırı[56] Şeyh Şerefeddin Musa ed-Dabari'yle Bittîr halkı arasındaki ilişkilerde olağanüstü hiçbir yön yok gibidir. Bittîr köyünden üç reisin 50 sultani altını (4000 akçe) 960 ve 961 yılları köy gelirlerinin vakıf payı olarak ödemek zorunda olduğu iki yıl üst üste sicil kayıtlarına geçirildi. Bunun 400 akçesi her yıl hil'at parası olarak düşüldü. 50 sultani, üçüncü defterdeki 29 sultani (2.331 akçe) kestirimin oldukça üzerinde ve dördüncü defterdeki 54 sultaninin (4229 akçe) biraz altındaydı.[57]

Şevval 963/Ağustos 1556'da köy reisleri Bittîr köyü vergileri ve kendi

---

55 Yukarıda bkz. bu bölümde sunulan ilk olay.

56 Musa el-Dabari de Kubbetü's-Sahra imamı olarak belirtilir. KS 31:2653/s. 542.

57 KS 28:1096/s. 284; KS 30:415/s. 125. Gerçekte "4.000 osmani, yarısı ilk toplama göre (yarısı daha sonra eklenmiş)" diyen ikinci sicil kaydında bu ayrımı belirtilir. KS 30:415/s. 125: *nısfuha hıfzen li-asliha.*

paylarına düşen ödemeler konusunda ciddi bir anlaşmazlık yaşadılar. Bu davanın ilerleyişi ve sonucu, köylülerin kadının yardımıyla kendi çıkarlarını nasıl koruyabileceklerini ve koruduklarını gösterir. Davayı vakıf nazırı açmakla birlikte, son karar köylülerin lehine oldu.

Nazır vekili, üç reisin (Abdüllatif, Ahmed el-Hatimi ve İsa) 962 yılı köy gelirlerinin toplam 550 sultani olduğunu doğruladıklarını, öşür toplayan kişiye 55 sultani ödediklerini ve vakfa 170 sultani borçlu olduklarını ileri sürerek dava açtı.[58] Ayrıca her birinden, kendi payları olarak 15'er sultani ödemelerini talep etmişti ama reisler bunu ödemeye yanaşmadılar. Üç reis, daha önceki vakıf nazırının[59] 962 yılı vergisini 50 sultani olarak belirlediğini, bunun sekizini aldığını, ama şimdiki nazırın bunu bilmediğini ve bu ödemenin de sicil kayıtlarına geçmediğini ileri sürdüler. Nazır vekili reislerin alçakça davrandığını ileri sürerek onları vakıf parasını iç etmeye çalışmakla suçladı ve şimdiki nazırın, daha önceki nazıra kendi bilgisi olmadan vakıf gelirlerinin hiçbir bölümüne dokunmamasını emrettiğini belirtti. Buna göre köy reislerinin kendi paylarına düşen 15 sultaniyi ödemesi gerekiyordu. Reislerden Abdüllatif çok sinirlendi, ödemeyeceğini belirtti, kadının adamlarına bağırdı, çağırdı ve "beş yüz kez hüküm giysem yine kabul etmezdim!" dedi.[60]

Dokuz ay sonra, Nisan 1557 sonunda (Cemaziyülâhir 964 sonu) dava henüz sonuçlanmamıştı ve yeniden kadının önüne getirildi. İlk dava yinelendi. Bu kez reisler şimdiki nazırın, eski nazırın belirlediği vergi tutarına razı olmadığına yemin etmesini istediler. Sonuçta son nazırla reisler, ilk tutardan yüzde on daha fazla bir vergi borcu üzerinde anlaşmaya vardılar.[61]

Yetkili olmamasına karşın, önceki nazır Bittîr için normal sayılabilecek bir vergi belirlemişti. 50 sultani, daha önceki iki yılın vergisiyle aynıydı. Davanın başında ileri sürülen 170 sultani vergi, ilk tutara indirildi ve pazarlık sonucu 12,5 sultani daha eklendi. 962 üretimi, tapu tahrir defterinde görülen arpa ve buğday üretimindeki artışı yansıttığı için mi nazır ve vekili kendilerini Bittîr köylülerinden daha fazla vergi istemekte haklı görüyorlardı? Reislerin tartışmadan ödediği anlaşılan 55 sultani öşür, köyün daha önce vakfa ödediği toplam tutara eşitti, ama öşürün yüzde on oranında olması gerekirdi. 962 yılı toplam üretimi, nazır vekilinin başlangıçta ileri sürdüğü gibi 550 sultaniyse, öşür oranı da doğruydu.

---

58 Toplam gelirlerin yaklaşık üçte biri: 1/3(550-55) = 165.

59 KS 33:151/s. 36.

60 KS 33:2653/s. 542.

61 KS 33:1862/s. 349.

Bu durumda bu dava bir bilmece olarak kalır. Toplam gelirler 550 sultaniyse, nazır neden vakfa verilmesi gereken 170 sultani yerine 62,5 sultaniyi almaya razı oldu? Son uzlaşma, başlangıçta istenen 170 sultaninin gerçekten aşırı olduğunu düşündürür, ama neden istendiği de anlaşılmaz. Son olarak, 55 sultani öşür de yüksek olmasına karşın, bu konuda hiçbir mahkeme başvurusu olmamıştır. Bu yılın vergisi olarak ödenen 62,5 sultaniye gelince, köylülerin yükümlülüklerinin daha az artırılması için gösterdikleri çabanın başarıyla sonuçlandığı anlaşılır.

Eski nazır, bir yönetici değişikliği sırasında olabilecek kargaşadan yararlanıp yıllık vergileme ve toplama işlemlerini sürdürerek yeni nazırın gelirinden çalmayı mı amaçlıyordu? Yoksa vergiyi iyice düşük tutarak, herhangi bir nedenle köylüleri korumaya mı çalışıyordu? Köylüler böyle yapsın diye ona belli bir para mı veriyorlardı? Az bir artışın haklı görülebileceği bir dönemde köylüleri böylesine yüksek vergilendirmeye çalışan vakıf nazırı vekili vakfın yararını mı, yoksa kendi çıkarını mı düşünüyordu? Kanıt yetersizliğinden yanıtı bulunamayan bu sorular, birçok konuyu görevlilerin insafına bırakan sistemin karmaşıklığını açıkça ortaya koyar ve aynı zamanda köylülerin, sorunları kadıya götürerek aşırı vergilendirme girişimlerini engelleyebildiğini ya da bir ölçüde dizginleyebildiğini gösterir.

BENİ ZEYD NAHİYESİ

Tapu tahrir defterlerine göre Osmanlı Kudüs sancağı, Kudüs ve El-Halil nahiyelerine bölünmüştü. Sicillerde bölgenin, belli köy gruplarına göre daha küçük alt bölümlere de ayrıldığı açıkça görülür. Osmanlılar bu daha küçük bölümleri kırsal bölgelere atanacak görevlileri belirlemek için yaptılar, ama İstanbul için hazırlanan defterlerde bunları belirtmediler.[62] 19. yüzyılda sancak, sancak içindeki sınırları değişebilen on bir nahiyeye bölünmüştü. Nahiye adları, ya bölgedeki büyük bir kasaba gibi coğrafya özelliklerinden, ya da aşiretlerden geliyordu.[63]

16. yüzyılda Kudüs nahiyesi içindeki iki başlıca idari bölüm, Beni Zeyd ve Beni Hâris'ti. Bu isimler, bölgede daha önce etkili olan ya da o gün de bölgenin bir bölümünde yaşayan ya da bir bölümünü denetim al-

62 Sicil kayıtlarında "nahiye" olarak da anılırlar, ama bu resmi Osmanlı idari bölünüşünden çok yerel Arapça kullanımı yansıtıyor olabilir.

63 Kudüs bölgesindeki nüfus dağılımı konusunda en ayrıntılı ve belgelere dayanan araştırma Schmelz'indir (1990, s. 29-31). Finn, Kudüs'ün dağlık bölgesinde beş "fellâh kabilesi" olduğunu belirtir (Finn, 1879, s. 34), Macalister ve Masterman, Yahuda ve Nablus'ta, her birinin köylerini de kapsayan ve 19. yüzyıl ortalarına dek geçerli olan on sekiz alt bölge sayar (Macalister ve Masterman, 1905, s. 352-6).

tında tutan Bedevi aşiretlerinden geliyordu.[64] Beni Zeyd ve Beni Hâris sicil kayıtlarında, Beyt Câlâ'dan Ebubekir'in kâtip Ali'ye "Tüm Beni Zeyd, Beni Hâris ve Beni Amr köylerinin yöneticisi olsan bile..."[65] demesindeki gibi, bir yetki bölgesi olarak geçer. İlk Kudüs tapu tahrir defterinde Beni Amr, vilayetin batı ucunda sekiz köyden oluşan üçüncü resmi nahiye olarak görünür. Bu tarihten sonra bu köyler Gazze sancağının bir parçası oldular ve nahiye ayrı bir birim olmaktan çıktı.[66] Şehir surlarının dışında kaldığı anlaşılan Beni Hâris, ilk iki deftere Kudüs kentinin bir mahallesi olarak geçti.[67] Memlûk döneminde kayıtlarda görülen Beni Zeyd mahallesi, defterde anılmıyordu.[68]

Beyi Zeyd nahiyesi, vilayetin kuzey ucundaki bir grup köyden oluşuyordu: Deyr Dibvân, Deyr Gassâna, Beyt Rîmâ, Kefr Ayn, Karâva, Arûrâ, Abvîn, Mazâri, Kefr 'Akab, Rammûn, Deyr Sûdân, Accûl, Kûbar, Attâra, Cufnâ, Ayn Sinya, Yâbrûd, Kefr 'Ana, Sirdâ ve Celciliye.[69] Ayrıca Kudüs'ün kuzeyindeki Nablus sancağından üç köyün de Beni Zeyd'in bir parçası olarak görünmesi, bu bölümlendirmenin Osmanlı yönetiminden önce gerçekleştiği görüşünü destekler.[70]

---

64 Valinin aşiret mensuplarından birkoç kişiyi isyan çıkardıkları gerekçesiyle idam etmesi üzerine Beni Zeyd aşiretinden Bedeviler 884/1480'de Kudüs kentine saldırmışlardır (Sharon, 1975, s. 15).

65 KS 1:968/s. 240. İlk iki Osmanlı tapu tahrir defterinde Beni Zeyd ve Beni Hâris, Kudüs kentinin iki mahallesinin adı olarak geçer. Mahallelerin adı Kudüs'e yerleşen bu aşiret mensuplarından gelir. Bkz. Cohen ve Lewis (1978), "Bani Harith," "Bani Zayd."

66 Beni Amr nahiyesi Kudüs sancağının batı ucundadır ve Artûf, Aslîn, Alîn, Kafrûriye, Rafât, Sârâ, Şavâ ve adı okunamayan bir başka köyü kapsar. Bunlar, kıyı ovasının başında, sancağın büyük bölümüne egemen olan dağlık bölgenin ötesinde yer alır. Muhtemelen, Gazze'ye bağlandıklarında daha iyi denetlenebileceklerine karar verilmiştir.

67 Cohen ve Lewis (1978), s. 81, 83.

68 Bkz. Burgoyne (1987), s. 419.

69 Bu bölgede Beni Zeyd'le bağlarına ilişkin hiçbir özel gönderme bulunmayan öteki köylerin de bu bölgenin bir parçası olarak ele alındığı düşünülebilir. Macalister ve Masterman'ın "Yahuda ve Nablus sancağında fellâhların eski idari bölümleri ve yerel yönetimleri"ni ele alan makalesinde Beni Zeyd (Deyr Gassâna, Attâra, Accûl, Arâra, Mazra'a, Kefr Ayn, Beyt Rîmâ, Abûd, vs.) ve Beni Hâris'i (kuzeyde Beyt Illu, Cemâla, Ebu Koş, Surdah, Cifno, Bir ez-Zeyt, Deyr Ammar, Mezro'o, Duro ve Korâvo; güneyde Soffa, Ayn Arîk, Ayn Kâniyo, vs) de kopsayan on sekiz sancak sıralanır. Bkz. Mocolister ve Mostermon (1905), s. 354-5.

70 Bkz. KS 39:2510/s. 531, 7 Zilhicce 967/29 Ağustos 1560, Batno, Batono ve Solfît köyleri Kudüs *amal*'ının (soncok) bir porçası olarak geçer ve bu köylerin halkı Beni Zeyd köyleri şeyhi Muhammed Ebu Robban önderliğinde kodının önüne çıkar.

Bu köylerin her biri sancağın öteki köyleri gibi kaydedilmiş ve örgütlenmiş olsa da, aynı zamanda bir grup olarak ele alınıyorlardı. Her bir köyün kendi köy reislerine ek olarak, yerel halktan bir kişi "Beni Zeyd köyleri şeyhi" unvanını taşıyordu.[71] Bu kişi "baş reis" konumundaydı. Her biri kendi köyünün vergisinden sorumlu olan köy reisleri gibi, baş reisin de bu köylerin toplam vergisinden sorumlu olduğu belirtiliyordu. Haziran 1556'da (Ramazan 963) aşağıda Tablo 4.5'te sıralanan ve toplam 233 kantar zeytinyağı vermekle yükümlü olan köylerin reisleri adına kefil olan Şeyh Ebu Riyân b. Şeyh Mannâ, Beni Zeyd nahiyesi şeyhiydi.[73]

Beni Zeyd köyleri, üçüncü defterde her biri on hanenin altında olan Ayn Sinya, Deyr Sûdân ve Celciliye ile her biri seksen hanenin üzerinde olan Accûl ve Deyr Gassâna köylerinden nüfus büyüklüğüne göre ayrılıyordu. Cufnâ el-Nasârâ da denilen Cufnâ, tümüyle Hıristiyanlardan oluşuyor, Beyt Rîmâ'da ise Hıristiyanlar azınlıkta kalıyordu.[74] Bu köylerin vergi gelirleri tımarlara ve vakıflara, özellikle de El-Aksa Camii vakfıyla Halîlürrahmân vakfına gidiyordu.[75]

Beni Zeyd gelirleri, Kudüs'ün güneyinde kalan bölgedekiyle aynı oranda olmamakla birlikte, bölgeye özgü tarımsal ürünlerden kaynaklanıyordu. Buğday ve arpa, daha az miktarda olmakla birlikte, burada da üretiliyordu. Kudüs'le Nablus arasındaki dağ köylerinde ekonominin temeli zeytinyağıydı. Üçüncü ve dördüncü defterlerde vergi olarak yılda 1,000 man'ın (20 kantar) üzerinde zeytinyağı vermesi beklenen on iki köyden sekizi Beni Zeyd bölgesindeydi.[76]

---

71 Şeyh bilad Beni Zeyd: *bilad*, "bölge" anlamına geldiği gibi, "köy" anlamına gelen *belde, beled*'in çoğulu olarak da kullanılabilir.

72 Burada: "bölge"

73 KS 31:2441/s. 565.

74 16. yüzyılda Beyt Rîmâ'dan birçok Hıristiyan Kudûs, Gazze ve Ramle'ye göç etti. Gidenler, kalanlardan daha çoktu, yine de nüfus arttı. Bkz. Cohen ve Lewis (1978), "Bayt Rima." Cufnâ nüfusu da azalmıştı, ama halkın nereye göç ettiği anlaşılamamıştır.

75 KS 31:2441/s. 565, 22 Ramazan 963/30 Temmuz 1556: *el-vakfeynü'ş-şerifeyni vakfü'l-Mescidi'l-Aksa'ş-Şerif ve vakfi Halilü'r-Rahman*... "Vakfeynü'ş-şerifeyn" terimi kutsal Mekke ve Medine kentleri anlamına gelen "Haremeynü'ş-Şerifeyn" terimini anımsatır. Tapu tahrir defterlerinde ya Halilürrahman, yani el-Akso Camii, ya do Sahratü'ş-Şerife'den söz edilir. Cohen, "haremeyn" teriminin "Kudüs'te Kübbetü's-Sahra'daki camiler ve El-Halil'deki Atalar Moğarası" anlamına kullanıldığını söyler, bkz. Cohen (1980), s. 60. Ayrıca bkz. Lewis, "haramayn," *EI*², 3:175-6.

76 Abvîn, Arûrâ, Beyt Rîmâ, Deyr Dibvân, Deyr Gassâna, Kefr Ayn, Mazâri ve Karâvâ. Geri kalan dört tonesinden üçü Beyt Illu, Deccâniyye ve Cammâlâ- Beni Zeyd'in hemen botısındadır. Sonuncusu Iznâ, El-Halil'in hemen batısındadır.

Bu dönemde zeytinyağı sabun üretiminde temel hammadde, mutfakta yağ ve ışık kaynağı olarak başlıca üç alanda kullanılıyordu.[77] Zeytinyağı üretiminin artışına koşut olarak, Kudüs'te sabun sanayii de gelişti. Eski sabun işlikleri (*masbana*) onarıldı ve yenileri yapıldı. Üretilen sabun, yalnızca yerel pazarda tüketilmiyor, önemli sayılabilecek bir bölümü Mısır'a ve İstanbul'a da gönderiliyordu.[78]

Tablo 4.5, tapu tahrir defterlerindeki ve sicillerdeki zeytinyağı vergisi tutarlarını karşılaştırır. Her iki gruptaki rakamlar, 16. yüzyıl ortalarında zeytinyağı üretiminde büyük bir artış olduğunu gösterir. Üçüncü Bölüm'de açıklandığı gibi bu artış, ancak zeytinyağının ayrı olarak belirtilmeye başlandığı üçüncü defterden sonra ortaya çıkmıştır.

TABLO 4.5: ZEYTİNYAĞI VERGİSİ TUTARI (KANTAR)[79]

Yıl	III.Defter (952)	IV. Defter (967)	Sicil 957	962
Deyr.Gassâna	20	60	13	36
Beyt Rîmâ	60	64	17	46
Kefr 'Ayn	40	52	16	36
Karâvâ	34	62	18	36
Arûra	25	30	12	21
Abvîn	19	24	10	16
Mazâri	38	69	12	34

Tapu defteriyle sicillerdeki zeytinyağı miktarlarının uyuşmaması birçok etkenin birleşmesinden kaynaklanabilir. Birincisi, tahılda olduğu gibi, zeytinyağında da yıllık üretim değişiyordu. Yine de beklenenle gerçek üretim arasındaki uyuşmazlık, her zaman tahıldakinden daha büyüktü. İkincisi, sicildeki iki örnekte belirtilen toplamlardan biri, zeytin üretimi çevriminin boş yıllarından birine ait olabilir. Zeytin ağaçları sırayla değişen bir çevrim içinde ürün verir: Zeytin bir yıl bol, ertesi yılsa çok az olur ya da hiç olmaz.[80] Yine de bu açıklamaların hiçbiri doyurucu değildir.

77 Bkz. Cohen (1989), s. 196.

78 age, s. 176 ve devamı. Devletin zeytinyağına tekel uygulaması yüzünden üretimin gerilediği Memlûk dönemine değin sabun yapımı Kudüs'te önemli bir sanayiydi. Bu konuda bkz. Goiten, "al-Kuds," *EI²*, s. 333. 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında sabun, portakalla birlikte Kudüs'ün başlıca ihracat ürünüydü. Nablus ve Yafa başlıca üretim merkezleriydi. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gilbar (1986), s. 196-7. Nablus çevresinde bugün de zeytinyağından sabun yapılmaktadır.

79 Tapu tahrir defteri rakamları man olarak verilmiştir (50 man = 1 kantar).

80 Bu değişim konusunda ve yıllık değişimi gösteren bugünkü istatistikler için bkz. Nasir (t.y.), s. 33-7.

Büyük miktarda zeytinyağının, kayda geçmemiş ödemeler olarak burada gösterilmemiş olması da düşünülebilir.

Zeytinyağı, yasal gelirlerinin bir parçası olarak vakıf görevlilerine ve tımar sahiplerine verilirdi. Buna genellikle harac-ı zeytun (zeytin vergisi) denilmekle birlikte, vergilendirme ve ödeme temelde zeytinyağı olarak yapılırdı.[81] Köylüler Osmanlı görevlilerine yağ satarlar, görevliler de bunu kendi evlerinde kullanır ya da pazarda yeniden satarlardı. Köylüler çeşitli sabun üreticilerine de yağ satardı. Bir satış işlemi yapıldığında, sipahi ya da bir başka görevli parayı önceden öder ve köylülerle yağın kendisine teslim edileceğine ilişkin bir anlaşmaya varırdı. Yıl boyunca çeşitli köylerden gelmesi gereken zeytinyağı hesaplarına rastlanmakla birlikte, alışverişler genellikle zeytinin ne kadar ürün vereceğini belli edecek kadar olgunlaştığı yaz sonunda ve yağ çıkarılmadan önce tamamlanırdı. Teslim tarihi bir ya da birkaç ay sonra olarak belirlenirdi.[82]

Tahrir defterinde zeytinyağının saymaca fiyatı man başına 6 akçe ya da kantar başına 3,75 sultani olarak hesaplanırken, sicil kayıtlarında, hem bireylere satışta hem de vergilendirme amacıyla değer biçilirken, kantar başına 10 sultani (man başına 16 akçe) olarak hesaplanmıştı.[83] Bu fark çeşitli anlamlara gelebilir. Tımar sahibi zeytinyağı hakkını ürün olarak topladıysa, kendisi bunu daha yüksek bir fiyata satıp net gelirini artırabilirdi. Köylülerden ürün yerine para aldıysa ve zeytinyağının tahrirdeki saymaca fiyatını değil de pazar fiyatını istediyse, yine kazançlı çıkardı. Üstelik zeytinyağı kolay depolanan bir ürün olduğundan, satacak kişi fiyatının yükselmesini bekleyebilirdi. Zeytinyağının çoğu vakıflara gittiğinden, çoğunlukla büyük vakıflardan biri bu tür bir kazanç sağlardı. Son olarak, zeytinyağı yalnızca evlerde kullanmak için değil, gelişen yerel sabun sanayii tarafından da talep edilen bir ürün olduğundan, köylüler de zeytinyağı karşılığında kolayca para kazanabilirdi.

Bu durumda Osmanlı yönetiminin nelere öncelik tanıdığını düşünmek gerekir. Zeytinyağının tahrir defterlerindeki saymaca fiyatı neden koşullara uydurulmuyordu? Tahrir defterlerinde görülen zeytinyağı miktar-

---

81 Cohen (1989), s. 197.

82 KS 30:1250/s. 346; KS 39:2510/s. 531. Kudüs'te zeytinyağı arzı ve alımı için bkz. Cohen (1989), s. 74-81.

83 Bkz. KS 26:456/s. 101, 26 Cemaziyülâhir 967/23 Mart 1560, 7 kantar zeytinyağı 70 sultani altın ediyordu; ve KS 33:2834/s. 532, 22 Şevval 964/18 Ağustos 1557, 50 sikke(= sultani) 5 kantar zeytinyağının fiyatıydı. Yine de zeytinyağının pazar fiyatı yıl içinde değiştiği ve sicilde kayıtlı olduğundan, bunların hesaplamada kullanılan fiyatlar alduğu düşünülmelidir. Bkz. Cohen (1989), s. 140-5.

ları, ürünün yerel öneminin gittikçe arttığını gösterir. Bir köy için hesaplanabilecek net değerin artışı, belki de o bölgenin daha fazla tımara gelir sağlayabileceği anlamına gelebilecekti. Devlet neden bu durumdan yararlanmaya çalışır gibi görünmüyordu? Bu durumu bilmiyor muydu? Ya da zeytinyağı gelirinden yararlanan vakıfların üstünlüğünün, kendisinin zeytinyağından kazanacağı parayı azaltacağını mı düşünüyordu? Bu durumda yüzyıl ortasında uygulanan ve devlete başka türlü ulaşamayacağı son derece kazançlı bir ürünü vergileme olanağı veren öşür hesabı değişikliği, açıkça anlaşılabilir. Belki de başlangıçta Arap eyaletleri, ekonomik açıdan pek önemli görülmüyor, kutsal İslam topraklarının koruyucusu ve önde gelen Müslüman güç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun simgesi sayılıyor ve stratejik bir önem taşıyordu. İstanbul yönetimi fetihten ancak birkaç yıl sonra bölgeden elde edeceği gelirleri de artırmaya çalıştı.

Zeytinyağı ve zeytinyağı alışverişi köylülerle yerel Osmanlı görevlileri arasındaki bağlantı ve etkileşim biçiminin bir başka yönünü ortaya koyar. Görevliler, vergi toplayıcısı ve düzen koruyucusu olmak yanında, aynı zamanda kırlık bölgelerde tüketiciydiler. Bu görevlilerin bir bölümü yıl içinde aynı anda ya da değişik zamanlarda her üç işlevle birden köye gelebiliyordu. Kendileri gelmezse, adamlarını gönderiyorlardı. Ürünün yetersiz olduğu yıllarda görevlilerin bu kıt ürünü paylaşmak için çekişebileceği, görevliler pay kavgasına ve stokçuluk suçlamalarına yönelirken, görevlilerle köylüler arasında ittifaklar kurulabileceği de düşünülebilir.

Beni Zeyd örneği, Osmanlı yönetim örgütlenmesinin bir yandan vilayetin yerel bölgelerine ulaşacak kadar genişlediğini, ama aynı zamanda kesin olarak saptanmış gibi görünen bazı hatların, yani vilayet sınırlarının, bulanıklaştığını ortaya koyar. Zeytinyağı hesabı, imparatorluk kayıtlarıyla yerel gerçeklik arasındaki uyuşmazlık, hepsi, tapu tahrir defterlerinin genel bilgiler içerdiği görüşünü destekler ve mali düzenin işleyişindeki esnekliğe yeni bir örnek oluşturur.

BEYTÜLLAHM VE BEYT CÂLÂ

Beytüllahm Kudüs'ün sekiz kilometre güneyinde, Beyt Câlâ ise Beytüllahm'ın iki kilometre batısındadır. İsa'nın doğum yeri olarak kutsal sayıldığı için Beytüllahm'ın yerinin değişmediğini kesin olarak söyleyebiliriz. Sicil kayıtlarında Beyt Câlâ'nın, Beytüllahm'ın yanında olduğu yazılıdır.[84] Bu iki yerleşim merkezi, hane sayısı açısından, bölgenin en kalabalık köyleriydi. Her ikisinde de Hıristiyan nüfus çoğunluktaydı. Beyt Câlâ, an-

84 KS 33:879/s. 177

cak yüzyılın ikinci yarısında birkaç Müslüman haneye kavuşurken, 16. yüzyıl ortalarında Müslüman ve Hıristiyan nüfusun bir süre eşit olduğu Beytüllahm, yüzyıl sonunda tümüyle Hıristiyan oldu. (Tablo. 4.6).[85]

Yüzyıl sonunda her iki köy de çok büyüdüğünden, son tapu tahrir defterinde kentler gibi mahallelere (*rub'*) ayrıldılar. Beyt Câlâ'da dört, Beytüllahm'da yedi mahalle vardı ve biri dışında tümü, her bir mahalle listesinde en başta yer alan kişinin adıyla anılıyordu.[86] Ama hiçbirinde, tapu tahrir defterlerinde belirtilen kentlere özgü çeşitli pazar vergileri ya da yol vergileri uygulanmıyordu.

TABLO 4.6 BEYTÜLLAHM VE BEYT CÂLÂ NÜFUSLARI (YETİŞKİN ERKEKLER)

Tahrir Defteri	I	II	III	IV	V
Beytüllahm					
Müslüman	39	46	162	107	0
Hıristiyan	60	83	164	148	287
Beyt Câlâ					
Müslüman			36	2	6
Hıristiyan	129	157	240	218	239

Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman olmayan tüm uyrukları gibi, Hıristiyan köylüler de cizye ödemek zorundaydı. İkinci, üçüncü ve dördüncü defterlerde, cizyenin yetişkin erkek başına 80 akçe olduğu belirtiliyordu. Defterlerde her köyün cizye hesabı, toplam nüfustan ya da öteki vergilerden ayrı olarak yazılıydı. Üçüncü defterdeki Beyt Câlâ cizyesi, "İki yüz kırk kişi, adam başına 80 akçe, toplam 19.200 akçe" olarak belirtiliyordu.[87] Ama Kudüs, Gazze, Remle ve buralara bağlı yerlerde yaşayan Hıristiyan ve Musevilerin 960 yılı cizyesini toplamak üzere Şam'dan gönderilen sipahi Mehmet Bey'in vekili, Beyt Câlâ halkından yalnızca 40 sultani topladı. Bunun üzerine vekil, cizyenin geri kalanını Beytüllahm, Beyt Câlâ, Beyt Sâhûr el Nasârâ, Deyr Abân, Cufnâ, Takû, Kefr Şû ve Ludd'dan (Ramle nahiyesinde) toplamakla görevlendirdiği Bayram çavuşa[88] 25 sultani öde-

---

85 Mucireddin, kendi döneminde Beytüllahm halkının çoğunun Hıristiyan olduğunu söyler: Mucireddin (1973), c. II, s. 65. Kudüs eyaletindeki köylerin Hıristiyan nüfusu konusunda genel bir bilgi için bkz. Toledano (1984), s. 311-14.

86 Bkz. TTD 515, s.74 ve s. 72.

87 TTD 289/s. 71 ve devamı, 952 tarihli.

88 Çavuş: imparatorluk ulağı. 16. yüzyılda çavuş yalnızca bir ulak olmaktan öte işlevlere sahipti. Buyrukları bildirmek, tutuklamak ya da düzeni sağlamak gibi yerine getirmekle yetkili olduğu her görevde imparatorluk otoritesini temsil ediyordu. Bkz. Köprülü, "çavuş," *IA*, c. 2, s. 362-9.

di.[89] Kırk sultani, yalnızca 3200 akçe, yani toplanacak cizyenin kabaca altıda biriydi. Üçüncü ve dördüncü defterler arasında Hıristiyan nüfusun azaldığı dikkate alınsa bile, 3,200 akçe, toplanması öngörülen toplam cizyenin beşte birini geçmiyordu. Mehmet Bey'in vekilinin toplayamadığını Bayram çavuşun toplaması istendi.

Bayram, defterde belirtilen tüm cizye tutarını toplayamamış olabilir. Kudüs kentinde yaşayan Musevi ve Hıristiyan toplulukların ödeyeceği cizye tutarı, Musevi reisleriyle yetkililer arasındaki bir görüşme sonunda belirleniyordu.[90] Aynı süreç, köylerdeki Hıristiyan cemaatler için de geçerli olabilir. Sözgelimi, cizye toplamada tımar sahibine vekâlet eden Leccun'lu (Nablus'un kuzeyindeki sancak) sipahi Mehmet Bey, 25 Rebiyülevvel 1963/7 Şubat 1556'da Beyt Câlâ'daki Hıristiyanların reislerinden 131 kişinin cizyesini aldığını doğruladı. Reisler de tüm cizyenin toplandığını doğruladı.[91] Tapu tahrir defterindeki rakam yaklaşık olarak bile doğru olsa -üçüncü defterde 240, dördüncüde 218 yetişkin erkek- 131 kişi cizye ödeyeceklerin sayısından çok düşüktü. Sicil kayıtlarında, ne Beyt Câlâ'daki Hıristiyanların gerçek nüfuslarını gizlediğine ilişkin bir suçlama, ne de köylülerin, nüfuslarının olduğundan fazla gösterildiğine ilişkin bir başvurusu yoktur. Tarım ürünlerinden alınan vergiler konusunda olduğu gibi, tapu tahrir defterlerindeki rakamların "doğru" olduğuna ilişkin bir açıklama da görülmez.

Üçüncü ve dördüncü tapu tahrir defterlerinde, Kudüs'te yaşayan ve burada vergi ödeyen Bayt Câlâ'lı ve Beytüllahmlı Hıristiyanlar görülür.[92] Bu durum belki de daha yaygın bir göçün kanıtı olabilir. Filistin'in başka kentlerinde bu köylerden Hıristiyanlar'ın yaşadığı görülmemekle birlikte, Kudüs'ün kuzeyindeki Beyt Rîmâ'lı Hıristiyanlar Gazze, Remle ve Ludd'da kayda geçmiştir.[93]

---

89 KS 27:282/s. 55.

90 Bkz. Cohen (1984), s. 24-35. Gerçekte Cohen (s.21) cizyenin topluca alınan bir miktar olduğunu, tapu tahrir defterinde isimlerin tek tek denetlenmediğini ve daha önceki defterden aktarıldığını belirtir. Bu, Osmanlı yönetiminde başlıca iki cizye ödeme yolundan biriydi ve cizye ber vech-i maktu ya da sabit bir miktar olarak hesaplanan cizye olarak bilinirdi. Ötekiyse cizye ale'r-rüus ya da kişi başına hesaplanan cizye olarak anılırdı. Bkz. Cahen ve İnalcık, "djizya," *EI²*, c. 2, s. 559-66.

91 KS 31:537/s. 118.

92 Cohen ve Lewis (1978), s. 86 ve 90. Üçüncü TTD'nde Beytüllahm'dan otuz hane ve üç bekâr, Beyt Câlâ'dan on dokuz hane; dördüncü TTD'de Beytüllahm'dan yirmi altı hane, bir bekâr ve bir kör adam, Beyt Câlâ'dan yirmi bir hane ve bir bekâr. Bunlar yalnızca üçüncü ve dördüncü defterlerde yer alır.

93 Bkz. Cohen ve Lewis (1978), "Boyt Rimo."

Cizyenin cemaat içinde paylaştırılması, belki de vergi ödemekle yükümlü herkesten 80 akçe istemek gibi basit bir işlemle olmuyordu. Beyt Câlâ'da yaşayan İsa, gözleri görmeyen oğlu Gana'im'le birlikte kadıya çıkarak, köy halkının Gana'im'den aldıkları cizyeyi artırdıklarından yakındı. İsa, Gana'im'in geçimini kendisinin sağladığını ileri sürdü. Tanıklar Gana'im'in gerçekten görmediğini doğruladılar ve İsa görmeyen bir kişinin yasal olarak cizye vermekle yükümlü olmadığını belirten fetvayı mahkemeye sundu.[94] Bu kanıtlar karşısında kadı, köy halkının Gana'im'den cizye isteyemeyeceğine karar verdi.[95]

Gana'im, kadının uyguladığı Müslüman yasalarına göre cizye ödemekten bağışık tutuldu. Dahası bu dava, her köyün ödeyeceği toplam cizyenin köylüler tarafından belirlendiğini ve toplandığını ortaya koyar. Gerçekte Kudüs'te yaşayan Museviler de böyle yapıyordu; din adamları vergi ödemiyordu, ama verginin büyük bir bölümünün cemaatin zengin üyeleri tarafından üstlendiği anlaşılıyordu.[96] Son olarak, İsa'nın Gana'im'in vergiden bağışık tutulması gerektiğini kanıtlamak için fetvayı mahkemeye sunması, Hıristiyan köylülerin yasal ve dinsel açıdan Müslüman kültürüyle ne kadar iç içe geçtiğini de ortaya koyar. Cemaatler arasındaki sorunların çözümü için kadıya başvuran Hıristiyan ve Musevilerin varlığını gördük. Burada bir Hıristiyan, kadı önünde kendi başvurusunun haklılığını kanıtlamak için, Müslüman din hukukuna dayanan resmi bir görüş almak üzere Müslüman din ve hukuk otoritelerine başvurmuştur. Museviler gibi, Hıristiyanlar da yasal olarak engellenmişlerdi, ama yasa bu engeli sınırlıyordu ve kadı da yasaları uyguluyordu.

Kalabalık Beytüllahm ve Beyt Câlâ köylerinde, bekleneceği gibi, öteki yerlerden daha fazla buğday ve arpa üretiliyordu. Ama yetişkin erkek başına düşen vergi geliri oranı çok düşük olduğundan, bu açıdan nahiyenin en yoksul köyleri arasındaydılar. Kudüs'ün güneyindeki bölgenin başlıca ürünü, zeytinyağı değil, üzümdü. Sancakbeyi vekili Beytüllahm köyü reislerine, borçlarının, 120'si asmalardan ve 5'i zeytin ağaçlarından olmak üzere 125 sultani olduğunu doğrulatmıştı.[97] Beyt Câlâ'da köylülerin dört yıl boyunca zeytin, asma, incir ve öteki ağaçlar için yılda 180 sultani ödemek üzere yaptıkları anlaşmaya göre, bunun 150 sultanisi asmadan, 30'u

---

94 Şeriata göre sakatlardan cizye alınmıyordu ve Osmanlılar bu uygulamayı sürdürdü. Bkz. "djizya," s. 561, 563. Osmanlı mahkemelerinde fetvaların kullanılması konusunda bkz. Jennings (1978), s. 134-5.

95 KS 44:64/s. 11.

96 Bkz. Cohen (1984), s. 21 ve devamı.

97 KS 27:31/s.7.

zeytindendi.[98] Öngörülen keçi ve arı vergilerinin yüksekliği de bu iki köyün çok büyük olduğunu gösterir.

Kudüs bölgesindeki yağhanelerde üzüm şırası ya da zeytinyağı çıkarılırdı.[99] Kudüs ve El-Halil kentleri tahrir defterlerinde yağhanelerin listesi yer alır, ama tüm köylülerin şıra ya da yağ yapmak üzere üzümlerini ya da zeytinlerini kente getirmeleri pek olası değildir.[100] Kayıtlara göre sancaktaki köylerden yalnızca altısında, tüm yüzyıl boyunca değil, ama yüzyıl içinde herhangi bir tarihte yağhane vardı. Dördüncü ve beşinci defterlerde Beyt Câlâ'nın, köydeki bir yağhane (*masara*) için 80 akçe vergi ödemesi öngörülüyordu. Oysa tahrir defterlerinden ve sicillerden anlaşıldığına göre, vergilerin zeytin olarak değil, zeytinyağı olarak ödenmesi örftendi. Muhtemelen, her köyde ya da birbirine yakın bir grup köyde, insan ya da hayvan gücüyle çalışan ve yerel üründen şıra ya da zeytinyağı çıkaran yağhaneler vardı. Bu küçük üretim, belki de sadece o yöreye yönelik olarak yapıldığından ve son ürün nasıl olsa vergilendirildiğinden, anlaşılan vergilemeye değmiyordu. Beyt Câlâ'daki yağhane vergisi, üzüm hasadının yüksekliğinden kaynaklanmış da olabilir.[101]

Bu iki köyün büyük vergi geliri kime gidiyordu? Birinci ve ikinci defterlere göre her iki köy de, vergilerinin dörtte birini Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı'na veriyor, geri kalanı hass-ı şahi'ye gidiyordu. Hass-ı şahi'nin payı, üçüncü defterde sancakbeyinin payı olmuştu. Dördüncü defterde sancakbeyinin payı, yeni imaret gelirinin bir bölümü oldu. Geri kalan dörtte bir bundan sonra Haremeyn deşişesine ayrılmak üzere Sultan Kayıtbay vakfının bir parçası olarak kayda geçti.[102] Bu değişiklikler, vakıf gelirinin daha önceki tahrirlerden daha ayrıntılı bir biçimde kayda geçirilmiş olmasından da kaynaklanabilir.

Dördüncü defterde Beyt Câlâ ve Beytüllahm'ın yükümlülüğü, imaretin son vakfiyesinin öngördüğü biçimde belirtildi. Ama gerçekte gelirin sancakbeyinden yeni vakfa aktarılması, üçüncüyle dördüncü tahrir arasın-

98 KS 40:1523/s. 316 ve KS 44:311/s. 51.

99 Cohen'e göre susam yağı için de geçerliydi, Cohen (1978), s. 7.

100 Filistin'deki İngiliz mandater hükümeti 1928'de yerel sanayiyi incelediğinde, köylerde çalışır durumda 452 zeytinyağı atölyesi olduğunu gördü. Bkz. Ilan, "Ha-Haklaut ha-aravit ha-mesortit," *Nofei Eretz-Yisrael ba-meah ha-19* içinde, E. Shiller (ed.), Kudüs, 1984, s. 49.

101 Kentlerdeki yağhaneler için bkz. Cohen ve Lewis (1978), s. 63-4.

102 Her defterde ilk gönderme Beytüllahm'a, ikincisi Beyt Câlâ'yadır: TTD 427/s. 273, 274; TTD 1015/s. 199, 197; TTD 289/s. 71, 76; TTD 516/s. 64, 65; ve TTD 515/s. 72, 74. Vakıf, Mekke ve Medine'deki halkı beslemek için büyük miktarlarda tahıl sağlıyordu. Bkz. Shaw (1962), s. 269.

da bir tarihte gerçekleşti. Vakfın resmi kuruluş tarihi 964 Şaban ortası/1557 yılı Haziran ortasıydı, ama 30 Cemaziyülevvel 959/24 Mayıs 1552 tarihli vakfiye taslağı bu gelişmenin birkaç yıl önceden planlandığını ortaya koyuyordu.[103] Üçüncü defterde Cîb köyüne ilişkin bilgilere düşülen Rebiülevvel 961/1554 Şubat ortası tarihli bir notta, bu köyün bir tımara ayrılmış olan 2500 akçelik gelirinin bundan böyle II. Selim'in annesine (Süleyman'ın eşi) aktarıldığı belirtiliyordu.[104] Bu not, vakfın resmen kuruluşundan üç yıl öncesine aitti.

Beyt Câlâ ve Beytüllahm'ın parasal işlerinde sancakbeyinin yerini anlamak, daha karmaşık hesaplamalar gerektiriyordu. Eski sancakbeyi Faruk Bey'in vekili, 22 Şevval 964/18 Ağustos 1557'de vakıf nazırı Bayram Bey'e, Faruk Bey'in vakfa 310 sultani borcu olduğunu söyledi. Faruk Bey bu tutarı Beyt Câlâ ve Beytüllahm köylerinin 962 yılı geliri olarak 963'de toplamıştı. Bayram Bey, Faruk Bey'in gelirleri arasındaki Cufnâ köyünden 50 sultani altına eşdeğer olan 5 kantar zeytinyağını aldığından, bu tutardan 50 sultaniyi düştü. Böylece Faruk'un vakfa borcu 260 sultaniye indi.[105]

Burada vakıf nazırı, vakfın resmen kuruluşundan iki ay sonra, bir yıl önce toplanan gelirlerin vakfa verilmesini istiyordu. Öte yandan ancak 963/1556 yazında sancakbeyi olan Faruk Bey, gerçekte bu vergileri hak etmiyor da olabilirdi. O yılın ilkbaharında, yani genellikle hesapların yapıldığı mevsimde sancakbeyi Kaytas Bey'di. Üstelik, vakıf nazırının Faruk Bey'den vakıf gelirlerini istediği Ağustos 1557'de, yine Kaytas Bey sancakbeyiydi. Sonunda Faruk, Cemaziyülâhir 964/Nisan 1557'de Beytüllahm'ın 963 yılı tahıl payının dörtte üçü olan 15 girâra buğday ve 10 girâra arpanın kendisine Kudüs'te teslim edilmesini istedi.[106] Bu tahılın imaret depolarına mı yoksa Faruk Bey'e mi gittiğini gösteren bir sicil kaydına daha sonra rastlanmadı. Bu imaret hesabında her iki köydeki halktan hiç söz edilmediği görülmektedir. Geçmiş ve gelecek gelirlerin sancakbeyinden vakfa aktarılması sırasında halkın yanlışlıkla fazla vergilendirildiği düşünülebilir, ama bu konuda da hiçbir mahkeme başvurusu yoktur.

---

103 Türkçe vakfiye, Stephan (1944), s. 170-94'de yayımlanmıştır; Beyt Câlâ ve Beytüllahm için bkz. s. 184, n.1. Vakfiyenin son biçiminin Arapça bir nüshası, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndedir, 2192; Şaban ortası 964 tarihini taşır.

104 TTD 289/s. 107. Bu 2500 akçe, Cîb'in gelirlerini alan bir başka vakıftan alınan öşürle köyün bad-i hava vergisinin toplamıydı. Sultan Selim, Kanuni'nin oğlu ve yerine tahta geçen padişahtı ve Şehzade olduğu için "sultan" diye anılabiliyordu.

105 KS 33:2934/s. 532. Belgede Faruk'un 270 sultani borcu olduğu yazılıdır, ama bu ya bir hesap ya da bir yazım yanlışıdır.

106 KS 33:1821/s. 338.

Yeni vakfın hesaplarının düzenlenmesinin birkaç yıl aldığı anlaşılmaktadır. Cîb köyünde değişiklik, 961 yılında kayda geçmişti. Tapu tahrir defterine değişikliğe ilişkin not düşüldükten bir buçuk ay sonra, vakıf nazırının isteği üzerine Kudüs kadısına ve sancakbeyine gönderilen bir emirde belirlenen vergilerin vakfa gönderilmesi gerektiği anımsatıldı.[107]

Beyt Câlâ ve Beytüllahm gelirlerinin hemen vakfa aktarılmasına belki de sancakbeyinin çıkarları engel oldu. 962/Mayıs-Eylül 1555 arasındaki bir dizi sicil kaydında köylülerin sancakbeyi Kurd Bey'e olan borçları hesaplanıyordu. Bu hesaplarda, alışıldığı üzere buğday, arpa ve üzüm borcundan köy reislerine ayrılan bölüm düşülüyordu. Hıristiyan ve Müslüman nüfusun karışık olduğu Beytüllahm'da sancakbeyine verilecek miktarın, çıkarları ayrı reisler tarafından korunan dinsel gruplara göre ayrı ayrı belirlendiği anlaşılmaktadır. Ama Müslüman ve Hıristiyan reisler, hil'atları ve paylarına düşen yüzdeler açısından aynı koşulları paylaşıyordu.[108] Cemaziyülâhir 962/Mayıs 1555'te Beytüllahm'dan beş reis 961 yılı gelirlerinden 962'de ödenmesi gereken 6 2/3 girâra ve 12 mut arpa ve 13 1/3 girâra ve 24 mut buğday borçlu oldukları ileri sürüldü. Üç Müslüman reis her tahılın üçte birini, iki Hıristiyan reis üçte ikisini ödemek zorundaydı.[109] Daha önce de belirtildiği gibi, 16. yüzyıl ortasında Beytüllahm nüfusunun yarı yarıya Müslüman ve Hıristiyan olduğunu gösteren tapu tahrir defteri de dikkate alındığında, bu eşitsiz bölünme dikkat çekicidir.[110] Beytüllahmlı Hıristiyanların Müslümanlardan daha varlıklı olduğu ya da üzüm gibi ürünler yetiştirmek yerine daha çok tahıl ektikleri düşünülebilir.

Köydeki Hıristiyanlarla Müslümanlar açıkça ayrı cemaatler olarak örgütlenmişti ve bu durumun nedeni yalnızca cizye toplamak değildi. Her cemaatin kendi reisi vardı. Ama yönetim karşısından tek bir birim olarak işlev görebiliyorlardı. İkisi Hıristiyan beş Beytüllahmlı reis, Hasan subaşıdan topluca ve eşit olarak 20 sultani altın borç aldılar.[111] Zilkade 962/Eylül 1555'te köyün Müslüman ve Hıristiyan yaşlıları, Kudüs subaşısı Gazanfer'in önünde köyde oturacaklarına, toprağı ekeceklerine ve köye bakacaklarına ilişkin birbirlerine kefil oldular. Bunlardan biri toprağı bırakıp giderse, ötekiler onun payını ekmekle ve dolayısıyla vergisini ödemekle yükümlü olacaktı.[112]

---

107 KS 29/s. 25, Evahiri Rebiyülâhir 961/26 Mart-5 Nisan 1554.

108 KS 30:402/s.122.

109 KS 30:390/s. 119.

110 Bkz. İkinci Bölüm, n.86.

111 KS 31:2752/s. 560.

112 KS 30:1333/s. 371.

Beyt Câlâ ve Beytüllahm köyleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan köylülerin, hem Hıristiyanların hem de köylülerin normal yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda olduklarına örnektir. Hıristiyan köylüler için cizye, vergi toplayanlarla üzerinde bir anlaşmaya varılması ve ayrıca ödenmesi gereken ek bir vergiydi. Cizye parça parça ödenen bir vergi olduğundan, cizye toplamakla görevlendirilen vekil, vekilin vekili olarak bu görevi yerine getirmek amacıyla Hıristiyan köylülerle yılda birkaç kez karşılaşıyordu. Cizye toplama, yetkilileri kırsal bölgelere bağlayan ve yetkiyi başkasına devretme yoluyla alt kollara ayrılan bir başka ilişki biçimiydi. Gelirlerin sancakbeyinden vakfa aktarılması, her iki köyde de ödeme ve vergilendirme açısından karışıklığa yol açmıştı. Ama vergi ödeme düzeninin işleyişi, köy gelirlerinin vakfa aktarılmasıyla, köylülerin vergisini toplayan kişinin adı dışında köylüleri doğrudan etkileyen bir değişiklik olup olmadığını ortaya koymamaktadır.

İNAB

Bugün Ebu Goş[113] denilen İnab köyü, Kudüs'ün 13 kilometre batı-kuzeybatısında, tepelerin kıyı ovalarına doğru inmeye başladığı yerdedir. Köy, şimdiki gibi o zaman da kıyıdan Kudüs'e giden ana yol üzerindeydi. Köydeki Ebu Goş ailesi 19. yüzyılda Kudüs çevresindeki başlıca kırsal hiziplerden biriydi.[114] 16. yüzyılda İnab, yirmi dört haneden oluşan ve yılda 3600 akçe vergi veren orta büyüklükte bir köydü. Üzüm şırası üreten köyde bölgeye özgü tahıllar ve zeytinyağı yetiştirilirdi. Köy gelirleri Kudüs'teki Hasaniye Medresesi (2/3)[115] ile öşür, keçi vergisi ve bad-i hava da alan tımar sahibi (1/3) arasında paylaşılırdı.

Şimdiye kadar ele alınan köylerin ortak bir özelliği, tımar sahipleri ya da mültezim olarak her yıl ya da iki yılda bir değişen görevlilerin buradaki varlığıdır. Sipahilere, sancakbeylerine ve öteki görevlilere verilen tüm beratlar, yalnızca bir yıl için geçerliydi. Görevlilerin göreceli kısa sürelerle değişmesi, devletin görevlileri imparatorluğun gereksinimlerine göre bir yerden bir yere aktarabilmesini sağlıyor ve yerel iktidar merkezleri kurma eğilimlerine engel olmayı amaçlıyordu. En az sekiz yıl İnab'da tımar sahibi olan sipahi Ali Bali b. Sinan'ın konumu, bu uygulamayla çelişiyordu. Ali Bali aynı zamanda subaşılık yaptı ve birkaç yıl İnab'ın vakıf hissesini

---

113 Bkz. Goitein, "al-Kuds," *EI2*, 5:334.

114 Ebu Goş ailesi Yahuda Tepeleri'ndeki Yemenî reisleriydi. Bkz. Hoexter (1973), s. 285 ve çeşitli yerlerde.

115 Bu vakfa göndermeler için bkz. yukarıda n.73, Deyr Dibvân.

mültezim olarak topladı ya da vakıf nazırına vekâlet etti. Böylece tek bir kişi, tek bir köyün gelir toplama ve kolluk işlevlerini uzun bir süre tekeline aldı.

Ama Ali Bali'nin İnab halkıyla ilişkileri, olağan vergilendirme ve vergi toplama işlemlerindeki karmaşıklığın ötesinde güçlükler içeriyordu. Ali Bali, Zilhicce 960/Kasım 1553'te 959 yılı ürününden zeytinyağı borçlarını ödemedikleri gerekçesiyle İnab köyünden üç köylüyü mahkemeye verdi. Köylüler, Ali Bali'nin ileri sürdüğü tutarın yalnızca bir bölümünü borçlu olduklarını söyleyince, borçları yüzünden tutuklandılar.[116] Bir ay sonra Ali Bali, İnab'dan dört ileri gelen köylüyü mahkemeye verdi. Bu davanın konusu borçlar değildi. Köyün ileri gelenleri köylerinde yaşayıp toprağı işleyeceklerine, köyü zararlı eylemlerden koruyacaklarına ve efendileri Ali Bali'nin haklı isteklerini yerine getireceklerine güvence verdiler. Her birinin yükümlülüğünden topluca sorumlu olmayı da kabul ettiler.[117]

Ertesi yaz (961/1554) Ali, daha önceki iki yılın gelirinden vakfın payına düşen 19 sultaniyi vakfa borçlu olduğunu kabul etti.[118] Ama kışın Ali'yle vakıf nazırı anlaşarak, vakıf payının mültezimi olarak Ali'nin borcunu 15 altına indirdiler ve köy belli bir gelir yaratabilecek durumda olduğu halde, İnab topraklarının işlenmediğini ve verimsiz olduğunu ileri sürerek 5 altın indirim yaptılar.[119] Ertesi yıl Eylül'de Ali Bali kendi tımar payının, o yılın zeytinyağı ürününden payına düşeni ileride almak üzere, Bayram çavuşa aktarıldığını kabul etti.

Ali Bali'yle İnab köylüleri arasında yukarıda belirtilen sicil kayıtlarında çok dikkati çekmeyen çatışma, nihayet altı ay sonra, 1556 baharında kadının huzuruna getirildi. Bu tarihte Ali Bali Kudüs'te değildi, ama Kudüs'ten üç, Beyt Fâsîn köyünden iki tanık, yaptıklarını anlattı.[120] Tanıklar, köyün yıkıma uğramasına Ali Bali'nin neden olduğunu, onun ağır baskısı ve yetkisini kötüye kullanması, şeriata aykırı olarak köylülerin malını alması ve onları hapse attırması yüzünden halkın köyden ayrıldığını ileri sürdüler. Köy

116 KS 27:1075/s. 207.

117 KS 27:1324/s. 263.

118 KS 28:1336/s. 334; KS 26:380/s. 82.

119 KS 28:364/s. 109. *ta'attalet gâlibi arziha ve muhali gâlibi zer'iha.*

120 İncelenen haritalarda Beyt Fâsîn bulunamadı. Kulûnya yakınlarındaki Ayn Kerim'in kuzeyindeki Beyt Zulmâ'ya yakın olduğu söyleniyor (KS 28:184/s. 61). 20 Cemaziyülâhir 1024 tarihli (17 Haziran 1615) bir sicil kaydında, "daha önce Deyr Fâsîn olarak bilinen Deyr Yâsîn" adlı bir yerden söz edilir. Deyr Yâsîn Ayn Kerim'in hemen kuzeyinde bir köydü, ama Beyt Fâsîn'in bu yüzyıldaki Deyr Fâsîn'le aynı köy olup olmadığı bilinmemektedir.

yıkıma uğradığından, köyü imparatorluğa bağlayan yol da kesilmişti. Bundan beş ay sonra Ali Bali köylülerden birini öldürdü. Üç tanık daha aynı suçlamaları Ali Bali'nin yüzüne karşı dile getirdiklerini ve Ali Bali'nin bu suçlamaları kabul ederek üç kez "Köyü ben yıktım" dediğini söyledi.

Bununla birlikte, bu resmi mahkeme başvurusu kayıtlara geçtiğinde sorunun köylülerin istediği gibi çözüldüğü ve Kudüs'teki imaretin nazırı Bayram Bey'in köylülerce yeni efendi olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Kayıtlara göre, Bayram köye göz kulak olmaya daha uygun bir kişiydi.[121] Bu düzenleme üzerine halk köye geri döndü, yeniden toprakları ekmeye girişti ve yol da yeniden açıldı.[122]

Ali Bali'nin, en azından İnab köyünde görevden alındığı düşünülebilirse de, gerçekte durum böyle değildi. Ali Bali Aralık 1557'de, kendi tımarının bir parçası olan zeytinleri aldığı gerekçesiyle Ali b.İsmail el-Kif'i mahkemeye verdi.[123] Ali Bali'nin hâlâ İnab köyünün 965 ve 966 yılları tımar payına sahip olduğunu kesin olarak kanıtlayan belgeler olmasa, yalnızca daha önceki alacaklarını toplamaya çalıştığı düşünülebilir.[124] Demek yeniden aynı göreve atanmayı, ya da en azından tümüyle görevden uzaklaştırılmamayı başarmıştı. Dahası, dördüncü defterde adı, köyün tımar sahibi olarak geçer.[125]

Sicil kayıtlarında bu yıllardaki vergi ödemelerine ilişkin çok az rakam olmakla birlikte, bunlar İnab'da oldukça düzenli bir üretimin gerçekleştiğini gösterir. Ama bu bildik sayıların altında, köylülerle Ali Bali arasındaki sert çatışma yatar. Köylüler başlangıçta sipahiye karşı girişimlerinde başarılı oldular, ama birkaç yıl içinde Ali Bali, büyük bir olasılıkla askeri yönetimin yüksek katlarındaki güçlü bir koruyucuya dayanarak, yeniden eski konumunu elde etti. Bu durum, köylülerin dirliğini ve verimliliğini korumakla, sipahiye bağlılığı, onunla işbirliğini ve sipahinin gelirlerini korumak gibi ikili bir görevle karşı karşıya kalan sancakbeyiyle kadıyı gerilim içine sokmuş olmalıdır. Vakıf gelirinin tehlikeye düşmesi de ayrıca kaygı konusuydu. Son olarak bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun açık kal-

---

121 KS 31:148/s. 298: *...ve ennehu eslehi ve elbaki ve tekellümü 'ala'l-karyeti'l-mezbûre min Ali Bâli el-mezbûr...* O sırada Bayram'ın köyün üstadı olduğuna, ama İnab'ın, Bayram'ın yönettiği Haseki Sultan imaret vakfının bir parçası olmadığına dikkat etmek gerekir.

122 KS 31:1448/s. 298.

123 KS 35:815/s. 154.

124 KS 35:885/s. 171 11 Rebiülevvel 1 965 (1 Ocak 1558); KS 40:2401/s. 475, 15 Zilhicce 968 (27 Ağustos 1561).

125 TTD 516/s. 55.

masına önem verdiği İstanbul yolunu da kapanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyordu.[126]

İnab'da olanlar, köylülerin kendi konumlarını korumak için nelere başvurduğunu gösteren bir başka örnektir: Kendileri açısından olumlu bir karara varılabileceği olasılığıyla, sorunlarını kadıya götürebilirlerdi ve götürüyorlardı. Ne yazık ki Ali Bali'nin kendisine karşı alınan kararı nasıl değiştirdiğini kanıtlayan yazılı bir belge yok. Açıkça İnab köylülerinin dirliğini bozmasına karşın, Ali Bali eski konumuna gelebilecek güce kesinlikle sahipti.

Ali Bali'nin yeniden göreve gelmesiyle, vergilendirme ve vergi toplama işleri yeniden düzene girdi. Ali Bali baskıcı davranışlarını değiştirdi mi? Değiştirdiyse, bu ne kadar sürdü? Çünkü birkaç yıl sonra köylüler padişaha dilekçe yazdılar. Bu kez anlaşmazlık konusu, köydeki zeytin ağaçlarının nasıl vergilendirileceğiydi.[127]

VERGİLERİN ÖDENMESİ ÜZERİNE: SONUÇ

Ebu Dîs, Ayn Kerim, Bittîr, Beni Zeyd, Beyt Câlâ, Beytüllahm ve İnab köyleri, Kudüs sancağındaki köylerin kimi ortak özelliklerini gösteren örneklerdir. Buğday, arpa ve zeytin, birkaç köy dışında, temel ürünlerdir. Kudüs surlarının güneydoğu ucunun hemen arkasındaki Ayn Silvân, kentin meyve ve sebze bahçesiydi. Silvân köylüleri geleneksel olarak ürünlerini Kudüs kenti çevresinde satma ayrıcalığına sahipti ve üşürleri bahçe gelirleri üzerinden hesaplanıyordu.[128] Daha aşağıda Ürdün Vadisi'ndeki Rîhâ köyü, sancağın doğudaki ileri karakoluydu ve burada bol tahıl yanında çivit ekilir ve işlenirdi. Ürdün Irmağı'ndan düzenli su sağlanması, manda yetiştirilmesi ve Ürdün Vadisi'nin çorak düzlükleri bu köyü dağdakilerden ayırıyordu. Daha yüksek vadilerde ve dağ eteklerinde ise bölgeye özelliğini veren buğday, arpa, asma ve zeytin ağaçları vardı.

Bu bölümde vergi ödeme üzerinde duruldu. Yıllık vergi ödeme düzeni, köylülerin yaşamına yön veriyor ve görevlilerle ilişkilerini belirliyordu. Ama köylülerle Osmanlı görevlileri arasındaki ilişkiler, vergilerin uysal bir biçimde ödenmesi ve toplanmasıyla sınırlı değildi. Tapu tahrir defterleri, kırsal bölgelerde vergilerin düzenli olarak ödendiği yolunda yanıltıcı bir izlenim bırakır. Gerçekte yıllık vergi alıcıya aktarılırken ortaya çıkan belirleme, düzenleme, erteleme, üstlenmeme, ödeme ve karşı çıkma olayları

---

126 Yolları haydutların tehdidinden ve güvensiz koşullardan kurtarmaya yönelik sayısız ferman için bkz. Heyd (1960), çeşitli yerler.

127 KS 42/s. 137 (yukarıda), Rebiyülevvel 972'nin başlangıcı (Ekim ortası, 1564).

128 KS 40:427/s. 85; KS 44:1143/s. 194.

daha karmaşık ve daha insana özgü bir işleyişin varlığını gösteriyordu.

Mahkemelerde karara bağlanan bu olağandışı durumlar ve güçlüklerle sürekli olarak karşılaşılırdı. Kendilerine verilen ya da iltizam şeklindeki elde ettikleri yasal gelirleri köylülerden toplamaya çalışan görevliler, sürekli bu olaylarla uğraşırdı. Sabırlı olmaları gerekirdi. Öte yandan, hem köylüler hem de görevliler, karışıklık ve tartışmalara yol açsa da, sürekli borçlanmaya ve borçların sonunda ödenmesine izin verecek biçimde özenle hesap tutarlardı. Borçların ödenmesi, bir yetkilinin görev süresi sona erdikten sonra bile bir yasal zorunluluktu ve istenirdi. Beyt Câlâ'da Faruk Bey sancakbeyliğinden alındıktan sonra bile alacaklarını toplamaya çalışıyordu. Ramallah'ın kuzeybatısındaki Kefr Na'ma'da, Mustafa Bey'in vekili köylülerden 960 yılı gelirlerini, 958 yılından kalan zeytinyağı ve 956, 957 ve 959 yıllarından kalan bağ borcunu istedi. Öte yandan köylüler daha önceki sipahi Ali Çelebi'ye 956 ve 957 yılı zeytinyağı borçlarını da ödemek zorundaydı.[129]

Yıllık vergi ödemelerinin uzatılmasının altında, vergilerin daha temel bir niteliği yatıyordu. Vergi tutarı her yıl yeniden hesaplanıyordu. Sistem temelde ürünü, toplam ürünün belli bir yüzdesine göre vergilendiren kısm'a dayandığından, değişiklik olması beklenen bir durumdu ve yüzdenin gösterdiği tutar büyük ölçüde değişebilirdi. Merkezi imparatorluk yönetiminin belli bir yılın vergilerinin ne kadar tuttuğuyla her yıl ilgilendiğini gösteren bir yazışma ya da sicil kaydı yoktur. Muhtemelen bir rapor hazırlanıyordu ve hass-ı şahilerden toplanan miktar kesinlikle bildiriliyordu. Sicil kayıtlarında borçlanılan ya da ödenen tutarların karşılıklı olarak doğrulanması, uygulamanın daha çok, her yıl hem yerel görevliler hem de köylüler tarafından onaylanan belli bir vergi tutarı belirleme biçiminde olduğunu gösterir. Bu işleyişin, tarım hasadındaki doğal değişimleri dikkate alacak esneklikte olması gerekiyordu.[130] Bir timar sahibinin üçte bir hakkı, bir yıl kendisine verilen beratta belirtilenin iki katına çıkıp onu zengin edebileceği gibi, ertesi yıl kuraklık ya da çekirge baskını nedeniyle geçimini güçlükle sağlamaya ancak yetebilirdi. Bu sistemde vergi verenlerle toplayanlar doğal bir çekişme ve zıtlık içinde olmalarına karşılık, yıllık hasat her iki tarafın ortak ilgi merkezi ve dayanağıydı.

---

129 KS 27:1200/s. 233.

130 "Defterlerde gösterilen vergi miktarı toplamları bir sonraki deftere kodar geçen sürede ödenecek yıllık vergi miktarını gösterir" diyen ve bu miktarların "ortalama yıllık üretim tahminlerine dayandığını" söyleyen Makovsky'nin vardığı sonuç, bu yıllık dalgalanmaları dikkate almaz. Ortalamanın timar tahsisi için kullanıldığı, yani genel düzenleme içinde sipahilerin bu miktorla geçinebileceğinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bkz. Makovsky (1984), s. 118-119.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İSYAN VE BASKI ARASINDA

...tâ ki re'âyâ tâifesi dâimâ ketef-i himâyetinde kemâl-i refâhiyet ve istirâhat üzere kendü hâllarında ve rencberliklerinde olub kimesneye hilâf-ı şer'-i mutahher ve kânun-ı mukarrer hîf ve ta'addî olunmaya.[1]

Mevsimlik rutin işler ve tarımsal üretim ritmi, yıllık faaliyetlerin arka planını oluşturuyor ve gündemleri birbirinden ayrı olan, hatta zaman zaman çatışan görevliler ve köylüler için ortak bir takvim belirliyordu. Yıllık faaliyet ritmi ne zaman geleceği belli olmayan doğal afetler yüzünden aksayabiliyordu. Ama doğal değişimlere ilişkin ortak kaygılar, taşrada, köylülerle Osmanlı görevlileri arasında pürüzsüz bir ahenk yaratmaya yetmiyordu. Bu iki gruptan, biri veznenin ardında, diğeri önünde duruyordu: Köylüler kasayı doldururken, görevliler boşaltıyordu. Olayların doğal akışı içinde, köylüleri ödenmemiş borçların hesabını vermeleri ve borçlarını kabul etmeleri (ve ödemeleri) için kadının önüne çıkarmak görevlileri genelde epey uğraştırıyordu.

Görevlilerle köylüler arasındaki ilişkilerin temeli mali konulardı. Ama bu, yalnızca para işlerini görüşmek için bir araya geliyorlar demek değildi. Görevliler bölgenin mali altyapısını güvence altına alabilmek için genel güvenliği sağlamak, görevliler arasındaki suiistimallere engel olmak, köylülerin hoşnutsuzluğunu dizginlemek, ekim ve hasat işlerini denetlemek zorundaydılar. Kudüs'ün erzak ve su ihtiyacının karşılanması da onların sorumluluğundaydı. Ayrıca toprağı ekmemek, köyü terk etmek, otoriteye

1 947/1540 tarihli *Yasokname*. Metin: İnalcık (1965), s. 116. [Reaya taifesi her zaman benim korumam altında refah ve rahatlık içinde kendi hallerinde ve işlerinin başında olup kimseye yürürlükteki kanun ve bozulmamış şeriat hükümlerinin dışında korku verilmesin, saldırılmasın]

başkaldırmak, hatta görevlilere saldırmak gibi köylülerin işlediği ağır suçları önlemeye ve suçluları bulmaya mecburdular. Öte yandan köylüler yıllık üretimi yapmak, vergileri ödemek, tohumluk ayırmak gibi sorunlarla uğraşıyor, kendilerini açgözlü ve başbelası görevlilerden korumaya, belki de genel olarak görevlilerle olabildiğince az ilişkiye girmeye çalışıyorlardı. Dahası ne köylüler ne de görevliler belli bir amaç etrafında toplanmışlardı. Yukarıda söz edildiği gibi, görevliler gelirleri toplama hakkı için birbirleriyle çekişebiliyorlardı. Köy reisleri ya da öteki köylüler, ödenmiş vergiler ya da kalan borçlar konusunda anlaşmazlığa düşebiliyorlardı. Koşullara göre kimi zaman köylülerin kimi zamansa görevlilerin yanında yer alan Bedevi aşiretleri de bölgedeki bir başka insan faktörüydü.

Belgelerde kullanılan kalıplaşmış dilde, köylülerin davranışı genellikle "temerrüd (isyankârlık) ve fesad" olarak niteleniyor, görevlilerse "zulm ve ta'addi (adil olmamak)" ile suçlanıyorlardı. Köylülerle görevlilerin birbirlerine karşı alışılmış tutum ve davranışları "temerrüd" ile zulüm uçları arasında daha ortalarda bir yerdeydi. Olaylara ilişkin ayrıntılar, durumun genellikle bu terimlerin düşündürdüğünden daha hafif olduğunu gösteriyor. Dahası, 16. yüzyıl ortalarında Kudüs'te vergi ödeyenlerle toplayanlar arasındaki çatışmalar genellikle doğrudan İstanbul'a başvurmayı ya da imparatorluk otoritelerinin dikkatini bu uzak sancağa çekmeyi gerektirecek kadar hayati sorunlardan kaynaklanmıyordu. Köylüler, kadıya, onun yargı bölgesindeki çeşitli Osmanlı görevlilerinin yaptığı haksızlığı gidermek için başvurma hakkına sahiptiler ve bu hakkı kullanıyorlardı. Köylülerden çok görevliler kadıya çıkıp köylülere karşı davacı oluyorlardı. Görevlilerin, çok küçük ya da önemsiz kimi borçların peşini bıraktıkları da oluyordu. Ama görevlilere karşı dava açacak zamanı ve parası olmayanlar çoğunlukla köylülerdi; çabalarının başarıya ulaşacağından kuşku bile duyuyor olabilirlerdi. Bu çekingenliğe karşın, dönemin Kudüs sicilleri yerel Osmanlı görevlileriyle olan anlaşmazlıklarını çözmek için yardım isteyen köylülerin şikâyet ve dilekçeleriyle doludur. Bu gerçek bile tek başına, kadıdan yardım beklediklerini göstermeye yeter.

Görevlilerin sicillere geçen şikâyetleri ve açtıkları davalar, köylülerin görevlileri alt etmede kullandıkları çeşitli stratejileri ortaya koyar. Köylülerin açtığı davalar da kendilerini bu stratejilere başvurmaya iten nedenlerin bir ölçüde anlaşılmasını sağlar. Kadı sicilleri, mali sistemin tapu tahrir defterlerinde yer aldığı gibi düzenli olmadığını göstermek yanında, köylülerle görevliler arasındaki karşılıklı uzlaşmaları ve mücadele zeminini de ortaya koyar. Görevliler elbette çoğunlukla üstün gelen taraftı, ama köylüler de padişahın, fermanlarda dile getirilen iyi niyeti dışında hiçbir korunağı olmayan zavallı budalalar değillerdi. Bu bölümde kırsal yönetimin, vergi ilişkilerinin karmaşıklığının altında yatan düzensiz yönleri üzerinde durulacaktır.

Tahrir

Osmanlı tapu tahrir defterleri, Osmanlı yönetiminin yerel işleyiş koşullarının belirlenmesinde köylülerin oynadığı etkin rolü yansıtır. Bu defterler, hiç değilse kısmen, doğrudan köylülerden alınan bilgilere dayanarak hazırlanıyordu. Yerli halka toprakların statüsüne ve yıllık üretime ilişkin sorular soruluyor, yanıtlar daha sonra çeşitli yerel otoritelere ya da eşrafa doğrulatılıyordu.

Oysa, soru sorulan kişilerin kendi verdikleri bilgilere dayanan bilgi toplama yöntemleri, söz konusu kişilerin kendi çıkarları için yapacağı tahrifata açıktır. Kuşkusuz köylüler ekili toprakların büyüklüğü ve yıllık ürün miktarını gülünç derecede küçük gösteremezlerdi, çünkü o zaman yalanları açıkça belli olurdu. Ayrıca, çok geniş bir bölgeye dağılmış olan köylüler, muhtemelen, tahrir memurlarını aldatmak amacıyla bir eşgüdüm sağlamış da değillerdi. Yalnızca iletişim güçlüğü böyle bir çabaya engel olmaya yeterdi. Her bildirimde ya da her vergi toplandığında bireylerin kendi yararlarına küçük hileler yapmaya çalışmaları daha güçlü bir olasılıktı. Köylülerin doğru bilgi verip vermeyeceği yanında, genel anlamda işbirliği de bir sorundu. Ali b. Muhammed adlı bir tahrir memuru, Kudüs'ün güneyinde Beyt Câlâ yöresinde kimi köylülerin bağlardaki asmalara ilişkin sorularına ciddi bir yanıt vermek istemediklerini gördü. Önemsenmeyen ve horlanan Muhammed'e "Ne istersen yaz, ister 50.000, istersen daha da çok" denildi. Köylülerden doğru dürüst bir yanıt almak için ısrar edince de kendisiyle daha çok alay ettiler.[2] Muhammed, sonunda tahriri tamamlamak için kadıdan yardım istedi.

Her durumda, tapu tahrir defterlerinde belirtilen rakamlar ortalama hasat miktarı tahminleri olarak sunulurdu - bu da zaten çok kesin bir kavram değildi. Defterdeki rakamlarla gerçek vergi ödemelerini (ya da kimi durumda ödememelerini) gösteren kimi kayıtları karşılaştıran Dördüncü Bölüm'de belirtildiği gibi, belli bir yıl için beklenen vergiyle ödenen miktar arasındaki fark, o yılki hasatın niteliğine ve niceliğine göre, muazzam olabiliyordu.

Bu nedenle, tapu tahrir defterlerinin düzenli sütun ve sıralarında son derece etkili görünmekle birlikte, Osmanlı vergi sistemi belli bir bölgede uygulanırken gerçek miktarları değil yalnızca olası oranları bir arada gösterebiliyordu. Tapu tahrir defterleri tarımsal işleyişe yol gösterici ilkeler koyuyor ve merkezi yönetimin kendi görevlilerine, kesin olmayan, tahmini vergi gelirleri ayırmasını sağlıyordu.

---

2 KS 1:968/s. 240. Bu çarpıcı görüşme tam olarak Singer (1990b), s.114'te yer alır.

Yıllık ekim ve hasat

Yıllık tarımsal ritmler temelde değişmez. Belli bir mevsimin hasatı doğal afetlere ya da insan faktörüne bağlı olarak artıp eksilse bile, faaliyet temposu mevsimler boyunca pek değişmeyen belli bir çevrim izler. Kudüs çevresinde ağustos sonu yağmurları, kışlık tahıl ekiminin başlangıcını haber verirdi. Buğday ve arpa soğuk ve yağışlı aylar boyunca olgunlaşır, baharda biçilirdi. Ardından, yaz sonunda olgunlaşmaya başlayan sebze ve meyveler, özellikle zeytin ve üzüm toplanırdı. Bu yıllık programın her önemli aşaması Osmanlı görevlilerinin denetiminde gerçekleşirdi. Görevliler, yalnızca hasat sonunda vergi toplamak için ortaya çıkmaz, nereye ne ekileceğine ve ne zaman ekileceğine karar verilirken de söz sahibi olurlardı. Diyebiliriz ki görevlilerle köylüler arasındaki ilişkiyi temelde tarımsal takvim düzenliyordu. O yılın hasadının niteliği, vergi toplayanların gelirini belirleyen temel öğeydi. Tüm güney Suriye'de olduğu gibi Kudüs sancağında da buğday ve arpa temel tahıl ürünleriydi. Vergiler belli bir yüzde üzerinden toplandığı için köylüden alınan vergi miktarı her yıl değişiyordu. Örfe göre, ya elde edilen zeytin ve üzüm ya da mevcut zeytin ağaçları ve asmalar belli bir oran ya da sabit miktar üzerinden vergilendiriliyordu. Köylüler belli bir toprağa ekilen ürünü istedikleri gibi değiştiremez, diyelim buğday yerine asma ya da zeytin dikemezlerdi. Ürün değiştirildiğinde vergiler de değişecek ve bu durum, geçici bile olsa kabul edilemeyecek bir karışıklığa ve gelir kaybına neden olacaktı. Devlet de vergileri belli bir oran üzerinden almak yerine sabit bir vergi miktarı belirlemek gibi keyfi değişiklikler yapamazdı.

Yıllık denetimin nasıl yapıldığı, denetime karşı çıkan köylüleri dava eden görevlilerin başvurularına bakılarak anlaşılabilir. Açıkça herkesin çıkarına hizmet eden temel bir faaliyet olduğundan, genelde, o yılki ekime başlamak için izin çıkarılmıyordu. Köylüler köydeki toprakları ve köy dışında olmakla birlikte tapu tahrir defterlerinde köye bağlı olarak kaydedilen araziyi ekmekle yükümlüydü. Toprağın dinlenmesini sağlamak amacıyla topraklar zaman zaman nadasa bırakılsa da, belli bir araziye daima aynı ürün ekiliyordu. Köylüler köylerini terk etmemek ve gerekmedikçe hiçbir yeri nadasa bırakmamak, yıl boyunca buradaki toprakları işlemek zorundaydı. Kendi topraklarını ekmeden köy dışındaki kaydedilmemiş topraklara ekim yaptıklarında ağır bir para cezasına çarptırılırlardı. Hasat daha da sıkı denetlenirdi. Biçilip dövülmeye hazır olgun ürün hem köylüler, hem de görevliler için geçim ve kazanç kaynağıydı. Ama tahıl biçildikten ya da meyve toplandıktan sonra bu ürünler kolayca elden çıkarılabilirdi. Bu nedenle hasat daha sıkı bir denetim gerektiriyordu. Köylüler ürün-

lerinin olgunlaştığını ve hemen biçilip dövülmesi gerektiğini kadının önünde resmen açıklarlardı.

Nahhâlîn köyünde belirlenen kurallar, ekip biçme sorumluluğunun kimlere verildiğini ayrıntılarıyla gösterir. Nahhâlîn'den altı köylü, kadının huzuruna çıkıp toprağın boş kalmaması için köydeki toprağı parçalara ayırarak işlemek istediklerini söylediler. Dibyân ve Barîk toprağın üçte birinden, Abdülmuhsin ve ortağı üçte birinden ve Muhammed b. Hamîda'yla ortağı öteki üçte birinden sorumlu olacaktı. İçlerinden biri kendi bölümünü bitirmeden köy dışındaki toprakları ekerse, ekmediği köy toprağına karşılık 25 sultani altın ödeyecekti. Ortağının toprağına zarar veren (*tâ-ha'alâ*), tımar sahibiyle sancakbeyine 25'er sultani verecekti.[3]

Ekim üzerindeki denetim sınırları belli bir araziyi işleme yükümlülüğünün ötesindeydi. Tımarının bir bölümünü Beyt Sefâfâ köyünden alan Ferruh Bey'in görevlilere ilettiği şikâyete cevaben aldığı fermanda, alışılmadık bir biçimde, efendilerinin izni olmaksızın köylülerin kendi köylerindeki toprağın hiçbir yerini ekemeyecekleri buyruluyordu. Ferman, kadının ve köy reislerinin önünde okundu. Fermana uymayanlar 2000 akçe (50 sultani altın) ceza ödeyecekti.[4] Ama bu tür tehditler, Ferruh'un izni olmadan köyde üzüm, incir ve öteki ürünleri ektiği için iki yıl sonra kadının huzuruna getirilen Hamdân b. Ahmed'i durdurmaya yetmemişti. Bu davada herhangi bir para cezası kaydına rastlanmadı.[5] Belki de ürün vergilendirilmiş ya da ona el konmuştu, ya da belki de para cezası, suçu sabit bulunduktan hemen sonra uygulandığı için kayda geçirilmemişti. Bireylere de ekim yapma izni veriliyordu. Komşu Beyt Zulmâ'da bir parça toprak eken Beyt Fâsîn'li İbrahim b. Mervân'a, Beyt Fâsîn'deki ürünler ekildikten sonra orada istediği tahılı ekme izni verildi.[6] Anlaşılan, ekili alanların ihmal edilmemesini sağlamak ve vergilendirmeyi doğru yapabilmek için, ekili alanlara yapılacak en ufak bir eklemenin bile resmen onaylanması gerekiyordu. Ayn Silvan'dan İbrahim b. Halil'e el-Birka denilen yeni bir yerde arpa ekme izni verildi.[7] Mâliha'dan iki köylüye eskiden bağ olan bir yere tahıl ekme izni verildi,[8] ama Sûbâ sipahisi Yusuf b. Abdullah, Mâlihe'dan başka iki köylüyü, kendi izni olmadan -kendisi Şam'dayken- asma diktikle-

3 KS 44:1280/s.215.

4 KS 40:590/s. 124: *...metâ tebeyyene ve zahere ennehu garese arzen min arazitü'l-karyetü'l-mezbûre bi-gayri izni üstadihi kâne aleyhi'l-kıyam li üstadihi... bi-elfeyni Osmanî bi-tariki'l-iltizami'ş-şer-î...*

5 KS 44:1218/s. 206.

6 KS 28: 184/s. 61.

7 KS 43:1121/s. 210.

8 KS 30:1841/s. 454.

ri ve böylece başka ürünlerin ekimine engel oldukları gerekçesiyle dava etti.[9] İstanbul'a da gönderdiği aynı yöndeki bir dilekçeye gelen yanıtta, kadıdan bu tür düzensizlikleri kesinlikle hoş görmemesi istendi.[10]

Çeşitli tımar sahiplerinin köylülere karşı açtığı davaların, yaptığı şikâyetlerin sayısı, köylülerin uzak ya da deftere geçmemiş toprakları ektiğini ortaya koyar. Bu topraklar, muhtemelen, henüz tahrir defterine işlenmemişti ve bu nedenle vergi toplayanlar buralara erişemiyordu. Dolayısıyla, köylülerin sistemin çevresinden dolaşma, küçük hileler yapma fırsatlarından biri, vergi toplayanların uğramadığı daha önce işlenmemiş ya da bilinmeyen toprakları ekmekti. Bu tarlalar, muhtemelen geniş araziler değildi, uzak tepelerde ya da ulaşılması güç vadilerde gizlenmiş küçük toprak parçalarıydı.

Herhangi bir ürünün denetiminde en önemli an, hasat zamanıydı. Köylülerin hasat başlamadan önce kadıya ürünlerin olgunlaştığını ve toplanmaya hazır olduğunu bildirmeleri gerekiyordu. Yeni arpa ürünü, her yıl hasat zamanı (Mart-Nisan) reis ve/veya ekâbir ile âyan tarafından kadıya sunulmak üzere kente getirilir ve çeşitli görevlilerin gözleri önünde kent pazarındaki baş ölçümcü tarafından değerlendirilirdi. Ağustos-Eylül'de toplanan zeytinden çıkarılan zeytinyağı da aynı biçimde değerlendirilip fiyatı belirlenmek üzere kadının huzuruna getirilirdi.[11]

Birkaç köyün temsilcisi tüm nahiye adına genel bir bildirimde bulunurdu. Azeriyye'den Muhammed b. Kusba ve Burcis b. Ahmed'in kadıya çıkarak bölgedeki tahılın olgunlaştığını ve hasada hazır olduğunu bildirmesi çok tipik bir olaydı. Ürünün bir bölümünün, aslında, on gün önce biçildiğini ve çoktan harman yerine götürüldüğünü söylediler.[12] Aynı işleyiş zeytinyağında da görülürdü. Bol zeytin üreten Beni Zeyd'den iki köylü olgun zeytinlerin ağaçlardan silkelendiğini ve yağının çıkarıldığını bildirdi.[13] Tahıl, üzüm ya da zeytin olsun her yeni ürünün hasada hazır olduğunu kanıtlamak, olgunluğunu ve kalitesini onaylatmak için kadının huzuruna getirilmesi gerekiyordu.[14]

---

9 KS 33:2694/s. 506.

10 KS 32/s. 141.

11 Kudüs'te ürün arzı ve pazarlama üzerindeki genel denetimin bir parçası olan bildirim ve fiyat biçme süreci için bkz. Cohen (1989), s. 76-7 (zeytinyağı), 110-13 (arpa).

12 KS 28:953/s. 254: *...ve şehida... enne gilali kura nahiyeti Kudüs(-i) Şerif beda'a selâhuha ve 'stihakkatü'l-hisad ve huside ba'uha min müddeti 'aşeret eyyâm sabıkaten 'alâ tarihihi...*

13 KS 30:1283/S. 356: *enne zeytunü'n-nahiye... bakiyeti ceddadihi makbul ve usire ve şare zeyten...*

14 Bkz. KS 33:2652/s. 499; KS 39:2510/s. 531; ve KS 43:1667/s. 306.

Tablo 5.1 ürünlerin olgunlaştığının bildirildiği tarihleri gösterir. Hasadın başladığını duyurma görevi, sürekli belli bir köyde kalmazdı. Bildirimi genellikle Kudüs'e daha yakın olan Ebu Dîs, Tûr Zeytâ ve Ayn Silvân köyleri yapardı. Köylüler çoğunlukla hasadın birkaç gün önce başladığını bildiriyordu. Bu tarihler parantez içinde gösterilmiştir.

TABLO 5.1 ÜRÜNLERİN OLGUNLAŞMASI

Tarih	Ürün	Köy
12 Cemaziyülevvel 960 - 26 Nisan 1553 (960 Rebiülâhir ortası - 1553 Mart sonu)	tahıl	Tûr Zaytâ, Ayn Silvân, Ebu Dîs
8 Cemaziyülevvel 961- 11 Nisan 1554 (27 Rebiülâhir 961- 1 Nisan 1554)	tahıl	Ayzeriyye
4 Zilkade 962-20 Eylül 1555 (1 Ramazan 962- 20 Temmuz 1555)	zeytin	Kûbar, Cufnâ[15]
13 Cemaziyülâhir 963- 24 Nisan 1556	arpa, sebze	Tûr Zaytâ, Ebu Dîs, Beytüllahm
15 Cemaziyülâhir 964- 15 Nisan 1557 (10 Cemaziyülâhir 964- 10 Nisan 1557)	arpa	Tûr Zaytâ
22 Ramazan 964- 19 Temmuz 1557	üzüm	Ebu Dîs
7 Zilhicce 967- 29 Ağustos 1560 (27 Zilkade 967- 19 Ağustos 1560)	zeytin, zeytinyağı	Beni Zeyd[16]
10 Şaban 968- 26 Nisan 1561 (10 Recep 968- 27 Mart 1561)	arpa	Rîhâ
21 Şaban 969- 26 Nisan 1562 (ykl.15 Şaban 969- 20 Nisan 1562)	arpa	Deyr Beni Ubeyd, Ebû Dîs, Ayn Silvân
9 Şaban 970- 3 Nisan 1563 (4 Şaban 970- 29 Mart 1563)	arpa	Rîhâ, Ebu Dîs

Hasadın, özellikle de arpa hasadının iki aşamada bildirilmesi gerekiyordu. Önce kadıya ekinin biçilmeye hazır olduğu bildiriliyordu. Ama yalnızca bu bildirim, köylülerin hasadı yapmasına yetmiyordu. İlk bildi-

15 Zeytinlerin olgunlaşma zamanı için burada verilen Ağustos ayı ve aşağıda verilen Temmuz ayı, Eylül sonunda başlayıp Aralık sonuna değin süren günümüzdeki zeytin hasadıyla karşılaştırıldığında erken gözükmektedir (bkz. Nasır, s. 45). Belki de bu zaman farkı, henüz aydınlatılamamış iklim değişikliklerini ya da ekim yöntemlerini yansıtmaktadır.

16 Beni Zeyd nahiyesi köylerinin şeyhi ve Sirdâ, Attâra, Deyr Gassâna, Mazâri, Batna, Salfît ve Batâna (son üçü Nablus sancağındadır) âyanı dahil.

rimden önce hasada girişen köylere bir ceza verildiği kayda geçmemekle birlikte, genellikle hasadı denetlemek üzere hazırlık yapabilmesi için tımar sahibine ya da köyün vergisini alan vakfın nazırına da haber verilmesi gerekiyordu. Görevli, hasadı denetlemeye gelmezse köylüler kadıya başvuruyordu. 21 Mayıs 1557'de (22 Recep 964) Kubayba köyü ahalisi, kadıya çıkarak, Tûr Zeytâ köylülerinin ürünün hasada hazır olduğunu bildirmelerinin üzerinden bir aydan fazla zaman geçtiğini[17] ve ürün bir gün daha tarlada kalırsa, toplanmaz hale geleceğini söylediler. Köylüler kadıdan, hasada izin vermesini ve hasadı denetlemek üzere birisini görevlendirmesini istediler. (Köy, hass-ı şahi'nin bir bölümü olduğundan, anlaşılan bu durumda kadı izin vermekle yükümlüydü.) Kadı, köylüleri denetlemek, tahılı korumak, doğru ölçmek ve ürünün kurallara aykırı bir biçimde satılmasına engel olmak üzere bir görevli saptadı.[18]

Dahası, köyün vergisi iki ayrı yere gidiyorsa, her ikisinin de hasadı denetlemesi gerekiyordu. Umm Tûba sipahisi Ferhad Bey'le üç köylü, kadının huzuruna çıkarak köy vergilerinin yarısını alan vakıfların nazırı Hüsameddin'in, tahılın hasadına ve satılmasına izin vermediğini söylediler ve kadının gelip ürünü paylaştırmasını istediler.[19] Ferhad, muhtemelen kendi payını almakta geciktiği için rahatsız olmuş, köylülerse bu durumda sıkıntıya düşeceklerinden, gerçekten kaygılanmışlardı. Bunun üzerine kadı Hüsameddin'in ya hasadı denetlemeye gidip kime ne düştüğünü belirlemesini ya da köylülerin hasat yapmasına (anlaşılan kendisi olmadan) izin vermesini istedi.[20]

Vergilerin genellikle ürün yüzdesi üzerinden hesaplandığı bir sistemde, vergi toplayanların aldatılmasını önlemek için toplam ürünün hasattan önce hesaplanması gerekiyordu. Ürün toplanıp çuval, sepet ya da fiçılara konulduktan sonra gerçek hasat miktarını ve dolayısıyla köylülerden alınacak yüzdeyi belirlemek çok daha güçtü. Öte yandan, yağmur, rüzgâr, sıcak ya da soğuk gibi doğal olayların zarar vermesini engellemek için olgunlaşan ürünün bir an önce toplanması da aynı ölçüde önemliydi.

Köylüler hasadın birkaç gün önce başladığını kadıya bildirdiklerinde, genellikle, daha fazla gecikselerdi ürünün zarar göreceğini ve önceden Kudüs'e gelmeye zaman bulamadıklarını öne sürüyorlardı. Bu doğru ola-

---

17 KS 33:1754/s. 326.

18 KS 33:2133/s. 401.

19 Umm Tûba, iki farklı vakfa kaynak sağlıyordu, bu vakıfların toplam hissesi köy vergi gelirlerinin yarısıydı. Hüsameddin'in her iki vakfın da nazırı olduğu anlaşılmaktadır. Vakıflara ilişkin ayrıntılar için bkz. TTD 289/s. 112.

20 KS 43:1834/s. 334.

bilir, ama vergi toplayanlar kendi paylarını almaya gelmeden ürünün bir bölümünü saklayabilmek için köylülerin uydurduğu bir bahane olma ihtimali de var. Gizli tarlaları ekmenin yanı sıra, değer biçme işleminden önce ürünü saklamak, köylülerin yıllık üründen aldıkları payı artırabilecekleri yoldur denilebilir.

Bu durumda Beyt Hanîna'nın öşürünü toplayan Mehmet çavuşun, kendi izni olmadan fasulye, mercimek ve burçağı topladıkları gerekçesiyle köy âyanını mahkemeye vermesine şaşmamak gerekir. Dahası Mehmet çavuş, köylülerin kendi izni olmadan ürünü satmaya başladığını ve kendi payını daha sonra verdiklerini ileri sürdü. Köylüler önce Mehmet'in kendilerine hasat izni verdiğini söyledilerse de, daha sonra hatalı davrandıklarını itiraf ettiler ve bu nedenle tutuklandılar.[21] Tutuklanma ya da başka cezalar alma korkusu, ilk örnekteki Kubayba ve Umm Tûba köylülerini, çaresiz olduklarını ileri sürmelerine karşın, gereken izni almadan hasat yapmaktan alıkoyabiliyordu. Ama son örnekteki Beyt Hanîna köylülerini engellememişti.

Biçilen ürün harman yerine getiriliyor ve vergi toplayanların payı harman edilen toplam ürün üzerinden ayrılıyordu. Bu işlem vergi toplayanların ya da vekillerinin önünde gerçekleştiriliyordu. Tımar sahibi ve vakıf nazırlarının, ürün paylarının doğru bir biçimde ayrılmasını sağlamak üzere kendi köylerinde bulunmaları gerekiyordu. Ama hasadı denetlemeyen vergi toplayıcıları kayıplarını telafi etmek için ek bir ücret ya da "harman vergisi" alma hakkını da yitirmiş oluyordu. Safed sancağı kanunnamesinde vergi sahibinin sorumluluğu açıkça belirtilmiştir:

> Ve her eyalette paylar ayrılırken köy hasadının paylaşılmasında hazır bulunmayan tımar sahipleri, fütuh-ı beyder gibi haklar istemesinler. Ve böylece, harman bittiğinde, belirlenen zamanda ürün paylaşımında hazır bulunsunlar; köylülere zarar vermesinler ve kendilerine ayrılan payı alsınlar.[22]

Hasat zamanı, sipahilere köylüler üzerindeki yetkilerini çeşitli şekiller-

---

21 KS 31:1652/s. 334.

22 Mantran ve Sauvaget (1951), s. 52, 963/1555 tarihli Safed Kanunnamesi. Kanunnamenin bu bölümü Barkan'da (1943) yoktur. Söz konusu bölüm Bibliotheque Nationale'daki bir yazmadan alınmıştır (ancien fonds turc no.85, fo.176 vo). Mantran ve Sauvaget'nin çevirisinden ilgili bölümü çevirdim. Ayrıca bkz. Mantran ve Sauvaget (1951), s. 34; 955/1548 tarihli Şam Kanunnamesi (Barkan, 1943, s. 227). Bu kanunnamede muhtemelen Memlûklere ya da daha önceki dönemlere ait ama kaldırılmış çeşitli hasat vergileri sıralanır. Bunlar arasında, resm-i hasad, adet-i ricadiye (tahılın harman yerine taşınmasından alınan vergi) ve fütuh-ı beyder (harman yerlerinin açılış vergisi) yer alır.

de suiistimal etme fırsatı veriyordu. Görevliler köylülerin vergi payını dürüstçe vermesini güvence altına almaya, köylüler de görevlilerin yalnızca kendi paylarını almasını sağlamaya çalışıyordu. Daha fazlasını aldıklarında onları kadıya şikâyet ediyorlardı. Kudüs çevresindeki toprakları eken köylüler, kadıya çıkarak dış arazi yöneticisi (valiyü'l-berr) Mehmet'in harman sırasında yetkisini kötüye kullandığını ileri sürdüler.[23] "Her bir harman yerinde kiminden bir, bir buçuk ya da bir çeyrek mut tahıl, kiminden biraz saman ya da keyfi bir saman vergisi aldı."[24] Suçlamalara karşılık Mehmet, köylülerden bunları bağış olarak istediğini söyledi.[25] Ama tanıklar Mehmet'i yalanlayınca kadı, Mehmet'e bundan böyle köylülerden bu tür bir istekte bulunmamasını buyurdu.

Hasat, örf ve kanuna uygun olarak yapılırdı. Gazze sancağındaki bir köyde köylüler, harmancıların alışıldığı gibi kendi aralarından seçilmeyip başka yerden getirilmesine karşı çıktılar. Yabancılar harmanı gerektiği gibi savurmuyordu ve bu nedenle köylüler bu göreve kendi aralarından seçecekleri kişinin getirilmesini istediler. İstanbul'dan gelen yanıtta, köylülerin isteği haklı bulundu.[26]

Vergi toplayanların kendi paylarından biraz fazlasını alması ya da köylülerin ürün paylaşılmadan önce birazını saklaması gibi kurallara aykırı uygulamalar, seyrek olduğunda, muhtemelen, harman yerinde olağan sayılabilecek durumlardı. Bir sipahi, bir kilo buğday eksik kuşkusuyla her seferinde kadıya çıkmıyordu. Köylüler de her yolsuzlukta Kudüs'e gitmek zahmetine katlanmıyordu. Gerçekten de dayanılmaz bir durum söz konusu değilse, hareketli hasat ve harman döneminde kimse bir gün bile yitirmek istemeye-

---

23 KS 27:26/s. 6. Kent çevresindeki bu arazi, tapu tahrir defterlerinde listelenen ve belli köylere değil kente ait olduğu belirtilen kıt'a-i arz olabilir. Bu listede kent içindeki küçük arazi de yer alabilmektedir, ama terim yalnızca şehir çevresindeki arazileri belirtmek için kullanılmışa benziyor. *el-arazitü'l-kaine zâhiri medineti Kudüs-i Şerif...* Valiyü'l-berr terimi, berr "dış topraklar" anlamına geldiğinden, buradaki toprakların kent çevresindekiler olduğu görüşünü destekler (bkz. Lane, *An Arabic-English Lexicon* (Londra, 1863), s.v. Cohen (1984, s. 180) *"fi'l-barr"* sözünü "kent dışında", "tarlada" olarak çevirir.

24 Harman dövme işi, 19. yüzyıl resimlerinde gösterildiği gibi yatay olarak yerleştirilmiş bir tahtayı [düven], üzerinde oturan ya da ayakta duran sürücüsüyle birlikte çeken eşek ya da bir başka yük hayvanının bir daire çevresinde döndürülmesiyle gerçekleştiriliyor olabilir. Tahtanın alt yüzeyine çakılan çiviler ya da mâdeni çıkıntılar başakların üzerinden geçer ve kabuğunu ezerek tohumun çıkmasını sağlar.

25 KS 27:26/s. 6. *ve ehaza min külli beyder min beyadirihim tereten muddi ve tereten nısf muddi ve tereten rub' muddi mine'l-gilali ve tereten kudreti tibhi ve tereten harcı tibn... fe ecabe ennehu ehaza minhum zâlike 'alâ sebilü'ş-şihaze...*

26 MMD 2775/s. 1098.

cekti. Kudüs'e yakın toprakları eken ve kente gitmek için uzun bir yol almak zorunda olmayan köylüler bile hasadı denetleyen görevlinin fazla vergi aldığını kadıya bildirmek için harman işlerinin sona erdiği temmuz ayını bekliyordu.[27]

❐

Vergiler ya ayni ya da nakdi olarak belirleniyor ve toplanıyordu. İlkbaharda tahıl, sonbaharda zeytinyağı hasadı payı belirlendikten sonra, köylüler vakfın ya da Kudüs'teki sipahinin payını vermek zorundaydı. Beni Zeyd şeyhinden alınacak iki yüz mut buğday, "örfe uygun şekilde köylüler tarafından getirildi."[28] Bu ve benzeri sözlerin sıkça yinelenmesi, vergi ayni olarak alındığında alışılmış uygulamanın bu olduğunu neredeyse kesin bir biçimde ortaya koyar.[29] Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde vergiyi ayni olarak ödeyen köylüler, bir günden uzun bir yolculuğa ya da en yakın pazardan daha uzak bir yere gitmeye zorlanamamakla birlikte, ürünü en yakın pazara getirmek zorundaydı.[30]

Vergi nakdi olarak ödenecekse, köylüler isterlerse ürünlerini satabilirdi. Ama bu da köyün vergisini toplayan kişinin iznine bağlıydı. Bu, genellikle hasat ve harman iznine benzerdi, ama sipahilerin ve başka görevlilerin başvuruları, ürünü izinsiz satan köylülerin varlığını gösteriyordu. Birçok durumda köylüler ürünlerini satmak için izin aldıklarını söylüyor, ama bunu kanıtlayamıyor ve sonunda yasaya göre cezalandırılıyorlardı. 963/1556'da Beyt Kîsâ'da, subaşının izni ve bilgisi olmadan zeytin satıldı.[31] Bir başka yıl, Kefr Akab'dan bir köylü izin almadan kendi buğdayını ve arpasını sattı.[32] Mâlihe köyünden Said, sipahinin payını vermeden kabak ve patlıcan satmakla suçlandı. Said satmadığını söyledi ve ortağını tanık gösterdi, ama bu tanıklık kabul edilmedi.[33] Ayn Silvân sipahisi İlyas'ın badem ağacındaki bademleri satmakla suçlanan Tûr Zeytâ'dan Ahmed b. Muhammed, suçu kabul etmekle birlikte, kadının ve İlyas'ın vekilinin

27 KS 27:26/s. 6, 29 Recep 960/11 Temmuz 1553.

28 KS 30:468/s. 138: ... *ve naklihu 'ale'l-fellahîn 'ale'l-'ada...*

29 Sık rastlanan bir tümcede şöyle denir: ... *mutreken 'ale'l-'ada mahmulen ilâ menzilihi bi'l-Kudüsü'ş-Şerif...* KS 28:1084/s. 281.

30 Genel kural ve kuralın bozulması hakkında bkz. Faroqhi, (1984), s. 57 ve İnalcık (1965), s. 68 ve (1969b), s. 131.

31 KS 31:2989/s. 590

32 KS 33:2686/s. 505.

33 KS 40:2519/s. 494.

önünde ağacın bir dalını kendi bağında bulduğunu ve üzerindeki bademleri aldığını ileri sürdü.[34]

Sistem içindeki gerilim açıkça ortadadır. Vergi toplayanlar, her ürünün, her hissenin ve her satışın hesabını tam olarak tutmadan kendi hisselerini de tam olarak belirtemiyordu. Aynı anda her yerde bulunmak olanaksız olduğundan, hasat ve vergilendirme işinde genellikle tüm köylerin toplam ürününü değil tek tek köylülerin küçük sayılabilecek gelirini konu alan, küçük davalar yaygındı. Açıkça izin almadan harekete geçen köylüler cezayı göze alıyordu, ama söz konusu üründen alacakları hisseyi artırmak için böyle davranıyorlardı. Yakalandıklarında, elde ettikleri ek geliri yitirmek yanında ayrıca para cezasına çarptırılabilirlerdi. Ama yakalanmadıklarında ya da mahkemeye verilmediklerinde görevlileri aldattıkları için bıyık altından gülebilirlerdi.

Kadının önüne sürekli olarak tahıl, zeytin ya da üzüm miktarlarına ilişkin davalar getirilir, arada bir daha yüksek miktarlarda sebze ya da sabun yapımında kullanılan alkali de dava konusu olurdu.[35] 964/1557 baharında çok aşağılarda kalan Ürdün Vadisi'ndeki Rîhâ köyünden iki şeyh Kudüs yolunu tırmanıp çivit işleme zamanının geldiğini bildirdiler ve bu amaçla kazan istediler. Kadı, köy gelirinden yararlanan vakıf nazırının satın aldığı kazanı, iş bitince geri getirmek koşuluyla köylülere verdi.[36] Köylüler böylece çivitin işlenmeye hazır olduğunu kadıya ve vakıf nazırına bildirmiş oldular. Öte yandan vakıf nazırı, gelirinden yararlandığı köylülerin hasadına yardımcı olmak zorundaydı. Burada resmi denetimle yardım arasındaki çizgi belirsizdir. Kısa bir süre sonra Rîhâ'nın yerini, vergi toplamanın muhtemelen daha kolay olduğu kente daha yakın bir köy aldı ve bundan sonraki yıllarda kazan talebine rastlanmadı.

Bir mut öyküsü

Ürün miktarının doğru hesaplanması ve ödenecek miktarların doğru ölçülmesi tüm sistemin ayrılmaz bir parçası olan işlerdi. Standart ağırlık ve ölçü birimleri kullanılmakla birlikte değerler, kimi zaman görece kısa uzaklıklar içinde bile değişiyordu. Öte yandan bu farklar gerçekte bu uzaklıkların ne kadar büyük olduğunu ve halkın büyük bir bölümü için yaşamın ne ölçüde yerelleştiğini de gösterebilir. Sicillerde belirtilen ağırlık ve ölçü birimleri genellikle Kudüs, Ramle, Gazze ya da Nablus birimleri

34 KS 33:2536/s. 480.

35 Cohen (1984), 193.

36 KS 33:1454/s. 275.

olarak belirtiliyordu. Şam, Halep, Kahire ve İstanbul ve arada kalan küçük yerlerin de özel ölçü birimleri olmakla birlikte, Kudüs sicillerinde bunlara pek rastlanmaz. Ama birimlerin nereye ait olduğu belirtilmediğinde ya da belirsiz olduğunda, karışıklık ve hile söz konusu olabilir.

Kudüs sicillerindeki birkaç ölçü birimi karışıklığı, hacim ve ağırlık değerlerinin belirlenmesinde ve dolayısıyla o zamanki tutarları bugünkü ölçülere doğru olarak çevirmede karşılaşılan güçlüklere ilişkin bir fikir verebilir. Dahası, bu görece küçük ve basit farklar, görevlilerin günlük yerel yönetim süreci içinde sürekli olarak üstesinden gelmek zorunda oldukları güçlüklerin bir parçasıydı.

960/1553'de kadıya başvuran sipahi Mustafa, 438 mut buğday ve arpa tutan 959 yılı tımar gelirlerini toplamakla görevli adamları Yahya ve Hasan'ın büyük ölçekle (bi'l-keylü'l-kebir) vergi topladığını ileri sürdü. Hasan köylülerden büyük ölçekle tahıl aldığını doğruladı; ama Yahya, Hasan büyük ölçekle alsa da, kendisinin tahılı Hasan'dan küçük ölçekle (bi'l-keylü'l-sagir) aldığını ileri sürdü. Büyük ölçeğin ödenen toplama 40 mut eklediği ve toplam 478 küçük mut ettiği söylendi. Mustafa, adamlarının aradaki farkı iç ettiğini düşünüyordu.[37]

Tahıl ölçmede kullanılan (en az) iki yerel mut birimi vardı. Göreli oranları sicillerde belirtiliyordu: 438 büyük mut 478 küçük mut ediyordu, demek değişim oranı kabaca 9'a10'du. Ama küçükle büyüğün değiştirildiği her olayda bu durumun anlaşılacağı varsayılabilir mi? Kadıya getirilen bir başka küçük ve büyük ölçek davasında konu, Nablus birimiyle satılan 9 mut nohuttu. Teslim edildiğinde 9 mut'un, 10 mut geldiği görüldü ve sonunda satışın bir başka mut birimine göre yapıldığı doğrulandı.[38] Kudüs'le Nablus arası yaklaşık 55 kilometreydi. Her iki merkezde değişik birimler kullanılmakla birlikte, iki kent arasındaki tepelerde yaşayan köylüler, hepsinin bildiği birden çok ölçü birimine göre karşılıklı alışveriş yapıyorlardı. Ama bir yabancı bunları çok iyi bilemeyebilirdi. Kudüs sancakbeyi Faruk Bey adına Rîhâ köylülerinin tahıl borcunu isteyen Fahreddin de, küçük ve büyük mut ayrımı yüzünden mahkemeye başvurdu. Rîhâ reisleri, 12 büyük mut'ın 13 mut'a eşit olduğu Kudüs ölçüsüyle, 3,800 mut buğday ve arpa borçları olduğunu doğruladılar.[39] Tartım yine küçük mut'la, yani Kudüs ölçeğiyle yapılmıştı. Davada Nablus'tan kimse yokken, neden büyük ölçekten standartmış gibi söz edilmektedir? Büyük

37 KS 27:1220/s. 238.

38 KS 28:1694/s. 423.

39 KS 26:451/s. 100.

ölçek, Ürdün Irmağı vadisindeki Rîhâ köyünde de daha yaygın olarak mı kullanılıyordu?

Bu üç davadan çıkarılabilecek tek sonuç şudur: Kudüs mut'u Nablus mut'unun yaklaşık 9/10'una eşitti.

Toprağı Boş Bırakma ve Göç

Görevliler toprağı boş bıraktıkları gerekçesiyle köylüleri mahkemeye veriyorlardı, çünkü gereksiz yere boş bırakılan toprak, köyden vergi alanların gelirinin azalması anlamına geliyordu. Böyle bir davada yalnızca boş bırakılan ve bir tımarın parçası olan toprağı yeniden ekmeleri istenen İseviyeli üç köylü ucuz kurtulurken,[40] başka köylüler daha ağır cezalara çarptırıldı. Râm'dan Reşid b. Kiyâl'in, toprağını beş yıldır ekmediği anlaşıldı. Reşid, tımarı köyü de kapsayan zaim Mustafa Bey'in adanına, kendi payını kardeşinin topladığını ve teslim ettiğini söyledi. Bu doğrulanmayınca Reşid'in arpayla buğdayı ya da eşdeğeri parayı buluncaya kadar hapse atılmasına karar verildi.[41] Birkaç yıl sonra benzeri bir davada Râm'dan bir başka köylü tutuklandı. Râm köylüleriyle sipahi arasında varılan bir anlaşmaya göre toprağını işlemeyen köylü 5 sultani ceza verecekti. Köylü suçunu kabul edince parayı buluncaya kadar hapiste tutuldu.[42]

Toprağını boş bırakan köylüler üzerinde bu kadar durulduğuna bakılırsa köyünü terk edenlerin daha büyük bir endişeye yol açacağını anlamak güç değildir. Dördüncü Bölüm'de anlatıldığı gibi Ebu Dîs vakfı nazırı, padişahtan, köyü terk edenleri geri getirecek bir ferman istedi.[43] Boş bırakılan toprak, bir ya da iki yıllık gelirin yok olması demekti. Bir ya da daha çok kişi köyü terk ettiğinde vergilendirilen ürün azalıyor, tarımsal işgücü eksiliyor ve toprak işlenmeyebiliyordu. Bir ya da iki kişinin gitmesi daha büyük bir göçün ve daha büyük bir gelir kaybının habercisi olabilirdi. Görevlilerin en küçük toprak parçalarını bile ektirmeye çalışması, bir yandan gerçekleştirmek istedikleri denetimin çapını gösterirken, ekim ve işgücünü düzene sokma çabası da bölgede sürekli bir işgücü açığı olduğunu gösteriyor olabilir.

Beyt Sâhûr el-Vadi sipahisi Mehmed, üç köylünün yakınlardaki Ebu Makîra'ya yerleşmek üzere köyden ayrıldıklarını kadıya bildirdi. Yüzleştirildiklerinde Mehmed'in doğru söylediğini onaylayan köylülerin Beyt Sâ-

---

40 KS 43:2100/s. 378: *bi-aydihim kıt'ati arzin... ve innehum 'attaluha.*

41 KS 27:1125/s. 218.

42 KS 40:1457/s. 304.

43 Bak. Dördüncü Bölüm: "Ebu Dîs," KS 32/s. 124.

hûr el-Vadi'ye dönmesi ya da 200 sultani (1600 akçe!) para cezası vermesi istendi.[44] Böylesine ağır bir para cezası muhtemelen köylüleri kendi topraklarına döndürmeye yetecek kadar etkili bir yoldu. Ceza miktarları değişiyordu ve kimi zaman açıklama yapmadan yalnızca "şeriata göre" deniyordu. Her zaman para cezası da verilmiyordu. Köyden ayrılmakla suçlanan Azeriyye'li Hasan b. Ebu Hâmil'in geri döneceğine kefil olarak bir kişi bulması istendi. Hasan, böyle biri bulununcaya kadar hapiste kaldı.[45]

Kimin nereye kayıtlı olduğunu kanıtlamak da her zaman kolay değildi. Kudüs'te hass-ı şahi gelirlerini toplayan mültezimler Sanâsîn'li birkaç köylüyü bu köye dönmeye zorlayınca güçlüklerle karşılaştılar. Kimi köylünün oğlu ve kardeşi tapu tahrir defterine kayıtlı olmadığından, bunlar köye dönmeyeceklerini söylediler. Bu durumda yerel görevliler hangi gerekçeyle onları zorlayabilirdi? Padişaha danışan görevlilere verilen fermanda, sancakbeyi ve kadının, kayıtlı olsun olmasın on yıl içinde köyden ayrılan herkesi geri getirmesi söyleniyordu.[46] Demek ki toprağını terk etmeme kısıtlaması, kayıtlı olsun olmasın, herkes için uygulanıyordu. Fermandan çıkan sonuç, köyde kimlerin yaşadığının yerel kaynaklara dayanarak bulunabileceği ve böylece görevlilerin denetim işlevini yerine getirebileceğidir. Köylüler Osmanlılar'ın kurduğu sistemi kavradılar ve bunu kendi yararlarına kullanmaya çalıştılar. Ama sarayın açıkça yüreklendirip yetkili kıldığı görevliler, burada köylülerin yasalara uyma çabalarını görmezden geldiler.

Kaydedilmemiş köylüler, muhtemelen Osmanlı yönetimini sürekli meşgul eden sorunlar arasındaydı. Oğullar ve kardeşler son tahrir sırasında kayda geçirilmeyecek kadar küçük olabiliyor ya da görevlinin gözünden kaçabiliyordu. Zaman zaman başka yerlerdeki olumsuz koşullardan kaçıp başka bir köye yerleşenlere, yabancılara da rastlamak mümkündü. Ama yerleşik nüfusu kendi köyünde tutma kaygısı, resmi kayıtların inceliklerinden daha büyük bir önem taşıyordu ve bu konuda son sözü söyleyen devlet otoritesi oluyordu. Yine de toprağından ayrılan her köylü köyüne dönmüyordu. Köyden ayrılmak için meşru bir neden göstermek gerekiyordu. Köyden ayrılıp topraklarını boş bıraktığı suçlamasıyla subaşı tarafından kadının önüne getirilen Beytüllahmlı Atallah b. Mus'ad'a, subaşının kendisine bir zarar verip vermediği soruldu. Atallah böyle bir şey olmadığını söyleyince Beytüllahm'a dönmesi istendi. Bu soru, subaşı Atal-

44 KS 31:1411/s. 291.

45 KS 27:1295/s. 257

46 MMD 2775/s. 1257

lah'a kötü davranmış olsaydı sonucun değişebileceğini düşündürür. Atallah belki yine köyüne dönmek zorunda kalırdı, ama subaşı uyarılabilir ve/veya görevden alınabilirdi.[47]

Köyden ayrılan bir köylünün toprağına geri döndürülmesi konusunda zamanaşımı sözde kalmıyor, uygulanıyordu. On yılı aşkın bir süre köyünden başka bir yerde yaşayan kişi ayrıldığı toprağa dönmeye zorlanamazdı. Halil b. Abdürrahman b. Hânî, Nablus sancağındaki Salfît köyüne kayıtlıydı. 968/1561 baharında kadıya çıkan tımar sahibinin adamı, Halil'in üç yıl önce köyden ayrıldığını ileri sürerek Salfît'e gönderilmesini istedi. Halil ise on sekiz yıldır Kudüs'ün Beni Zeyd bölgesindeki Kefr Ayn'da yaşadığını söyledi. Halil'in on sekiz yıldır yeni köyünde yaşadığını doğrulayan tanıkların ifadesi üzerine kadı Halil'in Kefr Ayn'da kalmasına izin verdi. Ama Kefr Ayn'ın bağlı olduğu Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları nazırının okuduğu kanuna göre, eski efendisine olan örfi borçlarını ödemesi istendi.[48]

Görevlilerin köylülerin yer değiştirmesinden kaygılanmaları, ana gelir kaynakları olan köylerin düzenli olarak ekilmesini güvence altına alma isteğinden kaynaklanıyordu. Bu amaçla tapu tahrir defterlerine başvuruyor ve kendi tımarlarını oluşturan köylerde kimlerin yaşadığıyla ilgileniyorlardı. Köylüler, kişisel uyuşmazlıklar nedeniyle ya da görevlilerin gözüne girmek amacıyla birbirlerini görevlilere ihbar ediyor muydu? Köye yeni yerleşen biri, görevlilere ihbar edilmekle korkutulabilirdi. Ama köylüler genellikle yetkisini kötüye kullanan görevlilerden ya da doğal koşullardan kaynaklanan güçlükler yüzünden köyden göç ediyorlardı.[49]

Su

Kudüs'ün güneyinde görevliler, kente su getiren kanal boyunca sıralanan köylerle sürekli bir kavga içindeydiler. Su çekişmesi kent, köylüler ve bölgeye gelip giden Bedeviler arasındaydı. Bu kurak çöl ikliminde hayati önem taşıyan kanal, kent surları içindeki kuyuların yanı sıra kentin çeşme ve hamamlarına da su getiriyordu. Eski çağlarda döşenen kanal boruları

---

47 İmparatorluğun köyünü terk eden köylülere ilişkin kaygıları birçok fermanda dile getirilir. Böyle durumlarda halkı köyden ayrılmaya yönelten koşulların araştırılması ve bunların düzeltilmesi üzerinde durulurdu. Bu konu başka örneklerle birlikte İnalcık'ta (1965, s. 86, 110) ele alınır.

48 KS 40:1200/s. 251. Yetki sınırlamaları ve köylülerin geri getirilmesi konusunda bkz. Jennings (1979), s. 169-71, 176.

49 16. yüzyılda Filistin'de köylü göçünü daha kapsamlı ele alan bir inceleme için bkz. Singer (1992), s. 49-65.

Kanuni'nin Kudüs'teki genel imar çalışmaları sırasında onarılmış ve bakımı için bir de vakıf kurulmuştu. Yeni kurulan imaret vakfı, kentin su ihtiyacının karşılanması için de kaynak yaratıyordu.[50]

Kanal boyunca sıralanan köyler Sûr Bâhir, Beytüllahm, Beyt Câlâ, Artâs ve Fâgûr'du. Köylüler ancak kendilerine ayrılan belli miktarda suyu kullanabiliyorlardı, ama belirtilen yerlerde ve zamanlarda tarlalarını ya da hayvanlarını sulamak amacıyla sık sık suyu kesiyorlardı. Ayn Vadi Biyâr'dan kuzeye, yukarıda Kudüs'e doğru kıvrılarak uzanan aşağı yukarı on beş kilometre uzunluğundaki boru hattı boyunca sürekli kontrol yapmak olanaksızdı. Su kesildiğinde ya da yönü değiştirildiğinde kente gelen su azalıyordu. Kente gelen suyun alındığı sık sık kadıya da bildiriliyor ve böyle durumlarda bir grup görevli araştırma yapıyordu. Ama öteki küçük hırsızlık olayları gibi su da muhtemelen küçük miktarlarda çalındığından bu hırsızlık ya anlaşılmıyor, ya da hesabı sorulmuyordu. Beytüllahm köylüleri su tüketimi konusunda sürekli bir yükümlülük altındaydılar. Beytüllahm'dan on altı ileri gelen köylü, su borularının bekçisi Kara Ali adlı bir yeniçerinin ve kadının önünde su çalanların, kim olursa olsun, sancakbeyine 25 sultani ödeyeceğini kabul ettiler. Kendilerine ve köylülere ayrılan miktardan fazla su kullanmak, boruyu kırmak, su akışını engelleyecek benzeri bir suç işlemek ve bunu bekçiye bildirmemek gibi suçları işleyenler para cezasına çarptırılacaktı.[51]

Bu durum kayda geçirildikten altı ay sonra, Ocak 1554'te, boruyu delerek Kudüs'e gelen suyun kesilmesine neden olduğu söylenen köylüleri kovuşturmak üzere kadılardan biri ve bir subaşı Beytüllahm'a gönderildi. Yerinde yapılan inceleme sonunda gerçekten de kanalda yeni bir delik açıldığı görüldü. Kudüs'te kadının önüne çıkarılan köylülerden üçü boruyu kırdıklarını ve yeni bir delik açtıklarını itiraf etti.[52]

İstanbul'dan gönderilen fermanlarda Kudüs'teki daimi su sıkıntısına değiniliyordu. 1568'de (975-6) kentin güneyindeki Artâs köyündeki bir pınarın sularını kanala aktarmak amacıyla ayrıntılı bir plan yapıldıysa da hiçbir zaman uygulanmadı.[53]

Su borularının bakımını üstlenen vakfın nazırıyla kanalı bekleyen yeni-

---

50 Kanuni'nin Kudüs'teki imar projelerinin eksiksiz bir incelemesi için bkz. Cohen (1990), s. 31-51.

51 KS 23:565/s.124.

52 KS 27:1615/s. 317.

53 Osmanlı döneminde yapılan ve planlanan su şebekesi, çeşitli kanallar ve onarım çalışmaları Salama ve Zilberman'da (1986) ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Kente su sağlanmasına ilişkin padişah fermanları için bkz. Heyd (1960), s. 146-50.

çerinin mahkeme başvurusu, korsan su kanallarının neden olduğu alışılmış engellemelerin varlığını açıkça ortaya koyar. Vakıf nazırıyla yeniçeri, uzun ve kurak Kudüs yazının ortasında bir gün Sûr Bâhir, Beytüllahm ve Fâgûr halkının kapalı kanalları açarak sürekli sorun yaratttığını kadıya anlattılar. İki görevli açılan bir kanalı kapıyor, ama köylüler hemen bir tane daha açıyor ve Kudüs'e giden suyu kesiyorlardı.[54] Benzeri bir başka başvuruda kanal boyunca on bir yerden su alındığı bildiriliyordu.[55] Yukarıda anılan iki olayda da köylüler herhangi bir cezaya çarptırılmadı. Başka bir açıklama bulunamadığından, hemen kesildiği için cezaların ayrıca belirtilmemiş olabileceği düşünülebilir. Bir başka olasılık da, suyu köylülerden ya da Bedeviler'den, kimin kestiği kanıtlanamadığından ceza verilememesidir.

Ama suçlular belirlendiğinde bile görevliler ceza vermekte güçlüklerle karşılaşıyordu. Su kanalı vakfının nazırı Mustafa Çelebi, boruda açtıkları bir delikten koyunlarını sulayan altı Fâgûrlu köylüden ikisini yakaladığını anlattı. Mustafa köylülerden para cezası ödemelerini istedi, ama köylüler ödemedi. Bunun üzerine köylülerle koyunlarını alıp Kudüs'e götürmeye karar verdi. Ama köye yaklaştıklarında köylüler bağırmaya başladı ve grubun çevresini sarıp Mustafa'nın el koyduğu hayvanları kurtardılar. Kadının önüne getirilen iki köylü yargılandı.[56] Köylülerin Mustafa Çelebi'ye saldırmaması dikkat çekicidir, iki köylünün kim olduklarını bilen tanıklar olduğundan kadıya götürülmelerine de engel olunmamıştı. Ama koyunların birtakım görevlilere beklenmedik bir ziyafet ya da kazanç kaynağı olmasını engellemek için, Mustafa Kudüs'e götürmeden koyunlarını geri almışlardı.

Su kavgası bitmek bilmiyordu. Bu konu on yıllar ve yüzyıllar boyunca kadı sicillerinde yer aldı. Kuraklık dönemlerinde kentin güneyindeki Süleyman Havuzları'ndaki[57] su düzeyi suyun kente ulaşmasına engel olacak kadar azaldığında Kudüs'e hiç su gelmiyordu. Boruların yeni onarıldığı Kanuni döneminde su sorunu, daha önceki ve sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında görece hafiflemiş olabilir. Su dağıtımı, Osmanlılar'dan önce de kesin bir denetim altında yapılıyordu. Her köye ne kadar ve ne zaman su verileceği örfe göre kesin olarak belirlenmişti. Bölgeyi ilgilendiren kanunnamelerde bu konuda ayrıntılı düzenlemelerin yer almayışı, Osmanlı görevlilerinin köy düzeyinde yerel uygulamaya karışmadığını ve daha çok

---

54 KS 43:2733/s. 485.

55 KS 33:1840/s. 342.

56 KS 30:1573/s. 428.

57 Arapça *Birak Süleyman* ya da *Birakü'l-Merci* ve İbranice *Brişot Şlomo* olarak anılır (Salama ve Zilberman, 1986, s. 93.)

kente su sağlanmasıyla ilgilendiklerini düşündürüyor. Su sorunu, ya köylüler kendi aralarındaki sorunları çözemediklerinde, ya da kente su temini aksadığında kadının önüne gelirdi. Uygulama bu kurak bölgeyle de sınırlı değildi. Tarım alanları yanında kentlere düzenli ve yeterli su sağlanması imparatorluğun her yanında önemli bir konuydu.[58] Sözgelimi Kayseri kadı sicillerinde köylülerle görevliler arasında yeni su kanallarının yapımı, günlük su kullanım haklarının paylaştırılması ve su dağılımının denetimi için toplanan vergilere ilişkin anlaşmazlıklar yer alır.[59] Mısır gibi su dağılımının ve denetiminin çok önemli olduğu ve devlet düzenlemesi gerektirdiği yerlerde bu konu kanunnamelerde de yer alır.[60]

Şiddet

Osmanlı görevlileriyle köylüler arasındaki anlaşmazlıklar ve güçlükler her zaman mahkeme kararıyla barış içinde çözümlenmiyordu. Her şeyden önce kadının çağırdığı köylüler çağrıya uymayabiliyordu. Beytüllahm'dan bir köylünün borcuna kefil olan Beyt Sefâfâlı bir köylü iki kez çağrılmasına rağmen gelmedi. Sonunda bu köylüyü tutuklamak için bir subaşı gönderildi. Mahkemeye çağrılma nedeni olan borcu ödemesi istenen köylü, ayrıca emirlere uymadığı ve asilik ettiği için şeriata göre dayak cezasına çarptırıldı.[61] Bir başka örnekte Accûl köylülerinin, arada bir ektikleri yakınlardaki Attârâ köyünün tımar sahibi olan sipahi Memi'ye iki yıllık vergi borcu vardı. Köylüler eski borcu ödemeyeceklerini söylediler. Bunun üzerine kadının köylüleri mahkemeye çağıran mektubunu okumak üzere köye iki görevli gönderildi. Köylüler yine gitmeyeceklerini söyleyince kadı "Accûl'un tımar sahibi Ali Bey'in köylüleri getirmesini" istedi. Ali yanıtında, "dikkafalı ve asi oldukları için onları getiremediğini" (*mütemerridîn ve müstemirrîn alâ'l-isyan*) bildirdi. Durum, Şam beylerbeyi ya da padişah gibi daha üst düzeyde otoritelere bildirilmek üzere böylece kayda geçti.[62]

Kefr Sûm köyünde görevlilerin daha zorlayıcı önlemler alması üzerine köylüler görevlilere boyun eğmek ve borçlarını ödemek zorunda kaldılar. Kefr Sûm'da subaşılar birkaç kez saldırıya uğradı. Üstelik burada tımar sa-

---

58 Karş. Raymond (1985), s. 155-67; Marcus (1989), s. 298-303; H. İnalcık, "Ma'-Irrigation in the Ottoman Empire," EI2, 5, s. 878-84.

59 Bkz. Jennings (1979), s. 167-8.

60 Bkz. Barkan (1943), s.v. su .

61 KS 33:370/s. 79.

62 KS 40:9/s. 3.

hibi olan sipahiler ödenmemiş vergileri alabilmek için sık sık mahkemeye başvuruyordu. 17 Ramazan 962/5 Ağustos 1555'te sipahi Yusuf kadıya Kefr Sûm köylülerinin işlediği suçları bildiren bir liste sundu. Kendi vergisini toplamak için köye gittiğinde köylüler parayı ödemedikleri gibi, bir de üzerine taş ve ok yağdırmıştı. Ardından köye giden subaşı da aynı biçimde karşılanmıştı. Bunun üzerine köylüleri getirmekle görevlendirilen üçüncü bir kişi de köyden atılmıştı.[63]

Aynı durum altı ay sonra yinelendi. Sipahi Mehmed Bey kadıya ve sancakbeyi kethüdasına başvurarak, kendi tımarının bir parçası olan Kefr Sûm ahalisinin, hakkı olan tımarı vermeyerek sürekli olarak kendisine başkaldırdığını bildirdi. Kendi konumunun sarsıldığını ve köylülere söz geçiremediğini düşünen Mehmed "köylülerin hakkından gelmek, haklı olanı alabilmek ve asilere ibret olsun diye köylülerin mallarını almak" için sancakbeyinden izin istedi.[64] Mehmed'e istediği izin verildi. İki gün sonra, Kefr Sûm köylülerinden dört yıllık borcunu alamayan sipahi Yusuf Bey'e de sancakbeyiyle birlikte köylülerin üzerine yürüme izni verildi.[65]

Kefr Sûm'u hizaya getirmek amacıyla düzenlenen akın tam olarak hedefine ulaşmadı. Görevlilerin uğradığı saldırılardan söz eden başka bir kayıt görülmemekle birlikte, bu olayı izleyen yıllarda da köylüler vergilerini ödemediler. Kendi payını almaya gelen sipahi Süleyman'a, yakınlardaki tarlalarını ektikleri alaybeyinden berat getirmesini söylediler. Alaybeyi, kendi hissesiyle birlikte Süleyman'a ait vergileri de topluyordu. Bunun üzerine padişaha dilekçe yazarak yardım istedi. Padişah Kudüs kadısına yolladığı fermanda durumu araştırmasını ve gerekeni yapmasını buyurdu.[66] Üç yıl sonra sipahi Yusuf yine köylülerden vergi toplamaya çalışıyordu.[67]

Bu dönemde Kefr Sûm, denetimi özellikle güç bir köydü. Ama görevlilerle köylüler arasında şiddetli çatışmalara sahne olan tek yer değildi. Sık

---

63 KS 30:1035/s. 286.

64 KS 31:700/s. 154: *..ve talebe min melikü'l-ümera... er-rukub 'ala ahalitü'l-karyetü'l-mezbure ve halâs hakkihi minhum ve'l-huruc min hakkihim li-yekunu ibraten li-gayrihim mine'l-mütemerridîn...* (11 Rebiyülâhir 963/23 Şubat 1556). *"ve'l huruc min hakkihim"* deyişi, Türkçe "hakkından gelmek" sözünün Arapçaya uyarlanması ya da çevirisi olabilir.

65 KS 31:722/s. 158. Hmûd, daha önceki bir dönemdeki benzeri bir olaydan söz eder. Cafer subaşı, köylülerden vergi toplamaya çalışan bir başka subaşıya yardım etmek için Suba ahalisinin üzerine yürümüştür. Ama köye vardığında köylüler subaşıyla karşılaşmamak için kaçmıştır. KS 1:4/s. 33, Hmûd (1981), s. 57-58.

66 KS 32/s. 140 (üstteki).

67 KS 40:7/s.2.

olmasa da, subaşılar ve sipahiler düzenli aralıklarla saldırıya uğruyordu. Deyr Dibvân köyünden birkaç kişi Aşur subaşıyla adamlarına Ramallah yakınlarında saldırdılar, onları yaraladılar ve soydular. Bu saldırıda köylüler subaşıyı yaraladı, grubu Ramallah'a kadar kovaladı, bağladı ve soydu. Sonradan, bir köylü çalınan giysi, at battaniyesi ve 10 sultani altın değerindeki işlemeli bir telkâri kemeri geri vermek üzere kadıya gitti. Aşur, bunları geri aldı ve daha sonraki kayıtlarda bu davadan hiç söz edilmedi.[68] Bundan sadece bir ay önce de, atıyla birlikte yaralanan Beni Zeyd subaşısı Ali, kadıya çıkarak Ramallah'ın yedi kilometre kuzeyindeki Cufnâ el-Nasârâ ahalisinin saldırısına uğradığını bildirmişti.

Ramle nahiyesindeki Harabta köyünde, birkaç vakıf köyünün subaşısı olan Cevher, iki köylüyle vergi hesabı yüzünden kavga etti ve sonunda taşa tutuldu.[69] Bir başka olayda Hasan subaşı, bir akşam Cab'a'da harman yerinde tahıl yüklerken bıçaklandığını bildirdi.[70] Subaşılara, yalnızca köylüler saldırmıyordu. Şehsuvar subaşı, Ayn Kerim'in 10-15 kilometre güneyindeki Beyt Zekeriya'ya giderken Bedeviler'in saldırısına uğradı.[71]

Bu tür saldırılar şaşırtıcı değil. Çünkü diğer vilayetler gibi, burası da pek güvenli bir yer değildi. Filistin'i gezen seyyahlar yollardaki tehlikelerden söz ediyor ve silahlı muhafızların kesinlikle gerekli olduğunu söylüyorlardı. Hem köylüler, hem de görevliler kadıya Bedevi akınlarını bildiriyorlardı. Sürekli olarak kırsal bölgelerde huzuru ve yolların güvenliğini sağlamaktan söz eden fermanlar da bu gerilimi yansıtır.[72] Ama bu ortak kaygı, köylülerin Osmanlı görevlilerine ya da görevlilerin köylülere yakınlaşmasını sağlamamıştır. İmaret vakfı köylerinin inatla vergi ödememesi üzerine Şam Valisi'ne, bir yeniçeri bölükbaşısı, altı yeniçeri ve Kudüs kalesinden altı kişi alıp yıllık vergileri köylülerden zorla toplaması emredildi.[73]

Görevlilerin köylülere karşı davranışının bir yönü özellikle dikkate değer. Sipahiler Kefr Sûm köylülerinin cezalandırılmasına karar verdiklerinde, önce kadıdan izin almak zorundaydılar. Gerçekten de kadıdan izin almaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu da, sipahiler arasında, en azından bu dönemde sıkı bir disiplin olduğunu göstermektedir. Ama genel fermanlarda sürekli olarak değinilen sorunlardan biri, görevlilerin, vergi toplamak için belli bir bölgeye olağan ziyaretlerini yaparken köylülerin konuk-

---

68 KS 26:95/s.22, 27 Ramazan 960/ 6 Eylül 1553.

69 KS 33:2800/s. 525.

70 KS 40:2514/s. 493.

71 KS 28:1254)s. 483, 16 Ramazan 961/ 15 Ağustos 1554.

72 Osmanlı fermanları için bak. Heyd (1960), 90 vd.

73 M 6 57/s. 28, ve Heyd (1960), s. 143-4.

severliğini suiistimal etmeleriydi.[74] Bu tür girişimler için kadının izninin gerekiyor olması, onun konumunun ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koyar. Aynı zamanda, aşağıda göreceğimiz gibi, köylülerin görevlilere karşı yaptıkları şikâyetler, keyfi şiddet uygulamalarından çok vergilendirmede yapılan suiistimallere ilişkindi.

Birkaç yıl sonra gönderilen bir fermanda, köylülere karşı yapılabileceklerin sınırları belirleniyordu. Nablus eyaletinde köylüler, yetkililerin birkaç kez uyarmasına karşın asilik etmiş ve vergilerini ödememişti. Şam valisi ve defterdarıyla Kudüs kadısı, başka köylere ibret olması için birkaç köyü yakıp yıkmak üzere izin istediler. Padişah, "Aralarındaki birkaç asi yüzünden itaatkâr ve masum Müslümanlar, aileleri ve haneleri ile birlikte yok olacağından köyün tümüne saldırmak uygun değildir" diyerek bu isteği kesin olarak geri çevirdi.[75] Padişah, köylüleri vergi ödemeye zorlamak için ikna, korkutma ve son olarak hapse atma ve çeşitli cezalandırma yollarının uygulanmasını tavsiye etti.[76] Ferman, şu saptamayla sona eriyordu:

> bu mikdâr kurâ ahâlisinin isyân ü tuğyân üzere olanları (?) fî vech değildir eğer ihtimâl sancakbey adamlarının ve ümenâ ve umımâlın zulm ü ta'addilerinden 'âciz olub bi'z-zarûre tarîk-i isyâna sâlik olmakda gaflet etmeyüb ümenâ ve ummâldan ve adamlarından bir ferde zulm ü ta'addi ettirmeyüb...[77]

Resmi Osmanlı politikası, yükümlülüklerini yerine getirmeyen köylülere karşı sert önlemler alınmasına izin veriyordu. Ama suçlunun yanında suçsuzun da zarar görmemesi için, toplu cezalandırma onaylanmıyordu. İmparatorluğun başlıca gelir kaynağı köylülerin emeği olduğu için, köylünün refahı ve verimliliği en önemli konuydu. Fermanın sonunda, belki de kendilerine yapılan haksızlıklar yüzünden şiddete başvuran köylülerin suçlanmaması gerektiği belirtiliyor, valiyle kadı uyarılıyordu.

"ZULÜM VE TAADDİ"–"ZALİM" GÖREVLİLER

Görevlilerden yakınan köylülerin başvuruları, kendi yönetimleri altındaki köylülerden yakınan görevlilerin başvurularından daha azdı. Bu anla-

---

74 İnalcık (1965), s. 77-9'daki örneklere ve özellikle Ferman 10'a bakın.

75 M 29, no. 504, tarih 14 Zilhicce 984/ 4 Mart 1577, Heyd (1960), s. 92-3.

76 Mandaville (1975, s. 520) benzeri bir olayı aktarır: Kadıya, vergilerini ödemek istemeyen köylüleri tehdit edip tutuklatması, ama kan dökülmemesi emredilir.

77 M 29, no. 504, Heyd çevirisi. [Bu kadar köy ahalisinin isyan etmek ve taşkınlık yapmak üzere olması sebepsiz değildir. Bir ihtimal sancakbeyinin adamları, eminler ve vergi toplayanların zulüm ve saldırıları yüzünden aciz durumda kalıp zaruri olarak isyan yoluna sapmakta gaflet etmeyip eminler ve vergi toplayanlar ve adamlarından birine zulüm ve zorbalık yaptırmayıp...]

şılır bir durumdur. Kudüs'te yaşayan görevliler, kadıya daha kolay ulaşabiliyordu. Köylüler gibi bir dava açmak için köyden kente inmek zorunda değillerdi. Köylülerden daha varlıklıydılar ve mahkeme masrafları, her ne kadar cüziyse de, köylülere yük oluyor, oysa onları etkilemiyordu. Kadının çıkarlarıyla görevlilerin çıkarları her zaman örtüşmüyordu; bununla birlikte kadı bir Osmanlı görevlisiydi ve herkes tarafından böyle algılanıyordu. Köylülerin, öteki görevlilerin haksızlıklarına karşı, onları doğru yola getireceğine inandıkları kadıya başvurması, bu durumu doğrulamaktadır. Öte yandan, görevliler açısından, kadının görevi onların geçim kaynaklarının güvence altına alınmasına, yani köylülerden düzenli olarak vergi toplanmasına yardımcı olmaktı. İstanbul'un beklentisi ise imparatorluğun genel refah düzeyini korumak için kadıyla sancakbeyinin dirlik ve düzeni koruması ve sürdürmesiydi.

Kadı sicillerinde kullanılan kalıplaşmış dille ifade edecek olursak, köylülerin Osmanlı görevlilerine karşı en çok giriştikleri eylem "şikâyette bulunmak"tı- *tadarrara.* İstanbul'dan gelen fermanların yer aldığı defterlerde "[köylüler,] [görevliler, bazen de Bedeviler] zulm ve taaddi ederler diyü... bildirdiler" cümlesi, raporun ayrıntılı bölümlerinden sonra toparlayıcı bir ibare olarak sona konurdu. Görevlilerin kimi ağır, kimi hafif suçlarına ilişkin çeşitli şikâyetlerde bulunuldu. Çatışmalar genellikle vergi toplamaya ilişkin sorunlardan kaynaklanıyordu, ama burada, daha önce söz ettiğimiz sıradan borç konularından ziyade, görevli-köylü ilişkilerinin daha karmaşık yanlarını aydınlatan başka şikâyetleri ele almaya değer buluyoruz.

Genel konulara ilişkin gönderilen fermanlardan anlaşılacağı gibi, görevi suiistimalin tüm imparatorlukta yaygın olduğu söylenebilir.[78] Bunlar arasında öşürün yanlış toplanması, fazladan angaryalar yüklenmesi ya da vergiler konması, kadı naiblerinin usule aykırı olarak atanması, şiddet uygulanması ve benzeri nahoş eylemler anılabilir. Köylülerin "efendi"lerine karşı hoşnutsuzluklarını daha açık bir biçimde dile getiren eylemlerinden biri, yaşadıkları yeri terk etmeleriydi.[79] Görevlilerin köylerini terk eden köylülere dava açtığı durumlardan daha önce söz edildi. Yönetim, doğru bulmamakla birlikte, bu tür eylemlerin somut bir nedene dayanabileceğini açıkça belirterek, davalara bakılırken köylülerin neden kaçtıklarının araştırılmasını istiyordu. Davalardan birinde varılan çözüm, hem sistemde

---

78 Bu fermanların bazılarını kapsayan bir derleme için bkz. İnalcık (1965).

79 İnalcık'a göre (1989, s. 99) bu, imparatorluk çapındaki köylü direniş yöntemlerinden biridir. Köylülerin önündeki seçenekler konusunda Faroqhi (1986, s. 26) şöyle der: " genellikle yapabilecekleri tek şey topraklarını terk etmek, göçebelere katılmak ya da güçlü bir kişinin himayesine girmekti."

belli bir esneklik olduğunu, hem de köylülerin bu durumdan nasıl yararlanabileceğini gösteriyordu. Bu olayda Sûbâ köyünden iki reis kadıyla sancakbeyi temsilcisinin önünde, köyde tımar sahibi olan Sinan sipahinin, bölgedeki subaşı adına köylülere saldırdığını ve böylelikle (subaşıyla adamlarının) köylerini yıktıklarını ileri sürdü.[80] Bunun üzerine reisler köyü terk etmiş ve "efendi"lerine olan yükümlülüklerini yerine getirmeye başlamışlardı. Şikâyet, konudan sorumlu otoritelere bildirilmek üzere kayda geçirildi. Ama bu arada Sinan ve iki reis, köylülerin dörtte bir oranında vergi ödeyecekleri, Sinan'ı aldatmayacakları ve köydeki toprakların ekimi bitmeden köy dışındaki toprakları ekmeyeceklerine dair bir anlaşmaya vardılar.

Kanunlar, köyünden ayrılan köylülere karşı kesin yaptırımlar getiriyordu; bu iki köylünün, yakalandıktan sonra köylerine dönmemelerine izin verilemezdi. Üstelik, bunlar reis olduklarından ötekilerin de köyden ayrılmasına örnek olabilir ve daha büyük zarar verebilirlerdi. Tapu tahrir defterlerinde köyün üçte bir oranında vergilendirildiği yazıldığından, bu oranın dörtte bire indirilmesi, köylülerin uğradıkları zararı kapatmalarını sağlayacak bir yardım niteliğindeydi. Ama iki yıl sonra düzenlenen tapu tahrir defterinde köyün örfe göre üçte bir oranında vergilendirilmesi, bu yardımın geçici olduğunu gösterdi.[81]

Ayn Silvân köyü ileri gelenlerinin yaptığı bir başvuru, köylülerin yararına olan örfün gücünü ortaya koyuyordu. İleri gelenler Ayn Silvân köylülerinin, Osmanlı fethinden önceki dönemlerden beri Kudüs'e sepetleriyle gelip sokakta sebzelerini sattıklarını söylediler. Bir kış günü bir görevli, ürünlerini yalnızca sabit sebze pazarı Bâşûra'da satabileceklerini söyleyerek köylülere engel olmaya çalıştı.[82] Köylüler kadıya başvurdular ve bir grup Müslüman tanığı dinleyen kadı, köylülerin şehir surları içinde ürünlerini gezerek satabileceklerine karar verdi.[83] Köylüler ürünlerini pazarda satmak zorunda kalsalardı, bir de dükkân kirası ödeyeceklerdi. Kudüs'e çok yakın olan ve kentin günlük ekonomik yaşamına doğrudan katılan Ayn Silvân'ın ahalisi, vilayetteki tüm köylüleri temsil etmiyordu. Öte

---

80 KS 35:864/s. 167: *harabu beldetehuma.*

81 KS 35:854/s. 165, tarih 6 Rebiülevvel 965/ 27 Aralık 1557; ayrıca bkz. TTD 289/s. 145(952/1545), TTD 516/s. 35(967/1560).

82 Bu pazar *sukü'l-hudar ve'l-başura* diye bilinirdi. Osmanlılar tarafından yenilendikten sonra "yeni pazar" olarak da anıldı. Bkz. Cohen (1984), s. 5, ve (1989), s. 7 ve 122.

83 KS 40:427/s. 85: *min kadimü'z-zaman kable'l-fethi'l-hakanî ve ilâ yevmi tarihihi ednahu...*

yandan satacak sebzesi veya başka ürünleri olan ya da kente yakın tek köy Ayn Silvân değildi. Silvân köylülerinin karşılaştıkları, Kudüs yakınlarında yaşayan tüm köylülerin başına gelebilirdi. Köylüler kentte oldukları zaman sorunlarına hemen bir çözüm bulabilmek amacıyla doğal olarak kadıya başvuruyorlardı.

Kanunname

İçeriği Üçüncü Bölüm'de açıklanan yerel Osmanlı kanunnamesi, sancağın vergilendirilmesine ilişkin karmaşık ama kesin ayrıntılar içeriyordu. Muhtemelen, kanunnamenin karmaşık paragrafları, şu ya da bu köyde vergilerin nasıl alınacağına dair anlaşmazlıklara yol açıyordu. Deyr el-Şanna ve Beyt Sâhûr el-Vadi köylerinden birkaç kişi, zeytin ağaçlarını kanunnamede rumani zeytin ağaçları için belirlenen belli bir yüzde üzerinden, yani kısm olarak vergilendiren sipahiye karşı çıkmak üzere kadıya başvurdular. Köylüler ağaçların eskiden beri haraç olduğunu, yani islami ağaçlar için olduğu gibi ağaç başına belli bir miktar üzerinden vergilendirildiğini ileri sürdüler. Dahası, bu görüşlerini kanıtlamak için yeni tapu tahrir defterinin bir nüshasını getirdiler. Kadı, defteri inceledikten sonra köylüleri haklı buldu ve vergileri kanuna uygun olarak toplaması için sipahiyi uyardı.[84]

Zeytin ağaçlarının belli bir miktar üzerinden vergilendirilmesi geleneksel uygulamanın böyle olduğu yerlerde yeğleniyordu. İki ağaç başına bir akçe olan verginin, ürünün yüzde ellisi olan kısmdan ortalama daha az olduğu düşünülebilir. İnab köyünün sevilmeyen sipahisi Ali Bali de belli bir miktar olarak alınan zeytin ağacı vergilerini belli bir yüzdeye çevirmeye çalışmıştı. İnab köylüleri padişaha gönderdikleri dilekçede bu tarihe kadar Ali Bali'nin her iki ağaç başına bir akçe aldığını ve "bunun tahrir defterine de, sicillerde de daha önceki yıllarda kayıtlara böyle geçtiğini... Ama bu yıl sipahinin 'sizin ağaçlarınız islami (belli bir miktara göre vergilendirilen) değil, küffari (oran üzerinden vergilendirilen)" dediğini belirttiler.[85]

Bu son davanın sonucu bilinmemekle ve tapu tahrir defterlerinde köylülerin savını destekleyecek bir bilgi bulunmamakla birlikte, Ali Bali'nin dürüstlüğü kuşkuludur. Köylüler arasında önceden de kötü bir ünü vardı. Dahası, köylülerin isteğinin haklı görüldüğü birinci davada olduğu gibi, iki ağaç başına bir akçe gibi belli bir miktarın sipahilerin işine gelmediği

---

84 KS 40:325/s. 64.

85 KS 42/s. 137 (top): eşcarını islami değuldur küffaridir deyü... Küffari/kâfiri (inanmayan), Kudüs kanunnamesindeki rumani ile aynıdır. Bu konuda bkz. Üçüncü Bölüm, n. 12.

anlaşılmaktadır. Ürünün bol olduğu yıllarda bu durumdan yararlanamıyor ve az olduğu yıllarda fiyatı yükselen zeytinyağından kazançlı çıkamıyorlardı. Sipahiler bu nedenle zeytin ağaçlarını vergilendirme yöntemini değiştirmeye çalıştılar. Köylüler bu değişikliğe hemen tepki gösterip direnebildiler.

Kulûnya köylüleriyle sipahi arasında öşür konusunda daha derin bir anlaşmazlık yaşandı. Önce Bedreddin, hem köylülerin temsilcisi olarak, hem de kendi adına padişaha dilekçe yazarak, sipahilerin, vakıf hissesi üzerinden düşülmesi gereken öşürü doğrudan köylülerden almaya kalktıklarını bildirdi. Sipahiler ayrıca vakıf nazırından da öşür alıyorlardı. Kudüs kadısıyla sancakbeyi, olayı soruşturmakla görevlendirildi.[86]

Bunun üzerine Kulûnya'daki zeytinlik ve bağ sahiplerini mahkemeye veren sipahi Ali, kendi beratında ve son tapu tahrir defterinde öşürün, köylülerin oradaki örfe uygun olduğunu iddia ettikleri gibi "vakıf parası üzerinden" değil, "toplam gelirden" alınacağının yazılı olduğunu ileri sürdü. Köylüler, fermanı kendi iddialarını haklı göstermek için kullanıyorlardı. Kadıya gönderilen fermanda, olayı yalnızca berata ve tahrir defterine dayanarak araştırması buyrulmuştu. Kadı, bu belgelere dayanarak sipahinin haklı olduğuna karar verdi.[87] Gerçekte, neredeyse otuz beş ve yirmi yıl öncesine dayanan ikinci ve üçüncü tapu tahrir defteri nüshalarında öşürün "toplam gelir üzerinden" alınacağı belirtilmekle birlikte, birkaç yıl önce hazırlanan son defterde bu konuda bir açıklama yoktu.[88] Köylüler öşürü eskiden beri "vakıf parası üzerinden ödediklerini" söyleyerek, yalnızca sipahiyi değil, padişahı da mı kandırmaya çalışıyorlardı?[89] Köylülerin iki ayrı tür öşür toplama yöntemi arasındaki farkı anladıkları kuşku götürmez. Ve bu fark, köyün statüsünü değiştirmeye yönelik ortak bir girişime yol açabilecek kadar büyüktü;[90] bu girişim hileli olup sonuçta başarıya ulaşmasa da...

Tûr Zeytâ köylüleri de, bu kadar ayrıntılı kanıtlara dayanmasalar bile, aynı yönde bir girişimde bulundular. Kadının önünde öşürlerinin "vakıf

---

86 KS 42/s. 27.

87 KS 43:321/s. 58.

88 TTD 1015/s. 241; TTD 289/s. 136; TTD 516/s. 49.

89 Bursa sicillerinde yer alan bir olayda, İstanbul'a giderek "sahte" bir ferman elde eden birinden bahsedilir. Bu kişi İstanbul'da yerel bir davada doğruluğu tartışma götürür bir ifade verdikten sonra fermanı kâtibe dikte ettirmişti. Ferman, Bursa kadısının kararlarına aykırıydı. Bkz. Heyd (1973), s. 243.

90 İnalcık (1992, s. 112), hazinenin yararına olan sabit miktar üzerinden vergiyle karşılaştırıldığında oran üzerinden verginin köylülere getirdiği avantajları inceler.

hissesi üzerinden" alındığını söylediler. Sancakbeyinin sözcüsü subaşı, tapu tahrir defterinin bir nüshasını mahkemeye sundu ve kadı burada öşürün "vakıf hissesi üzerinden" değil "toplam gelir üzerinden" alındığını gördü.[91] Bu çalışma sırasında incelenen tahrir defteri nüshaları kadının bulgularını doğrulamaktadır.

Ama bir karışıklık üzerine yaklaşık bir yıl sonra aynı dava yeniden kadıya getirildi. Tûr Zeytâ'daki birkaç bağ sahibi, şeriata, kanunlara, tapu tahrir defterindeki bir kanunname nüshasına ve bir fermana aykırı olarak öşürü "toplam gelir üzerinden" hesaplayan vakıf nazırını, belgeleri de sunarak mahkemeye verdiler. Nazır, öşürün "toplam gelir üzerinden" alınması gerektiğini ileri sürdü ve o da tapu tahrir defteriyle kanunnamenin nüshalarını mahkemeye sundu. Tüm bu belgeleri inceleyen kadı, öşürün, tahıl ürünlerinde "toplam gelir üzerinden," ağaç ve bağlarda ise "vakıf geliri üzerinden" alınması gerektiğine karar verdi. Dahası kadı, tapu tahrir defterlerinde köy bağlarından alınacak üzüm şırası vergisi oranlarının belirtilmediğini gördü.[92]

Zeytin ağaçlarının statüsünü kendi çıkarlarına göre değiştirmeye çalışan sipahiler gibi, köylüler de, öşürleri kendilerine yarayacak şekilde biçimlendirmeye çalışıyordu. Çoğu olayda anlaşmazlığı çözümlemek üzere her iki taraf da kadının önüne getiriliyordu. Bu karşıt iddialar arasından doğru uygulamayı kanuna dayanarak bulmaya çalışan kadı, kimi zaman köylüleri, kimi zaman da görevlileri haklı buluyordu. Davaların yinelenmesinden anlaşılacağı gibi, bu düzenlemeler kısa ömürlü olabiliyordu. Gerçekten de Tûr Zeytâ'da, kadının haklı olarak tahıllarla ağaç ve bağ vergisini ayırmasından kısa bir süre sonra, sipahilerin yazdığı bir dilekçeye İstanbul'dan yanıt geldi. İşler iyice sarpa sarmıştı, çünkü bir zamanlar tahıl ekilen topraklarda şimdi bağlar vardı.[93]

Vergiden Sonraki Haraçlar

Köylülerin görevlilere yönelttiği başka suçlamalar vergi konusundakiler kadar karmaşık ya da belirsiz değildi. Mehmed subaşı Cab'a köylülerinin hayvanlarını çalmakla suçlandı. Suçlamayı önce Muhalhal b. Salih, birkaç gün sonra da kardeşi Hasan ve bir başka köylü yöneltti. Bu üç kişi, ayın başlarında kendileri Tarafîn köyündeyken Mehmed'in saldırısına uğradıklarını ve yirmi bir baş sığırla altı eşeğin çalındığını ileri sürdüler. Mehmet on ikisi inek, altısı buzağı ve beşi eşek olmak üzere toplam yirmi

91 KS 40:453/s. 91.

92 KS 43:1518/s. 281.

93 KS 42/s. 99 (yukarıda).

üç hayvan aldığını belirtti ve köylülerin asilik ettiğini ileri sürerek kendisini haklı çıkarmaya çalıştı.[94] Köylülerin hatalı davrandığını kanıtlaması istendiğinde, subaşı kesin bir kanıt gösteremezken, köylüler Mehmed'in önceden belirttikleri gibi inekleri ve eşekleri çaldığına yemin eden iki tanık daha getirdiler. Bunun üzerine, Mehmed'in hayvanları geri vermesi istendi. Fâgûr'da kaçak olarak sulanırken yakaladığı koyunlara el koymak isteyen Mustafa Çelebi gibi, burada da bir görevli, asilik ettiklerini iddia ettiği köylülerin hayvanlarına el koyma hakkına sahip olduğunu düşünüyordu.

Köylüler, çok sayıda hayvanın çalındığı bu olayda olduğu gibi önemli bir zarara uğradıklarında, durumu kadıya bildiriyorlardı. Oysa görevlilere yönelik ufak tefek suçlamalar, özellikle görevlilerin köylülerin ödemelerini istedikleri sıradan borçlara ilişkin kayıtlarla karşılaştırıldığında, kadı sicillerinde çok az geçiyordu. Kentte bir davanın peşinde koşmak için harcanacak zaman ve para, köylüleri küçük suçlamalarla sık sık mahkemeye başvurmaktan alıkoymuş olabilir. Ama görevlilerin davranışı rahatsız etme sınırını aşıp, geçimlerini ve statülerini ciddi olarak tehdit etmeye başlayınca, köylüler, hem Kudüs kadısına başvurmayı, hem de İstanbul'daki padişaha dilekçe yazmayı biliyorlardı.

Remle nahiyesinde Ludd köylüleri uğradıkları büyük haksızlıkları bir dilekçeyle doğrudan padişaha bildirmişlerdi. Köyün Kudüs'teki padişah ailesi imaretinin vakfına ait olması, dilekçelerinin daha hızlı ulaşmasını sağlamış olabilir.[95] Yine de, padişaha on yıl arayla (benzer) iki dilekçe gönderilmiş olması, İstanbul'un ilgisinin haksızlıklara engel olamadığını düşündürüyor.

Zilkade sonu, 963/1556 Ekim başlarında gönderilen ilk dilekçede vakıf nazırının vergiyi toplamaya gelmediği, yerine gönderdiği Kudüs'teki yeniçeri karargâhından adamların atlarıyla birlikte köylülerin evine yerleştikleri, Hıristiyan köylülerin cizyesini fazla hesapladıkları, ayrıca kendileri için fazladan tahıl, bal, yağ ve pirinç aldıkları ve fırsat buldukça aşırı paralar istedikleri belirtiliyordu. İstanbul'dan gelen ferman, her zaman olduğu gibi iddiaların araştırılmasını ve haksızlıkların önlenmesini buyuruyordu.[96] On yıl sonra Ludd köylüleri, benzeri bir dilekçeyle, köylülere karşı işlenen suçları ve görevlilerin verdiği çeşitli zararları yeniden sayıp döktüler. Aynî olarak alınması gereken öşür nakdî olarak toplanıyor ve ürünle-

---

94 KS 26:345/s. 75: ... *hâle isyanihim*; ayrıca bkz. KS 26:278/s. 61.

95 Ludd, nüfusu Müslüman ve Hıristiyan halktan oluşan büyük, verimli bir köydü. Ayrıca bkz. Sharon, "Ludd," *EI2*, 5, s. 798-803 ve Singer (1990a), s. 61, 64.

96 KS 32/s. 57.

rin fiyatı sabit fiyatın üzerinde hesaplanıyordu; küçük suçlara verilen para cezaları keyfi olarak artırılıyordu; verimsiz tarlalar ya da meyve bahçeleri vergiye bağlanıyordu; ve koyunlardan örfe göre alınması gereken miktardan fazla vergi alınıyordu.[97] Yukarıda anılan hayvan hırsızlığı gibi, daha küçük çapta da olsa her yerde görüldüğü anlaşılan haksızlıkların kendileri değil, tümünün bir arada görülmesi bu olayı dikkat çekici kılmaktadır.

Bu sorunun yalnızca açgözlü görevlilerden kaynaklanmadığı ve daha karmaşık olduğu anlaşılıyor. Yukarıda anılan ikinci dilekçenin yanıtının gelmesinden iki hafta kadar önce, Şam valisi ile Kudüs ve Ramle kadılarına bir ferman gönderildi. Padişah, gelirleri padişah ailesi imaretinin vakfına ait birkaç köyün ahalisinden, vakıf nazırını şikâyet eden, onu köyleri ve camilerini gelirsiz bırakıp ekonomik felakete sürüklemekle suçlayan dilekçeler almıştı. Fermanda, aynı zamanda, vali ile kadıların, yazdığı bir mektuptan da alıntılar yapılıyordu. Söz konusu mektupta, kimi insafsız köylülerin kendi köylülerine yaptıkları kötülüklerden ve vakıf nazırının büyük bir dürüstlük gösterdiğinden söz ediliyordu. Padişah yeniden durumun tam olarak araştırılmasını ve bulgulara göre suçluların cezalandırılmasını istedi.[98]

Bu davanın burada sona ermediği anlaşılıyor. Yalnızca bu on yıl içinde olup bitenler, görevli-köylü ilişkileri ve kırsal yönetimin nasıl yürütüldüğüne ilişkin zengin ayrıntılar sunuyor. Her şeyden önce, köylüler İstanbul'a dilekçe yazma konusunda hiç de çekingen değillerdi. Yeni ve çok uzaklardaki bir padişahın kendilerini ve mallarını saymak için gönderdiği bir tahrir memurunu alaya alabiliyorlar, ama gönderdiği görevlilerin yaptığı kötülüklere bir son vermesi için yine aynı padişaha kolayca başvuruyorlardı. Başvurulan, ne de olsa padişahtı. Ayrıca, iki dilekçede yer alan haksızlıkların dökümü, görevlilerin, çeşitli boyutlarda hırsızlık olanaklarına sahip olduklarını gösterir. Bunlara ek olarak, suçları vakıf nazırının yolladığı yeniçeri birliklerinin işlediğini belirten ilk dilekçe, kırsal bölgelerde etkinlik gösteren görevliler listesine bir yeni grup daha eklemektedir. Vakfın işleriyle uğraşan nazırın, vergi toplamak üzere yerine, yeniçerileri yollaması yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Son olarak diyebiliriz ki, Kulûnya köylülerinin öşüre ilişkin yalan beyanlarında olduğu gibi, Ludd köylülerinin dilekçesi de gerçeği yansıtmıyor olabilirdi. Eğer durum böyleyse, kadı tarafından kendi köylerine zarar vermekle suçlanan köylüler, İstanbul'la Filistin köyleri arasındaki uzaklıktan yararlanarak görevlilere karşı padişahı

---

97 MMD 2775/s. 1047,8, 17 Şaban 973/9 Mart 1566.

98 MM 5 1017/s. 382-3, 27 Recep 973/17 Şubat 1566.

kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlar demekti. Köylüler, yeni iddialarına inandırıcılık kazandırmak için eski haksızlıklardan mı yararlanıyorlardı? Yoksa imparatorluk görevlileri karşısında doğal olarak savunmasız görünmelerine mi güveniyorlardı?

Homurdanan köylüler hiç de akın akın gelip padişahın başkentindeki sokakları istila etmiyordu. Köylülerin, padişahın huzuruna çıkıp dilekçelerini vermek için İstanbul'a gelmesi, kaide değil, istisnaydı. Ama böyle bir başvuruda bulunma olanağı vardı ve zulme uğradığını düşünen kişi(ler) için, güç ve pahalı da olsa, gerçekçi bir yoldu. Yukarıda anlatılan, hile ve aldatmaya yönelik hareketler gerçekten önceden planlanmışsa, o zaman, köylülerin bir bölümünün otoriteleri ve sistemi kendi çıkarlarına göre nasıl kullanacaklarını gayet iyi bildikleri söylenebilir.

ÖTEKİ YIKICI ETKENLER

Bedeviler

Güney Suriye bölgesinde ve özellikle Kudüs'te yaşayan ve konup göçen Bedeviler, kırsal bölgelerde sürekli olarak varolagelmişti. Kimi tahrir defterlerinde bir köyün adıyla anılıyorlardı ve belli aşiretlerin yaşadığı bölgeler belirlenebiliyordu.[99] Bedeviler kadı sicillerinde ve fermanlarda sık sık geçiyordu: Yolculara saldırılar, köylere baskınlar, köylülerle birlikte Osmanlı görevlilerine karşı gelmeler, ve biraz daha sonraki dönemlerde köylülere karşı sancakbeyinin yanında yer almalar raporlarda sık sık geçen olaylardı. Kudüs'teki birçok köyün bölgeyi çevreleyen çöle yakın olması nedeniyle, köylülerle Bedeviler arasında muhtemelen devamlı bir ilişki vardı, birbirleriyle alışverişleri yerel ekonominin ayrılmaz bir parçasıydı.[100] Bu raporların çeşitliliği, Bedeviler'in görevlilerle köylüler arasındaki ilişkiler ağı içinde kesin bir yere oturtulmasını güçleştirir. Osmanlı yönetiminin bu bölgedeki en önemli uğraşlarından biri, Bedeviler'i denetim altında tutmaktı. Bölgeyi Memlûkler'den aldıktan sonra Osmanlılar'ın ilk ba-

99 İlk iki tapu tahrir defterinde hiçbir aşiret kaydedilmemiştir. Daha sonra Kudüs nahiyesinde bir aşiretten (taife) üç grup (cema'at) kaydedilmiştir. *Cema'at Bedah, cema'at Râs* ve *cema'at Beni Atiyye*'den oluşan *taifeti 'urbâni Marâdiva.* Her tahrirde nahiyenin kuzey ucundan güney ucuna uzanan bölge içinde değişik bir köye kaydedilmişlerdir: TTD 289/s. 94, Beyt Natîf; TTD 516/s. 32 Takû ve s. 68 Cîb; ve TTD 515/s.34 Kafr Tût. Bütün güney Suriye bölgesinde Bedeviler'in en fazla ayrıntıyla Kudüs'te tahrir kayıtlarına geçmiş olduğu görünür, kimi zaman Kudüs'teki Bedevi aşiretlerine mensup yetişkin isimleri kaydedilmiştir. Geniş ve karşılaştırmalı bir değerlendirme için bkz. Hütteroth (1985, s. 145-55) ve Bakhit (1982, s. 192vd).

100 Cohen (1984), 197.

şarılarından biri güney Suriye'deki Bedeviler'in kontrol altına alınmasıydı.[101] Osmanlı valileri, Bedeviler'i, en azından Kanuni devrinin sonuna dek (1566) görece bir denetim altında tuttu. Bedevi reislerin rehine olarak tutulması, aşiret mensuplarının denetim altına alınmasında kullanılan ve az çok işe yarayan bir yöntemdi. Devletin kullandığı bir başka taktik de, Bedevileri kimi yerde tımar sistemi içine almak, kimi yerde ise yollara muhafiz ya da Mekke'yle Medine'ye giden hac kervanlarına eşlikçi yapmaktı.[102] Nitekim, Huteym kabilesinden üç aile, dördüncü ve beşinci tahrir defterlerinde imaret vakfının bir parçası olarak yer alır, daha sonra da sancakbeyine vergi ödemekle yükümlü olarak gösterilir. Bunlar, Rîhâ'da ve belki de Ürdün Irmağı vadisindeki başka yerlerde, Kudüs imaretine ve sancakbeyine ait arazilerde tahıl ürünlerini toplamak ve teslim etmekle görevliydi. Her kabilenin yıllık vergisi yirmi yedi koyun ve/veya keçiydi.[103]

Osmanlılar'ın tüm çabalarına karşın Bedeviler köylere baskın yapıyorlardı. Rebiyülevvel 960/Şubat 1553'te kadıya çıkan Beyt Likyâ'lı Ulyân b. İsmail, Zayida Araplarının[104] köyün altını üstüne getirdiğini söyledi. Köylüler dehşete kapılmış, Bedeviler'in hayvanları tarlalara dalmış, fasulyeleri ezmiş ve yemişti. İki köylü yaralanmış, Ulyân'ın kızkardeşi öldürülmüştü.[105]

Bedeviler'in sistem içine alınması, köylülerin güvenliğini sağlamaya yetmiyordu. Eskiden Turmus Ayyâ köyünün has emini olan Şeyh İbrahim, padişaha başvurarak eminliğin yeniden kendisine verilmesini istedi. Köy gelirlerinin geri kalanıyla desteklenen vakfın çıkarlarını zaten denetliyordu. Has eminiyken, köye dışarıdan kimsenin karışmadığını ve bu durumun "hem vakıf hem mal-i miri"[106]nin yararına olduğunu söyledi. Oysa "hâlâ eminler zikr olan hisse-i miriyi bazı zi-kudret kimesnelere ve bazı tağı Arablar şeyhine icareye vermekle mezburler gelüb ahal-i karye enva-i

101 Memlûklerin son dönemlerinde bu bölgede yaşayan Bedeviler'e ilişkin özet bilgi için bak. Sharon (1975), s. 11-17.

102 Bkz. Heyd (1960) çeşitli yerlerde; Manna (1979), s. 199-202; ve M 3 1020/s. 346, 1025/s. 347; M 4 276/s. 30 ve 880/s. 86.

103 TTD 516/s. 69 ve TTD 515/s. 34. Türkçesinde, *Riha nam karyenin ve sairlerin terekeleri...* denir. Bu nedenle Bedeviler'in Rîhâ dışında nerelerden tahıl toplamaları beklendiği açık değildir.

104 Arapça ve Türkçe metinlerde görülen 'Arab, 'Urban ya da A'rab sözcükleri Bedeviler anlamına kullanılır.

105 KS 27:2283/s. 460, 2284/s. 461, ve 259/s. 51.

106 KS 47:86/s. 44.

zulm ve ta'addi etmekle ekseri perakende olub mal-ı miriye vakfa zarar mürettib olur..."du.[107] Şeyh padişahın bam teline basmıştı. Yanıt kesin ve açıktı: Toprağı böyle insanlara icareye vermeyin. Köylüler yerlerinden edilmemeli.

Bedeviler her zaman köylüleri hedef almıyordu. Gerektiğinde köylüler Bedeviler'e sığınıyor ya da onların yardımına koşuyorlardı. Beyt Likyâ'da işlenen cinayetten birkaç yıl sonra, aynı köyden Bedr adlı bir reis büyük sorunlara neden oldu. Bir grup adamla birlikte bir başka köye saldırıp birkaç kişiyi öldürdü ve daha sonra kaçarak Gazze sancağındaki Bedeviler'e sığındı.[108] Bir başka olayda Beyt Netîf subaşısı Şehsuvar, 1554'te Bedeviler'le köylülerin ortak saldırısına uğradı. Kudüs'ün güneybatısında, Fâgûr ve Nehhâlin yakınlarındaki Beyt Zekeriya köyüne giderken tutuklamaya çalıştığı Bedeviler'e rastladı ve Nehhâlin'e doğru peşlerinden gitti. Ama burada Nehhâlin'liler ve başka köylerin halkı subaşıya karşı Bedeviler'le birleştiler ve subaşının atıyla adamlarından birini okla vurarak Kudüs yönünde kaçmalarına engel oldular. Bunun üzerine El-Halil'e kaçan subaşı ve adamları, kadıya başvurduklarında tüm halk olayı doğruladı. Kendilerini korumak için olup biteni yalanlamak üzere ya bir birlik oluşturamamışlar, ya da oluşturmaya çalışmamışlardı.[109]

Bedeviler, köylülerin dostu ya da geleneksel bakış açısıyla, yerleşik çiftçilerin sürekli düşmanı gibi mutlak bir kategori içine sokulamazlar. Bir başka örnek, Bedevi etkinliklerinin çeşitliliğini ve yerleşik hayata geçme çabalarının yaygınlığını gösterebilir. Kudüs'ün güneyindeki Fâgûr köyünden iki şeyh kadıya başvurdu: El-Da'âcina kabilesinden Şeyh İbrahim b. Hamza ve Benû Addâ'dan Şeyh Safân b. Sa'b. Köylülerle reislerinin yaptığı gibi, her biri toprakların yarısından sorumlu olmak üzere köy topraklarını ekeceklerine güvence vermek yanında, köydeki toprakların ekimine öncelik vereceklerine de söz verdiler ve bütün bunları yapmadıklarında para cezası ödemeyi kabul ettiler.[110] Burada Bedevileri yerleşik çiftçileri

---

107 KS 47:86/s.44: [Eminler sözkonusu miri araziyi bazı nüfuzlu kişilere ve asi Arap şeyhlerine veriyorlar, onlar da halka zulmedince halk kaçıyor ve topraklar ve vakıf zarar görüyor.]

108 M 6 55/s. 27.

109 KS 28:1254/s. 483 ve 1256/s. 484: *...ve kad tahakkaka zâlike mine'l-cemmi'l-gafir mine'l-hars ve'l-amm ellezi lâ yümkine tevatu'uhum 'ale'l-kezib ve't-taleb...* (Not: Sicilin bu cildinin modern numaralamasında bir yanlış var. Bu belgeler önce sayfa numarasına göre bulunmalıdır.)

110 KS 43:2559/s. 454.

destekleyen kişiler olarak değil, bizzat, toprağın boş kalmaması için yaz ve kış ürünlerini ekmeyi üstlenen çiftçiler olarak görüyoruz.[111]

Bu nedenle, bu dönemde Bedeviler'in akıncı, dost, eşkıya ya da çiftçi gibi çeşitli rollerinden hangisinin en "tipik" olduğunu söylemek güçtür. Büyük bir olasılıkla Bedeviler'in çoğu, göçebe ya da yarı-göçebeydi; bugün de Suriye ve Arap çöllerinde olduğu gibi büyük konfederasyonlar halinde yaşıyorlardı. Ama en çok, hem Memlûk yönetiminin son dönemlerinde, hem de daha sonraları bölgede tehlike saçan belalı göçebeler olarak tanınırlar. 17 yüzyıl başlarında hac kervanının kumandanı İbn Faruk'un görev yaptığı dönemde köylüler, hem Osmanlı görevlileri arasında yer alan bu aşiret reisinin, hem de ona bağlı Bedevi gruplarının saldırısına uğradılar.[112]

Eyaletteki Bedevi nüfusun büyüklüğüne ilişkin bilgimiz, köylü sayısına ilişkin bilgimizden daha da yetersizdir. Ayrıca, Bedeviler'i ilgilendiren sorunlar, büyük bir olasılıkla, düzenli olarak kadıya yansımıyor ve köylüleri ilgilendiren davalardan da daha seyrek kadı önüne getiriliyordu. Küçük vergi borçları ve yukarıda anılan küçük haksızlıklar kesinlikle dava konusu olmuyordu. Ama 16. yüzyıl ortalarında Bedeviler'in daha önceki ve sonraki yıllara göre daha az tehlikeli oldukları anlaşılmaktadır.

Doğa

Kırsal bölgelerde tarımsal etkinlikleri ve yönetimin normal işleyişini aksatan tek faktör insan değildi. Görevlilerle köylülerin birlikte karşı koymak zorunda olduğu pek çok güçlük ve sorunun kaynağı doğaydı. Suyun dikkatle dağıtılması, yukarıda görüldüğü gibi, tüm gruplar arasında sürekli bir gerilime yol açıyordu, ama genel olarak su kıtlığı askerleri, kadıları ve köylüleri aynı zamanda tehdit ediyordu. Kuraklık, çekirge baskınları ve öteki beklenmedik olaylar tarımsal işleyişi belli aralıklarla kesintiye uğratıyor, toprağın ve halkın kendini toparlaması için geçen süre içinde gelir beklentilerinin azalması gerekiyordu.

Kırsal alanlarda salgınlar, pek çok kişinin ölümüne, büyük ölçüde emek kaybına yol açıyor ve bu yüzden tarımsal üretim geriliyordu. Ama bu bölgedeki büyük veba salgınlarının 16. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.[113] Ancak salgın, kentleri kırıp geçirirken köy-

111 Hütteroth (1985, s. 152-3), Bedeviler'in tapu tahrir defterlerine özenle kaydedilmelerine ve onlardan toplanacak vergi türlerine dayanarak, "normal şekilde kaydedilen ve vergilendirilen köylüden denetimsiz göçebeye" doğru bir devamlılık bulunduğunu önerir.

112 Manna (1979), s. 210.

113 Memlûk döneminde Suriye-Filistin'de ortalama her 9.5 yılda bir veba ve/ya da hıyarcıklı veba salgını olduğunu belirten Dols, buna karşılık Osmanlı dönemine ilişkin bilgilerin daha belirsiz olduğunu söyler. 1572-6, 1580-2 ve 1587-9'da büyük salgınlar olduğu kaydedilmiştir. Dols (1979), s. 169, 176.

lüler kendilerini kırsal bölgelerde yalıtabilmiş, böylelikle salgının yıkıcı etkilerinden bir ölçüde korunmuş olabilirler.

Burada ele alınan görece kısa zaman dilimi içinde birkaç kez çekirge istilası olduğu kayıtlara geçmiştir. 1559 yılı sonbaharı sonunda Mısır beylerbeyine gönderilen bir fermanda, Kudüs imaret nazırı Turgut'a tahıl satması için beylerbeyine yetki verilir. Bu ferman, 1559 baharında çekirge istilası nedeniyle tahıl sıkıntısı çekildiğini bildiren Turgut'un raporu üzerine çıkarılmıştır. Dahası, depolanan tahılı da bitler yemiştir. 1560 baharında sancakbeyi ile Gazze ve Ramle kadılarının yolladığı dilekçede daha önceki üç-dört yılda çekirgelerin ve kuraklığın tahıl hasadını yok ettiği belirtilir.[114]

1561 baharında Kudüs çevresindeki köyler çekirge istilasına uğradı. İseviyye, Nehhâlin ve Ayn Silvân köylüleri vergilerini ödeyemeyeceklerini bildirdiler. Kubbetü's-Sahra vakfına ait Beyt Hanînâ ve Kusûr köylerinin vergi hissesini iltizam eden Bayram Bey ise, çekirge istilasını gerekçe göstererek iltizam sözleşmesini iptal etti, çünkü böyle bir yılda köylerden herhangi bir kazanç elde edilemezdi.[115]

Böyle durumlarda köylüler fazla bir yardım göremiyordu. Mısır'dan buğday getirtilebilirdi, ama buğday ithali pahalı ve son derece güçtü. Halk, elinde kalan ne varsa onunla yetinmek zorundaydı. Son çare olarak gelecek mevsim ekilmek üzere ayrılmış tohumluk buğday yeniyor, bu da bitince köylüler görevlilerden yardım istiyordu. Kulûnya köyü ileri gelenleri Sefer 963/Ocak 1556'da kadıya ve köyün gelirleriyle desteklenen vakfın nazırına başvurarak ödünç tohum istediler, çünkü ellerinde tarlayı ekecek tahıl kalmamıştı.[116]

1562-3 kışında da Gazze sancağında Kudüs'e giden su borularının bakımı için kurulan vakfa gelir sağlayan iki köy benzeri isteklerde bulundu. Vakıf fonlarının köylülere geçici bir süre yardım sağlamak amacıyla hangi koşullarda kullanılabileceği kadının kararında açıkça belirtildi: "Vakfın yararı için, toprak işlenmeden ve ekilmeden kalır kaygısıyla vakıf fonlarından onlara (kadıya başvuran köylülere) ve topluluğun öteki üyelerine olanaklar sağlanmasına[117] izin verildi."[118] Vakfın temel dayanağının çökmesine engel olmak için biraz para harcamak açıkça vakfın daha fazla yararı-

---

114 M 3 481/s. 174 ve 929/s. 317 Heyd her ikisinden de söz eder (1960, s. 131-2).

115 KS 40:1250/s. 251. Yerel çekirge istilası tarihi için bkz. Jennings (1987), s. 315-25.

116 KS 31:227/s. 49: *...ve tazarreru min kılletü'l-gilal ve min zu'f halihim ve ademi kadrihim [kudretihim] 'ala'z-zer li-kılleti ma yecidunahu indehum ve talebu kuvveten min mali'l-vakf...*

117 *Kuvva*: Burada vakıf deposundan para ya da tohumluk anlamına gelebilir.

118 KS 44:569/s. 94: *...fe's-ta'zene mevlânâ en-nazir fî zâlike fe-udhine lehu fi i'ta'ihim kuvveten lehum ve libakiyyati cemaatihim min mali'vakf li-ecli maslahati'l-vakf ve havfen min tatili'l-arz bi-lâ zer'...*; ve KS 44:781/s. 134.

naydı. Çünkü köyde güç koşulların sürüp gitmesi, sonunda köylüleri geçimlerini başka yerde aramaya itecek ve geri getirilebilseler bile, toparlanmaları daha uzun bir zaman alacaktı.

16. yüzyılda yaşanan doğal afetlerden biri Ocak 1546'da güney Suriye'de, kuzeyde Şam'a kadar uzanan geniş bir bölgeyi etkileyen şiddetli depremdi. Ürdün Irmağı üç gün kurudu ve Yafa kıyılarında gelgite bağlı dalgalar görüldü. Kudüs, El-Halil, Nablus ve Ramle'de birçok bina şiddetle sarsıldı ve bir bölümü yıkıldı. Kudüs'te onlarca, Nablus'ta 560 kişi öldü.[119] Ama depremin kırsal bölgelerdeki etkisi fazla bilinmemektedir. Bir belgede, "az da olsa zarar görmeyen yer kalmadı" deniyordu.[120] Kışın bitkilerin büyüme dönemine rastlayan deprem o yılın tahılına zarar vermiş ya da muhtemelen ürünün tümüyle yok olmasına yol açmıştı. Kentlerde olduğu gibi köylerde de muhtemelen birçok ev çökmüş ya da zarar görmüştü.[121] Ama depremin kısa dönemli etkileri köylüler açısından yıkıcı olsa bile, dördüncü tapu tahrir defterinde ortalama ürünün yükselmesi ve süregelen güç koşullardan söz edilmemesi, bölgenin aradan geçen on beş yıl içinde büyük ölçüde eski gücüne kavuştuğunu düşündürüyor.

Sicillerde sık sık geçen "isyan" ve "zulüm" sözcükleri, acımasızca sömüren görevlilere karşı ayaklanan köylüler mitosunu güçlendirir. Ama bu kalıplaşmış ifadelerin ardında neler olduğunu anlamaya çalışırsak, tek tek olaylara ilişkin ayrıntılardan köylülerin görevlilere ve kanunlara karşı gelirken toplu bir isyan hareketinde bulundukları sonucunu çıkaramayız. Su borularında delikler açıyor, harman yerinden tahıl çalıyor, görevlileri dövüyor, çeşitli hilelerle vergi toplayıcıları aldatmaya çalışıyorlardı. Tüm bu eylemler tek bir amaca ulaşmak üzere eşgüdümlü olarak planlansaydı, o zaman bunlar bir ayaklanmanın görünümleri olarak nitelenebilirdi. Oysa bunlar, tek tek kişilerin, bir köyün ya da bir köyle Bedeviler'in ortaklaşa gerçekleştirdiği bireysel eylemlerdi. Sancak çapında daha geniş bir örgütlenme ya da eşgüdüm, herkesçe tanınan belirli bir önderlik ya da ortak bir amaç söz konusu değildi. Köylülerin "isyan"ları yerel ve kısa vadeli yararlar elde etmeye yönelikti; Osmanlı valisini alaşağı etmeyi ya da imparatorluğu yıkmayı amaçlamıyordu.

119 En ayrıntılı bilgi Braslavski'de (1954, s. 227-8) yayımlanan İbranice bir mektupta yer alır. Ayrıca bkz. Kallner-Amiran (1950-51), s. 229-30.

120 Braslavski (1954, s. 228). Bu yılın sicil kayıtlarını inceleyecek zaman bulamadım. Söz konusu sicillerde, eğer depremin kırsal alanda meydana getirdiği zarar ciddi boyutlardaysa, köylülerin vergilerden geçici muafiyet için yaptıkları başvurular bulunabilir. Tapu tahrir defterinde depremden söz edilmez. Üçüncü tapu tahrir defteri depremden önce tamamlanmıştı, dördüncüsü neredeyse on beş yıl sonra hazırlandı.

121 1546 depremi kadar şiddetli olduğu sanılan 1927 depreminde köy evleri ağır hasar görmüştü. Bkz. Kallner-Amiran (1952), s. 50, 1

Köylüler görevlilere karşı ortak bir tutum içindeydi. Yönetimin adamları, arkalarına ordunun ve yargının gücünü de alarak köylülerden düzenli olarak belli bir vergi topluyordu. Verginin miktarı ve bileşenleri yasalarla belirlenmişti. Köylüler daha yüksek otoritelere olan bu yükümlülüklerini biliyor ve yerine getiriyorlardı. Ama kendilerini bu vergi toplama işini görevliler için özellikle kolaylaştırmakla yükümlü hissetmiyorlardı. Resmen vermek zorunda olduklarından fazla tek bir arpa ya da buğday tanesi, tek bir üzüm ya da zeytin vermeye de niyetli değillerdi. Dahası belgeler, köylülerin sistemin zayıflıklarını kendi yararlarına kullanmaktan kaçınmadıklarını göstermektedir. Bu nedenle hisselere ayrılmadan önce harman yerinde tahıl çalıyor, gözden uzak toprakları ekiyor, ölçüleri birbiri yerine kullanarak hile yapıyor ve suyu tarlalarına akıtıyorlardı. Canları istediğinde ya da kışkırtıldıklarında görevlilere saldırıyor, otoritenin fiziksel gücünün sınırlarını ve vergi toplayıcının kolunun nerelere uzandığını görüyorlardı. Bütün bunlar karşısında çaresiz kalan görevliler yasaları hiçe sayıp köylülere baskı yapabiliyorlardı. Ama genellikle köylülere karşı kadıya başvurup dava açıyorlardı. Görevlilere duyulan temel bir hoşnutsuzluk köylüleri birleştiriyor gibi görünse de, kendi aralarında her zaman birleşmiş değillerdi. Kırlık bölgelere dağınık olarak yerleşmişlerdi. Kimileri köy içindeki güçlü konumuna dayanarak daha güçsüzleri ezmeye hazırdı. Yerleşik köylüler arasındaki akrabalık ve benzeri bağlar ile Bedeviler, onları başka köylülere karşı ortak bir amaç etrafında birleştiriyordu. Dahası, temelde otoriteden nefret etseler bile, bu onları görevliler ve Osmanlılar'la tüm ilişkileri kesmek gibi bir tavra götürmüyordu. Kadılar, kanunun temsilcisiydi ve sipahiler ile sancakbeylerine karşı başvurulan merciydi. Uzaklık, maliyet ve kuşku gibi nedenler köylüleri kadıya başvurmaktan tümüyle alıkoymuyordu.

Görevlilerin bu dönemde köylülerin kanını emmeye yönelik sistemli bir çaba içinde olduğu söylenemez. Köylüler gibi, görevliler de bireysel çıkarlar nedeniyle sistemi kötüye kullanmaya yönelebiliyordu. Ve görevliler gibi köylüler de böyle durumlarda kadıya başvuruyordu. Ortak bir ekonomik çıkar duygusu da görevlileri köylüleri aşırı vergilendirmekten bir ölçüde alıkoymuş olabilir. Görevlilerin köylüleri Bedevi akınlarından koruma yükümlülüğü de, kendi gelirlerini koruma güdüsüyle örtüşüyordu.

Bence, varılacak sonuç, sistemin mükemmel işlemediği olmalıdır, görevlilerin hep haklarından fazlasını almaya çalıştığından kuşkulandığımız gibi, köylülerin de -yalnızca nefretten değil, ama zayıf bir tarım ekonomisi içinde hep kendi çıkarlarını korumaya çalıştıklarından- daima ödemeleri gerekenden azını ödemeye çalıştığından kuşkulanmamız gerekir. Ver-

gi toplayanların köylülerin küçük hırsızlıkları nedeniyle uğradığı zarar büyük miktarlara varmıyordu, ama gözden uzak bir toprak parçasını ekmeyi, ürünün bir parçasını saklamayı, harmanlanmış buğdayın konulduğu sandıklara bir iki taş atmayı ve ürünü resmi fiyatının biraz üzerinde satmayı başaran bir köylünün elde ettiği ek gelir yaşamını az da olsa kolaylaştırıyordu.

Köylüler bu küçük hırsızlıklarla zengin olmuyor, daha çok güç dönemlerde yaşayabilecekleri sıkıntılara karşı önlem almış, felaketlere karşı bir tür sigorta edinmiş ve temel olarak kendi geçimlerini güvence altına almış oluyorlardı. Geçinebilmekle geçinememek arasındaki sınıra görevlilerden çok daha yakın olan köylüler için her küçük katkı önemliydi. Köylülerin hile ve hırsızlıklarının isyankâr bir yönü de olabilir; bu eylemler kendi yaşamları üzerinde sahip oldukları denetimin küçük ölçekli göstergeleriydi. Köylüler, muhtemelen, yerel görevlileri öfkelendirmeden, sert önlemlerle karşılaşmadan ve sakladıkları fazla ürünün zorla kendilerinden alınmasına yol açmadan elden geldiğince ürün çalmaya bakıyorlardı. Görevliler de vergi toplama çabalarının yüzde yüz başarılı olmadığını, ama bu tür bir başarıyı ancak çok yüksek bir maliyet karşılığında elde edebileceklerini kesinlikle biliyorlardı. Çünkü görevliler yılın ancak yarısını idari görevlerle geçiriyor, ve uzun bir yaz boyunca askeri harekâtlara katılabiliyorlardı. Herhangi bir yerde, belli bir ay, yıl ya da on yıl boyunca yönetimin güçleri ve gereksinmeleri ile vergi ödeyen yerel tarım nüfusunun güçleri ve gereksinmeleri arasında geçici bir denge kuruluyordu.

ALTINCI BÖLÜM

GERÇEKLER VE GÜNLÜK İŞLER

Osmanlı tarihinde köylüler, çoğunlukla, ya haksızlık kurbanı olduklarında ya da ayaklandıklarında tahrir defterlerinin yapraklarından çıkarak ete kemiğe bürünmüş, üç boyutlu varlıklar haline gelmişlerdir.[1] Geçmişte, Osmanlı'nın yerel yönetim sistemini anlamanın başlıca yolu, neyin nasıl olması gerektiğini belirten, yerel vergileri kayda geçiren tapu tahrir defterlerine bakmaktı. Yerel yönetimin ideolojik payandaları, "daire-i adliye" paradigmasından ve padişah fermanlarının kalıplarından çıkarsanıyordu. Bu şemaya göre köylüler oldukça güvenli ve düzenli bir hayat sürüyordu. Haksızlıklar olduğunda, sistem, açgözlü ya da acımasız görevlilerin yanlışlarını düzeltecek bir mekanizma sunuyordu. Kadılara ve yöneticilere gönderilen buyruklarda ısrarla şu öğüt veriliyordu: Sorunu araştırın, kimlerin suçlu olduğunu bulun, bunlara gereken cezayı verin ve suçun yinelenmesine izin vermeyin.

Yerel yönetimin bir başka yorumunda, Osmanlılar hep yozlaşmış ve acımasız işgal güçleri olarak sunulur. Çeşitli eyaletlerdeki Osmanlı hakimiyetinin son dönemleri, daha önceki dönemlere ilişkin yaygın anlayışı ve bazen de bilimsel yaklaşımları bir bakıma biçimlendirmiştir. İmparatorluğun parçalanma ve yıkılış süreci içinde yaşanan toplumsal ve ekonomik sarsıntılar halkın belleğinde acı bir iz bırakmıştı. Dahası, imparatorluğun parçalanmasından geriye bir dizi devlet kalmıştı. Bu devletlerin bağımsız tarihleri de eski imparatorluğa gönül borcu duyulmasına hiçbir biçimde elvermiyordu. Hafızalara damgasını vuran bu gibi etkiler, Arap eyaletlerinde Osmanlı hakimiyetinin ilk dönemlerinde kırsal yönetimin nasıl işlediği konusundaki bulanık resimle birleşince, sürekli baskı uygulayan görevlilere karşı başarısız, ama yürekli bir savaşım veren, hep ağır ver-

1 Mısırlı köylülere ilişkin benzeri bir gözlem için bkz. Brown (1990), s. 1.

giler altında ezilen, tek boyutlu, iç karartıcı bir köylü imgesinin yaratılmasına katkıda bulundu.

Bu nedenle, o dönemlere ait yerel yönetim belgelerine ağırlık verdim ve bunları yalnızca yüksek ve alt düzey görevlilerin tutumunu belirleyen ve sarayın beklentilerini yansıtan belgelerle karşılaştırdım. Dönemin yabancı gezginlerinin gözlem ve yargılarını, ister istemez kendi ülkeleriyle ve kendi kırsal yönetim ideolojileriyle karşılaştırmalar içerdikleri için dikkate almadım. Daha sonraki dönemlerdeki yabancı gezginlerin, konsolosların, bakanların, arkeologların ve antropologların 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında hızla çoğalan yazı ve gözlemlerini kullanmaktan da kaçındım; isimlerini belirtmekle yetindim. Yerli kaynaklar Osmanlılar'a düşmandı; yabancılarınkilerse (dinsel, tarihsel ya da sırf hayırseverlik adına üstlenilmiş) kendi misyonlarının çok fazla etkisinde olduklarından, pek yararlı değildi.

Yine de, Osmanlılar'ın ilk dönemine ilişkin köylü araştırmaları yapılabilir, hem de bu araştırmalar büyük bir derinlik ve çeşitlilik taşıyabilir. Tapu tahrir defterleriyle kadı sicillerinin birlikte kullanılması, hem sarayın hem de yerel bakış açısını karşılaştırmalı olarak anlama olanağı sağlar. Mühimme defterlerinde ve kimi zaman sicil sayfalarında yer alan fermanlar, merkezi yönetimin yerel otoritelere ilettiği kaygıları ortaya koyar.

Tek başına ele alındığında bu belgelerden ya da belge gruplarından herhangi biri kırsal yönetimin genel işleyişine ilişkin çarpık bir resim verir. Tapu tahrir defterleri, yerel yönetimin çeşitliliğini ve karmaşıklığını doğru olarak yansıtamaz; çünkü bu defterler yeterli sıklıkta tutulmamış, olgulara yeterince yakından bakmamıştır, üstelik gerçekler standart kalıpların içine sıkıştırılmıştır. Öte yandan bir imparatorluğu yönetiyor olmanın sorunları üzerinde yoğunlaşan mühimme defterleri, olağandışı durumları, görevlilerin ve yerli halkın kanunsuz davranışlarını ön plana çıkararak genel tabloyu çarpıtır. Ve nihayet, yalnızca daha geniş imparatorluk bağlamını değil, çoğunlukla komşu Filistin eyaletlerini bile dikkate almayan siciller, fazlasıyla yerel bir bakış açısını yansıtır. Ama bir araya getirildiklerinde bu farklı kaynaklar birbirini tamamlar.

Yine de, bu belgelerin hiçbiri 16. yüzyılda Filistin'de yaşayan bir köylünün ilk elden, birinci tekil şahıs anlatısı değildir. Köylülerin, mahkeme başvurularında ve dilekçelerde duyar gibi olduğumuz "sesleri", mahkeme memurları ya da kâtipleri tarafından kaleme alınmıştır. Köylülerin seslerine en çok yaklaşan belgeler, kendi verdikleri ifadelerin kayıtlarıdır. Bazen de onların, sözlerini aktaran görevlilerin hazırladığı raporlara rastlarız. Yine de, hiçbir kaydın kelimesi kelimesine köylülerin ağzından çıktığı varsa-

yılmamalıdır, çünkü kimi sözlerin yinelenip durması bürokratik kalıplar kullanıldığını gösteriyor.[2] Platon'un formları gibi, bunlar gerçeğin gölgeleri, ya da daha kötüsü, modellerin yansımasıdır. Temkinli yaklaşılması gereken bu sesler yanında, görevliler, köylülerin neler yaptıklarını, özellikle de normun dışına çıkan ya da kendilerinin hoşuna gitmeyen davranışlarını, kayıtlara geçmişlerdir. Bu davranışlar, sözlere, söylenenlere nazaran daha doğrudan, ve kesinlikle daha fazla şey anlatıyor.

Kırsal yönetimin günlük, aylık ve yıllık uygulamaları, birbiriyle bağlantılı rutinlere dayanıyordu. Mevsimlerin getirdiği doğal değişimler büyük ölçüde önceden bilinebilmekle birlikte, hiçbir biçimde denetim altına alınamazdı. Ama insanların yaptığı gündelik işler, başka insanlar ve doğal güçler tarafından yönetilebilir, etkilenebilir ve kısıtlanabilirdi. Köylülerin iş düzenini, temel olarak mevsimlik tarım ritmleri belirlerdi. Sultanın, görevlileri aracılığıyla düzenli olarak ilettiği talepleri, doğanın ritmlerini gözönüne almasa da, sonuç olarak bu ritmler tarafından törpülenirdi. Yüzyıl ortasında Filistin'de yaşananlar, gündelik idari işleyişin köylülerle Osmanlı görevlileri arasındaki aralıksız bir pazarlık süreci ve karşılıklı tavizler sonucu koşullara ayarlandığını gösteriyor.[3] İlk tapu tahrirlerinden başlayıp vergi toplayanlara yıllık ödemelerin yapılmasına uzanan sürecin her aşaması, köylülerin vergileri indirebileceği, erteleyebileceği, dahası sildirmeye çalışabileceği yeni bir fırsattı. Köylüler, kimi haklı ve kanıtlanabilir, kimi uydurma birçok gerekçe ileri sürerdi.

Ama 16. yüzyıl ortasında Osmanlı padişahı, imparatorluğun belirlediği düzeni, hem kendi görevlilerine, hem de tâbi halklara dayatacak geniş ve etkili kaynaklara sahipti. İmparatorluk ideolojisi, gelişen bir bölgeyi yönetmek için gereken güç kullanımı ve otorite üzerindeki kısıtları kabul ediyordu. Son derece gelişkin bir retorik, padişahın görevlilerinin -sancakbeyi, kadı ve sipahiler- Allahın ve padişahın yasalarına uygun davranmaları gerektiğini sürekli vurguluyordu. Ama uygulamada yerel yönetim, vergi toplamak ve yerli halkı denetim altında tutmak amacıyla fiziksel güç de kullanıyor ve halkı şiddete başvurmakla korkutuyordu.

Padişah, kendi görevlilerini tam olarak denetleyemiyordu. Bunlar yalnız yönetici değillerdi; aynı zamanda önemli askerlerdi de. Padişah, küçük haksızlıklar için onları cezalandırmaktan vazgeçme pahasına da olsa,

---

2 Mühimme defterlerine geçirilen dilekçe ve bunlara verilen yanıtlarda kullanılan üslubu inceleyen Faroqhi, dilekçe özetinde kullanılan "konuşma üslubu"nun doğrudan köylünün ağzından yazılmış gibi bir izlenim yaratabileceğini, oma sadece retorik bir özellik de olabileceğini belirterek yerinde bir uyarıda bulunur (1992, s. 4).

3 İslamoğlu-İnan (1987), s. 20.

düşmanla savaşmaya istekli olmalarını sağlamak zorundaydı. Öte yandan görevliler, sultanı ikna etmek ve vergi ödeyen yerli halkın şikâyetlerini boşa çıkarmak için bir başka baskı aracına, güçlü ve yüksek düzey yetkililerin nüfuzuna ve korumasına başvurabiliyorlardı.

Sultanla görevlileri arasındaki gerilim, bir ölçüde, köylülerin ödeyeceği verginin denetimini ele geçirme çekişmesinden kaynaklanıyordu. Sicillerdeki kanıtlara bakarak köylülerin bu çekişmenin edilgen kurbanları ya da yalnızca gözlemcileri olmadığını gördük. Padişahın ve kendi örflerinin belirlediği rutinleri savunarak bu çekişmeye etkin bir biçimde katılıyorlardı. Bu nedenle 16. yüzyıl ortasında Filistin'de padişahla köylüler, görevlilere karşı sessiz bir ittifak içindeydi. Daha da önemlisi, Kanuni Sultan Süleyman, merkezi Osmanlı yönetiminin mekanizmaları aracılığıyla bu ittifakta kendi çıkarlarını dayatacak güce ve iradeye sahipti.

Bu dönemde imparatorluğun her yanında benzer koşullar geçerli olmuş olabilir. Ama bugüne değin köylülerin etkinlikleri konusunda siciller gibi belgelere dayanan çok az çalışma yapılmıştır. Kanuni döneminden kalma mühimme defterlerinin sayısı da çok azdır.[4] Filistin ve özellikle Kudüs'ün, sarayın önem verdiği yerler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Suriye eyaletleri Osmanlı yönetimi altına gireli henüz bir nesillik zaman geçmeden, buralarda ciddi bir ayaklanma yaşanmıştı. Daha da önemlisi, Kudüs'ün kutsal statüsü sarayı restorasyona ve yeni imar projelerine önemli yatırımlar yapmaya yöneltti. Kanuni yalnızca surları ve su kanallarını yeniden inşa ettirmekle kalmadı, tüm kente yeni çeşmeler yaptırdı. Hürrem Sultan imareti, Kudüs çevresindeki çeşitli köylerin vergisini alıyordu. Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra Kanuni imarete bir de vakıf ekledi. Vakfa gelir sağlayan köylüler sık sık görevlilerin haksızlıklarını dile getiren şikâyetlerde bulundu. Bir ihtimal, devletin buraya büyük yatırımlar yapması, yörenin idari ilkelere uygun bir biçimde yönetilmesine başka yerlerden daha fazla önem verilmesine yol açıyordu. Kudüs'ün refahı, İslam âleminin halifesi olan padişahın saygınlığını doğrudan etkiliyordu.

OTORİTE İMGELERİ

Köylülerin gözünde Osmanlı yönetimi çeşitli şekillerde somutlaşıyordu. Yerel görevliler, otoritenin en bildik ve en iğrenç yüzüydü. İkinci Bölüm'de belirtildiği gibi askeri-idari ve dinsel-adli görevliler bunlar arasında yer alıyordu. Vergi toplama ve güç kullanma yetkisi sancakbeyi, sipahiler, subaşılar, yeniçeriler, vb'ne aitti. Kadılar şeriata, kanuna ve örfe daya-

4 Bkz. Heyd (1960), s. 4.

narak eylemlerin yasal olup olmadığını araştırıyor ve karara bağlıyordu. Köylüler sipahilerin ve öteki görevlilerin haksızlıklarını kadıya bildiriyorlardı. Öte yandan bu kadılar ve ulema sınıfının öteki üyelerinin, ya vergi toplamakla görevli vakıf nazırları olarak ya da rüşvet alan, görevini kötüye kullanan yargıçlar olarak zaman zaman köylülere zarar verecek davranışları oluyordu. Yine de bu dönemde Filistin'de kadıların kendilerinden pek şikâyet edilmez, varolan şikâyetler Osmanlı tebaasına kötü davranılmasından çok, kadı naiblerinin yasalara uygun olmayan yollarla atanması gibi konulardadır.[5] Yüzyıl sonunda ise İstanbul'a daha ciddi şikayet dilekçeleri yollanıyordu.[6]

Köylülerin tüm bu görevlilere karşı tutumu, açık ve aktif bir düşmanlıkla bir tür hesaplı saygı arasında değişiyordu. Askeri-idari görevlilerden ayrı tutulmalarına karşın kadılar, devlet görevlisi olarak, olsa olsa gönülsüz bir saygı görüyorlardı. Faroqhi, İstanbul'a gidecek şikâyet dilekçelerinin çoğunlukla kadı tarafından gönderildiğine ve böylelikle dillerinin yumuşatılabildiğine dikkati çeker. Dahası, kadılar dilekçeleri hazırlarken uygun yerlerde- köylüleri korumak için gösterdikleri çabayı vurgulayarak, kendilerini olabildiğince olumlu göstermeye çalışıyor olabilirlerdi.[7] Sicillere gelince, kadının önünde geçen olayları belgeledikleri için, köylülerin kadıya ilişkin duygularını tam olarak yansıttıkları düşünülemez. Yardım istemek amacıyla kadıya başvuran köylüler, doğal olarak aynı anda kadıya karşı olumsuz duygularını dile getirmeyeceklerdi. Ayrıca, bir dava görüşülürken, köylülerin öfkeli çıkışlarının dava kayıtlarına geçirilmesi uygun görülmüyor bile olabilirdi. Dördüncü Bölüm'de sözü edilen Bittîr'li Abdüllatif'in çıkışı, belki olağandışı bir öfkeyi dile getirdiği için kayıtlara geçmişti.

Köylülerin yerel görevlilerle ilişkilerini genel anlamda betimleyecek sözcük, "faydacı" olabilir. Kadılar askeri görevlileri dizginliyor, belli sınırlar içinde tutuyordu. Askerler Bedeviler'i denetim altına almada yararlıydı, ama sonuç olarak güç kullanma üstünlüğüne sahiptiler ve kendi çıkarını düşünen vergi toplayıcılarıydılar. Köylülerin yerel güvenliğin artırılmasına karşı çıkabileceğini düşünmek güç olmakla birlikte, yine de köylüler, zaman zaman padişahın adamlarına karşı Bedeviler'le birleşebiliyorlardı. Ama köylüler Bedeviler'e sığınıyordu, Bedeviler köylülere değil. Devlete dost olmamakla birlikte Bedeviler, yerel yöneticilerin askeri gücü olabiliyor, ya da yerel görevlere atanabiliyorlardı. Her iki durumda da köylü

5 Bkz. age. s. 20, 55.

6 Bu konuda örnek için bkz. İnalcık (1965), s. 129 vd. ve Faroqhi (1992), s. 17-20.

7 Faroqhi, age. s. 17.

halka kötü davranıyorlardı.[8] El değmemiş toprakla ekili toprak, göçebe nüfusla yerleşik nüfus arasındaki sürtüşme belki basmakalıp bir kavram, ama bu ikilikte bir gerçek payı da vardır. Bu arada bu iki grup, devlete ve devletin amaçlarına ortak bir kuşku besliyordu.

Yerli köylüler açısından padişah, otoritenin daha iyiliksever yüzünü temsil ediyordu. Köylülerin, padişahın otoritesini yerel görünümlerinden daha değişik algılamasında birkaç etken rol oynuyordu. Uzaklık kesinlikle bir etkendi; yerel görevliler uzaklarda yaşayan görkemli Osmanlı padişahının her yerde karşılarına çıkabilen saldırgan temsilcileriydi. Padişah da, en güçsüzlerin bile bir dilekçeyle ulaşabildiği tüm uyruklarının koruyucusu imgesini özenle koruyordu. Köylülerin dilekçelerine verilen ve mühimme defterlerinde yer alan yanıtlar, köylülerin bu sürecin etkili olduğuna inandığını gösteriyor. Köylü dilekçelerinin örnekleri bunların basit ve umutsuz bir adalet isteğinden çok daha bilinçli ve hesaplı bir biçimde kullanıldığını da düşündürüyor. Köylüler, üretici bir güç olan köylülüğün önemini ve iyi yönetimin köylüyü haksızlıktan korumakla yükümlü olduğunu vurgulayan devlet ideolojisiyle padişahı özdeşleştiriyordu.

Brown, köylülerin padişaha başvurma konusunda bu kadar istekli olmalarını, içerdiği çok farklı katmanlara rağmen, temelde tek resmi aygıt olan devlete ilişkin böylesine karşıt imgeleri aynı anda tasavvur edebilmelerini bir başka nedene bağlar. Bu tutumu "köylülerin siyasal bakış açısındaki kişicilik"le açıklar.[9] Brown'a göre, devletin kötülüğü, devlet yapısına içkin değil, daha çok tek tek devlet adına hareket eden kişilere özgü olarak görülürdü. Böylelikle, bir birey olan padişaha hiçbir hata yüklenemezdi. Bu görüş, köylülerin basit bir algılayışından ibaret değildir. Mühimme defterlerinde görüldüğü ve Brown'ın da anımsattığı gibi, padişahlar (ve adamları) bu dilekçelere yanıt verirlerdi. Fermanlar, yalnızca ideolojiyi vurgulamıyor, zarar veren kişi ve uygulamaların durdurulması için kadıların gerekeni yapmasını da emrediyordu. Diyebiliriz ki yerel adalet dağıtıcıları olarak kadılar, devlet aygıtının askeri-idari görevlilerden tümüyle ayrı bir kanadını teşkil ediyordu. Bu nedenle sipahilerin, yeniçerilerin ve öteki görevlilerin işledikleri suçlar, yaptıkları haksızlıklar karşısında köylülerin kadıya başvurduklarını görürüz.

Böyle bir padişah imgesi, Kanuni dönemi ve sonrasında daha da işlendi, perçinlendi. Mühimme defterlerinde kullanılan dil, kendisine iletilen her soruna büyük bir özen ve ilgiyle eğilen bir padişah resmi çizer.[10] Fer-

8 Manna (1979), s. 210.

9 Brawn (1990), s. 173-4.

10 Veinstein, padişahın belli bir biçimde algılanabilmesi için mühimme defterlerindeki kalıplaşmış deyimlerin nasıl kullanıldığını inceler. Bkz. Veinstein (1992), s. 35-6.

manlarda kullanılan kalıplaşmış sözler de yerel görevlilerin zalimliğini vurguluyordu. 16. yüzyıl sonunda, iyi niyetli padişahla, gittikçe daha çok başına buyruk hareket eden görevliler arasında elden geldiğince büyük bir uzaklık yaratmak amacıyla bu tür sözler özellikle daha fazla kullanılmış olabilir.[11] Burada anlatılan olaylarda gördüğümüz gibi, köylüler bu görüşü benimsemişler ve adalet taleplerinde kendilerine dayanak olarak almışlardır.

Tahtta kaldığı süre boyunca Kanuni'nin gücü, kısmen askeri başarıları, kısmen de bu imgeyi özenle geliştiren vezir-i âzam ve şeyhülislamın çabalarıyla iyiden iyiye pekişti. Kudüs çevresindeki köylüler için Kanuni, çelişkili bir biçimde, inşa ettirdiği yapıların fiziksel varlığıyla hem çok yakınlarındaydı, hem de yüceliği ve ihtişamıyla çok uzaktı.

Otorite hiyerarşisi görevlilerle sona ermiyordu. Yerli halk, vergi toplayanların vekili, mültezim, mahkeme kâtibi ya da kadı naibi olarak askeri ve adli kadroların alt basamaklarında yer alabiliyordu. Hiyerarşiler köylü nüfusun içine de girmişti. Her köyü temsil eden bir ya da birden çok reisü'l-fellâhin, aynı zamanda köylüler karşısında görevlilerin temsilcisiydi. Ama köylerde başka etkili kişiler de vardı: Ekâbir, âyan ve meşayih. Bunlardan bir bölümünün herhalde halk üzerinde ekonomik ya da manevi bir gücü vardı. Köydeki kadınları da kapsayan diğer bölümüyse mistik ya da sağaltıcı güçlere sahip kişilerdi. Reisü'l-fellâhin ve köy âyanı çoğunlukla tüm köy adına hareket ediyor, ama aynı zamanda kendi çıkarlarını da kolluyordu. Bu arada köydeki güçsüzlerin zararına ya da onları hiçe sayan tutumlar sergileyip sergilemediklerini anlamaksa güçtür.

Köylülerin kendi aralarında büyük ölçüde farklılaştığı açıkça bilinmekle birlikte, köy cemaati içindeki hiyerarşi henüz yeterince anlaşılmamıştır ve bu alanda da araştırma yapılması gerekmektedir. Beytüllahm ve Beyt Câlâ'daki Hıristiyan köylülerin bir bölümü Kudüs'te ikamet ediyor olarak kaydedilmişse de köylülerle kentliler arasında akrabalık bağları olduğunu gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Hemen sonraki dönemlerde Kudüs'ün belirgin özelliklerinden biri, kentin benzersiz dinsel önemi ve buradaki alim sülalelerinin baskınlığı nedeniyle, kent ve köy halkının birbirinden kesin olarak ayrılmış olmasıydı. Buna karşılık Nablus'ta kentin âyanı çevre köylerden gelmişti ve köyle olan sıkı siyasal ve ekonomik bağlarını sürdürüyordu.[12] Bu bağların korunduğu yerlerde, kentliler, köylüleri kendi güç, zenginlik ve nüfuz hiyerarşileri içine çekiyorlardı.

---

11 Faroqhi (1992), s. 16.

12 Hoexter (1973), s. 301.

Daha önceki bölümlerde köylülerin yerel görevlilere karşı kullandığı çeşitli yöntemleri gördük: Kadıya şikâyette bulunmak, padişaha dilekçe yazmak, hile ve hırsızlık yapmak ve doğrudan şiddete başvurmak. Köylülerin görevlilere karşı çeşitli tutumlarını ele aldıktan sonra, yaptıklarıyla nereye varmayı düşündükleri üzerinde daha büyük bir titizlikle durmak zorundayız. Kadıya götürdükleri her bir yakınmada haksızlığın giderilmesini istiyorlardı. Ama aynı zamanda Osmanlı görevlilerine karşı, hasat zamanında küçük hırsızlıklardan fiziksel saldırıya uzanan birçok suç da işlediler. Hırsızlık ve hilelerin amacı görevlilere zarar vermek mi, yoksa kendi özel çıkarlarını gözetmek miydi? Devletin görevlilerine oklarla saldırarak ne elde edebileceklerini sanıyorlardı?

Köylülerin bu tür eylemlerinin çoğu, günlük direniş silahlarının, bir parçası olarak anlaşılabilir. Bunlar "çelme takmak, yalan söylemek, yalandan uyarmış gibi görünmek, hırsızlık, bir şey bilmiyor numarası yapmak, iftira, kundakçılık, sabotaj gibi görece güçsüz grupların *sıradan* silahları"ydı.[13] Bunlar yerel işleyişin yinelenen, değişen, ama sürekli yaşanan bir parçasıydı. Bu tür "silahlar" görevliler için kesinlikle bir baş belasıydı ama, aynı zamanda köylülerle görevliler arasındaki kaçınılmaz gerilim ve çekişmeyi azaltma yollarından da biriydi. Belki de bu küçük eylemler görevlilerin sonu gelmeyen yolsuzlukları gibi, aynı nedenlerle hoşgörülüyordu: Merkezi devletin bunları ortadan kaldırmak için kullanacağı insan gücü ve siyasal destek çok pahalıya patlayacaktı.

Köylü eylemlerinin genelde bir yerel kırsal yönetim bunalımına yol açmayı amaçlamadığı da anlaşılmaktadır. Eylemlerin sayısı ve etkinliği arttığında, köylüler aslında merkezi devlete yazısız bir mesaj iletmiş oluyorlardı. Padişah yazılı yanıtlarında, köylülerin asi ve yıkıcı davranışlarının, görevlilerin yolsuzluklarından kaynaklanabileceği görüşünü, en azından, dile getiriyordu. Bunları durdurup durduramayacağı ise bir başka konuydu.

Bu tür direniş biçimlerine "hoşnutsuz grupların yaşadıkları güçlükleri hafifletmek ve hoşnutsuzluklarını dile getirmek için baskı yapanlarla doğrudan karşılaşmayı ya da çarpışmayı en aza indiren, kaçış, grup içine çekilme ve benzeri yollara başvurdukları, kaçınma yoluyla protesto" da denir.[14] Yaşadığı yeri terk etme, doğrudan çatışmaya girmemek için başvurulmuş bir yol olsa da, 16. yüzyıl ortalarında Osmanlı yönetiminin özel-

---

13 Scott (1986), s. 6. Scott'un öteki yapıtları (1976 ve 1987, 417-52) köylü-hükümet ilişkileri analizinin başka yönlerini geliştirir.

14 Adas (1981), s. 217.

likle üzerinde durduğu bir konuydu. İzinsiz göç olaylarının titizlikle araştırılması ve uygulanan ağır para cezaları, toprağından ayrılan köylülere karşı yasaların etkin bir biçimde uygulandığını ve devletin sorunun kaynağını yok etmeye çalıştığını gösterir. Yolsuzluklar, 16. ve 17. yüzyıllarda Yunanistan'da olduğu gibi, zararlı sonuçlar doğurabiliyordu: "Köylülerin ağır ek vergilere katlanmak istememesi üzerine tüm köyler boşaldı. Sipahiler büyük bir gelir kaynağından yoksun kaldılar ve kendilerine verilen zarar hemen giderilmezse geri dönmeyeceklerini söyleyen köylüler, kimi yerlerde bu isteklerini elde ettiler."[15]

Filistin'de tek tek olaylar dikkatle soruşturuluyordu, ama bir kitle hareketi söz konusu değildi. Suiistimaller, köylüleri kitle halinde köylerinden ayrılmaya zorlayacak kadar yaygın ve sürekli değildi. Nüfus artışının da ciddi bir sorun olmadığı anlaşılmaktadır; 16. yüzyılda nüfus artmış olsa da, bu artış büyük ölçekli bir göçe yol açacak oranda değildi. Çeşitli tahminlere göre Filistin'in nüfusu 17. ve 18. yüzyıllarda azalmış ve böylece 16. yüzyıl ortası ve 19. yüzyıl başı nüfusu kabaca karşılaştırılabilir olmuştu.[16]

Tüm göstergeler devamlı bir işgücü yetersizliği olduğunu ortaya koyduğundan, Osmanlı İmparatorluğu köylülerin fazla ezilmesini kaldıramazdı. Köylüler, eksikliği telafi edilemeyecek bir unsur olduğundan, kaçmalarına ya da ölüp gitmelerine yol açacak oranda ezilemezlerdi. Bu gerçek ve imparatorluk ideolojisi birbirini perçinleyerek, köylüleri kendi köylerinde tutacak ve kaçtıklarında dönmelerini mümkün kılacak bir devlet politikasının güdülmesini sağladı. Daha sonraki dönemlerde bile köylülerin kaçışı, giderilmesi gereken sıkıntıların bir göstergesi olarak yorumlandı.[17]

Hırsızlık, mal gizleme, ikiyüzlülük ve hile hep kesintisiz bir nafakayı güvenceye almak gibi basit bir amaca yönelikti. Daha doğrudan saldırganlığa ilişkin raporlar belki bu bağlamda anlaşılabilir, çünkü her zaman bu tür saldırılara neyin yol açtığını tam olarak öğrenemiyoruz. Çoğunlukla olayları saldırıya uğrayan görevliler bildiriyordu ve saldırıya yol açmış olabilecek yanlışlarını açıklamak işlerine gelmiyordu.

Sipahilerin, kadıların ya da öteki yerel görevlilerin köylülerin şikâyetlerini rakiplerine karşı kullanmış olabilecekleri de düşünülebilir. Kadıya

---

15 Vacalopoulos (1976), s. 12.

16 Lewis 16. yüzyıl ortalarında toplam nüfusu kabaca 45.500-50.000 hane olarak düşünür ve bu sayının beşle çarpılmasını önerir. Gerber'e göre 1800'de toplam nüfus 218.000'dir. Bkz. Lewis (1954), s. 475; ve Gerber (1979), s. 77.

17 Faroqhi (1992), s. 28.

ya da İstanbul'a yazılan bir dilekçe herhangi bir görevliye disiplin cezası verilmesi, hatta onun görevden alınması ya da uzaklaştırılması sonucunu doğurabilirdi. Öte yandan perde arkasındaki güçlü hamiler, kimi durumlarda gerçek ve ağır suçlamaları dile getiren dilekçeleri bile etkisiz kılabiliyorlardı. İnab'daki sipahi Ali Bali, kendisine karşı yapılan çok sayıda şikâyete karşın görevde kalmayı başardı. Başka bir örnek vermek gerekirse, 18. yüzyılda, Celile'nin Bedevi yöneticisi Dâhir el Ömer, İstanbul'daki üst düzey dostları sayesinde Şamlı yöneticilerin ısrarlı şikâyetlerinden korunabildi.

Köylülerin kadıya getirdiği çoğu olay, görevlilerin yolsuzluklarına karşı köylülerin tümüyle yerel içerikli ve kendi çıkarlarını korumaya yönelik başvurularıydı. Başvuruları, dile getirilenin dışında bir amaca yönelik değildi. Ama arada bir köylüler kadıları ya da padişahı ve vezirlerini, gerçekdışı savlar ileri sürerek kandırmaya da çalışıyorlardı. Bu tür dilekçeler vergi statüsünü değiştirmenin yanında, başka köylülerin yaptığı suiistimalleri örtbas etmek amacıyla da yazılıyordu. Bu, bize kırsal kesimdeki ilişkilerin ne kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğunu gösteriyor. Kadıya ve padişaha gönderilen dilekçeler, genel olarak köylülerin baskıcı koşulları düzeltmek için başvurulacak resmi yolları benimsediklerini ortaya koyar.

Filistin köylüleri yerel Osmanlı görevlilerine hiç de hayran değillerdi, ama 16. yüzyıl ortalarında onları tümüyle bölgeden uzaklaştırmak gibi bir çaba içinde olduklarını gösteren bir kanıt da yoktur. Yukarıda, köylülerin görevlileri istemeden de olsa kabullenen bir tutum içinde olduğunu belirtmiştik. Köylülerin görevlileri dövme ve taşa tutma gibi eylemleri de Osmanlı görevlilerinin otorite sınırlarını deneme ve belirleme sürecinin bir parçasıydı. Bu tür şiddet eylemleri karşısında gösterilen tepkinin ağırlığı ve görevlilerin bu eylemlere katılanları cezalandırmada başarılı oluşu, Osmanlı yönetiminin yerel gücünü ortaya koydu. Daha sonraki dönemlerde görülen daha sert, yaygın ve eşgüdümlü şiddet eylemleri, 16. yüzyıl ortalarındaki köylü eylemlerinin ne kadar ılımlı olduğunu gösterir.[18] Ama 1703-5 arasında nakibü'l-eşraf'ın önderlik ettiği geniş çaplı ayaklanma bile, köylüler ve Bedeviler'i kentlerdeki güçlerle, yalnızca sancakbeyini yerinden sürmek amacıyla birleştirebildi. Bu gerçekleştikten sonra güçbirliği hemen dağıldı ve birleşik köylü eylemi sona erdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünden kimse kuşkulanmıyordu ve

---

18 Filistin'deki 1703 ve 1834 ayaklanmaları ve 1858'deki Lübnan Dağı ayaklanması belli hükümet görevlilerini ya da politikalarını hedef alıyordu ve bu günlük eylemlerden çok daha büyük bir yıkıma yol açmıştı. Bkz. Manna (1989), s. 49-74; Hoexter (1984), s. 190, 213; Porath (1966), s. 77-157.

Osmanlı yönetimini yıkmak gibi bir istek gerçekçi değildi. Kanuni döneminde bu köylüler, "Efendimiz, büyük melik, muhteşem hakan, ümmetin hizmetkârı, Rûm'un, Arab'ın, Acem'in sultanı, Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman'ın" meşruluğuna bırakalım karşı çıkmayı, sorguluyorlar mıydı acaba?[19] Belki sorgulamıyorlardı, ama padişahın yerel temsilcilerini hor görmekten hiç çekinmiyorlardı. Nisan 1531'de Beyt Câlâ'dan Ebubekir ve arkadaşları, "Padişahın yedi Frenk hükümdarıyla savaşa girip onları yensin, ondan sonra gel; senin kayıtların bizim için eşek osuruğu" diyerek tapu tahrir memurunu alaya almışlardı.[20]

KÖYLÜLER VE İMPARATORLUK

Osmanlı imparatorluğu, Akdeniz'in güney kıyısını, Yukarı Mısır ve Arabistan'ı, doğuda Irak ve İran'ı, kuzeyde Karadeniz'in çevresini, Anadolu'dan, Balkanlar ve Yunanistan'ı kapsayan geniş topraklara yayılmıştı. Bu topraklarda yaşayan köylüleri birbirine bağlayan tek unsur, Osmanlı hakimiyetine tabi oluşlarıydı; bir başka deyişle, "Osmanlı köylüsü" diye bir şey yoktu. Balkanlar ve Yunanistan'da köylüler, çoğunlukla Ortodoks Hıristiyandı ve Osmanlılar'dan önce Bizanslı, Macar, Frank, Germen ya da Slav krallar tarafından yönetilmişlerdi. Anadolu'nun devraldığı mirası ise Müslüman, Türk ve Bizanslı unsurlar oluşturuyordu. Suriye ve Mısır köylülerinin bazıları Müslüman, bazıları da Hıristiyandı ve Mısır'da yaşayan Müslüman Türkler tarafından yönetilegelmişlerdi. Devralınan siyasal, kültürel ve dinsel mirasta bu tür farklılıklar olduğu gibi iklim, toprağın niteliği, yağış miktarı, ürün çeşitleri de bölgeden bölgeye değişiyordu.

Bu farklı köylü topluluklarının ortak yönleri var mıydı? Farklı zaman ve mekânlarda yaşamış tabi halkların ortak özelliklerinden biri kadının varlığıydı. Kadı, imparatorluğun bütün kent ve eyaletlerindeki en önemli resmi görevliydi, ve köylülerle sipahiler arasında hakemlik etme işlevi, muhtemelen, bir yerden ötekine büyük farklılıklar göstermiyordu. Suiistimalleri önlemek ve vergi mükelleflerini korumak amacıyla imparatorluğun her yanındaki kadılara tamamıyla aynı fermanlar gönderiliyordu.[21]

---

19 *"Mevlânâ es-sultanü'l-melikü'l-a'zam ve'l-hakanü'l-mükerrem meliki rikabü'l-ümem Sultanü'r-Rum ve'l-Arab ve'l-Acem es-Sultan Süleyman b. Sultan Selim Han..."* Kudüs'ün batı surlarının aşağısındaki çeşme üzerindeki kitabeden alınmıştır. Çeşme 1536'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldı. Bkz: Max van Berchem, *Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, II, 1, Kahire, 1922, No. 110. Kanuni'nin adıyla birlikte kullanılan öteki sıfatlar için bkz. Mantran (1989), s. 162-4.

20 KS 1: 968/s. 240; Ramazan 937 başı/18 Nisan 1531.

21 Örnek için bkz. İnalcık (1965), çeşitli yerlerde.

Kudüs çevresinde olduğu gibi Anadolu'da da köylüler, özellikle kadının görev yerine yakın köylerde, kadının huzuruna çıkıyor ya da çıkarılıyorlardı.[22]

Sipahiler tımar sisteminin yürürlükte olduğu bölgelerin en göze çarpan ortak unsurlarından biriydi ve dolayısıyla, görevli ve onun astları ile köylüler arasındaki bu temel nitelikteki ilişki, genel eyalet yönetimini belirlemiş olabilir. Ama 16. yüzyıl sonunda sipahilerin önemi gittikçe azalıyordu.

Aslında, tımar sisteminin kendisi, imparatorluğun pek çok yerindeki eyalet yönetim sisteminin içeriğini teşkil ediyordu. Bölgelere göre değişen örfi uygulamalar, bu yönetim biçiminin ayrıntılandırılmasına katkıda bulunuyordu. Vergi oranları, hiç değilse kısmen örfe dayanıyordu ve bölgeden bölgeye, ürün türleriyle birlikte yıllık tarımsal üretim ritmi ve idari denetimin niteliği de değişiyordu. Osmanlılar, başlangıçta fethettikleri köylerin iç işleyişini yeniden düzenlemediler. Örneğin, bildiğimiz kadarıyla, bu erken dönemde reisü'l-fellâhin, Anadolu ve Balkanlar'da yaygın bir kurum değil, Suriye'ye özgü yerel bir olguydu.

Yine de tımar sistemi, imparatorluğun dört bir yanındaki köylüleri ve görevlileri bazı benzer ilişkiler içine soktu. Sistem, sipahiyle kendi tımarındaki köylüler arasında yakın bir ilişki ve işbirliğini varsayıyordu. Sipahiler, kendi yıllık gelirlerini hesaplayabilmek için yerel zirai uygulama ve olasılıkları çok iyi bilmek zorundaydı. Ama sipahiler çiftçi değil, savaşçıydı. Üstelik, Filistin'in ya da atandıkları başka bölgelerin yerlisi değillerdi. Bu nedenle, yerel koşulları yakından bilebilmek için yerli halka ya da uzun süredir bölgede yaşayan Osmanlı görevlilerine ihtiyaçları vardı. Bu görevliler de, kimi zaman, sipahiler, sancakbeyleri ve hatta, konumu gereği kimi yerel vakıfların nazırı olan kadılar adına vergi toplama haklarını bir başkasına veriyorlardı.

17 yüzyıla gelindiğinde, Kudüs çevresinde vergi toplama hakkının yerel düzeyde devredilmesi yaygın bir olguydu. Belki vakıf arazilerinde bu uygulamaya daha da sık rastlanıyordu. Vergi toplama işinin nesnel güçlükleri, imparatorluğun her yerinde benzer durumlar yaratmış olabilir. Ama bu yerel uygulama, daha sonraki yüzyıllarda sık sık köylülerin ezilmesinin nedeni olarak anılan ve giderek tımarın yerini alan iltizamdan farklıydı.[23]

Yine de 17. yüzyılda Kudüs sancağı "çeşitli mülkiyet katmanları arasında bir muharebe alanı" olarak betimlenebilir: Devlet, askeri-idari elit,

---

22 Bkz. Jennings (1978); Faroqhi (1977), s. 118; ve Faroqhi (1984), çeşitli yerlerde.

23 Ze'evi (1991), Beşinci Bölüm, s. 25 (daktilo metni).

yerel elit ve üretici köylüler.[24] Aynı durum 16. yüzyılda da söz konusuydu, ama çekişen taraflar arasındaki güç dağılımı farlıydı. Yerel elit, çatışmada önemsiz bir rol oynuyordu. Görünen o ki, devletle köylüler, kadının da yardımıyla, askeri-idari elite karşı güçlerini o sırada koruyabiliyorlardı.

Dolayısıyla, diyebiliriz ki Filistin köylüleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanındaki köylülerin hayatını biçimleyen birçok yapısal unsuru paylaşıyorlardı: Yalnızca benzer vergiler ödemekle kalmıyor, aynı görevliler tarafından ve aynı resmi dil ve fermanlarla yönetiliyorlardı. Üstelik, Kudüs sancağı Müslüman, Hıristiyan ve Musevi dinlerinin eşsiz bir kesişme noktasıydı. Yafa ve Akka üzerinden Kudüs'e gelen hacılar, Akdeniz çevresindeki dinsel cemaatler arasında bağlar kuruyor ya da varolan bağları güçlendiriyordu. Kudüs onlarla uluslararası bir kent, bir halklar, diller ve mezhepler mozayiği haline gelmişti. Çölün ortasındaki Lût Gölü, insanları Kudüs'e çekiyor ve Akdeniz'in cazibesini dengeleyecek bir karşı ağırlık merkezi oluşturuyordu. Bedeviler'le olan ekonomik, ailevi ve askeri ilişkiler, ve Mekke ile Medine'ye giden hac yolu, en azından yerel boyutta deniz üzerinden kurulmuş bağlantılar kadar önemliydi. Kudüs çevresindeki, bu unsurlar, bölgeye imparatorluk içinde özel bir konum kazandırıyordu.

Filistinli fellâhların yabancılarla, başka birçok yerdeki köylülerden daha çok ilişkisi olduğu söylenebilir. Bu, Kudüs'ün kırsal kesimlerine kozmopolit bir havanın egemen olduğu anlamına gelmez. Tıpkı seyyahların karşılaştıkları fellâhlara yabancı ve tuhaf yaratıklar olarak baktıkları gibi, kuşkusuz köylüler de yabancıları kendilerine o denli uzak buluyorlardı. Filistinli köylülerin, imparatorluğun başka bölgelerindeki yalıtılmış köylülere göre daha fazla dışa açık oldukları söylenebilir sadece. Kudüs'e gelen köylüler birçok yabancıyla karşılaşıyordu. Beytüllahm ve Beyt Câlâ gibi köylerde Hıristiyan hacılar sürekli merak uyandıran kişilerdi; bölgeden geçen Müslümanlar da köylerde bulunan çok sayıdaki türbeyi ziyaret ediyordu. Fellâhîn, birkaç dünyaya birden aitti, ama yerel örf, iklim, coğrafya, tarım, anadilleri ve kent merkezleri olan Kudüs'ün benzersiz olması, köylülerin dünyasına damgasını basıyordu.

Geleneksel "güçlü Osmanlı merkezi yönetimi" fikri, hiç değilse kısmen, Osmanlı tarihinin büyük bir bölümü bu merkezin bakış açısından ve merkez kaynaklarına dayanarak incelendiği için ortaya çıkmıştır.[25] Ama bu kaynaklar devletin gücünü yanlış algılamamıza neden olur. Bu gücü

---

24 age, Beşinci Bölüm, s. 39-41.

25 Bu görüş üzerine yeni bir araştırmayı 19. yüzyıl için Reşat Kasaba geliştirdi (1990), s. 3.

gerçekçi bir biçimde değerlendirebilmek için devletin kendisi için tarif ettiği normları ve ideolojik emelleri dayatabilme kabiliyetine bakmak gerekir. Ama sicillerdeki yerel kayıtlarda bile uyuşmazlıkların nihai sonucuna değil, yalnızca yargılama sürecine ilişkin bilgilere yer verildiğinden, bu değerlendirmeyi tam yapamıyoruz. Üstelik, köylülerle yerel görevliler arasındaki gerilimler tam olarak bu kayıtlara geçirilmediği gibi, köylülerin tarafı da tam anlamıyla gerçeğe uygun yansıtılmamıştır.

Yine de köylülüğün, devlet gücünü sınırlayan bir unsur olduğu şüphe götürmez. Devlet, tüm kaynaklarını seferber ederse, köylüleri daha iyi denetleyip baskı altına alabilirdi. Ama Osmanlı Devleti'nin, başka ülkelerle savaşmak, imparatorluk içinde barışı korumak, görevlileri disiplin altına almak, bürokrasiyi işletmek, kentleri yönetmek gibi çok çeşitli amaçları ve öncelikleri vardı. Bunların her biri, ötekiler için kullanılabilecek gücü sınırlıyordu. Kırsal kesime baktığımızda resmi beklentilerle toplanan tarımsal vergiler arasında gördüğümüz fark, köylülerin resmi güce getirdiği sınırlamalardan birinin göstergesidir. Bir diğeri, ideolojik amaçlar ile kırsal yönetim gerçeklerinin örtüşmüyor olmasıyla açığa çıkıyor. Beklentilerle gerçekleşenler arasındaki bu farkları ve bunların devletin kendi amaçlarını hayata geçirme kabiliyetine getirdiği çeşitli sınırlamaların neler olduklarını saptadık. Ama bu sınırlamaların yaygın bir etki alanı olup olmadığını, dolayısıyla, köylülüğün davranış ve tavırlarının resmi uygulamaları belirli bir süreklilik içinde etkileyip etkilemediğini henüz tam olarak anlayamadık. Beklentiler ile gerçekler ayrı, ama paralel çizgiler halinde uzayıp gidiyorlardıysa, onları birbirine yaklaştırmak neye mal oldu ve aralarındaki açıklığın büyümesi, imparatorluğun kaderinin değişmesine nasıl katkıda bulundu?

Başka zaman ve mekânlarda yaşayan köylüler gibi, Filistin köylüleri de farklılaşmamış, edilgen ve zavallı bir kırsal yığın değildi. Coğrafi konum, ürün türleri, vergilendirme usulleri ve dinlerin çeşitliliği, köylerin refah düzeyleri arasında belli farklar yaratıyordu. Çekirge baskını, kuraklık, Bedeviler ya da görevini kötüye kullanan görevliler farklı zamanlarda köylülere zarar verebiliyordu. Bu nedenle refah bile görece ve geçiciydi. 16. yüzyıl ortalarında Kudüs çevresinde genel durum oldukça istikrarlı ve hatta müreffeh görünse bile, köylülerin refahı her zaman pamuk ipliğine bağlıydı. Köylüler, geçimlerini tehlikeye atabilecek her şeye karşı uyanıktılar ve otoriteden hoşlanmıyorlardı. Görevlilerden hoşlanmıyor, fırsat buldukça onlara saldırıyorlardı. Ama eylemleri genellikle örgütlü ya da eşgüdümlü değil, bireysel ve bencilceydi.

Köylülerin çektiklerinde ya da eylemlerinde kahramanca bir taraf yoktu, bunlar gündelik yaşamın parçasıydı. Mevsimlerin belirlediği toprağı

sürme, ekim, hasat rutinleriyle, resmi organların dayattığı vergi toplama rutinleriyle iç içe geçmişlerdi. 16. yüzyıl ortalarında bu rutinler, hep birlikte Kudüs'ün kırsal yönetiminin ritmini biçimlendiriyordu.

Görevliler Osmanlı vergi yasalarını çiğnediğinde, köylülerin, ya dilekçe yazıp şikâyetçi olarak, ya da sorunu kendi başlarına çözmeye çalışarak bu yasaları uygulatmada kararlı bir tutum sergiledikleri anlaşılmaktadır. İdeoloji köylülerin yanında olsa da, gerçeklik genellikle onların aleyhineydi. Öte yandan köylüler, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha genel hedeflerinin gerçekleştirilmesi için işbirliği yapmaya hevesli değillerdi. Köylülüğün çıkarlarını, devletinkilerden tümüyle ayrı bir ilgi ve kaygılar silsilesi biçimlendiriyordu. İkisinin kesiştiği noktalar olabilirdi, ama örtüşmüyorlardı.

İşte bu nedenle köylülerin, büyük tarım imparatorluklarının tarihindeki rolü yeniden değerlendirilmektedir. Bu çabanın sürdürülmesi gerekir. Scott, polipler gibi görünmeden birleşerek devlet gemisini sabote eden ya da onu batıran çeşitli bireysel eylemlerin etkisini betimlemek amacıyla suyun altındaki mercan kayalığı eğretilemesini kullanır.[26]

> [Köylülerin] bireysel eylemleri.. sonuç olarak imparatorluğun başkentindeki sözümona üstleri tarafından düşlenen politikaları tümüyle bozar. Devlet çeşitli şekillerde karşılık verebilir... Bu karşılık ne olursa olsun, köylülüğün eyleminin varolan politika seçeneklerini değiştirdiği ya da daralttığı gerçeğini gözden kaçırmamalıyız. Köylülük siyasal varlığını bu yolla duyuragelmiştir, ayaklanmalar yoluyla değil, hele yasal siyasal baskılarla hiç değil.[27]

Bu siyasal eylemlerin, özellikle burada ele alınan olaylarda, bireysel olduğu vurgulanmalıdır. İnalcık'ın imparatorluğun doğasındaki belirleyici faktör olarak gördüğü Osmanlı yönetimiyle köylüler arasındaki uzlaşmalarda bile, köylülerin desteği doğrudan bir destek değildi. Köylülerin desteği de, karşı çıkışı da örgütlü değildi. Bu durumda denebilir ki, uygulamada, belirli bir köylüyle belirli bir yetkili arasındaki pazarlık, daha geniş bir uzlaşmanın parçasıydı.

Tek tek köylüler sadece kısa bir süre için tek bir dilekçe ya da iddia- da- görünseler bile, tümünün bireyler oldukları unutulmamalıdır. Köylüleri denetim altında tutuyor gibi görünen imparatorluğu biçimlendiren, aslında, köylülerin bireysel, birbirinden kopuk eylemlerinin toplamıydı.

---

26 Scott (1987), s. 422.

27 Scott (1986), s. 8.

EK I

KÖYLER

BİLGİSAYARLAR VE TAPU DEFTERLERİ

Tapu tahrirlerinin köylere ilişkin içerdiği çok sayıdaki veriyi değerlendirmek için bilgisayar kullanıldı. Sancaktaki her köy için yapılan bilgisayar kayıtlarının bir numunesi burada sunulmaktadır. Tablolar, metinde ele alınan kimi köylere ilişkin bilgiler vermektedir.[1]

Aşağıdaki tablolarda soldaki sütunlarda nüfus, üretim, vergilendirme ve gelir dağılımına ilişkin kategoriler yer alıyor. Bütün tahrir defterleri tek tek her köye ilişkin kategorilerin tümünde bilgi içermiyordu.[2] I, II, ..., diye işaretlenmiş sütunlarda en eskisinden en yenisine doğru tapu tahrir defterleri numaralandırılmış ve böylece orijinal veriler, her köy için aynı standart biçimde sunulmuştur.[3] Burada tablolar, verilerin niteliğini sergilemek amacıyla sunulmaktadır. Rakamların sistematik ilerleyişine ve kategorilerin çoğunun tutarlılığına bakarak, temelde eksik olan verilerin istatistik bir değer taşıdığını düşünmek gibi bir yanılgıya kolayca düşülebileceğini görürüz.

---

1 Tapu tahrir defterlerinin tarihleri:

I	924-5/1518-19
II	937/1531
III	952/1545
IV	967/1560
V	1004/1595-6

Başka türlü belirtilmemişse, vergi tutarları akçe cinsinden yazılmıştır.

2 Burada tabloların kolay okunmasını sağlamak amacıyla belli bir köyde hiç geçmeyen kategorileri kullanmadım. Ayrıca kategorilere özgün metindeki numerik kodlar yerine isimler verildi.

3 Verileri doğrudan bilgisayara geçirdiğimden rakamların yeniden yazılması sırasında doğabilecek hatalar da azaltıldı.

Beş tapu tahrir defterindeki tüm köylere ilişkin veriler, maddelere göre de ayrılmıştır. Ayrı ayrı başlıklar altında sunulan sınıflandırılmış veriler, insan ya da üretim kategorilerinin dağılımını ve büyüklüğünü gösteriyor. İmamları ve zeytinyağını konu alan tablolar, Ek 2'de köy tablolarından sonra gösterilmiştir.[4] Bunlar ele alınan değişimleri ve eğilimleri grafik olarak sunuyorlar.

İstatistik hesaplamalara girişilmedi. Bilgisayar, çok sayıda veriyi kullanmayı kolaylaştırıyor ve sonuçlar, kayıt işlemlerindeki temel değişikliklerin, nüfus ve ürün yoğunlaşmasının ve kırsal bölgelerdeki kimi genel eğilimlerin saptanmasını sağlıyor. Toledano ve Makovsky'nin nüfus ve üretim rakamlarına dayanarak yaptıkları türden kimi temel hesaplamalar da bilgisayarla yapılabilir. Ama bu toplamları yorumlamak, tahrir yapmada karşılaşılan sorunlar ve defterler arasındaki tutarsızlıklar nedeniyle, yine de güçtür. Basit toplamlar ve yüzdeleri hesaplayarak karmaşık istatistik çözümlemelere yönelmek, gittikçe artan hata payı yüzünden doğruluk payı hızla azalan sonuçlar doğurur. Bu nedenle, bilgisayarın becerisinden yalnızca burada belirttiğim gibi yararlandım ve en ayrıntılı ve farklı görünen III. ve IV. tapu tahrir defterlerine ağırlık verdim.

4 Burada "köy" başlığı altında yer alan saldaki sütunda, bu projenin ilk aşamalarında köylere verilen numaralar yer alır. Bunlar yalnızca iki örnektir. Bu tür sınıflandırılmış tablolar tanımlanan otuz iki köyün her biri için yapıldı.

	Ebu Dîs				
Madde	I	II	III	IV	V
hane halkları	28	45	112	102	80
bekârlar	2	1	6	1	
imam	1	1			
toplam[5]	mak[6]	3500	6250	13750	14000
kısm		1/3	1/3	1/3	1/3
buğday[7]	2/600	2/960	10/4800	15/7200	15/7500
arpa	7/1470	4/1040	5/1300	15/3900	15/4200
yaz ürünleri[8]		d 1500			
ağaç vergisi[9]		(16/17/+)	(2050(17/+)	1700	
keçi	50	150	160	n453	n500
arı			21		
üzüm vergisi[10]			a150		
zeytinyağı				m100/600	100/600
bad-i hava			u230	510	1/2499
öşür	207	350	2084	4537	5000
sancakbeyi[11]			x	x	
tımar					x
vakıf	x	x	x	x	x

5 Tapu tahrir defterlerindeki "hasıl" Hayvanlardan alınan vergiler ya da bad-i hava bu kapsam içinde yer almaz. Rakamlar akçe cinsinden belirtilmiştir.

6 Maktu (burada "mak" olarak kısaltıldı) ve kısm, toplam ürünü vergilendirmenin iki yöntemiydi. Maktu, toplam üründen sabit bir tutarın alınacağı, kısm ise ürünün değişmez bir orana göre vergilendirileceği anlamına gelir.

7 Tahıl rakamları "girâra sayısı/akçe" olarak verilmiştir.

8 "Mal-i seyfi": Bu rakamların çoğundan önce gelen kodlar, bu bilgiyi bilgisayara geçirmede kullanılan sistemin bir parçasıdır. Kod anahtarları aşağıdadır:

a: harac-i bostan	u: nikâh vergisi
b: harac-i harnub (keçiboynuzu)	+: "ve diğerleri"
d: harac-i eşcar	!: yalnızca kod
e: nil (çivit)	16 harac-i kurum
m: mann (ölçü birimi)	17 harac-i zeytun
n: keçi ve arı	20 zeytinyağı
s: koyun	mak: maktu

Koddan sonra gelen ya da tek başına yazılan rakam, akçedir.

9 Harac-i eşcar

10 Harac-i kurum

11 Sancakbeyinin dirliği

Ayn Kerim

Madde	I	II	III	IV	V
haneler	10	28	39	38	39
bekârlar		1		3	
imam		1			
toplam	mak2500	mak2500	3900	4950	5000
kısm			1/3	1/3	1/3
buğday			5/2400	5/2400	5/2500
arpa			4/1040	4/1040	2/560
yaz ürünleri			46	a500	a940
ağaç vergisi			+260		+450
keçi		s150	n118	n250	n200
arı	83	200		460	
üzüm vergisi			184	(20)550	(20)550
zeytinyağı			m 10/60		
bad-i hava			1/2 90	1/2 100	100
zeamet					x
tımar		x			x
vakıf	x	x	x	x	x

Bittîr

Madde	I	II	III	IV	V
haneler	9	13	53	38	22
bekârlar		1		6	4
imam		1			
toplam	mak 3000	mak 2500	2331	4299	4900
kısm			1/3	1/3	1/3
buğday			1.5/720	3/1440	3/1500
arpa			2/520	4/1040	5/1400
yaz ürünleri			824	d+1000	d+1000
keçi		250	n26	n165	n200
arı		100			
üzüm vergisi			e267	(17/20)819	(17/20)900
bad-i hava			1/2100	225	103
öşür	300	500	774	1418	1500
zeamet					
tımar		x	x		
vakıf	x	x	x	x	x

Madde	Beyt Câlâ I	II	III	IV	V
haneler			?36	2	6
Hıristiyanlar[12]	129	151/6	220/20	171/47	239
kısım	1/3	1/3	1/3	1/3	1/3
buğday	6/1800	8/3840	7.5/3200	15/7200	24/12000
arpa	6/1250	8/2080	9/2340	8/2080	30/7400
ağaç vergisi		(20)500			
keçi		500	n200	n400	n2000
arı		200			
üzüm vergisi	500	250	(17/20)3074	(17/20)13400	(17/20/+)5600
zeytinyağı	500[13]	1000			
cendere				1/80	1/80
bad-i hava		550	120	1100	920
Cizye[14]	129@70	157@80	240@80	218@80	239@90
toplam	= 7740	= 12560	=19200	=17440	=21510
Hass-i şahi[15]		x			
sancakbeyi					
tımar					
vakıf	x	x	x	x	x

12 Hem hanehalkı reisleri hem de bekâr erkekler cizye ödemekle yükümlüydü. Bu iki grup burada ve Beytüllahm tablosunda tek satır üzerinde gösterilmiştir: hanehalkları/bekârlar.

13 kısm = 1/4

14 Cizye tutarını gümüş akçe olarak ödeyecek kişi sayısı olarak kaydedildi = toplanacak toplam akçe.

15 Hass-ı şahi

Beytüllahm

Madde	I	II	III	IV	V
haneler	39	46	152	106	
bekârlar			10	1	
imam		1			
Hristiyanlar	60	81/2	152/10	143/5	287
toplam		10190			
kısm	1/3	1/3	1/3	1/3	1/3
buğday	5/1500	12/5760	20/9600	25/12000	30/15000
arpa	5/1050	12/3120	20/5200	20/5200	11/3080
keçi		s400	n437	n1300	n1500
arı		360			
üzüm vergisi	1200	150	+3000	+11200	+15000
zeytinyağı	1200 [16]				
bad-i hava		400	u230	1280	420
cizye	61@70	83@80	164@80	149@80	287@80
sancakbeyi					x
tımar	x	x			
vakıf	x	x	x	x	

İnab

Madde	I	II	III	IV	V
haneler	5	10	24	28	37
bekârlar	2	1		6	
imam		1			
toplam		3240	3600	4880	5070
kısm	1/3	1/3	1/3	1/3	1/3
buğday	1/300	1/1920	4/1920	4/1930	4/2000
arpa	1/210	2/520	1.5/390	2.5/650	5/1400
ağaç vergisi			370	800	320
keçi		10	n30	n52	n272
arı		10			
üzüm vergisi			m10/20	m150/300	75/150
zeytinyağı	1/100 [17]				
bad-i hava		1/2 20	1/2 85	1/2 100	
öşür	407	80	115	325	338
tımar	x	x	x	x	x
vakıf	x	x	x	x	x

16 kısm = 1/4

17 Bu 1 kantardır; sicilde zeytinyağından alınacak kısm 'ın 1/2 olduğu yazılıdır. Sayı 1015'te de kantardır, ama kısm'dan söz edilmez.

Madde	Rîhâ I	II	III	IV	V
haneler	50	59	57	50	51
bekârlar		7	6		
imam		1			
kör			1		
sakat			1		
toplam	mak 8000	12000			
kısm [18]					
buğday		15/7200	25/12000	25/12000	24/12000
arpa		15/3900	25/6500	25/7500	36/10080
yaz ürünleri			e!70	d+13000	d+13000
manda		10	204	750	500
keçi		s10	n30	n50	n920
durra		3/780			
zeytinyağı				3000	3000
bad-i hava	300	100	196	250	500
sancakbeyi					
zeamet		x			
vakıf	x	x	x	x	x

18 IV. ve V. defterlerdeki bir notta Rîhâ'dan elde edilen tahılın kısm olarak 1/3 oranında, çivitin kısm olarak 1/3 oranında vergilendirildiği yazılıdır. TTD 516/s. 66 ve TTD 515/s. 34.

EK 2

SINIFLANDIRILMIŞ ÇİZELGELER

Burada imamları ve zeytinyağını konu alan sınıflandırılmış çizelgeler yer alır. Beş tapu tahrir defterine dayanarak Kudüs sancağındaki tüm köyler için çıkarılmıştır. Tablo, beş tahrir defterini gösteren sütunlara (I-V) ayrılmıştır ve her sayfanın sol kenarında 1-122 arasında numara verilen tüm Kudüs sancağı köyleri yer alır.

Kitapta ele alınan kimi köylerin tablo numaraları

Ebu Dîs (1)
Ayn Kerim (15)
Bittîr (58)
Beytüllahm (35)
Beyt Câlâ (32)
İnab (88)

	Madde=İmam				
Köy	I	II	III	IV	V
1	1	1			
2					
3	1				
4		1			
5		1			
6		1			
7					
8					
9					
10		1			
11					
12		1			

Köy	Madde=İmam I	II	III	IV	V
13					
14					
15		1			
16					
17		1			
18					
19					
20		1			
21		1			
22					
23		1			
24		1			
25					
26					
27					
28					
29		1			
30		1			
31					
32					
33		1			
34					
35		1			
36					
37		1			
38		1			
39		1			
40					
41					
42					
43					
44		1			
45		1	1		
46		1			
47					
48					
49					
50					
51					
52					

Köy	Madde=İmam I	II	III	IV	V
53		1			
54					
55					
56		1			
57		1			
58		1			
59		1			
60		1			
61		1			
62					
63					
64					
65					
66		1			
67					
68		1			
69					
70					
71		1	1		
72					
73					
74					
75			1		
76					
77		1			
78					
79					
80		1			
81		1			
82					
83		1			
84		1			
85					
86					
87		1			
88		1			
89		1			
90		1			
91					
92		1			

Köy	Madde=İmam I	II	III	IV	V
93					
94		1			
95	1	1			
96					
97					
98		1			
99					
100		1			
101					
102					
103					
104					
105					
106					
107					
108					
109		1			
110					
111					
112	1	1			
113					
114	1	1			
115		1			
116					
117					
118	1	1			
119		1			
120					
121		1			
122					
123					
124		1			
125					
126		1			
127		1			
128					
129					
130					
131					
132		1			

Köy	Madde-İmam I	II	III	IV	V
133		1			
134		1			
135		1			
136					
137		1			
138		1			
139					
140					
141		1			
142					
143					
144					
145					
146					
147					
148					
149					
150		1			
151					
152					
153					
154					
155					
156		1			
157					
158					
159					
160					
161		1			
162	1	1			
163		1			
164		1			
165					
166					
167		1			
168					
169		1			
170		1			
171		1			
172					

Köy	Madde=İmam I	II	III	IV	V
173					
174					
175		1			
176					
177					
178					
179		1			
180					
181		1			
182					
183					
184					
185					
186		1			
187					
188					
189					
190		1			
191					
192		1			
193					
194		1			
195		1			
196		1			
197		1			
198					
199					
200		1			
201					
202		1			
203		1			
204					
205					
206					
207		2			
208					
209		1			
210					
211		1			
212		1			

Madde=İmâm

Köy	I	II	III	IV	V
213					
214		1			
215		1			
216		1			
217					
218		1			
219		1			
220		1			
221					

Madde= Zeyt

Köy	I	II	III	IV	V
1				m 100/ 600	m100/600
2					
3					
4		2400	m 950/ 5700	m1200/7200	m 1200/ 7200
5			m 500/ 3000	m 500/3000	m 500/ 3000
6			m 370/ 2420	m 100/3600	m 100/ 3600
7			m 240/ 1440	m 200/1440	m 200/ 1440
8			m 5/ 30	m 20/ 120	m 20/ 120
9					
10	kt	20/4000	m 1250/ 7500	m1500/9000	m1500/9000
11			m 50/ 300	m 60/ 360	m 60/360
12					
13					
14					
15			m 10/ 60		
16	kt	5/528		m 300/1800	m 300/ 1800
17					
18			m 180/ 1080	m 200/1200	m 200/ 1200
19		45			
20	kt	3/900	m 300/ 1800	m 400/2400	m 400/ 2400
21					
22					
23					
24					

Köy	Madde= Zeyt I	II	III	IV	V
25					
26			8.5 50	40/ 240	m 40/ 240
27					
28	kt 3/600		m 51/ 126	m 220/1420	m 110/ 660
29					
30	kt 6/600		m 30/ 180	m1500/9000	m 1500/ 9000
31				74 m 100/ 600	m 100/ 600
32					
33	100		m 20/ 120	m 600/3600	m 600/ 3600
34			m 30/ 180	m 50/ 300	m 50/ 300
35					
36			m 20/ 120	m 300/1800	m 300/ 1800
37			m 250/ 1500		
38			m 50/ 300		
39	kt 50/0000		m 3000/18000	m3200/21000	m 3500/21000
40		kt 1/400	290	m 100/1200	m 100/ 1200
41					
42					
43					
44			m 5/ 30	m 50/ 300	m 50/ 300
45			900	m 200/1200	m 200/ 1200
46					
47			400		520
48	kt 2/400 1500		300/ 1800	m 400/2400	m 400/ 1200
49			95	100	100
50			m 130/ 780	m 150/ 900	m 150/ 900
51	kt 1/300				
52					
53					
54					
55			262	200	200
56			m 300/ 1800	m 550/3300	m 550/ 3300
57			m 25/ 150	m 25/ 150	m 25/ 150
58					
59					
60			5/ 300	m 50/ 300	m 50/ 300
61			2000/12000	m3500/21000	m 3500/21000
62				m 100/1200	m 100/ 1200
63			610	m 200/1200	m 200/ 1200
64			m 100/ 600	m 150/ 900	m 150/ 900

	Madde= Zeyt				
Köy	I	II	III	IV	V
65					
66	kt	5/1000		m475/2850	m 500/3000	m 500/ 5000
67					
68					
69			m 5/ 30	m 250/1500	m 250/ 1500
70					
71			4713	m1000/6000	m 1000/ 6000
72	kt	50/1000	1008/ 6048	m3000/18000	m 3000/18000
73				m 120/ 720	m 60/ 360
74					
75			m 175/ 1050	m 300/1800	m 150/ 900
76					
77					
78			m 150/ 600	m 100/ 600	600
79					
80			283/ 1698	m 283/1698	283/ 1698
81			174	300	600
82					
83			m 167/ 1002	m 167/1002	167/ 1202
84					
85				60/ 360	100/ 200
86					
87			m 24/ 144	m 50/ 300	m 50/ 300
88	q.0.5kt	1/100	m 150/ 900	m 200/1200	m 200/ 1200
89			m 50/300	m 100/ 600	m 100/ 600
90		395	m 200/ 100	m 300/1800	m 300/ 1800
91					
92			m 15/ 128	m 50/ 300	m 50/ 300
93			m 10/ 60	m 110/ 660	m 110/ 660
94	kt	10/2000	m 550/ 3300	m1000/6000	m 500/ 3000
95			m 130/ 660	m 500/3000	m 500/ 7000
96			m 100/ 600	m 340/2040	m 40/ 2040
97			m 50/ 300	m 150/ 900	m 150/ 900
98				m 50/ 300	m 50/ 300
99			m 3.5/ 60		
100	kt	28/8400	m 2000/12000	m2600/18600	m 2600/18600
101					
102			m 181/ 1090	m 100/ 600	m 100/ 600
103			m 250/ 1500	m 400/2400	m 400/ 2400
104			m 30/ 180	m 200/1200	m 200/ 1200

			Madde= Zeyt			
Köy	I	II	III	IV	V	
105			m 250/ 1500	1200		1200
106						
107				m 50/ 300	m 50/	300
108			m 200/ 1200	m 100/ 600	m 100/	600
109			m 50/ 300	m 150/ 900	m 150/	900
110			19 d 60	19d 60	m 20/	120
111			m 25/ 150	m 20/ 120	m 2/	520
112			m 200/ 1200	m 150/ 900		
113			m 55/ 330	m 100/ 600	m 100/	600
114			m 50/ 300	m 25/1500	m 250/	1500
115	kt	20/4000	m 1900/10800	m3000/18000	m 3000/	18000
116						
117			m 25/ 120	m 200/1200	m 200/	1200
118						
119			m 10/ 60	m 50/ 300	m 50/	300
120						
121			m 25/ 1500	m 250/1500	m 250/	1500
122						
123						
124	kt	1/200	m 50/ 300	m 100/ 600	m 100/	600
125				m 250/ 150	m 250/	110
126	kt	1.5/300	m 20/120	m 50/ 300	m 50/	300
127	kt	10.5/3000	m1700/8400	m3100/18600	m 3100/	18600
128						
129						
130				m 100/ 600	m 100/	600
131			m 20/ 120	200		200
132			m 22/ 132	m 200/1200	m 200/	1200
133						
134						
135			m 15/ 90	m 50/ 300	m 50/	300
136				m 50/ 300	m 50/	500
137						
138				3000		3000
139			m 20/ 120	m 20/ 120	m 20/	120
140				m 100/ 600		600
141			m 250/ 1500	m 200/1800	m 200/	1800
142						
143			m 145/ 870	m 300/1800	m 300/	1800
144						

			Madde= Zeyt								
Köy	I	II	III			IV			V		
145											
146	r	25/50									
147			m	6/	48	m	50/	300	m	50/	300
148		3000	m	15/	90	m	20/	120	m	20/	120
149											
150											
151											
152	r	3/60									
153			m	50/	300	m	100/	500	m	100/	500
154											
155			m	5/	30	m	80/	480	m	80/	480
156			m	400/	2400	m	500/	3000	m	500/	3000
157			m	62.5/	375	m	150/	900	m	150/	900
158											
159											
160			m	50/	300	m	100/	600	m	100/	600
161			m	50/	300	m	50/	300	m	50/	300
162											
163			m	12/	72	m	20/	120	m	20/	120
164											
165			m	90/	540	m	150/	900	m	150/	900
166			m	20/	120	m	20/	120	m	20/	120
167											
168											
169											
170			m	15/	94						
171											
172											
173											
174											
175											
176											
177											
178			m	50/	300	m	50/	300	m	50/	300
179											
180											
181											
182											
183											
184											

Köy	Madde= Zeyt I	II	III	IV	V
185					
186					
187					
188					
189					
190					
191					
192				80/ 480 m 100/ 600	m 100/ 600
193					
194					
195					
196			M 270	M 45/ 470	M 45/ 470
197			m 1200/ 7200	m1200/7200	m 1200/ 7200
198			m 927/ 1060	1060	1500
199		1580			
200					
201					
202					
203	kt	5/1500			
204					
205					
206					
207	kt	6/1279		m 100/ 600 m 100/ 600	m 100/ 600
208					
209					
210					
211					
212					
213					
214		200			
215					
216		5/1500	kt10/1000	m350/ 2100 m 350/2100	m 350/ 2100
217				m100/ 600 m 300/1800	m 300/ 1800
218					
219				250 1080	1000
220				m100/ 600 m 180/1080	180/ 1080
221					

EK 3

KÖY REİSLERİ, ÂYAN VE MEŞAYİH LİSTESİ

Ebu Dîs		
el-Esed b. Şu'ayb	reis	960 961, 963, 964
Musâ b. Mus'ad	reis	960, 963, 964
	şeyh	962
	âyan	963
Abdülaziz b. İbrâhim Basîta	reis	960, 961, 963, 964
	âyan	963
Halil b. Ulyân	reis	960
Cibrân b. Alî el-Bacî	reis	960, 963, 964
	şeyh	960
	âyan	963
Halil b. Hadâra	reis	960, 961
	şeyh	960
Sâlim b. Osmân	reis	960
	şeyh	960
Mecd b. Zeyn	reis	960
İsâ b. Mus'ad (Musâ'nın kardeşi)	reis	960
Gâdir b. Sa'd Ebu Havş	reis	960
Ramazân b. Sa'd Ebu Havş	reis	961
	şeyh	969, 970
Kisya b. Abdüldâim	reis	961
Musâ b. Ebu 'Ulyân	reis	961
	şeyh	962
Salim b. Cerred	şeyh	962?
el-Esed Muhammed b. Na'ib	şeyh	962
Salim b. el-Bacî	şeyh	962?
Muhammed b. Ali b. el-Basîta	reis	963

İbrâhim b. Halil b. Ulyân		reis	963
Nimr b. Muhammed b. Ebu Dahîm		reis	963, 964
		âyan	963
		şeyh	970
Masîf b. Ebu Dahîm Nâmir		reis	964
		şeyh	970
Mehârib b. el-Esed		şeyh	970
Ayn Kerim			
Ahmed el-Fahl		reis	960, 963
Za'n b. Dibyân		reis	960, 963
Muhammed b. Halil el-A'ma		reis	960, 961, 963
Dibyân b. Alî		reis	961, 963, 969
Hattâb b. Gânim		reis	961
Ahmed b. Dîb		reis	963
Beyt Câlâ			
İbrâhim b. Budeyr	C[1]	reis	960, 968
		âyan	968
Halil b. Ebu Za'îda	C	reis	960, 968
		âyan	968
		ekabir	968
Muhannâ b. Ganim	C	reis	960
Halil b. Rabi' el-Mukarbil	C	reis	960
Salâma b. Hamis Süleymân	C	reis	960, 962
		âyan	968
		ekâbir	968
Rabi b. Ganîm	C	reis	962, 968
		âyan	968
		ekâbir	968
İlyâs el-Dabb b. Musallam	C	reis	962
-Halil b. İbrâhim el-Kissis	C	reis	962
Yusuf b. Akhisar	C	reis	962
Nâsif b. Musâ	C	reis	963
Zeytûn b. Buk'atâ	C	reis	963
Nasâr b. İbrâhim	C	reis	963
Circis b. Asfur		reis	968
		âyan	968
		ekâbir	968

1 "C" bir kişinin özellikle bir Hıristiyan reis ya da Hıristiyan köylülerin reisi olarak tanımlandığını gösterir; Müslüman reisler de böyle tanımlanır ancak bu enderdir ve sadece iki dinden halkın karışık yaşadığı köyler içindir.

Musâ b. el-Favvâl	reis	968
	âyan	968
	ekâbir	968
-Yusuf b. Musâ Ebu Ma'îta	reis	968
	âyan	968
Yûsuf el-Mukarbil	reis	968
	âyan	968
Nikola b. el-Kissis Süleymân	reis	968
	âyan	968
	ekâbir	968
el-Kissis Süleymân b. Nikûlâ	reis	968
	âyan	968
-el-Kissis Halil b. İbrahim	reis	968
	âyan	968
	ekâbir	968
Mubârek er-Râşid	reis	968
	âyan	968
-Yûsuf b. Mu'ila	ekâbir	968
el-Hûri Süleymân	ekâbir	968
Mubârek	ekâbir	968
Halil b. Za'im [Za'ida?]	reis	962

Beytüllahm

Hasan b. Câziya	ekâbir	960
Ulyân b. Berdavil	ekâbir	960
Ali b. Hasan b. el-Acrûd	reis	960
	ekâbir	960
İsâ b. Zureyk	ekâbir	960
Halil b. İbrâhim Besbûsi	ekâbir	960
en-Nasrâni	reis	961, 962
	şeyh	962
Sâlim b. Atâllah (ve 2 kardeşi)	ekâbir	960
Mansur? b. Atallah?	ekâbir	960
Hüseyn b. Ahmed	ekâbir	960
	reis	961
Serûr b. el-Havâsi	ekâbir	960
Abdülkâdir b. el-Havâsi	ekâbir	960
Mûsâ b. el-Fakih	ekâbir	960
Hamdûn b. el-Fakih	ekâbir	960
Hilâl b. en-Naccâr	ekâbir	960
Abd b. Harîz	reis	960
	ekâbir	960
Ni'ma b. Harîz	ekâbir	960

		reis	960
Halil en-Nasrânî		ekâbir	960
Dû'as b. Sem'ân		reis	960
Mansur b. Ebu Atâllah		reis	960
İsâ b. Sem'ân	C	reis	960, 962, 963, 964
		şeyh	962
Tûba b. Alımed		reis	960, 961
		ekâbir	965
Akaya b. Berdavil?		şeyh	961
Hüseyn b. Halil b. el-Alımark?		şeyh	961
		reis	961
Ahmed b. Ali b. el-Afra	M	şeyh	961, 962
		reis	962, 963, 964
		ekâbir	963
Muhammed b. Ulyân	M	şeyh	961, 962
		reis	962
Me'âlî Ulyân b. Ebu Hüseyn	M	reis	960, 962, 963, 964
		ekâbir	965
Diyâb b. Hasan b. Hâziye	M	reis	962, 963
Atâllah b. Lâbik el-Nasrâni		reis	962
Yâsif b. Suleymân	C	reis	963
Zeytûn b. Ya'kûb	C	reis	963
Nasâr b. İbrâhim	C	reis	963
? Atâllah b. Adir? el-Nasrâni		reis	963
? İbrahim b. Farac el-Nasrâni		reis	963
Nasır b. Faza	C	reis	963
Ta'îr b. Basbûs el-Nasrâni		reis	964
Ali b. Muhammed		ekâbir	965
Mûsâ b. Muhammed		ekâbir	965
Bittîr			
Abdüllatif b. Muhammed		reis	961, 962, 964, 970
Alımed b. Ya'kûbi el-Hatîmî		reis	961, 962, 964, 970
		âyan	970
İsâ b. Dakka		reis	961
İsâ b. Ali		reis	962, 964, 970
		âyan	970
Ali b. Abdülkadir		reis	969
		âyan	970
Ali b. İsâ Dakka		reis	969
		âyan	970
Ali b. İsâ		reis	970

İnab

Sâlim b. Reşid	ekâbir	961
Hammâd b. Katâmiş	ekâbir	961
Ubeyd b. İbrâhim	ekâbir	961
Muhammed b. Kancar/Kanbar	ekâbir	961
	reis	965
Ata b. Muhammed b. Bayâr	reis	965

KAYNAKÇA

Başbakanlık Arşivi (İstanbul)
Tapu tahrir defterleri (TTD): 289, 342, 427, 522, 602, 1015
Mühimme defterleri (M): cilt 1-60
Maliyeden müdevver defterleri,
Ahkâm defterleri (MMD): 2775, 7534
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü (Ankara)
Tapu Tahrir defterleri (TKM): 515/178, 516/112, 517/283
el-Mahkemetü'ş-Şer'iyye (Kudüs)
Kadı Sicilleri (KS) Türkçe: cilt 11, 29, 32, 34, 42, 47, 60, 70
Arapça: cilt 1, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 35, 39, 40, 41, 43, 44

YAYIMLANMIŞ ESERLER

EI²: Encyclopaedia of Islam. 2. b. Leiden, 1954-
İA: İslam Ansiklopedisi. I-XIII, İstanbul, 1940-86
JESHO: Journal of the Economic and Social History of the Orient
Abdel-Nour, A. *Introduction à l'histoire urbaine de la Syrie ottomane (XVIe-XVIIIe siècle)*, Beyrut, 1982.
Adas, Michael. "From Avoidance to Confrontation: Peasant Protest in Precolonial and Colonial Southeast Asia." *Comparative Studies in Society and History* 23 (1981): 217-47
Amiran, D. H. K. "The Pattern of Settlement in Palestine." *Israel Exploration Journal* 3 (1953): 65-78, 192-209, 250-60.
Ayalon, David. "Discharges from Service, Banishments and Imprisonments in Mamluk Society." *Israel Oriental Studies* 2 (1972): 25-50.
Bacqué-Grammont, J.-L., ve P. Dumont (ed.). *Economie et société dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècles).* Paris, 1983.
Baer, Gabriel. *Fellah and Townsman in the Middle East: Studies in Social History.* Londra, 1982.
Bakhit, M. A. *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century.* Beyrut, 1982.
Barkan, Ö. L. *XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Eko-*

nominin Hukuki Ve Mali Esasları, Kanunlar. İstanbul, 1943.
——— "Essai sur les données statistiques des registres de recensements dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles," *JESHO* 1 (1958): 9-36.
——— "Research on the Ottoman Fiscal Surveys," *Studies in the Economic History of the Middle East* içinde, M. A. Cook (ed.), 163-71. Oxford, 1970.
——— "avâriz," *İA.*
——— "daftar-i khakani," *EI²*.
Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route of State Centralization.* Ithaca, Cornell University Press, 1994.
Barnes, John Robert. *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire.* Leiden, 1987.
Berktay, Halil. "The Feudalism Debate: The Turkish End - Is 'Tax Vs. Rent' Necessarily the Product and Sign of a Modal Difference?" *Journal of Peasant Studies* 14 (1987): 291-333.
——— "The Search for the Peasant in Western and Turkish History/Historiography," *Journal of Peasant Studies* 18 (1991): 109-84.
Braslavski, J. *Le-Heker Artzenu: Avar Ve Seridim.* Tel Aviv, 1954.
Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.* Siân Reynolds (çev.), c. 2. New York, 1976.
Brown, Nathan J. *Peasant Politics in Modern Egypt: The Struggle Against the State.* New Haven, 1990.
Burgoyne, Michael H. *Mamluk Jerusalem: An Architectural Study.* Londra, 1987.
Cahen, C. "La Communauté rurale dans le monde musulman médiéval," *Recueils de la société Jean Bodin XLII: les communautés rurales, IIIe partie "Asie et Islam"*, içinde, 9-27. Paris, 1982.
Cahen, C., and H. İnalcık, "djizya," *EI²*.
Canaan, Tewfik. *Mohammedan Saints and Sanctuaries in Palestine.* Kudüs, 1927
Çetin, Atillâ. *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu.* İstanbul, 1979.
Cherif, Mohammed-Hédi. "Témoignage du 'Mufti' Qasim 'Azzum sur les rapports entre Turcs et autochtones dans la Tunisie de la fin du XVIe," *Les Cahiers de Tunisie* 20 (1972): 39-50.
Cohen, A. *Palestine in the 18th Century.* Kudüs, 1973.
——— *Yehude Yerushalayim ba-me'ah ha-16.* Kudüs, 1976.
——— "Local Trade, International Trade and Government Involvement in Jerusalem During the Early Ottoman Period," *Asian and African Studies* 12 (1978): 5-12.
——— *Jewish Life under Islam.* Cambridge, MA, 1984.
——— *Economic Life in Ottoman Jerusalem.* Cambridge, UK, 1989.
——— "Mifo Shel Suleyman ha-Mefuar be-Yerushalayim," *Cathedra* 57 (1990): 31-51
Cohen, Amnon, ve Bernard Lewis. *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century.* Princeton, 1978.

Cook, M. A. *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600.* Londra, 1972.
Cuno, K. M. "The Origins of Private Ownership of Land in Egypt: A Reappraisal," *International Journal of Middle East Studies* 12 (1980): 245-75.
———- *The Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt, 1740-1858.* Cambridge, UK, 1992.
Darling, L. "The Ottoman Finance Department and the Assessment and Collection of the Cizye and Avariz Taxes, 1560-1660," Doktora Tezi, University of Chicago, 1990.
Dejong, F. *Turuq and Turuq-Linked Institutions in Nineteenth-Century Egypt.* Leiden, 1978.
Dols, Michael W. "The Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East: 1347-1894," *JESHO* 22 (1979): 162-89.
Doumani, B. "Palestinian Islamic Court Records: A Source for Socioeconomic History," *Mesa Bulletin* 19 (1985): 155-72.
Elezovic, Glisa. *Turski Spomenici.* Belgrad, 1952.
Erder, R. L. "The Measurement of Preindustrial Population Changes: The Ottoman Empire from the 15th to 17th Centuries," *Middle East Studies* 11 (1975): 284-301.
Faroqhi, S. "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the 16th Century, I," *Turcica* 9 (1977): 161-95.
——— "The Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century," *Archivum Ottomanicum* 8 (1983): 215-50.
——— "Political Initiatives 'from the Bottom Up' in the 16th & 17th Century Ottoman Empire," *Osmanistische Studien Zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte: In Memoriam Vanco Bosokv*, H. G. Mayer (ed), 24-33, Wiesbaden, 1986.
———- "Agriculture and Rural Life in the Ottoman Empire (ca. 1500-1878): A Report on Scholarly Literature Published 1970-1985," *New Perspectives on Turkey* 1 (1987): 3-34.
———- "Political Activity Among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)," *JESHO* 25 (1992): 1-39.
———- *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia.* Cambridge, 1984.
Finn, Mrs. "The Fellaheen of Palestine," *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement*, 1879: 33-34, 72-87.
Friedman, Yohanan. "Eretz-Yisrael ve- Yerushalayim erev ha-Kibush ha-Othmani," *Perakim be-Toldot Yerushalayim: Be Reshit ha-Tekufa ha-Othmanit*, A. Cohen (ed.), 7-38, Kudüs, 1979.
Gerber, H. "The Population of Syria and Palestine in the Nineteenth Century," *Asian and African Studies* 13 (1979): 58-80.
———- "Sharia, Kanun, and Custom in the Ottoman Law: The Court Records of 17th-century Bursa," *International Journal of Turkish Studies* 2 (1981): 131-47.
———- *Social Origins of the Modern Middle East.* Boulder, 1987.
Gilbar, Gad G. "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914," *Palestine in the Late Ottoman Period*, içinde, D. Kushner

(ed.), 188-210. Kudüs, 1986.
Goitein, Shlomo Dov. "al-Kuds," *EI²*.
Haldon, John. "The Ottoman State and the Question of State Autonomy: Comparative Perspectives," *Journal of Peasant Studies* 18 (1991): 18-108.
Heyd, Uriel. *Ottoman Criminal Law*. V.L. Ménage (ed.), Oxford, 1973.
el-Hmûd, Navfân. *el-Askar fi Biládü'ş-Şam fi'l-karneyni's-sâdis 'aşr ve's-sâbi' aşr el-miládiin*. Beyrut, 1981.
Hoexter, M. "The role of Qays and Yaman Factions in Local Political Divisions," *Asian and African Studies* 9 (1973): 249-311.
——— "Egyptian Involvement in the Politics of Notables in Palestine: Ibrahim Pasha in Jabal Nablus," *Egypt and Palestine - A Millennium of Association (868-1948)*, A. Chone and G. Baer, 190-213. Kudüs, 1984.
Humphreys, R. Stephen. *Islamic History: A Framework for Inquiry*. y.b., Princeton, 1991.
Hütteroth, W.-D. "Ottoman Administration of the Desert Frontier in the Sixteenth Century," *Asian and African Studies* 19 (1985): 145-55.
Hütteroth, W.-D., ve K. Abdulfattah. *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria*. Erlangen, 1977.
İbn Teymiyye, T. *es-Siyasatü'ş-şeriyye fi ıslahü'r-ra'i ve'r-ra'iye*. Beyrut, 1966.
İlgürel, Müsteba. "Subaşılık Müessesesi," *Journal of Turkish Studies* 7 (1983).
İnalcık, H. "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu," *Belleten* 23 (1954): 575-610.
——— "Ottoman Methods of Conquest," *Studia Islamica* 2 (1954): 103-29.
——— "Adâletnâmeler," *Belgeler* 2 (1965): 49-145.
——— "Capital Formation in the Ottoman Empire," *Journal of Economic History* 29 (1969): 105-38.
——— "Rice Cultivation and the Çeltükcı-Re'âyâ System in the Ottoman Empire," *Turcica* 14 (1982): 69-141.
——— *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*. Norman Itzkowitz ve Colin Imber (çev.), New Rochelle, N. Y., 1989.
——— "Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Tax." *Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik-Turkologie Diplomotik* içinde, Christa Fragner ve Klaus Schwarz (ed.), 101-13, Berlin, 1992.
——— "Ma'Pt. 8: Irragation in the Ottoman Empire," *EI²*.
İnalcık. H., ve C. Findley. "Mahkama: The Ottoman Empire," *EI²*.
İpşirli, Mehmet. "A Preliminary Study of the Public Waqfs of Hama and Homs in the XVIth Century," *Studies on Turkish-Arab Relations* 1 (1986): 119-47.
İpşirli, Mehmet ve M. al-Tamimi. *The Muslim Pious Foundations and Real Estates in Palestine*, İstanbul, 1982.
İslamoğlu-İnan, Huri. "Introduction: 'Oriental Despotism in World-system Perspective,'" *The Ottoman Empire and the World Economy* içinde, Huri İslamoğlu-İnan (ed.), 1-24. Cambridge, 1987.
Jennings, R. C. "Kadi, Court and Legal Procedure in 17th-Century Ottoman Kayseri," *Studia Islamica* 48 (1978): 133-72.

——— "Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th C. Ottoman Kayseri," *Studia Islamica* 50 (1979): 151-84.
——— "The Population, Society and Economy of the Region of Erciyeş Dağı in the 16th Century," *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman* içinde, J.-L. Bacquĕ-Grammont ve P. Dumont (ed.), 149-250. Louvain, 1983.
——— "The Locust Problem in Cyprus," *Byzantion* 57 (1987): 315-25.
Johansen, Baber. *The Islamic Law on Land Tax and Rent: The Peasants' Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal Literature of the Mamluk and Ottoman Periods.* Londra, 1988.
Kaldy-Nagy, G. "The First Centuries of the Ottoman Military Organization," *Acta Orientalia Hungaricae* 31 (1977): 147-83.
Kallner-Amiran, D.H. "A Revised Earthquake Catalogue of Palestine," *Israel Exploration Journal* I, II (1950-51, 1952): 223-46; 48-65.
Kasaba, Reşat. "A Time and a Place for the Non-state: Social Change in the Ottoman Empire During the 'Long Nineteenth Century.'" Yayımlanmamış Makale, 1989-90.
Köprülü, M. Fuad. "hil'at," *İA.*
——— "çavuş," *İA.*
Kramers, J.H. "sü-başı," *İA.*
Kunt, I. Metin. *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650.* New York, 1983.
Ladurie, Emmanuel Le Roy. *The Peasants of Languedoc.* Urbana, 1974.
Lane, E. W. *An Arabic-English Lexicon.* Londra, 1863.
Lewis, B. "The Ottoman Archives as a Source for the History of the Arab Lands," *Journal of the Royal Asiatic Society* 3-4 (1951): 139-55.
——— "Notes and Documents from the Turkish Archives," *Oriental Notes and Studies* 3 (Kudüs, 1953): 1-52.
——— "Studies in the Ottoman Archives - I," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 16 (1954): 469-501.
——— "Nazareth in the Sixteenth Century," *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A.R. Gibb* içinde, 416-23. Cambridge, MA, 1965.
——— "Jaffa in the 16th Century, According to the Ottoman Tahrir Registers," *Necati Lugal Armağanı*, 436-46. Ankara, 1968.
——— "Ottoman Land Tenure and Taxation in Syria," *Studia Islamica* 50 (1979): 109-34.
——— "Acre in the Sixteenth Century," *Memorial Ö.L. Barkan* içinde, 135-9. Paris, 1980.
——— "arûs resmi," *EI²*
——— "bad-i hawa," *EI²*
Little, Donald P. *A Catalogue of the Islamic Documents from Al-Haram As-Sarif in Jerusalem.* Wiesbaden, 1984.
Lowry, Heath. "The Ottoman Liva Kanunnames," *Osmanlı Araştırmaları* 2

(1981): 43-74..
Macalister, R. A. Stewart, ve E. W. G Masterman. "Occasional Papers on the Modern Inhabitants of Palestine," *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement* (1904): 150-60; (1905): 48-60, 343-56; (1906): 33-50.
Makovsky, A. "Sixteenth-Century Agricultural Production in the Liwâ of Jerusalem," *Archivum Ottomanicum* 9 (1984): 91-127.
Mandaville, J. "The Ottoman Court Records of Syria and Jordan," *Journal of the American Oriental Society* 86 (1966): 311-19.
——— "The Jerusalem Shari'a Court Records," *Studies in Palestine During the Ottoman Period* içinde, M. Ma'oz (ed.), 517-24. Kudüs, 1975.
Manna', A. "Moshlei Yerushalayim mi-Bayt Farrukh ve Yakhaseihem im ha-Bedouim," *Perakim be-Toldot Yerushalayim: BeReshit ha-Tekufa ha-Othmanit* içinde, A. Cohen (ed.), 196-232. Kudüs, 1975.
——— "The Sijill as a Source for the Study of Palestine," *Palestine in the Late Ottoman Period* içinde, D. Kushner (ed.), 351-62. Kudüs, 1986.
——— "Mered Naqib al-Ashraf be-Yerushalayim (1703-1705)," *Cathedra* 35 (1989): 49-74.
Mantran, R. (ed.). *Histoire de l'Empire ottoman.* Paris, 1989.
Mantran, R., ve Jean Sauvaget. *Règlements fiscaux ottomans: les provinces syriennes.* Beyrut, 1951.
Marcus, A. *The Middle East on the Eve of Modernity.* New York, 1989.
Mucireddin el-Hanbeli. *El-Uns el-celil bi-ta'rih el-Kuds ve'l-Halil.* 2 cilt, Amman, 1973.
Mutafchieva, V. *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries.* New York, 1988.
El-Nahal, Galal. *The Judicial Administration of Ottoman Egypt in the 17th Century.* Minneapolis, 1979.
Naima. *Tarih-i Naima.* 3. b., 6 cilt, Constantinople, 1281-3/1864-6.
Nâşir, S.F. *Zaytûn Filestîn ve-müşkilâtuhu. Bir Zeit*, t.y.
en-Nüveyri, Ahmed ibn 'Abdülvehhab. *Nihayetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb.* 14 cilt, Kahire, 1923-42.
Orhonlu, C., ve G. Baer, "kethuda," *EI²*
Pitcher, Donald Edgar. *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century.* Leiden, 1972.
Porath, Y. "The Peasant Revolt of 1858-61 in Kisrawân," *Asian and African Studies* 2 (1966): 77-157.
Possot, Denis. *Le Voyage de la Terre Sainte (1532).* Paris, 1889.
Powers, D.S. "Revenues of Public waqfs," *Archivum Ottomanicum* 9 (1984): 163-202.
Rafeq, Abdul Karim. "Economic Relations Between Damascus and the Dependent Countryside, 1743-1771," *The Islamic Middle East, 700-1900: Studies in Economic and Social History* içinde, A. L. Udovitch (ed.), 653-85. Princeton, 1981.

Raymond, A. "The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns," *International Journal of Turkish Studies* 1 (1979-80): 84-101.

——— Grandes villes arabes à l'époque ottomane. Paris, 1985. [*Osmanlı Döneminde Arap Kentleri.* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.]

Reilly, James A. "Shari'a Court Registers and Land Tenure Around Nineteenth-century Damascus," *Mesa Bulletin* 21 (1987): 155-69.

Repp, R. C. *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy.* Londra, 1986.

Salama, O., ve Y. Zilberman. "Aspakat ha-Mayim li-Yerushalayim ba-meot ha-16 ve-ha-17," *Cathedra* 41 (1986): 91-106.

Sauvarie, H. *Histoire de Jérusalem et Hébron.* Paris, 1876.

Schacht, J. *An Introduction to Islamic Law.* Oxford, 1964.

Scott, James C. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia.* New Haven, 1976.

——— "Everyday Forms of Peasant Resistance," *Journal of Peasant Studies* 13 (1986): 5-35.

——— "Resistance without Protest and without Organization: Peasant Opposition to the Islamic *Zakat* and the Christian Tithe," *Contemporary Studies in Society and History* 29 (1987): 417-52.

Shanin, Teodor. "Short Historical Outline of Peasant Studies," *Peasants and Peasant Societies: Selected Readings* içinde, 2. b., Teodor Shanin (ed.), 467-75, New York, 1987.

Sharon, M. "The Political Role of the Bedouins in Palestine in the Sixteenth and Seventeenth Centuries," *Studies on Palestine During the Ottoman Period* içinde, Moshe Maoz (ed.), 11-30. Kudüs, 1975.

——— "Ludd," *EI²*

Shaw, S. "The Land Law of Ottoman Egypt (960-1553)," *Der Islam* 38 (1962): 106-37

——— *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798.* Princeton, 1962.

Singer, A. "The Countryside of Ramle in the Sixteenth Century: A Study of Villages with Computer Assistance," *JESHO* 33 (1990): 51-79.

——— "Tapu Tahrir Defterleri and Kadı Sicilleri: A Happy Marriage of Sources," *Tarih* 1 (1990): 95-125.

——— "Peasant Migration: Law and Practice in Early Ottoman Palestine," *New Perspectives on Turkey* 8 (1992): 49-65.

Stephan, S. H. "An Endowment Deed of Khâsseki Sultân, Dated 24th May 1552," *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine* 10 (1944): 170-94.

Stillman, N. "khil'a," *EI²*

Svanidzé, M. "L'Economie rurale dans le Vilâyet d'Akhatzikhé (Çıldır) d'après le 'registre détaillé' de 1595," *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman* içinde, J.-L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont (ed.), 251-

66. Louvain, 1983.
Thomas, Lewis V. *A Study of Naima.* Norman Itzkowitz (ed.), New York, 1972.
Tibawi, A. L. *The Islamic Pious Foundations in Jerusalem.* Londra, 1978.
Toledano, E. "The Sanjaq of Jerusalem in the Sixteenth Century," *Archivum Ottomanicum* 9 (1984): 279-319.
Vacalopoulos, Apostolos E. *The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society.* Ian and Phania Moles (çev.), New Brunswick, 1976.
Valensi, Lucette. *Fellahs Tunisiens.* Paris, 1977.
Venzke, M. L. "Aleppo's Mâlîkâne-Dîvânî System," *Journal of the American Oriental Society* 106 (1986): 451-69.
———- "Special Use of the Tithe as a Revenue-raising Measure in the 16th-century Sanjaq of Aleppo," *JESHO* 29 (1986): 249-334.
Wickham, Chris. "The Other Transition: From the Ancient World to Feudalism," *Past and Present* 103 (1984): 3-36.
——— "The Uniqueness of the East," *Journal of Peasant Studies* 12 (1985): 166-96.
Winter, Michael. "Military Connections Between Egypt and Syria (including Palestine) in the Early Ottoman Period," *Egypt and Palestine: A Millennium of Association (868-1948)* içinde, A. Cohen ve G. Baer (ed.), 139-49, Kudüs, 1984.
Ze'evi, Dror. "An Ottoman Century-The District of Jerusalem in the 1600s," Doktora Tezi, Hebrew University of Jerusalem, 1991.

DİZİN

Abdülfeṭtah 25
Accûl 136
adet-i ricadiye 126 n.
ahkâm defterleri 29-30
akçe x-xi 48
akçe-i osmani x
Akdeniz 14, 23
alaybeyi 137
alkali 129
Allâr 59
Arap eyaletleri 5, 106, 155
arı 68; vergisi 86, 110
arpa 53, 67, 76-77, 85-86, 94, 96, 103, 109, 111-112, 116, 121, 123-124, 131, 153
Artâs 134
asma 96, 109, 116, 143; ayrıca bkz üzüm
asper x 109
Atalar Mağarası 103
Attâra 136
âyan 44, 123, 126, 161
Ayn Kerim 36, 45, 53, 71, 86, 94-99, 116, 138
Ayn Kinyâ 70
Ayn Silvân 3, 44, 46, 56, 116, 122, 124, 128, 141, 142, 151
Ayn Vadi Biyâr 134
Azeriyye 70

bad-i hava 73, 113
bal 68, 145
Bâşûra 141
Bedeviler 6, 10, 11n., 13, 16, 27, 29, 37, 38n., 41, 43, 60, 69, 102, 119, 133, 138, 140, 147-150, 152-153, 159, 164, 167
Beni Amr 102
Beni Hâris 35, 101-102
Beni Zeyd 35, 48, 101, 116, 123, 128, 133, 138
bevvab 33
Beyt Câlâ 35, 46, 48, 50, 55, 86, 102, 106-113, 116, 117, 120, 134, 161, 165, 167
Beyt Cibrîn 38
Beyt Fâsîn 46, 114, 122
Beyt Hanîna 59, 126, 151
Beyt Kîsâ 128
Beyt Likyâ 148, 149
Beyt Netîf 35, 149
Beyt Rîmâ 36
Beyt Sâhûr el-Vadi 131, 142
Beyt Sefâfâ 36, 122, 136
Beyt Sekâyâ 70, 71
Beyt Zekeriya 3, 138, 149
Beyt Zulmâ 122
Beytüllahm 35, 36, 40, 44, 46, 48, 54, 57, 70, 106-113, 116, 132, 134, 135, 161, 167
Bîr Zeyt 46
Biladü'ş-Şam 64
bit 151
Bittîr 46, 75, 116, 99-101, 159
Braudel, Fernand 14-15
Brown, Nathan 160

buğday 53, 67, 75-77, 83, 85-86, 94, 96, 103, 109, 112, 116, 121, 128, 131, 151, 153
Bursa 50
Cab'a 144
Cahen, Claude 20, 48
Canberdi el-Gazali 9
Cebel-i Lübnan 13
Celali isyanları 13
Celile 52, 164
ceza 132, 139, 146, 149, 164
Cîb 36, 75, 111, 112
cizye 55, 61, 74, 80, 107-109, 112, 113, 145
Cohen, Amnon 49, 67
Cufnâ el-Nasâra 111, 138

çavuş 107, 114, 126
çekirge 150-151
çift resmi 64, 84
çivit 78, 129

daire-i adliye 14, 15, 155
davalar 99, 100, 101, 109, 123, 140, 145, 153; ayrıca bkz. mahkemeler
defterdarlık 41
dehâkin 48
deprem 152
deşişe 110
devşirme 33
Deyr Abân 81
Deyr Ammâr 53, 57, 59
Deyr Dibvân 86, 138
Deyr Eban 55
Deyr Ebu Savr 36
Deyr el-Şanna 142
Deyr Gassâna 70
dibs 67, 68
dinar x-xi, 67
dirlik sahipleri 18
dizdar 33
doğal etkenler (ekonomiye) 150-154
dülger 33

Ebu Dîs 36, 44-46, 52, 71, 85-94, 116, 124; vakfı 131
Ebu Makîra 131
Ebussuud Efendi 12, 62, 63, 64
ekâbir 44, 123, 161
ekim ve hasat 121
El-Aksa Camii vakfı 103
El-Atrûn 44, 55, 58
El-Halil 10, 11, 29, 33, 38, 39, 41, 49, 67, 110, 149, 152; vakıfları 69
el-Nahal, Galal 28
Evliya Çelebi 39

Fâgûr 58, 59, 75, 134, 135, 145, 149
Faroqhi, Suraiya 22, 159
fasulye 85, 86, 94
fellâh (fellâhîn) 15, 167
feodalizm 17, 18
fermanlar 30, 37, 50, 122, 131-132, 134, 137-140, 143-147, 151, 155-156, 160
fetva 109
fırıncı 33
fidda x 33
Filistin 43, 74; ve Osmanlı İmparatorluğu 6-14; köylüleri 5; sancakları 11; tahrirleri 12; nüfusu 163
Fransiskenler 94
fütuh-ı beyder 126

Gazze 6, 9, 10, 13, 16, 38, 45, 69, 107, 108, 129, 149; sancağı 102, 127
Gerber, Haim 50
girâra xii, 38
göç 13, 163
görevli-köylü ilişkileri 5, 23, 59, 60-61, 85, 116, 118, 136, 146, 153, 159, 162
görevliler 32-40; ve otorite imgeleri 158-162; ayrıca bkz zulüm

hac 6, 11; kervanları 10, 11, 148, 150
hademe 33
Halep 13, 63, 130

Halîlürrahmân 65, 66; vakfi 103; bkz El-Halil
Harabta 138
harac 55, 66, 68, 144
harac-ı eşcar 78, 79
harac-ı zeytun 78, 105
Haremeyn-i Şerifeyn 66, 69; Vakfi 110, 133
Haremü'ş-Şerif 49
has emini 148
Hasaniye Medresesi 113
Haseki Sultan İmareti 34, 69
hasıl 71
hass-ı mir-i liva 33, 82
hass-ı şahi 33, 35, 82-83, 110, 125, 132
hayvan 145-146
Hazreti Meryem Pınarı 94
Hıristiyan 6, 11, 16, 23, 27, 47, 54-55, 58, 67, 74, 81, 94, 103, 106-109, 112-113, 145, 161, 165, 167; hacılar 74, 167; köyler 40
hil'at 45, 52, 97, 99
Hûbin 57
Humphreys, R. Stephen 21, 22
Hürrem Sultan imareti 158; vakfi 55, 83, 111, 115, 134, 138, 148, 158
Hütteroth, W.D 25

İbn Teymiyye 48
icmal defteri 76
idari yapı bkz kırsal idare, merkez yönetimi, vilayet yönetimi
iltizam 36, 97
imam 12, 33, 177-183
İnab 35, 58, 113-116, 142, 164
İnalcık, Halil 4-5, 15, 169
incir 109
İseviyye 151
İstanbul 12, 27, 30, 32, 34, 43, 68, 72, 76, 92, 106, 116, 127, 130, 134, 140, 145-147, 159, 164
isyan 152 bkz temerrüd

Kabayba 126
kadı 27, 17, 36-37, 60, 68, 92, 94, 100, 109, 115-116, 122, 125, 127-128, 130, 132, 134, 138, 140-146, 151, 153, 155, 157; naibleri 38-39, 140; ayrıca bkz. görevliler
kadı sicilleri 3, 10, 22-23, 26, 36, 39, 44, 48-49, 51, 53, 55-56, 58, 60, 68, 89, 90, 91, 96, 99, 105-106, 108, 111-112, 114-115, 117, 119, 129-130, 140, 147, 152, 156, 158-159, 168
Kahire 6, 13, 130
kale muhafizı 33; bkz müstahfizân
kantar xi, 33
kanun 37, 61, 62, 68, 72, 127, 141, 152, 158
kanunnameler 25, 38, 62, 70, 84, 136, 142; Erzurum 93; Kudüs 64, 69, 73, 74, 142; Mısır 63; Şam 63, 65, 74, 126; Gazze, Nablus 74; Safed 126; Üsküp ve Selanik 63
kasaplar loncası 69
kâtip 33, 38, 156
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 52
keçi 68-69, 86, 94; vergisi 110, 113
keçiboynuzu 78, 94
kefalet bi'l mal 56, 58
kefalet bi'n nefs 57, 58
Kefr Akab 128
Kefr Ayn 133
Kefr Na'ma 54, 117
Kefr Sûm 136, 137, 138
kethüda 33, 90, 137
kıbrısi x-xi, 90
kırat 70
kırsal idare 5, 12, 14-15, 19, 28, 30, 34, 39, 47, 50, 52, 61, 132, 155-157, 168
kırsal nüfus 86
kısm 64, 67, 68, 71, 75, 86
kıta x-xi, 64
kıta-i arz 40, 59
kile xii, 59, 76

koyun 68-69
köylü araştırmaları 14-23, 156; kaynakları 22
köylü-görevli ilişkileri bkz görevli-köylü ilişkileri
köylüler 40-43; ve imparatorluk 165-169
köyü terk 93, 114, 131, 140-141
Kubayba 125
Kubbetü's-Sahra 33, 69, 103, 151; Vakfı 70-71
Kudüs 6, 9, 10, 11, 16, 29, 35, 36, 39, 46, 47, 49, 64, 67, 69, 72-78, 93, 103, 107, 108, 110, 113, 118, 119, 127-130, 132, 133, 135, 140, 141, 146, 147, 152, 158, 161, 166, 168; imareti 148, 151; kadıları 3, 4, 38, 112, 139; kalesi 98, 138; sancağı 13, 24-25, 29, 32, 34-35, 37, 40-42, 62, 70, 101, 116, 121, 166, 167; vakıfları 70, 145
Kufin 67
Kulûnya 58, 95, 143, 146, 151
Kusûr 151
küffari 142

Ladurie, LeRoy 83
Leccûn 13
Lewis, Bernard 25, 49
Liftâ 45
Ludd 108, 145, 146

mahkeme 4, 16, 22, 27, 55, 60, 62, 73, 98, 109, 111, 114-115, 117, 130-131, 135, 136, 140, 144-145, 156; ayrıca bkz davalar
Makovsky, A. 67, 75, 76
maktu 75
mal-i seyfi 67, 78, 79
Mâlihe 54, 57, 122, 128
manda 69
mann xi, 69
Mehmed II (Fatih) 9
Memlûkler 6, 9, 11-12, 33, 43, 45, 49, 70, 73, 102, 147, 150
mendub 34
merkezi yönetim 167
Mescid-i Aksa 33, 69
meşayih 44, 161
meyve 85-86, 116
mezhepler 37
mezra 40, 59, 75, 77
Mısır 64, 78, 151
muhtar 52
Murad II 9
Musevi 6, 11, 23, 27, 40, 46, 47, 56, 67, 74, 107-109, 167
mut xii, 129, 130
mücerred 41
müezzin 33
Mühimme defterleri 29, 156, 160
mültezim 18, 97, 98, 113, 114, 132
müsadere 19
Müslümanlar 6, 16, 54, 58, 81, 94, 107, 109, 112, 165, 167; hacılar 11
müstahfizân (müstahfizîn) 33, 98
müteferrika 33
mütekellimin 44
mütevelliler 39

Nablus 10, 11, 38, 50, 52, 129-130, 133, 139, 152, 161
Nahhâlîn 45, 57, 81, 122, 149, 151
nakibü'l-eşraf 164
Nasıra 10
Nâtûr 52
nazır 39, 94-95, 97-98, 101, 151
Nebi Musa 10
niyâbât 6
Nûbâ 49

ölçüler x-xii, 129-130
örf 48-49, 61-62, 68, 127-128, 141, 146, 158
öşr-i cedid 63
öşür 67, 69-70, 86, 91, 93, 100, 113, 126, 140, 143, 145

padişah 92, 128, 139, 146-147, 149, 157, 158, 160-162
para x-xi, 149
pazar 128, 141; vergileri 107
peygamber türbeleri 69
pirinç 145
Platon 157

rakabe 19
Râm 131
Ramallah 9, 40, 56, 138
Ramle 16, 38, 43, 55, 64, 69, 107, 108, 129, 138, 145, 146, 152
ratl (rıtl) xi, 43
reaya 4, 14, 15
reis 98, 100, 103, 108-109, 112, 119, 122, 141, 149
reisü'l-fellâhîn 32, 43-60, 161, 166
reisü'l-i karyât 44
Remmun 53
resm-i arus 73
resm-i avarız 73-74
resm-i hasad 126
Rîhâ 70, 116, 129, 130, 131, 148
riyaset 49
rub 107
rüesayü'l-bilad 48
rüesayü'l-kura 48

sabun 78, 83, 104, 105, 129
Safed 6, 9, 10, 13, 40
sahib-i arz 17, 65
Sahratü'ş-Şerife 103
salatalık 96
Salfit 133
salgınlar 150
Sanâsîn 132
sancakbeyi 34-36, 43, 54, 73, 82-84, 90, 111-113, 122, 130, 132, 134, 143-144, 148, 153, 157; ayrıca bkz. görevliler
Sâris 58
Scott, James 169
sebze 129
Selçuklu 48
Selim I 9
Selim II 63, 74, 111
seyis 33
sikke x-xi, 60
sikke-i hasene x, 60
sipahiler 3, 9, 24, 33-34, 54, 68, 84, 97-98, 105, 107-108, 113, 115, 125-127, 128, 130-131, 136-138, 141, 143-144, 153, 157, 166; ayrıca bkz. görevliler
su 133-136; kıtlığı 150
Sûbâ 122, 141
subaşı 34-36, 60, 94, 112, 132, 133, 134, 138, 141, 144, 145; ayrıca bkz. görevliler
suiistimal 5, 13, 56, 139-140, 146, 163-164
sultani x-xi, 92
Sûr Bâhir 134, 135
Suriye 11, 12, 64, 166
Süleyman Havuzları 135
Süleyman I (Kanuni) 9, 11, 12, 13, 14, 62, 64, 74, 134, 135, 148, 158, 160, 161, 165

Şam 13, 51, 130; beylerbeyi 9, 13, 32, 34; Kanunnamesi bkz. kanunnameler
şeriat 61, 74, 114, 132, 144, 158
Şeyh Ahmed el-Deccani tekkesi 34
şeyh 103, 129, 149
şeyhü'l-hare 49
şeyhü'l-kariye 51, 52
şeyhü'l-nahiye 51
şeyhü'l-yahud 46-48, 56
şeyhü'l-zukak 49
şiddet 136-139, 164

ta'addi 119, 139-142
Taberiye Gölü 10-11
tadarrara 140
tahıl 55, 77, 83, 96, 104, 113, 123, 145, 151

Takû 81
tapu tahrir defterleri 9, 22-23, 28, 30, 35, 40-41, 47, 50, 54, 59, 62, 64, 67, 69-71, 74-75, 77, 86, 90, 94, 96, 99-102, 104-108, 110, 112, 116, 119-120, 123, 132-133, 141-142, 144, 155-157, 170-171
Tarafin 144
tarım ritmleri 157
tarımsal gelir 18
taşra idaresi bkz. kırsal idare
temerrüd 119, 120-139
timar 33, 36, 38, 50, 52, 72, 82-83, 95, 98, 105, 114, 131; sahibi 113, 122-123, 125-126, 136; sistemi 23, 166
topçu 33
toprak sahipliği 19, 59, 62, 63
Tûr Zeyta 92, 124, 125, 128, 143, 144
Turmus Ayyâ 70, 148
Türkmen aşiretleri 10, 69

Umm Tûba 125, 126

Ürdün Irmağı 69, 77, 116, 131, 148, 152
Ürdün Vadisi 116, 129
üretim 75-79
üstad 17, 53
Üveys Bey 10
üzüm 68, 78, 85, 86, 94, 110, 113, 121, 123, 153

Vaftizci Yahya 94
vakıflar 9, 19, 33, 39-40, 53, 55, 57, 59, 70, 82-83, 88-89, 94, 96-97, 101, 111, 113, 115, 151, 166; Ebû Dîs 131; El-Aksa Camii 103; El-Halil 69; gelirleri 39; hissesi 98-99, 113-114, 143-144; İbrahim 33, 69; köyü 138; nazırı 52, 56, 59, 92, 99-100, 111, 114, 125-126, 129, 135, 143-144, 146, 151; Mağribi zaviyesi 95; Medine ve Kahire'de 34; Medrese-i Tankiziyye 70; Selahaddin Eyyubi 86; su kanalı 134-135; Sultan Kayıtbay 110; Şeyhünniye Medresesi 95; ayrıca bkz Kudüs
valiler 146, 148, 152
valiyü'l-berr 127
vergi 53-56, 58, 62-75, 91, 98-100, 108, 114-115, 119-121, 125, 128-129, 141, 143, 166; gelirleri 23; harman 126; memurları (eminler) 18; ödenmesi 116-117; sistemi 74, 120; tarım dışı 73; yasaları 169; yol 107; yükü 79-84
Vilayat Nizamnamesi 52
vilayet yönetimi 84

Yafa 152
yağ 145
yağhaneler 110
Yahuda dağı 77
Yasakname 118
yeniçeri 33-34, 37, 134-135, 145; ayrıca bkz. görevliler

zaim 33, 131
zaviye 96
zeamet 86
zeytin 54, 67-68, 78, 85, 86, 94, 96, 104, 109, 115-116, 121, 142, 144, 153
zeytinyağı 53-55, 66-68, 77-79, 82, 83, 103-106, 110, 111, 113, 114, 117, 123, 128, 143
zeytûn-i islâmi 65
zeytûn-i rumânî 65
zimmiler 61
zindancı 33
zulüm 119, 139-142, 152, 155

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri.* Umur-ı Mülkiye Nazırı Pertev Paşa'nın torunu Abdülaziz Bey'in (1850-1918), Osmanlı toplumunda günlük yaşam, törenler, gelenek ve görenekler ile kullanılan tabirler üzerine bilgi ve gözlemleri. Yayına hazırlayanlar Prof. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay. 1. Cilt: Toplum Hayatı; II. Cilt: İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil.

Sevgi Aktüre. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri.* Troya, Hattuşa, Kaniş-Karum gibi kentlerde mekânsal yapı değişimi, bu yapıyı belirleyen sosyoekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkileri. Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sentezi.

Kemal Arı. *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925).* Kurtuluş Savaşı sonrasındaki Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Yunanistan'dan Türkiye'ye gelenler. Dağları denizleri aşıp gelen mübadiller yeni topraklarına nasıl yerleştiler ve yeni ülkeye nasıl uyum sağladılar. Genç Türkiye Cumhuriyeti bu olağanüstü zor işin altından kalkabildi mi?

Murat Belge. *İstanbul Gezi Rehberi.* Genişletilmiş 4. Baskı. Kendine has üslubuyla yazdığı bu kitapta Murat Belge İstanbul'u sokak sokak gezdiriyor, anlatıyor ve yorumluyor. Harita ve krokileriyle İstanbul'u sevenlerin, gezmek ve öğrenmek isteyenlerin el kitabı.

Korkut Boratav, Ergun Türkcan (Ed.). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve Kitler.* 3. Baskı. Türkiye'de sanayileşme tartışmaları. KİT'lerin özelleştirilerek tasfiyesi, çağın gereği midir? Sanayileşmeye ve KİT'lere dönük politikalarda seçenekler.

Korkut Boratav. *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri.* Türkiye'de gelir dağılımının geçirdiği dramatik değişim halk sınıflarının günlük yaşamına nasıl yansıdı, farklı katmanların ideolojik ve politik tavırlarını nasıl, hangi yönde etkiledi?

Peter Burke. *Tarih ve Toplumsal Kuram.* Toplumsal kuram tarihçilerin ne işine yarar? Tarih toplumsal kuramcıların ne işine yarar? Ayrıca, kadın tarihi, günlük yaşam tarihi gibi yeni tarih alanlarındaki son gelişmeler.

Haldun Derin. *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951).* Kalemi Mahsus Müdüründen üç cumhurbaşkanı ve üç dönemin atmosferi: Atatürk, İnönü, Bayar ile çevrelerine ait ilginç ve renkli gözlemler.

Selim Deringil. *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politika-*

si. Görece küçük bir ülkenin, yani 2. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin diplomatik başarısı sayesinde dünyanın büyük ülkelerine sözünü geçirebilmesi. İsmet İnönü, Numan Menemencioğlu, Şükrü Saracoğlu gibi devlet adamlarının dış politikada oynadıkları kararlı "denge oyunu"

Paul Dumont, François Georgeon (ed.) *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*. Osmanlı şehirciliğinin genel özelliklerinin yanı sıra İstanbul, İskenderiye, Bağdat, Bursa, Ankara, Manastır ve Van'daki gelişim ele alınıyor.

Suraiya Faroqhi. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. 2. Baskı. Türkiye'de kentleşme ve kentlere göç olgusunun 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı tarihindeki kökleri. Anadolu'nun olağanüstü bir büyüme ve kriz döneminde kentsel gelişmesi ve bunun nedenleri. Kent mekânının bireyle bütünleşmesi.

Suraiya Faroqhi. *Hacılar ve Sultanlar*. Zengin ayrıntılarıyla Osmanlı'nın Hicaz'daki meşruiyet mücadelesi; Mekke ve Medine'de ekonomi, toplum hayatı ve mimari; hacılar, hac kervanları, surre alaylarının sembolizmi...

Cornell H. Fleischer. *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*. Âli ve eserleri, imparatorluğun biçimlendiği bir dönemde Osmanlı entelektüel ve toplumsal hayatının çözümlenmesinde temel alınıyor.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa. *Anılar, Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli*. Tanzimat döneminde yetişmiş Osmanlı komutanlarının en ünlülerinden olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın bu anıları ilk kez yayımlanıyor.

François Georgeon. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*. Bu kitap Pantürkizmin "babasının" sadece biyografisi değil aynı zamanda Osmanlı düşün hayatına ve modern Türkiye'ye yaptığı katkıların değerlendirilmesidir.

Daniel Goffman. *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*. İzmir küçük ve sakin bir Batı Anadolu kasabasından zengin bir uluslararası limana ve bir Batı kültürü merkezine nasıl dönüştü? Frenk Sokağı'ndaki renkli tacir, simsar, tercüman, elçi, konsolos, yeniçeri, mültezim kalabalığı.

Ralph S. Hattox. *Kahve ve Kahvehaneler, Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*. Kahve içilmesi ve ilk kahvehaneler büyük bir muhalefetle karşılaştı. Acaba karşı çıkılan kahvenin kendisi miydi, yoksa kahve içenlerin "devlet sohbeti"nin keyfini çıkarmaları mı?

Sarkis Sarraf Hovhannesyan. *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*. Tarihçi ve eğitimci Hovhannesyan'ın 1800'de tamamladığı bu kitap Ermeniceden çevrildi. Narlıkapıdan başlayarak Fenerbahçeye kadar İstanbul'u bize gezdiriyor.

Béla Horvath. *Anadolu 1913*. Macar araştırmacı Béla Horvath İstanbul ve Ankara

üzerinden Nevşehir, Niğde, Konya ve Karaman'a kadar at sırtında 2300 kilometrelik seyahatinde seksen üç yıl önceki Anadoluyu anlatıyor.

Clarence R. Johnson (ed.). *İstanbul 1920.* Bir kent monografisi. İşgal altındaki İstanbul'da Amerikalı bilim adamlarınca yapılan bir öncü sosyolojik alan araştırmasının sonuçları 1995'te Türkiye'de yayınlanıyor. Yetmiş iki milletin birlikte sefaleti ve işgali yaşadığı bir kentin eğitim, sağlık, güvenlik, istihdam sorunları, eğlence hayatı.

Çağlar Keyder. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929).* 2. Baskı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de tarım, imalat sektörü, ticaretin yapılanması ve ülke ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşme hiyerarşisinde 1920'ler Türkiye'sinin yeri. Dönemin özgüllüğünü aşan bir analiz önerisi.

Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donald Quataert (Ed.). *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri.* İzmir, Patras, Trabzon, Beyrut, Selanik: 19. yüzyılın Osmanlı liman kentleri ekonomik önemlerinin yanı sıra emperyalizm çağındaki toplumsal dönüşümlerin de odak noktalarıydı.

Hagop Mıntzuri. *İstanbul Anıları (1896-1907).* 2. Baskı. Ermeni yazar Mıntzuri'nin çocukluk anılarında Beşiktaş esnafı, dilenciler, Tibetli doktorlar, tramvaylar, Ermeniler, Arnavutlar, Araplar ve Kürtler... Fotoğraflar Abdullah Biraderler, Sebah ve Joaillier, Berggren'den.

İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel. *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar.* Son yıllarda Türkiye ekonomisinde kamu açıkları ve kamu maliyesindeki tıkanma, vergi ve harcama öğelerinin radikal biçimde güçlenmesini hedefleyen bir mali reformu gündeme getiriyor.

Şevket Pamuk. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913).* 2. Baskı. Cumhuriyet Türkiyesi'nin devraldığı iktisadi yapılar, 19. yüzyılda, Osmanlı ekonomisinin Avrupa kapitalizminin etki alanı içine girdiği sırada ortaya çıktı. I. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye ekonomisinin vardığı nokta iktisadi durgunluk değil, bağımlılık ve büyüme midir?

Leslie P. Peirce. *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar.* Hurrem Sultan, Nurbanu Sultan, Kösem Sultan ve Turhan Sultan gibi padişah kadınlarının elindeki politik gücün kaynaklarını ve bu gücün 16. ve 17. yüzyıllarda artış nedenlerini inceliyor.

André Raymond. *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri.* Kahire, Halep, Şam, Musul, Cezayir, Tunus, Bağdat ve Beyrut gibi büyük Arap kentlerinin 16.-18. yüzyıllar arasındaki gelişimi. 33 plan ve çizim.

Yahya S. Tezel. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950).* 3. Baskı. Cumhuriyetin siyasal yapısıyla kapitalist gelişme stratejisi, dış ticaret politikaları, yabancı sermaye, özel girişim, devlet kapitalizmi...

Ehud R. Toledano. *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890).* Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Afrikalı, Çerkes ve Gürcü köle ticaretinin 19. yüzyılda ortadan kaldırılış ve kalkışının öyküsü.

Zafer Toprak. *Milli İktisat-Milli Burjuvazi.* Çözülen bir imparatorlukta yeşeren ulus bilincinin ekonomik yönü, Batı'ya baş kaldıran, görece bağımsız yerel "burjuva" düşünüşünün ilk evresi. "Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)" dizisinin ilk kitabı.

Zafer Toprak. *İttihat-Terakki ve Devletçilik.* İktisadi anlamda devletçiliğin doğuşu, Cumhuriyet Türkiyesi'nin 30'lu yıllarda doruğa çıkardığı devletçilik anlayışının temelleri, Muşrutiyet ile Cumhuriyet arasındaki bağ ve süreklilik. "Türkiye'de Ekonomi ve Toplum" dizisinin ikinci kitabı.

SEMPOZYUM/ATÖLYE DİZİSİ

Osman Hamdi Bey ve Dönemi. Tanzimat sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma, modernleşme, Doğu-Batı ikilemi, kimlik arayışı, sanatta ve mimarlıkta yeni arayışlar, kültür ve tarih mirasının korunmasıyla ilgili önemli atılımlar.

Toplumsal Tarihte Çocuk. Konunun dilimizdeki ilk kitabı. Çocukluğun tarihi arkeolojik eserlerde, gravür ve fotoğraflarda, tiyatroda, şenliklerde, çocuk yayınlarında, giysilerde, oyuncaklarda, oyunlarda araştırılıyor.

Eyüp Dün/Bugün. İstanbul için ayrı bir önemi olan Eyüp'ün korunması çalışmaları için bir arka plan. Halil İnalcık'ın geniş bir tarihi perspektif içeren giriş yazısıyla...

Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. Dünya tarihçiliğinin ve onun uygulama alanı sayılan tarih öğretiminin geliştirdiği çağdaş yaklaşımların ne olduğunu bilmek, bunlara katkıda bulunmak, eleştirel gözle bakmak, yeni yorumlar getirmek önemlidir. 1994 Buca Sempozyumu bildirileri tarih öğretimi için yeni yaklaşımları belirlemeye yardımcı olmak amacında.